1615-36 The Bangalore Press

THE

DHARMA S'ASTRA

TEXT.

[Yajnawalkya, Harita, Ushanas, Angiras, Yama, Atri, Samvarta, Katyayana, Vrihaspati, Daksha, Satatapa, Likhit, Shankha, Goutama, A'pastamva, Vasistha.]

VOL. I.

EDITED AND PUBLISHED BY

MANMATHA NATH DUTT, (Shastri), M. A.,

Rector, Keshub Academy,

Author of the English Translations of The Rámáyana, Mahá-Bhárata, S'rimadbhágavatam, Mahánirvána-Tantram, Harivams'a, Agni Puránam, Márkandéya Puránam, &c., &c.

CALCUTTA

PRINTED BY H. C. DAS, ELYSIUM PRESS.

3, FURRIAPUKUR, STREET.

1908.

PREFACE.

IN this Volume the text of the sixteen Samhitás, *viz.*, Yajnawalkya, Harita, Ushanas, Angiras, Yama, Atri, Samvarta, Katyayana, Vrihaspati, Daksha, Satatapa, Likhit, Sankha, Goutama, A'pastamva and Vasistha is published after a careful collation. The text of the remaining three Samhitás and that of Manu will appear in the Second Volume. This division of the text is made for the convenience of the readers for the volumes will be handy enough for constant reference. We have followed the Bengal recension which is generally regarded as the most genuine and reliable and we have tried our best to make this edition as much accurate as possible. In collating the text we have consulted almost all the works that are in print as well as a few others that have not as yet seen the light of print. Our translation is based on the text published in this volume.

CALCUTTA,
3, FURRIAPUKUR STREET.
August, 1908.

सूचीपत्र ।

याज्ञवल्क्य संहिता।

——:o:——

प्रथमोऽध्यायः।

योगीश्वरं याज्ञवल्क्यं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन्।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मानशेषतः॥ १
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन्।
यस्मिन् देशे मृगः कृष्णस्तस्मिन् धर्मान्निबोधत॥ २
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश॥ ३
मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिराः।
यमापस्तम्बसंवर्त्ताः कात्यायनबृहस्पती॥ ४
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगोतमौ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः॥ ५
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम्।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम्॥ ६
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम्॥ ७
इज्याचारदमाहिंसा दानं स्वाध्यायकर्म च।
अयन्तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम्॥ ८

चत्वारो वेदधर्म्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेव वा।
स्वा ब्रूते यत् स धर्म्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः॥ ९
ब्रह्मक्षत्त्रियविट्शूद्रा वर्णास्त्वाद्यास्त्रयो द्विजाः।
निषेकादिश्मशानान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः॥ १०
गर्भाधानमृतौ पुंसः सवनं स्पन्दनात् पुरा।
षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तः प्रसवे जातकर्म्म च॥ ११
अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः।
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूड़ा कार्य्या यथाकुलम्॥ १२
एवमेनः शमं याति बीजगर्भसमुद्भवम्।
तुष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु समन्त्रकः॥ १३
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम्।
राज्ञामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम्॥ १४
उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्व्वकम्।
वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिक्षयेत्॥ १५
दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः।
कुर्य्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः। १६
गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्भिरभ्युद्धृतैर्ज्जलैः।
गन्धलेपक्षयकरं कुर्य्याच्छौचमतन्द्रितः॥ १७
अन्तर्जानुः शुचौ देशे उपविष्ट उदङ्मुखः।
प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्॥ १८
कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च।
प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात्॥ १९
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत्।
अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनवुद्वुदैः॥ २०

हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथासङ्ख्यं द्विजातयः।
शुध्येरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः॥ २१
स्नानमब्दैवतैर्म्मन्त्रैर्मार्ज्जनं प्राणसंयमः।
सूर्य्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः॥ २२
गायत्रीं शिरसा सार्द्धं जपेद्व्याहृतिपूर्व्विकाम्।
प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः॥ २३
प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य तृचेनाब्दैवतेन तु।
जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगा तारकोदयात्॥ २४
सन्ध्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्य्यदर्शनात्।
अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यात् सन्ध्ययोरुभयोरपि॥ २५
ततोऽभिवादयेद्वृद्धानसावहमिति ब्रुवन्।
गुरुञ्चैवाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहितः॥ २६
आहूतश्चाप्यधीयीत लब्धञ्चास्मै निवेदयेत्।
हितञ्चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्म्मभिः॥ २७
कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः।
अध्याप्या धर्म्मतः साधुशक्ताप्तज्ञानवित्तदाः॥ २८
दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत्।
ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनिन्द्येष्वात्मवृत्तये॥ २९
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिता।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्य्या यथाक्रमम्॥ ३०
कृताग्निकार्य्यो भुञ्जीत वाग्यतो गुर्व्वनुज्ञया।
आपोशानक्रिया पूर्व्वं सत्कृत्यान्नमकुत्सयन्॥ ३१
ब्रह्मचर्य्ये स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि।
ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीड़यन्॥ ३२

मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टशुक्तस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
भास्करालोकनाश्लीलपरिवादांश्च वर्ज्जयेत् ॥ ३३
स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
उपनीय ददद्वेदमाचार्य्यः स उदाहृतः ॥ ३४
एकदेशमुपाध्याय ऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते ।
एते मान्या यथापूर्व्वमेभ्यो माता गरीयसी ॥ ३५
प्रतिवेदं ब्रह्मचर्य्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोड़शे ॥ ३६
आ षोड़शाब्दाद्द्वाविंशाच्चतुर्व्विंशाच्च वत्सरात् ।
ब्रह्मक्षत्रविशां काल औपनायनिकः परः ॥ ३७
अतः ऊर्द्ध्वं पतन्त्येते सर्व्वधर्म्मवहिष्कृताः ।
सावित्रीपतिता व्रात्या व्रात्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ ३८
मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जिबन्धनात् ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९
यज्ञानां तपसाञ्चैव शुभानाञ्चैव कर्म्मणाम् ।
वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४०
मधुना पयसा चैव स देवांस्तर्पयेद्द्विजः ।
पितॄंश्च मधुसर्पिर्भ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१
यजुंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स घृतामृतैः ।
प्रीणाति देवानाज्येन मधुना च पितॄंस्तथा ॥ ४२
स तु सोमघृतैर्द्देवांस्तर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
सामानि तृप्तिं कुर्य्याच्च पितॄणां मधुसर्पिषा ॥ ४३
मेदसा तर्पयेद्देवानथर्व्वाङ्गिरसः पठन् ।
पितॄंश्च मधुसर्पिर्भ्यामन्वहं शक्तितो द्विजः ॥ ४४

वाक्योवाक्यं पुराणञ्च नाराशंसीश्चगाथिकाः।
इतिहासांस्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम्॥ ४५
मांसक्षीरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम्।
करोति तृप्तिञ्च तथा पितृणां मधुसर्पिषा॥ ४६
ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्व्वकामफलैः शुभैः।
यं यं क्रतुमधीयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम्॥ ४७
त्रिर्व्वित्तपूर्णपृथिवीदानस्य फलमश्नुते।
तपसश्च परस्येह नित्यं स्वाध्यायवान् द्विजः॥ ४८
नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्य्यसन्निधौ।
तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा॥ ४९
अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति न चेह जायते पुनः॥ ५०
गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया।
वेदं व्रतानि वा पारं नीत्वाप्युभयमेव वा॥ ५१
अविप्लुतब्रह्मचर्य्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत्।
अनन्यपूर्व्विकां कान्तामसपिण्डां यवीयसीम्॥ ५२
अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजाम्।
पञ्चमात् सप्तमादूर्द्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा॥ ५३
दशपुरुषविख्याताच्छ्रोत्रियाणां महाकुलात्।
स्फीतादपि न सञ्चारिरोगदोषसमन्वितात्॥ ५४
एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियो वरः।
यत्नात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः॥ ५५
यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राद्दारोपसंग्रहः।
न तन्मम मतं यस्मात्तत्रात्मा जायते स्वयम्॥ ५६

तिस्रो वर्णानुपूर्व्वेण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां भार्य्या स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७
ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्त्यलङ्कृता ।
तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८
यज्ञस्थायर्त्विजे दैव आदायार्षस्तु गोद्वयम् ।
चतुर्द्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५९
इत्युक्त्वा चरतां धर्म्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।
स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड् वंश्यान् सहात्मना ॥ ६०
आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्व्वः समयान्मिथः ।
राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचं कन्याकाच्छलात् ॥ ६१
पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
वैश्या प्रतोदमादद्याद्वेदने त्वग्रजन्मनः ॥ ६२
पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।
कन्याप्रदः पूर्व्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥ ६३
अप्रयच्छन् समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृतौ ।
गम्यन्त्वभावे दातॄणां कन्या कुर्य्यात् स्वयंवरम् ॥ ६४
सकृत् प्रदीयते कन्या हरंस्तां चौरदण्डभाक् ॥
दत्तामपि हरेत् पूर्व्वाच्छ्रेयांश्चेद्वर आव्रजेत् ॥ ६५
अनाख्याय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
अदुष्टाञ्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषा शतम् ॥ ६६
अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।
स्वैरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः श्रयेत् ॥ ६७
अपुत्रां गुर्व्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
सपिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८

आ गर्भसम्भवाद्गच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
अनेन विधिना जातः क्षेत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६९
हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
परिभूतामधः शय्यां वासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ७०
सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाश्च शुभां गिरम् ।
पावकः सर्व्वमेध्यत्वं मेध्या वै योषितो ह्यतः ॥ ७१
व्यभिचाराद्दतौ शुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते ।
गर्भभर्त्तृवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२
सुरापी व्याधिता धूर्त्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा ।
स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३
अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनोऽन्यथा भवेत् ।
यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धते ॥ ७४
मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
सेह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोमया सह ॥ ७५
आज्ञासम्पादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीम् ।
त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६
स्त्रीभिर्भर्त्तृवचः कार्य्यमेष धर्म्मः परः स्त्रियाः ।
आ शुद्धेः सम्प्रतीक्ष्यो हि महापतकदूषितः ॥ ७७
लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
यस्मात्तस्मात् स्त्रियः सेव्या भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८
षोड़शर्त्तुनिशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
ब्रह्मचार्य्येव पर्व्वाण्याद्याश्चतस्रस्तु वर्ज्जयेत् ॥ ७९
एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलञ्च वर्ज्जयेत् ।
शस्त इन्दौ सकृत् पुत्रं लक्षण्यं जनयेत्पुमान् ॥ ८०

यथाकामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन्।
स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियो रक्ष्या यतः स्मृताः॥ ८१
भर्त्तृभ्रातृपितृज्ञातिश्वश्रूश्वशुरदेवरैः।
बन्धुभिश्च स्त्रियः पूज्या भूषणाच्छादनाशनैः॥ ८२
संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराङ्मुखी।
कुर्य्याच्छ्वशुरयोः पादवन्दनं भर्त्तृतत्परा॥ ८३
क्रीड़ां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम्।
हास्यं परगृहे यानं त्यजेत् प्रोषितभर्त्तृका॥ ८४
रक्षेत् कन्यां पिता विन्नां पतिः पुत्त्रास्तु वार्द्धके।
अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः॥ ८५
पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः।
हीना न स्याद्विना भर्त्त्रा गर्हणीयान्यथा भवेत्॥ ८६
पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संयतेन्द्रिया।
इह कीर्त्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम्॥ ८७
सत्यामन्यां सवर्णायां धर्म्मकार्य्यं न कारयेत्।
सवर्णासु विधौ धर्म्मे ज्येष्ठया न विनेतरा॥ ८८
दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः।
आहरेद्विधिवद्दारानग्नींश्चैवाविलम्बयन्॥ ८९
सवर्णेभ्य सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः।
अनिन्द्येषु विवाहेषु पुत्त्राः सन्तानवर्द्धनाः॥ ९०
विप्रान्मूर्द्धाभिषिक्तो हि क्षत्त्रियायां विशः स्त्रियाम्।
अम्बष्ठः शूद्र्यां निषादो जातः पारशवोऽपि वा॥ ९१
वैश्याशूद्र्योस्तु राजन्यान्माहिष्योग्रौ सुतौ स्मृतौ।
वैश्यात्तु करणः शूद्र्यां विन्नास्वेष विधिः स्मृतः॥ ९२

ब्राह्मण्यां क्षत्रियात् सूतो वैश्याद्वैदेहकस्तथा।
शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतः॥ ९३
क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु।
शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम्॥ ९४
माहिष्येण करण्यान्तु रथकारः प्रजायते।
असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः॥ ९५
जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा।
व्यत्यये कर्म्मणां साम्यं पूर्व्ववच्चोत्तराधमम्॥ ९६
कर्म्म स्मार्त्तं विवाहाग्नौ कुर्व्वीत प्रत्यहं गृही।
दायकालाहृतेनापि श्रौतं वैतानिकाग्निषु॥ ९७
शरीरचिन्तां निर्व्वर्त्त्य कृतशौचविधिर्द्विजः।
प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्व्वकम्॥ ९८
हुत्वाग्नीन् सूर्य्यदैवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः।
वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च॥ ९९
उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थं सिद्धये।
स्नात्वा देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेदर्च्चयेत्तथा॥ १००
वेदाथर्व्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः।
जपयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं विद्याञ्चाध्यात्मिकीञ्जपेत्॥ १०१
बलिकर्म्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रियाः।
भूतपितृमरब्रह्ममनुष्याणां महामखाः॥ १०२
देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेषाद्भूतबलिं हरेत्।
अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निक्षिपेत्॥ १०३
अन्नं पितृमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम्।
स्वाध्यायमन्वहं कुर्य्यान्न पचेदन्नमात्मने॥ १०४

वालं सुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यकाः ।
सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पोत्योः शेषभोजनम् ॥ १०५
आपोशानेनोपरिष्टादधस्तादश्नता तथा ।
अनग्नममृतञ्चैव कार्य्यमन्नं द्विजन्मना ॥ १०६
अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्व्वशः ।
अप्रणोद्योऽतिथिं सायमपि वाग्भूतृणोदकैः ॥ १०७
सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या सव्रताय च ।
भोजयेच्चागतान् काले सखिसम्वन्धिवान्धवान् ॥ १०८
महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।
सत्क्रियान्वासनं स्वादु भोजनं सूनृतं वचः ॥ १०९
प्रतिसंवत्सरन्त्वर्घ्याः स्नातकाचार्य्यपार्थिवाः ।
प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११०
अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ १११
परपाकरुचिर्न स्यादनिन्द्यामन्त्रणादृते ।
वाक्पाणिपादचापल्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥
अतिथिं श्रोत्रियं तृप्तमासीमान्तमनुव्रजेत् ।
अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च वन्धुभिः ॥ ११२—१३
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नींस्तानुपास्य च ।
भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ संविशेत् ॥ ११४
ब्राह्मे मूहूर्त्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ।
धर्म्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्ति न हापयेत् ॥ ११५
विद्याकर्म्मवयोवन्धुवित्तैर्म्मान्या यथाक्रमम् ।
एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्द्धके मानमर्हति ॥ ११६

वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम्।
पन्था देयो नृपस्तेषां मान्यः स्नातस्तु भूपतेः॥
इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च।
प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा॥ ११७—१८
प्रधानं क्षत्रिये कर्म्म प्रजानां परिपालनम्।
कुसीदकृषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम्॥ ११९
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तयाजीवन् वणिग्भवेत्।
शिल्पैर्व्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन्॥ १२०
भार्य्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्त्ता श्राद्धक्रियारतः।
नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न हापयेत्॥ १२१
अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः।
दानं दया दमः क्षान्तिः सर्व्वेषां धर्म्मसाधनम्॥ १२२
वयोबुद्ध्यर्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्म्मणाम्।
आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिह्मामशठां तथा॥ १२३
त्रैवार्षिकाधिकान्नो यः स तु सोमं पिबेद्द्विजः।
प्राक्सौमिकीः क्रियाः कुर्य्याद्यस्यान्नं वार्षिकं भवेत्॥१२४
प्रतिसंवत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा।
कर्त्तव्याग्रयणेष्टिश्च चातुर्म्मास्यानि चैव हि॥
एषामसम्भवे कुर्य्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः।
हीनकल्पं न कुर्व्वीत सतिं द्रव्येऽफलप्रदम्॥ १२५—२६
चण्डालो जायते यज्ञकरणाच्छूद्रभिक्षितात्।
यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपि वा भवेत्॥ १२७
कुशूलकुम्भीधान्यो वा त्रैहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा।
जीवेद्वापि शिलोञ्छेन श्रेयानेषां परः परः॥ १२८

न स्वाध्यायविरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः।
न विरुद्धप्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत्॥ १२९
राजान्तेवासियाज्येभ्यः सीदन्निच्छेद्धनं क्षुधा।
दम्भिहैतुकपाषण्डवकवृत्तींश्च वर्ज्जयेत्॥ १३०
शुक्लाम्वरधरो नीचकेशश्मश्रुनखः शुचिः।
न भार्य्यादर्शनेऽश्नीयान्नैकवासा न संस्थितः॥
न संशयं प्रपद्येत नाकस्मादप्रियं वदेत्।
नाहितं नानृतञ्चैव न स्तेनः स्यान्नवार्द्धुषिः॥ १३१—३२
दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः।
कुर्य्यात् प्रदक्षिणं देवमृद्गोविप्रवनस्पतीन्॥ १३३
न तु मेहेन्नदीच्छायावर्त्मगोष्ठाम्वुभस्मसु।
न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्वुस्त्रीद्विजन्मनः॥ १३४
नेक्षेतार्कं न नग्नां स्त्रीं न च संसृष्टमैथुनाम्।
न च मूत्रपुरीषं वा नाशूची राहुतारकाः॥ १३५
अयं मे वज्र इत्येवं सर्व्वमन्त्रमुदारयन्।
वर्षत्स्वप्रावृतो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक्शिरा न च॥ १३६
ष्ठीवनासृक्शकृन्मूत्ररेतांस्यप्सु न निक्षिपेत्।
पादौ प्रतापयेन्नाग्नौ न चैनमभिलङ्घयेत्॥ १३७
जलं पिबेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रवोधयेत्।
नाक्षैः क्रीड़ेन्न धर्म्मघ्नैर्व्याधितैर्व्वा न संविशेत्॥ १३८
विरुद्धं वर्ज्जयेत् कर्म्म प्रेतधूमं नदीतरम्।
केशभस्मतुषाङ्गारकपालेषु च संस्थितिम्॥ १३९
नाचक्षीत धयन्तीं गां नाद्वारेण विशेत् क्वचित्।
न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः॥ १४०

प्रतिग्रहे सूनिचक्रिध्वजिवेश्यानराधिपाः।
दुष्टा दशगुणं पूर्व्वात् पूर्व्वादेते यथोत्तरम्॥ १४१
अध्यायानामुपाकर्म्म श्रावण्यां श्रवणेन वा।
हस्ते नौषधिभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु॥ १४२
सौरमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा।
जलान्ते च्छन्दसां कुर्य्यात्तदुत्सर्गविधिं वहिः॥ १४३
त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुवन्धुषु।
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाश्रोत्रिये मृते॥
सन्ध्यागर्ज्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने।
समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च॥ १४४—४५
पञ्चदश्यां चतुर्द्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके।
ऋतुसन्धिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य च॥ १४६
पशुमण्डुकनकुलमार्ज्जारश्वाहिमुशिकैः।
कृतेऽन्तरे अहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये॥ १४७
श्वक्रोष्टुगर्द्दभोलूकसामवाणार्त्तनिस्वने।
अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके॥ १४८
देशेऽशुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंप्लवे।
भुक्त्वार्द्रपाणिरम्भोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते॥ १४९
पांशुवर्षे दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु।
धावतः पुतिगन्धे च शिष्टे व गृहमागते॥ १५०
खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षेरिणरोहणे।
सप्तत्रिंशदनध्यायानेतांस्तात्कालिकान् विदुः॥
देवर्त्विक्स्नातकाचार्य्यराज्ञां छायां परस्त्रियाः।
नाक्रामेद्रक्तविण्मूत्रष्ठीवनोद्वर्त्तनादि च॥ १५१—५२

विप्रा हि चत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन।
श्रामृत्योः श्रियमाकाङ्क्षेन्न कञ्चिन्मर्म्माणि स्पृशेत्॥ १५३
दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाम्भांसि समुत्सृजेत्।
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् नित्यमाचारमाचरेत्॥ १५४
गोब्राह्मणानलान्नानि नोच्छिष्टानि पदा स्पृशेत्।
न निन्दाताड़ने कुर्य्यात् सुतं शिष्यञ्च ताड़येत्॥ १५५
कर्म्मणा मनसा वाचा यत्नाद्धर्म्मं समाचरेत्।
अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्म्ममप्याचरेन्न तु॥ १५६
मातृपितृतिथिभ्रातृजामिसम्बन्धिमातुलैः।
वृद्धबालातुराचार्य्यवैद्यसंश्रितबान्धवैः॥ १५७
ऋत्विक् पुरोहितापत्यभार्य्यादाससनाभिभिः।
विवादं वर्ज्जयित्वातु सर्व्वान् लोकान् जयेद्गृही॥
पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य न स्नायात् परवारिषु।
स्नायान्नदीदेवखातगर्त्तप्रस्रवणेषु च॥ १५८—५९
परशय्यासनोद्यानगृहयानानि वर्ज्जयेत्।
अदत्तान्यग्निहीनस्य नान्नमद्यादनापदि॥ १६०
कदर्य्यबद्धचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम्।
वेणाभिशस्तवार्द्धुषिगणिकागणदीक्षिणाम्॥ १६१
चिकित्सकातुरक्रुद्धपुंश्चलीमत्तविद्विषाम्।
क्रूरोग्रपतितव्रात्यदाम्भिकोच्छिष्टभोजिनाम्॥ १६२
अवीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितग्रामयाजिनाम्।
शस्त्रविक्रयिकर्म्मारतन्तुवायश्ववृत्तिनाम्॥ १६३
नृशंसराजरजककृतघ्नवधजीविनाम्।
चैलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम्॥ १६४

पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम्।
एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा॥ १६५
अनर्च्चितं वृथामांसं केशकीटसमन्वितम्।
शुक्तं पर्य्युषितोच्छिष्टं श्वस्पृष्टं पतितेक्षितम्॥ १६६
उदक्यास्पृष्टसङ्घुष्टं पर्य्यायान्नञ्च वर्ज्जयेत्।
गोघ्रातं शकुनोच्छिष्टं पदा स्पृष्टञ्च कामतः॥ १६७
शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः।
भोज्यान्नानापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत्॥
अन्नं पर्य्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम्।
अस्नेहा अपिगोधूमयवगोरसविक्रियाः॥ १६८—६९
सन्धिन्यनिर्द्दशावत्सगोः पयः परिवर्ज्जयेत्।
औष्ट्रमैकशफं स्त्रैणमारण्यकमथाविकम्॥ १७०
देवतार्थं हविः शिग्रुं लोहितान् व्रश्चनांस्तथा।
अनुपाकृतमांसानि विड्जानि कवकानि च॥ १७१
क्रव्यादपक्षिदात्यूहशुकप्रत्युदटिट्टिभान्।
सारसैकशफान् हंसान् सर्व्वांश्च ग्रामवासिनः॥ १७२
कोयष्टिप्लवचक्राह्वबलाकाबकविष्किरान्।
वृथाकृसरसंयावपायसापूपशष्कुलीः॥ १७३
कलविङ्कं सकाकोलं कुररं रज्जुदालकम्।
जालपादान् खञ्जरीटानज्ञातांश्च मृगद्विजान्॥ १७४
चाषांश्च रक्तपादांश्च सौनं वल्लूरमेव च।
मत्स्यांश्च कामतो जग्ध्वा सोपवासस्त्र्यहं वसेत्॥ १७५
पलाण्डुं विड्वराहञ्च छत्राकं ग्रामकुक्कुटम्।
लशुनं गृञ्जनञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ १७६

भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाकच्छपशल्लकाः।
शशश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः॥ १७७
तथा पाठीनराजीवसशल्काश्च द्विजातिभिः।
अतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्ज्जने॥ १७८
प्राणात्यये तथाश्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया।
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्च्य खादन् मांसं न दोषभाक्॥ १७९
वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभि।
सम्मितानि दुराचारो यो हन्त्यविधिना पशून्॥ १८०
सर्व्वान् कामानवाप्नोति वाजिमेधफलं तथा।
गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्ज्जनात्॥ १८१
सौवर्णराजताब्जानामूर्द्ध्पात्रग्रहाश्मनाम्।
शाकरज्जुमूलफलवासोविदलचर्म्मनाम्॥
पात्राणां चमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते।
चरुस्रुक्स्रुवसस्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा॥ १८२—८३
स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानां मूषलोदूखलानसाम्।
प्रोक्षणं संहतानाञ्च वह्ननाञ्चैव वाससाम्॥ १८४
तक्षनं दारुशृङ्गास्थ्नां गोवालैः फलसम्भुवाम्।
मार्ज्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्म्मणि॥ १८५
सोषैरुदकगोमूत्रैः शुध्यत्याविककौशिकम्।
सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिष्टैः कुतपन्तथा॥ १८६
सगौरसर्षपैः क्षौमं पुनःपाकान्महीमयम्।
कारुहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्मुखन्तथा॥ १८७
भूशुद्धिर्मार्ज्जनाद्दाहात् कालाद्गोक्रमणात्तथा।
सेकादुल्लेखनाल्लेपाद्गृहं मार्ज्जनलेपनात्॥ १८८

गोघ्राते ऽन्ने तथा कीटमक्षिकाकेशदूषिते।
सलिलं भस्ममृद्वारि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये॥ १८९
त्रपुसीसकताम्राणां क्षाराम्लोदकवारिभिः।
भस्माद्भिः कांस्यलौहानां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च॥ १९०
अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात्।
वाक्शस्तमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातञ्च सदा शुचि॥ १९१
शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम्।
तथा मांसं श्वचाण्डालक्रव्यादादिनिपातितम्॥ १९२
रश्मिरग्नी रजश्छाया गौरश्वोवसुधानिलः।
विप्रुषो मक्षिकास्पर्शे वत्सः प्रस्रवणे शुचिः॥ १९३
अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्न नरजामलाः।
पन्थानश्च विशुध्यन्ति सोमसूर्य्यांशुमारुतैः॥ १९४
मुखजा विप्रुषो मेध्यास्तथाचमनबिन्दवः।
श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्त्वा ततः शुचिः॥ १९५
स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे।
आचान्तः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च॥ १९६
रथ्याकर्द्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः।
मारुतेनैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च॥ १९७
तपस्तप्त्वासृजद्ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये।
तृप्त्यर्थं पितृदेवानां धर्म्मसंरक्षणाय च॥ १९८
सर्व्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः।
तेभ्यः क्रियापराःश्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः॥ १९९
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता।
यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्त्तितम्॥ २००

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्च्चितम्।
नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता॥ २०१
विद्यातपोभ्यां हीनेन न तु ग्राह्यः प्रतिग्रहः।
गृह्णन् प्रदातारमधो नयत्यात्मानमेव च॥ २०२
दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः।
याचितेनापि दातव्यं श्रद्धापूतञ्च शक्तितः॥ २०३
हेमशृङ्गा शफै रौप्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता।
सकांस्यपात्रा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा॥ २०४
दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सरान्लोमसम्मितान्।
कपिला चेत्तारयति भूयश्चासप्तमं कुलम्॥ २०५
सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम्।
दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्व्वेन विधिना ददत्॥ २०६
यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योनौ च दृश्यते।
तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति॥ २०७
यथा कथञ्चिद्दत्त्वा गां धेनुं वाधेनुमेव वा।
अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते॥ २०८
श्रान्तसंवाहनं रोगिपरिचर्य्या सुरार्च्चनम्।
पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्ज्जनं गोप्रदानवत्॥ २०९
भूदीपाश्वान्नवस्त्राम्भस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान्।
नैवेशिकं स्वर्णधुर्य्यं दत्त्वा स्वर्गे महीयते॥ २१०
गृहधान्याभयोपानच्छत्रमाल्यानुलेपनम्।
यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत्॥ २११
सर्व्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः।
तद्ददं समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम्॥ २१२

प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम्।
ये लोका दानशीलानां सतानाप्नोति पुष्कलान्॥ २१३
कुशाः शाकं पयो मत्स्या गन्धाः पुष्पं दधि क्षितिः।
मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च॥ २१४
अयाचिताहृतं ग्राह्यमपि दुष्कृतकर्म्मणः।
अन्यत्र कुलटाषण्ढपतितेभ्यस्तथा द्विषः॥ २१५
देवातिथ्यर्च्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये।
सर्व्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्त्यर्थमेव च॥ २१६
अमावस्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम्।
द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवं सूर्य्यसंक्रमः॥ २१७
व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्य्ययोः।
श्राद्धं प्रतिरुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः॥ २१८
अग्र्याः सर्व्वेषु वेदेषु श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा।
वेदार्थविज्ज्येष्ठसामा त्रिमधुस्त्रिसुपर्णकः॥ २१९
ऋत्विक्स्वस्रीयजामातृयाज्यश्वशुरमातुलाः।
त्रिणाचिकेतदौहित्रशिष्यसम्बन्धिबान्धवाः॥ २२०
कर्म्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाः पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः।
पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः श्राद्धसम्पदः॥ २२१
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवस्तथा।
अवकीर्णी कुण्डगोलौ कुनखी श्यावदन्तकः॥ २२२
भृतकाध्यापकः क्लीवः कन्यादूष्यभिशस्तकः।
मित्रध्रुक् पिशुनः सोमविक्रयी च विनिन्दकः॥ २२३
मातृपितृगुरुत्यागी कुण्डाशी वृषलात्मजः।
परपूर्व्वापतिः स्तेनः कर्म्मदुष्टाश्च निन्दिताः॥ २२४

निमन्त्रयीत पूर्व्वेद्युर्ब्राह्मणानात्मवाञ्छुचिः ।
तैश्चापि संयतैर्भाव्यं मनोवाक्कायकर्म्मभिः ॥ २२५

अपराह्णे समभ्यर्च्च्य स्वागतेनागतांस्तु तान् ।
पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६

युग्मान् दैवे यथाशक्ति पित्र्येऽयुग्मांस्तथैव च ।
परिश्रिते शुचौ देशे दक्षिणाप्लवने तथा ॥ २२७

द्वौ दैवे प्राक् त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा ।
मातामहानामप्येवं तन्त्रं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८

पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।
आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवा स इत्यृचा ॥ २२९

यवैरन्ववकीर्य्याथ भाजने सपवित्रके ।
शन्नोदेव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा ॥ २३०

या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते ष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
दत्त्वोदकं गन्धमाल्यं धूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१

तथाच्छादनदानञ्च करशौचार्थमम्बु च ।
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ।
द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा ह्युशन्तस्त्वेत्यृचा पितॄन् ॥ २३२

आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
यवार्थास्तु तिलैः कार्य्याः कुर्य्यादर्घ्यादि पूर्व्ववत् ॥ २३३

दत्त्वार्घ्यसंस्रवास्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
पितृभ्यः स्थानमसीति न्युब्जं पात्रं करोत्यधः ॥ २३४

अग्नौ करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।
कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नौ पितृयज्ञवत् ॥ २३५

हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः।
यथालाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः॥ २३६
दत्तान्नं पृथिवीपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम्।
कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत्॥ २३७
सव्याहृतिकां गायत्रीं मधुवाता इति त्र्यृचम्।
जप्त्वा यथासुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्तेऽपि वाग्यताः॥ २३८
अन्नमिष्टं हविष्यञ्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः।
आ तृप्तेषुस्तु पवित्राणि जप्त्वा पूर्व्वजपन्तथा॥ २३९
अन्नमादाय तृप्ताःस्थ शेषं चैवानुमन्य च।
तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत्॥ २४०
सर्व्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणामुखः।
उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत्॥ २४१
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः।
स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्य्यादक्षय्योदकमेव च॥ २४२
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत्।
वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम्॥ २४३
ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चत्ततो जलम्।
विश्वेदेवाश्च प्रीयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत्॥ २४४
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति॥ २४५
अन्नञ्च नो वहु भवेदतिथींश्च लभेमहि।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कञ्चन॥ २४६
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्ज्जयेत्।
वाजेवाजे इति प्रीतः पितृपूर्व्वं विसर्ज्जनम्॥ २४७

यस्मिंस्ते संस्रवाः पूर्व्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः।
पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्ज्जयेत्॥ २४८
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम्।
ब्रह्मचारी भवेत् तान्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह॥ २४९
एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन्।
यजेत दधिकर्कन्धूमिश्रान् पिण्डान् यवैः क्रिया॥ २५०
एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यैकपवित्रकम्।
आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत्॥ २५१
उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्ज्जने।
अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्म ह॥ २५२
गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्य्यात् पात्रचतुष्टयम्।
अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत्॥ २५३
ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्व्ववदाचरेत्।
एतत्सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि॥ २५४
अर्व्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत्।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजे॥ २५५
मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम्।
प्रतिसंवत्सरञ्चैव आद्यमेकादशेऽहनि॥ २५६
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा।
प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टंनमार्ज्जयेत्॥ २५७
हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम्।
मात्स्यहारिणकौरभ्रशाकुनच्छागपार्षतैः॥ २५८
ऐणरौरववाराहशाशैर्म्मांसैर्यथाक्रमम्।
मासवृद्ध्या हि तृप्यन्ति दत्तैरिह पितामहाः॥ २५९

खड्गामिषं महाशल्कं मधु मुन्यन्नमेव च।
लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्द्धीणसस्य च॥ २६०
यद्ददाति गयास्थश्च सर्व्वमानन्त्यमुच्यते।
तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः॥ २६१
कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि।
द्यूतं कृषिश्च वानिज्यं द्विशफैकशफांस्तथा॥ २६२
ब्रह्मवर्च्चस्विनः पुत्रान् स्वर्णरुप्ये सकुप्यके।
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं सर्व्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा॥ २६३
प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्ज्जयित्वा चतुर्द्दशीम्।
शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते॥ २६४
स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शौर्य्यं क्षेत्रं वलं तथा।
पुत्रान् श्रैष्ठ्यञ्च सौभाग्यं समृद्धिं मुख्यतां तथा॥ २६५
अरोगित्वं यशो वीतशोकतां परमां गतिम्॥ २६६
धनं विद्यां भिषक् सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकम्।
अश्वानायुश्च विधिवद्यः श्राद्धं सम्प्रयच्छति॥ २६७
कृत्तिकादि भरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान्।
आस्तिकः श्रद्दधानश्च व्यपेतमदमत्सरः॥ २६८
प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् श्राद्धेन तर्पिताः २६९
आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च।
प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः॥ २७०
विनायकः कर्म्मविघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः।
गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा॥ २७१
तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निवोधत।
स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुण्डांश्च पश्यति॥ २७२

काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति।
अन्त्यजैर्गर्द्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ॥ २७३
व्रजन्तञ्च तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः।
विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४
तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः।
कुमारी न च भर्त्तारमपत्यं न च गर्भिणी ॥ २७५
आचार्य्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा।
वणिग्लाभं न चाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः ॥ २७६
स्नपनं तस्य कर्त्तव्यं पूर्णेऽह्नि विधिपूर्व्वकम्।
गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च ॥ २७७
सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तशिरसस्तथा।
भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८
अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमाद्ध्रदात्।
मृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुञ्चाप्सु निक्षिपेत् ॥ २७९
या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्ह्रदात्।
चर्म्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८०
सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम्।
तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ २८१
गगने वरुणो राजा भगं सूर्य्यो बृहस्पतिः।
भगमन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२
यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्द्धनि।
ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नन्तु सर्व्वदा ॥ २८३
स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौडुम्बरेण च।
जुहुयान्मूर्द्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ २८४

मितश्च सम्मितश्चैव तथा शालकटङ्कटः।
कुष्माण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहासमन्वितैः॥ २८५
नामभिर्बलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः।
दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य्य सर्व्वतः॥ २८६
कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च।
मत्स्यान पक्कांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु॥ २८७
पुष्पं चित्रं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधामपि*।
मूलकं पूरिकापुपांस्तथैवोण्डेरक स्रजम्॥ २८८
दध्यन्नं पायसञ्चैव गुड़पिष्टं समोदकम्।
एतान् सर्व्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा तत शिरः† ॥ २८९
विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम्।
दूर्व्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमञ्जलिम्॥ २९०
रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति‡ देहि मे।
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्व्वान् कामांश्च देहि मे॥ २९१
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः।
ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि॥ २९२
एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः।
कर्म्मणां फलमाप्नोति श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम्॥ २९३
आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा।
महागणपतेश्चैव कुर्व्वन् सिद्धिमवाप्नुयात्॥ २९४

---

* The Bombay text reads विविधामपि।

† The last line of the couplet does not occur in the Bombay Edition.

‡ Another reading is भगं भवति।

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत्।
वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नरीन्॥ २९५
सूर्य्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः।
शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहाः स्मृताः॥ २९६
ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ।
रजतादयसः सीसात् कांस्यात् कार्य्या ग्रहाः क्रमात्*॥ २९७
स्वर्व्वर्णैर्व्वा पटे लेख्या गन्धैर्म्मण्डलकेऽथवा।
यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च॥ २९८
गन्धाश्च वलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलुः।
कर्त्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम्॥ २९९
आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत्।
उद्बुध्यस्वेति च ऋचो यथासङ्ख्यं प्रकीर्त्तिताः॥ ३००
बृहस्पते अत्यदर्य्यस्तथैवान्नात् परिस्रुतः।
शन्नो देवीस्तथाकाण्डात् केतुं कृण्वन्निमाः क्रमात्†॥ ३०१
अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः।
उदुम्बरः शमी दूर्व्वा कुशाश्च समिधः क्रमात्॥ ३०२
एकैकस्याष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा।
होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना क्षीरेण वा युताः‡॥ ३०३

---

* Another reading is :—

भाष्कराङ्गारकौ रक्तौ शुक्लौ शुक्र निशाकरौ।
सोमपुत्रोगुरुश्चैव तावुभौ पीतकौस्मृतौ।
कृष्णंशनैश्चरं विद्यात् राहुं केतुं तथैवच॥

† The Bombay edition reads अपि।

‡ The Bombay reading is संयुता।

गुड़ौदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम्।
दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च* ॥ २०४
दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्द्विजेभ्यो भोजनं बुधः।
शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्व्वकम् ॥ २०५
धेनु शङ्खस्तथानड्वान् हेमवासो हयस्तथा† ।
कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ ६०६
यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत्।
ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ २०७
ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रायाः पतनानि च।
भावाभावौ च जगतस्तस्मात् पूज्यतमाः ग्रहाः‡ ॥ ३०८
महोत्साहः स्थूललक्षः कृतज्ञो वृद्धसेवकः।
विनीतः सत्त्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ ३०९
अदीर्घसूत्री स्मृतिमानक्षुद्रोऽपरुषस्तथा।
धार्म्मिकोऽव्यसनश्चैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ३१०
स्वरन्ध्रगोप्तान्वीक्षिक्यां दण्डनीत्यां तथैव च।
विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याञ्चैव-नराधिपः ॥ ३११
समन्त्रिणः प्रकुर्व्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन्।
तै सार्द्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥ ३१२

---

* The Bombay text is दध्योदनं घृतान्नं च कृसरामिष चित्रकम्।

† Another reading is क्रमात् for तथा and स्मृता for क्रमात्।

‡ In some texts the following sloka occurs.

ग्रहणामिदमातिथ्यं कुर्य्यात् संवत्सरादपि।
आरोग्यबल संपन्नो जीवेच्च शरदः शतम् ॥

पुरोहितञ्च कुर्व्वीत दैवज्ञमुदितोदितम्।
दण्डनीत्याञ्च कुशलमथर्व्वाङ्गिरसे तथा॥ ३१३
श्रौतस्मार्त्तक्रियाहेतोर्वृणुयादृत्विजस्तथा*।
यज्ञांश्चैव प्रकुर्व्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान्॥ ३१४
भोगांश्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च।
अक्षयोऽयं निधी राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम्॥ ३१५
अस्कन्नमव्यथञ्चैव प्रायश्चित्तैरदूषितम्।
अग्नेः सकाशाद्विप्राग्नौ हुतं श्रेष्ठमिहोच्यते॥ ३१६
धर्म्मेणालब्धमीहेत† लब्धं यत्नेन पालयेत्।
पालितं वर्द्धयेन्नीत्या वृद्धं पात्रेषु निक्षिपेत्॥ ३१७
दद्याद्भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत्।
आगामिभद्रन्टपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः॥ ३१८
पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम्।
अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानञ्च महीपतिः॥ ३१९
प्रतिग्रहपरीमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम्।
स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम्॥ ३२०
रम्यं पशव्यमाजीव्यं जाङ्गलं देशमावसेत्।
तत्र दुर्गाणि कुर्व्वीत जनकोशात्मगुप्तये॥ ३२१
तत्र तत्र च निष्णातानध्यक्षाम् कुशलान् शुचीन्।
प्रकुर्य्यादायकर्म्मान्तव्ययकर्म्मसु चोद्यतान्॥ ३२२

---

* The Bombay reading is with the variation :—वृणुयादेव च त्विंज।

† The Bombay text is अलब्धमीहेद्धर्म्मेण।

नातः परतरो धर्मो नृपाणां यदुपार्ज्जितम्* ।
विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभ्यश्चाभयं तथा (सदा) ॥ ३२३
य आहवेषु युध्यन्ते भूम्यर्थमपराङ्मुखाः ।
अकूटैरायुधैर्य्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४
पदानि क्रतुतुल्यानि भग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५
तवाहंवादिनं क्लीवं निर्हेतिं परसङ्गतम् ।
न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६
कृतरक्षः समुत्थाय पश्येदायव्ययौ स्वयम् ।
व्यवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७
हिरण्यं व्यापृतानीतं भाण्डागारेषु निक्षिपेत्† ।
पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः (संगतः) ॥ ३२८
ततः स्वैरविहारी स्यान्मन्त्रिभिर्व्वा समागतः ।
बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ३२९
सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढ़भाषितम् ।
गीतनृत्यैश्च भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३०
संविशेत् तूर्य्यघोषेण प्रतिबुध्येत्तथैव च ।
शास्त्राणि चिन्तयेद्बुद्धा सर्व्वकर्त्तव्यतास्तथा ॥ ३३१
प्रेषयेच्च ततश्चारान् स्वेषु चान्येषु सादरम् ।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यैराशीर्भिरभिनन्दितः ॥ ३३२
दृष्ट्वा ज्योतिर्व्विदो वैद्यान् दद्याद्गाः काञ्चनं महीम् ।
नैवेशिकानि च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३

* The Bombay reading is यद्रणार्जितम् ।

† The Bombay Text reads :—न्यासेत्ततः ।

ब्राह्मणेषु क्षमी स्निग्धेष्वजिह्मः क्रोधनोऽरिषु।
स्याद्राजा भृत्यवर्गेच प्रजासु च यथा पिता॥ ३३४
पुण्य षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन्।
सर्व्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम्॥ ३३५
चाटतस्करदुर्व्वृत्तमहासाहसिकादिभिः।
पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत कायस्थैश्च विशेषतः॥ ३३६
अरक्ष्यमाणाः कुर्व्वन्ति यत् किञ्चित् किल्बिषं प्रजाः।
तस्माच्च नृपतेरर्द्धं यस्माद्गृह्णात्यसौ करान्॥ ३३७
ये राष्ट्राधिकृतास्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम्।
साधून् सम्पालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत्॥ ३३८
उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवासयेत्।
सम्मानदानसत्कारैः* श्रोत्रियान् वासयेत् सदा॥ ३३९
अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकोषं योऽभिवर्द्धयेत्।
सोऽचिराद्विगतश्रीको नाशमेति सबान्धवः॥ ३४०
प्रजापीड़नसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः।
राज्ञः कूलं श्रियं प्राणान् नादग्ध्वा विनिवर्त्तते॥ ३४१
य एव धर्म्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने।
तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन्॥ ३४२
यस्मिन देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः।
तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः॥ ३४३
मन्त्रमूलं यतो राज्यमतो मन्त्रं सुरक्षितम्।
कुर्य्याद्यथान्ये† न विदुः कर्म्मणामाफलोदयात्॥ ३४४

* The Bombay Text reads :—सदानमान सत्कारा।

† The Bombay Text reads :—यथास्य।

अरिर्मित्रमुदासीनोऽनन्तरस्तत्परः परः।
क्रमशो मण्डलं चिन्त्यं सामादिभिरुपक्रमैः॥ ३४५
उपायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव च।
सम्यक् प्रयुक्ताः सिध्येयुर्द्दण्डस्त्वगतिकागतिः॥ ३४६
सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा।
द्वैधीभावं गुणानेतान् यथावत् परिकल्पयेत्॥ ३४७
यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत्।
परश्च हीन आत्मा च हृष्टवाहनपूरुषः॥ ३४८
दैवे पुरुषकारे च कर्म्मसिद्धि र्व्व्यवस्थिता।
तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्व्वदैहिकम्॥ ३४९
केचिद्दैवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः।
संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलवृद्धयः* ॥ ३५०
यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति॥ ३५१
हिरण्यभूमिलाभेभ्यो मित्रलब्धिर्व्वरा यतः।
अतो यतेत तत्प्राप्तौ रक्षेत् सत्यं समाहितः॥ ३५२
स्वाम्यमात्यौ जनो दुर्गं कोषो दण्डस्तथैव च।
मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते॥ ३५३
तदवाप्य नृपो दण्डं दुर्व्वृत्तेषु निपातयेत्।
धर्म्मो हि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्म्मितः पुरा॥ ३५४

† The following is the Bombay reading :—

केचित् दैवात्ऽटात् केचित् केचित् पुरुष कारतः।
सिध्यन्त्यर्था मनुष्याणां तेषां योनिस्तु पौरुषम्॥

स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतबुद्धिना।
सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता॥ ३५५
यथाशास्त्रं प्रयुक्तः सन् सदेवासुरमानुषम्।
जगदानन्दयेत् सर्व्वमन्यथा तु प्रकोपयेत्॥ ३५६
अधर्म्मदण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकविनाशनम्।
सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिजयावहम्॥ ३५७
अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरो मातुलोऽपि वा।
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्म्माद्विचलितः स्वकात्॥ ३५८
यो दण्ड्यान् दण्डयेद्राजा सम्यग् वध्यांश्च घातयेत्।
इष्टं स्यात् क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदक्षिणैः॥ ३५९*
इति सञ्चिन्त्य नृपति क्रतुतुल्यफलं पृथक्।
व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम्॥ ३६०
कुलानि जातीः श्रेणीश्च गणान् जनपदांस्तथा।
स्वधर्म्मचलितान् राजा विणीय स्थापयेत् पथि॥ ३६१
जालसूर्य्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःस्मृतम्।
तेऽष्टौ लिक्षातु तास्तिस्रो राजसर्षप उच्यते॥ ३६२
गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यतो मध्यस्तु ते त्रयः।
कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोड़श॥ ३६३
पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्त्तितम्।
द्वे कृष्णले रौप्यमाषो धरणं षोड़शैव ते॥ ३६४
शतमानंतु दशभिर्द्धरणैः पलमेव च।
निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्षिकस्ताम्रिकः पणः॥ ३६५

---

* The Bombay Text reads :—समाप्तवरदक्षिणैः।

साशीतिः पणसाहस्रो दण्ड उत्तमसाहसः।
तदर्द्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धमधमः स्मृतः॥ ३६६
धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो वधस्तथा।
योज्या व्यस्ताः समस्ता वा अपराधवशादिमे॥ ३६७
ज्ञात्वापराधं देशञ्च कालं बलमथापि वा।
वयः कर्म्म च वित्तञ्च दण्डं दण्ड्येषु पातयेत्॥ ३६८

इति याज्ञवल्कीये धर्म्मशास्त्रे आचारो।
नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः।

व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह।
धर्म्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविवर्ज्जितः॥ १
श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्म्मज्ञाः सत्यवादिनः।
राज्ञा सभासदः कार्य्या रिपौ मित्रे च ये समाः। २
अपश्यता कार्य्यवशाद्व्यवहारान् नृपेण तु।
सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्व्वधर्म्मवित्॥ ३
रागाल्लोभाद्भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः।
सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम्॥ ४
स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाऽधर्षितः परैः।
आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत्॥ ५

प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना।
ससमासतदर्द्धाहर्नामजात्यादि चिह्नितम्॥ ६
श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्व्वावादकसन्निधौ।
ततोऽर्थी लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम्॥ ७
तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा।
चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेषुपदर्शितः॥ ८
अभियोगमनिस्तीर्य्य नैनं प्रत्यभियोजयेत्।
अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतिं नयेत्॥ ९
कुर्य्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च।
उभयोः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्य्यनिर्णये॥ १०
निह्नवे भावितो दद्याद्धनं राज्ञे च तत्समम्।
मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगाद्धनं हरेत्॥ ११
साहसस्तेयपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रियाम्।
विवादयेत् सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः॥ १२
देशाद्देशान्तरं याति सृक्किणी परिलेढ़ि च।
ललाटं स्विद्यते चास्य मुखं वैवर्ण्यमेति च॥ १३
परिशुष्यत् स्खलद्वाक्यो विरुद्धं बहु भाषते।
वाक्चक्षुः पूजयति नो तथौष्ठौ निर्भुजत्यपि॥ १४
स्वभावाद्विकृतिं गच्छेन् मनोवाक्कायकर्मभिः।
अभियोगे च साक्ष्ये वा दुष्टः स परिकीर्त्तितः॥ १५
सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद्यश्च निष्पतेत्।
न चाहूतो वदेत् किञ्चिद्धीनो दण्ड्यश्च स स्मृतः॥ १६
साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्व्ववादिनः।
पूर्व्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः॥ १७

सपणश्चेद्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत्।
दण्डञ्च सपणं राज्ञे धनिने धनमेव च॥ १८

छलं निरस्य भूतेन व्यवहारान् नयेन्नृपः।
भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः॥ १९

निह्नवे लिखितेऽनेकमेकदेशविभावितः।
दाप्यः सर्व्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्त्वनिवेदितः॥ २०

स्मृत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः।
अर्थशास्त्रात्तु बलवद्धर्म्मशास्त्र मितिस्थितिः॥ २१

प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्त्तितम्।
एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते॥ २२

सर्व्वेष्वेव विवादेषु बलवत्युत्तरा क्रिया।
आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्व्वा तु बलवत्तरा॥ २३

पश्यतोऽब्रुवतो भूमेर्हानिर्विंशतिवार्षिकी।
परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी॥ २४

आधिसीमोपनिक्षेपजड़बालधनैर्विना।
तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि॥ २५

आध्यादीनां निहन्तारं धनिने दापयेद्धनम्।
दण्डञ्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्षमथापि वा॥ २६

आगमोऽभ्यधिको भोगाद्विना पूर्व्वक्रमागतात्।
आगमेऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकापि यत्र नो॥ २७

आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत्।
न तत्सुतस्तत्सुतो वा भुक्तिस्तत्र गरीयसी॥ २८

योऽभियुक्तः परेतः स्यात्तस्य रिक्थी तमुद्धरेत्।
न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता॥ २९

आगमेन विशुद्धेन भोगः याति प्रमाणताम्।
अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति* ॥ ३०
नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च।
पूर्व्वं पूर्व्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारविधौ नृणाम् ॥ ३१
बलोपाधिविनिर्व्वृत्तान् व्यवहारान् निवर्त्तयेत्।
स्त्रीनक्तमन्तरागारबहिःशत्रुकृतांस्तथा ॥ ३२
मत्तोन्मत्तार्त्तव्यसनिबालभीतादियोजितः।
असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ ३३
प्रनष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम्।
विभावयेन्न चेल्लिङ्गैस्तत्समं दण्डमर्हति ॥ ३४
राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्द्विजेभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः।
विद्वानशेषमादद्यात् स सर्व्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५
इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत्।
अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दण्डमेव च ॥ ३६
देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु।
अददद्धि समाप्नोति किल्बिषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७

इत्यसाधारणव्यवहार मातृका प्रकरणम्।

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके।
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुःपञ्चकमन्यथा ॥ ३८
कान्तारगास्तु दशकं सामुद्रा विंशकं शतम्।
दद्युर्व्वा स्वकृतां वृद्धिं सर्व्वे सर्व्वासु जातिषु ॥ ३९
सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा।
वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणाः स्मृताः ॥ ४०

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत्।
साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम्॥ ४१
गृहीतानुक्रमाद्दाप्यो धनिनामधमर्णिकः।
दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम्॥ ४२
राज्ञाधमर्णिको दाप्यः साधिताद्दशकं शतम्।
पञ्चकंच शतं दाप्यः प्राप्तार्थो ह्युत्तमर्णिकः॥ ४३
हीनजातिं परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत्।
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम्॥ ४४
दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम्।
मध्यस्थस्थापितं तत् स्याद्वर्द्धते न ततः परम्॥ ४५
अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणञ्च कृतं भवेत्।
दद्युस्तदृक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि॥ ४६
न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता।
दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतं तथा॥ ४७
सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम्।
वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम्॥ ४८
गोपशौण्डिकशैलूषरजकव्याधयोषिताम्।
ऋणं दद्यात् पतिस्तेषां यस्मात्वृत्तिस्तदाश्रया॥ ४९
प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम्।
स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति॥ ५०
पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा।
पुत्रपौत्रैरृणं देयं निह्नवे साक्षिभावितम्॥ ५१
रिक्थग्राह ऋणं दाप्यो योषिद्ग्राहस्तथैव च।
पुत्रोऽनन्याश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य रिक्थिनः॥ ५२

भ्रातॄणामथ दम्पत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि।
प्रातिभाव्यमृणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम्॥ ५३
दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभाव्यं विधीयते।
आद्यौ तु वितथे दाप्यावितरस्य सुता अपि॥ ५४
दर्शनप्रतिभूर्यत्र मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा।
न तत्पुत्रा ऋणं दद्युर्दद्युर्दानाय ये स्थिताः॥ ५५
बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम्।
एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि॥ ५६
प्रतिभूर्दापितो यत्र प्रकाशं धनिने धनम्।
द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत्॥ ५७
सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च।
वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा॥ ५८
आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे धने यदि न मोक्ष्यते।
काले कालकृतो नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति॥ ५९
गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽथ ह्रापिते।
नष्टो देयो विनष्टश्च दैवराजकृतादृते॥ ६०
आधेः स्वीकरणात् सिद्धी रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम्।
यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत्॥ ६१
चरित्रबन्धककृतं सवृद्ध्या दापयेद्धनम्।
सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत्॥ ६२
उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिःस्तेनोऽन्यथा भवेत्।
प्रयोजकेऽसति धनं कुले न्यस्याऽधिमाप्नुयात्॥ ६३
तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः।
विना धारणकाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम्॥ ६४

यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु।
मोक्ष आधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने॥ ६५
इति ऋणादानप्रकरणम्।

वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम्।
द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत्॥ ६६
न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतस्करैः।
भ्रेषश्चेन्मार्गितेऽदत्ते दाप्यो दण्डञ्च तत्समम्॥ ६७
आजीवन् स्वेच्छया दण्डो दाप्यस्तञ्चापि सोदयम्।
याचितां वाहितन्यासनिक्षेपादिष्वयं विधिः॥ ६८
इति निक्षेपादिप्रकरणम्।

तपस्विनो दानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः।
धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः॥ ६९
त्र्यवराः साक्षिणो ज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः।
यथाजाति यथावर्णं सर्व्वे सर्व्वेषु वा स्मृताः॥ ७०
श्रोत्रियास्तापसा वृद्धा ये च प्रव्रजितादयः।
असाक्षिणस्ते वचनान्नात्र हेतोरुदाहृतः*॥ ७१
स्त्रीवृद्धबालकितवमत्तोन्मत्ताभिशस्तकाः।
रङ्गावतारिपाषण्डिकूटकृद्विकलेन्द्रियाः॥ ७२
पतिताप्तार्थसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः।
साहसी दृष्टदोषश्च निर्द्धूतश्चेत्यसाक्षिणः॥ ७३
उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्म्मवित्।
सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्य्ये पारुष्य साहसे॥ ७४

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

साक्षिणः श्रावयेद्वादिप्रतिवादिसमीपगान्।
ये च पापकृतां लोका महापातकिनां तथा ॥ ७५
अग्निदानाञ्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम्।
स तान् सर्व्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यमनृतं वदेत् ॥ ७६
सुकृतं यत्त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरशतैः कृतम्।
तत् सर्व्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे मृषा ॥ ७७
अब्रुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दशबन्धकम्।
राज्ञा सर्व्वं प्रदाप्यः स्यात् षट्चत्वारिंशत्तमेऽहनि ॥ ७८
न ददाति हि यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः।
स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्यो दण्डेन चैव हि ॥ ७९
द्वैधे बहूनां वचनं समेषु गुणिनान्तथा।
गुणिद्वैधे तु वचनं ग्राह्यं ये गुणवत्तमाः ॥ ८०
यस्योचुः साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत्।
अन्यथावादिनो यस्य ध्रुव स्तस्य पराजयः ॥ ८१
उक्तेऽपि साक्षिभिः साक्ष्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः।
द्विगुणा वान्यथा ब्रूयुः कूटाः स्युः पूर्व्वसाक्षिणः ॥ ८२
पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकृत्साक्षिणस्तथा।
विवादाद्विगुणं दण्डंश विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३
यः साक्ष्यं श्रावितोऽन्येभ्यो निह्नुते तत्तमोवृतः।
स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणन्तु विवासयेत् ॥ ८४
वर्णिनान्तु वधो यत्र तत्र साक्ष्यनृतं वदेत्।
तत्पावनाय निर्व्वाप्यश्चरुः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५

इति साक्षिप्रकरणम्।

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वरुच्या तु परस्परम्।
लेख्यन्तु साक्षिमत् कार्य्यं तस्मिन् धनिकपूर्व्वकम्॥ ८६
समामासतदर्द्धाहर्नामजातिस्वगोत्रकैः।
सब्रह्मचारिकात्मीयपितृनामादिचिह्नितम्॥ ८७
समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत्।
मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलिखितम्॥ ८८
साक्षिणश्च स्वहस्तेन पितृनामकपूर्व्वकम्।
अत्राहममूकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः॥ ८९
उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना।
लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत्॥ ९०
विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितन्तु यत्।
तत् प्रमाणं स्मृतं लेख्यं बलोपाधिकृतादृते॥ ९१
ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु।
आधिस्तु भुज्यते तावद्यावत्तन्न प्रदीयते॥ ९२
देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे हृते तथा।
भिन्ने दग्धेऽथवा च्छिन्ने लेख्यमन्यत्तु कारयेत्॥ ९३
सन्दिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः।
युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः॥ ९४
लेखस्य पृष्ठेऽभिलिखेद्दत्त्वा धनं ऋणी।
धनी चोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम्॥ ९५
दत्त्वर्णं पाटयेल्लेख्यं शुद्ध्यै वान्यत्तु कारयेत्।
साक्षिमच्च भवेद्यद्वा तद्दातव्यंससाक्षिकम्॥ ९६

इति लेख्यप्रकरणम्।

तुलाग्न्यापोविषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि ॥ ९७
रुच्या वान्यतरः कुर्य्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः ।
विनापि शीर्षकात् कुर्य्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ९८
सचैल स्नानमाहूय सूर्य्योदय उपोषितम् ।
कारयेत् सर्व्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ९९
तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्गुब्राह्मणरोगिणाम् ।
अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ १००
नासहस्राद्धरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
नृपार्थेष्वभियोगे च वहेयुः शुचयः सदा ॥ १०१
तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः ।
प्रतिमानसमीभूतो रेखाः कृत्वावतारितः ॥ १०२
त्वं तुले सत्यधामासि पुरा देवैर्विनिर्म्मिता ।
तत् सत्यं वद कल्याणि संशयान्मां विमोचय ॥ १०३
यद्यस्मि पापकृन्मातस्ततो मां त्वमधो नय ।
शुद्धश्चेद्गमयोर्द्ध्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ १०४
करौ विमृदितव्रीहेर्लक्षयित्वा ततो न्यसेत् ।
सप्तचाश्वत्थ पत्राणि तावत्सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ १०५
तमग्ने सर्व्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ।
साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं कवे मम ॥ १०६
तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
अग्निवर्णं न्यसेत् पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ १०६
स तमादाय सप्तैव मण्डलानि शनैर्व्रजेत् ।
षोड़शाङ्गुलिकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८

मुक्ताग्निं मृदितव्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात्।
अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत्॥ १०९
सत्येन माभिरक्षस्व वरुणेत्यभिशास्यकम्।
नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरू जलं विशेत्॥ ११०
समकालमिषुं मुक्तमानयेद्यो जवी नरः।
गते तस्मिन्निमग्नाङ्गं पश्येच्चेच्छुद्धिमाप्नुयात्॥ १११
त्वं विष ब्राह्मणः पुत्र सत्यधर्म्मे व्यवस्थितः।
त्रायस्वास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम्॥ ११२
एवमुक्त्वा विषं शार्ङ्गं भक्षयेद्धिमशैलजम्।
यस्य वेगैर्बिना जीर्णंतस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत्॥ ११३
देवानुग्रान् समभ्यर्च्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत्।
संश्राव्य पाययेत्तस्माज्जलन्तु प्रसृतित्रयम्॥ ११४
अर्व्वाक् चतुर्द्दशादह्नो यस्य नो राजदैविकम्।
व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यान्नसंशयः॥ ११५

इति दिव्यप्रकरणम्।

विभागञ्चेत् पिता कुर्य्यात् स्वेच्छया विभजेत् सुतान्।
ज्येष्ठं वा श्रेष्ठभागेन सर्व्वे वा स्युः समांशिनः॥ ११६
यदि कुर्य्यात् समानंशान पत्न्यः कार्य्याः समांशिकाः।
न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा॥ ११७
शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिद्दत्त्वा पृथक् क्रिया।
न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्म्यः पितृकृतः स्मृतः॥ ११८
विभजेरन सुताः पित्रोरूर्द्ध्वमृक्थमृणं समम्।
मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः॥ ११९

पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्ज्जितम् ।
मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्भवेत् ॥ १२०
क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेत् तु यः ।
दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ १२१
यत्किञ्चित पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
भागो यवीयसां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ १२२*
सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३
भूर्य्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा ।
तत्र स्यात् सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥ १२४
विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् ।
दृश्याद्वा तद्विभागः स्यादायव्ययविशोधितात् ॥ १२५
पितृभ्यां यस्य यद्दत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
पितुरूर्द्धं विभजतां माताप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६
असंस्कृतास्तु संस्कार्य्या भ्रातृभिः पूर्व्वसंस्कृतैः ।
भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्त्वांशन्तु तुरीयकम ॥ १२७
चतुस्त्रिद्व्येकभागाः स्युर्व्वर्णशो ब्राह्मणात्मजाः ।
क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा विड्जो तु द्व्येकभागिनः ॥ १२८
अन्योन्यापहृतं द्रव्यं विभक्ते तत्तु दृश्यते ।
तत् पुनस्ते समैरंशैर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२९
अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
उभयोरप्यसौ रिक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १३०

---

* This sloka does not occur in the Bombay Edition.

औरसो धर्म्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः।
क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा॥ १३१
गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढ़जस्तु सुतो मतः।
कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः॥ १३२
अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा।
दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत्॥ १३३
क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयंकृतः।
दत्तात्मा तू स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोढ़जः॥ १३४
उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत् सुतः।
पिण्डदोंऽशहरश्चैषांपूर्व्वाभावे परः परः॥ १३५
सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः।
जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोंऽशहरो भवेत्॥ १३६
मृते पितरि कुर्य्युस्तं भ्रातरस्त्वर्द्धभागिकम्।
अभ्रातृको हरेत् सर्व्वं दुहितॄणां सुतादृते॥ १३७
पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा।
तत्सुतो गोत्रजो वन्धुः शिष्यः सब्रह्मचारिणः। १३८
एषामभावे पूर्व्वस्य धनभागुत्तरोत्तरः।
स्वर्य्यातस्य ह्यपुत्रस्य सर्व्ववर्णेष्वयं विधिः॥ १३९
वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः।
क्रमेणाचार्य्यसच्छिष्यधर्म्मभ्रात्रे कतीर्थिनः॥ १४०
संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः।
दद्यादपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च॥ १४१
अन्योदर्य्यस्तु संसृष्टी नान्योदर्य्य धनं हरेत्।
असंसृष्टयपि चादद्यात् संसृष्टो नान्यमातृजः॥ १४२

क्लीवोऽथ पतितस्तज्जः पङ्गुरुन्मत्तको जड़ः।
अन्धोऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्या स्युर्निरंशकाः॥ १४३
औरसाः क्षेत्रजास्त्वेषां निर्दोषा भागहारिणः।
सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्वै भर्त्तृसात्कृताः॥ १४४
अपुत्त्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः।
निर्व्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च॥ १४५
पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम्।
आधिवेदनिकंचैव स्त्रीधनंपरिकीर्त्तितम्॥ १४६
वन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव वा।
अप्रजयामतीतायां वान्धवास्तदवाप्नुयुः॥ १४६
अप्रज स्त्रीधनं भर्त्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि।
दुहितॄणां प्रसूता चेत् शेषेषु पितृगामि तत्॥ १४८
दत्त्वा कन्यां हरन दण्ड्योव्ययं दद्याच्च सोदयम्।
मृतायां सर्व्वमादद्यात् परिशोध्योभयव्ययम्॥ १४९
दुर्भिक्षे धर्म्मकार्य्ये च व्याधौ सम्प्रतिरोधके।
गृहीतं स्त्रीधनं भर्त्ता न स्त्रियै दातुमर्हति॥ १५०
अधिविन्नस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम्।
न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम्॥ १५१
विभागनिह्नवे ज्ञातिवन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः।
विभागभावना ज्ञेया गृहक्षेत्रैश्च यौतकैः॥ १५२

इति रिक्थभागप्रकरणम्।

सीम्नो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्थविरादयः।
गोपा सीमाकृषाणा ये सर्व्वे च वनगोचराः॥ १५३

नयेयुरेते सीमानं स्थलाङ्गारस्तुषद्रुमैः।
सेतुवल्मीकनिम्नास्थिचैत्याद्यैरुपलक्षिताम्॥ १५४
सामन्ता वा समाग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दशापि वा।
रक्तस्रग्वसनाः सीमां नयेयुः क्षितिधारिणः॥ १५५
अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम्।
अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सीम्नः प्रवर्त्तकः॥ १५६
आरामायतनग्रामनिपानोद्यानवेश्मसु।
एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षाम्बुप्रवहादिषु॥ १५७
मर्य्यादायाः प्रभेदे तु सीमातिक्रमणे तथा।
क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः॥ १५८
न निषेध्योऽल्पवाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः।
परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बहूदकः॥ १५९
स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत्।
उत्पन्ने स्वामिनो भोगस्तदभावे महीपतेः॥ १६०
फालाहतमपि क्षेत्रं यो न कुर्य्यान्न कारयेत्।
स प्रदाप्यो कृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत्॥ १६१

इति सीमाविवादप्रकरणम्।

माषानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी।
दण्डनीया तदर्द्धन्तु गौस्तदर्द्धमजाविकम्॥ १६२
भक्षयित्वोपविष्टानां यथोक्ताद्द्विगुणो दमः।
सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम्॥ १६३
यावच्छस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् क्षेत्रिणः फलम्।
गोपस्ताड्यस्तु गोमी तु पूर्व्वोक्तं दण्डमर्हति॥ १६४

पथि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे दोषो न विद्यते।
अकामतः कामचारे चौरवद्दण्डमर्हति॥ १६५
महोक्षोत्सृष्टपशवः सूतिकागन्तुकादयः।
पालो येषान्तु ते मोच्या दैवराजपरिप्लुताः॥ १६६
यथार्पितान् पशून् गोपः सायं प्रत्यर्पयेत् तथा।
प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः॥ १६७
पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते।
अर्द्धत्रयोदशपणः स्वामिने द्रव्यमेव च॥ १६८
ग्रामेच्छया गोप्रचारो भूमिराजवशेन वा।
द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्व्वतः समुपाहरेत्॥ १६९
धनुःशतं परीहारो ग्रामक्षेत्रान्तरं भवेत्।
द्वे शते खर्व्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम्॥ १७०

इति स्वामिपालविवादप्रकरणम्।

स्वं लभेतान्यविक्रीतं क्रेतुर्दोषोऽप्रकाशिते।
हीनाद्रहो हीनमूल्ये वेलाहीने च तस्करः॥ १७१
नष्टापहृतमासाद्य हर्त्तारं ग्राहयेन्नरम्।
देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत्॥ १७२
विक्रेतुर्द्दर्शनाच्छुद्धिः स्वामी द्रव्यं नृपो दमम्।
क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्माद्यस्तस्य विक्रयी॥ १७३
आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा।
पञ्चबन्धो दमस्तत्र राज्ञे तेनाविभाविते॥ १७४
हृतं प्रनष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात्।
अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु षण्णवतिं पणान्॥ १७५

शौल्किकैः स्थानपालैर्व्वा नष्टापहृतमाहृतम्।
अर्व्वाक् संवत्सरात् स्वामी हरेत् परतो नृपः॥ १७६

पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे।
महिषोष्ट्रगवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके॥ १७७

इत्यस्वामिविक्रयप्रकरणम्।

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते।
नान्वये सति सर्व्वस्वं यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम्॥ १७८

प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्थावरस्य विशेषतः।
देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः॥ १७९

इति दत्ताप्रदानिकं प्रकरणम्।

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्द्धमासिकम्।
बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम्॥ १८०

अग्नौ सुवर्णमक्षीणं रजते द्विपलं शते।
अष्टौ त्रपुणि सीसे च ताम्रे पञ्चदशायसि॥ १८१

शते दशपला वृद्धिरौर्णे कार्पाससौत्रिके।
मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूक्ष्मे तु त्रिपला मता॥ १८२

कार्म्मिके रोमबद्धे च त्रिंशद्भागक्षयो मतः।
न क्षयो न च वृद्धिः स्यात् कौषेये वल्कलेषु च॥ १८३

देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलाबलम्।
द्रव्याणां कुशला ब्रूयुर्यत्तद्दाप्या असंशयम्॥ १८४

इति क्रीतानुशयप्रकरणम्।

बलाद्दासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते।
स्वामिप्राणप्रदो भक्तस्त्यागात्तन्निष्क्रयादपि॥ १८५

प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासस्वामरणान्तिकः ।
वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ १८६
कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।
अन्तेवासी गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७

इत्यभ्युपेत्य शुश्रूषाप्रकरणम्।

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्न्यस्य तत्र तु ।
त्रैविद्यां वृत्तिमद्ब्रूयात् स्वधर्मः पाल्यतामिति ॥ १८८
निजधर्म्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।
सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्म्मोराजकृतश्च यः ॥ १८९
गणद्रव्यं हरेद्यस्तु संविदं लङ्घयेच्च यः ।
सर्व्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥ १९०
कर्त्तव्यं वचनं सर्व्वैः समूहहितवादिनाम् ।
यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाप्यः प्रथमं दमम् ॥ १९१
समूहकार्य्य आयातान् कृतकार्य्यान् विसर्ज्जयेत् ।
स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥ १९२
समूहकार्य्यप्रहितो यल्लभेत तदर्पयेत् ।
एकादशगुणं दाप्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३
धर्म्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्य्यचिन्तकाः ।
कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥ १९४
श्रेणिनैगमपाषाण्डिगणानामप्ययं विधिः
भेदश्चैषां नृपो रक्षेत् पूर्व्ववृत्तिञ्च पालयेत् ॥ १९५

इति संविद्व्यतिक्रमप्रकरणम् ।

गृहीतवेतनः कर्म्म त्यजन द्विगुणमावहेत् ।
अगृहीते समं दाप्यो भृत्यै रक्ष्य उपस्करः ॥ १९६

दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुसस्यतः।
अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १९७
देशं कालञ्च योऽतीयात् लाभंकुर्य्याच्च योऽन्यथा।
तत्र स्यात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १९८
यो यावत् कुरुते कर्म्म तावत्तस्य तु वेतनम्।
उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्यं कुर्य्याद्यथाश्रुतम् ॥ १९९
अराजदैविकान्नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः।
प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणां भृतिम् ॥ २००
प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि सन्त्यजन्।
भृतिमर्द्धपथे सर्व्वां प्रदाप्यस्त्याजकोऽपि च ॥ २०१

इति वेतनादानप्रकरणम्।

ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम।
गृह्णीयाद्धूर्त्तकितवादितराद्दशकं शतम ॥ २०२
स सम्यक् पालितो दद्याद्राज्ञे भागं यथाकृतम्।
जितमुद्ग्राहयेज्जेत्रे दद्यात् सत्यं वचः क्षमो ॥ २०३
प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूर्त्तमण्डले।
जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा न तु ॥ २०४
द्रष्टारो व्यवहाराणां साक्षिणश्च त एव हि।
राज्ञा सचिह्नं निर्व्वास्याः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५
द्यूतमेकमुखं कार्य्यं तस्करज्ञानकारणात्।
एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूते समाह्वये ॥ २०६

इति द्यूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम्।

सत्यासत्यान्यथास्तोत्तैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम्।
क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः पणानर्द्धत्रयोदशान् ॥ २०७

अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च।
शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८
अर्द्धोऽधमेषु द्विगुणः परस्त्रीषूत्तमेषु च।
दण्डप्रणयणं कार्य्यं वर्णजात्युत्तराधरैः ॥ २०९
प्रातिलोमापवादेषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः।
वर्णानामानुलोम्येन तस्मादर्द्धार्द्धहानितः ॥ २१०
वाहुग्रीवानेत्रसक्थिविनाशे वाचिके दमः।
शत्यस्ततोऽर्द्धिकः पादनासाकर्णकरादिषु ॥ २११
अशक्तास्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश।
यथाशक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२
पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः।
उपपातकयुक्ते तु पाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ २१३
त्रैविद्यन्टपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः।
मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४

इति वाक्पारुष्यप्रकरणम्।

असाक्षिके हते चिह्नैर्युक्तिभिश्चागमेन च।
द्रष्टव्यो व्यवहारस्तु कूटचिह्नकृतो भयात् ॥ २१५
भस्मपङ्करजःस्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः।
अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठ्युतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६
समेष्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणस्तूत्तमेषु च।
हीनेष्वर्द्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७
विप्रपीड़ाकरं छेद्यमङ्गमब्राह्मणस्य तु।
उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिकः ॥ २१८

ऊद्गूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ।
परस्परन्तु सर्व्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसः॥ २१९
पादकेशांशुककराल्लूञ्छनेषु पणान् दश।
पीड़ाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः॥ २२०
शोणितेन विना दुःखं कुर्व्वन् काष्ठादिभिर्नरः।
द्वात्रिंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः॥ २२१
करपाददन्त भङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः।
मध्यो दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा॥ २२२
चेष्टाभोजनवाग्रोधे नेत्रादि प्रतिभेदने।
कन्धरावाहुसक्थ्नाञ्च भङ्गे मध्यमसाहसः॥ २२३
एकं घ्नतां वहूनाञ्च यथोक्ताद्द्विगुणो दमः।
कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः॥ २२४
दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानधनव्ययम्।
दाप्यो दण्डञ्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः॥ २२५
अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने।
पणान् दाप्यः पञ्चदश विंशतिन्तद्द्वयं तथा॥ १२६
दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् प्राणहरं तथा।
षोड़शाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमन्॥ २२७
दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा।
दण्डाः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात्॥ २२८
लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च।
महापशूनामेतेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः॥ २२९
प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्व्वविदारणे।
उपजीव्यद्रुमाणाञ्च विंशतिर्द्विगुणो दमः॥ २३०

चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये।
जातद्रुमाणां द्विगुणो दमो वृचेऽथ विश्रुते॥ २३१
गुल्मगुच्छचुपलताप्रतानौषधिवीरुधाम्।
पूर्व्वस्मृतादर्द्धदण्डः स्थानेयुक्तेषु कर्त्तने॥ २३२

इतिदण्डपारुष्यप्रकरणम्।

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम्।
तन्मुल्याद्विगुणो दण्डो निह्नवे तु चतुर्गुणः॥ २३३
यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम्।
यश्चैवमुक्काहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम्॥ २३४
अर्घ्याक्रोशातिक्रमकृद्भ्रातृभार्य्या प्रहारकः।
सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकृत्॥ २३५
सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः।
पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः॥ २३६
स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टे नाभिधावकः।
अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन्॥ २३७
शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च दैवे पित्रे च भोजकः।
अयुक्तं शपथं कुर्व्वन्नयोग्योयोग्यकर्म्मकृत्॥ २३८
वृषचुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत्।
साधारणस्यापलापी दासीगर्भविनाशकृत्॥ २३९
पितृपुत्त्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्य्यशिष्यकाः।
एषामपतितान्योन्यत्यागी च शतदण्डभाक्॥ २४०

इति साहसप्रकरणम्।

वसानस्त्रीन् पणान् दण्ड्यो नेजकस्तु परांशुकम्।
विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश॥ २४१

पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः।
अन्तरे च तयोर्यः स्यात्तस्याप्यष्टगुणो दमः॥ २४२
तुलाशासनमानानां कूटकृन्नाणकस्य च।
एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम्॥ २४३
अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चापरकूटकम्।
स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम्॥ २४४
भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्षु प्रथमं दमम्।
मानुषे मध्यमं राजमानुषेषूत्तमं दमम्॥ २४५
अवध्यं यश्च बध्नाति वध्यं यश्च प्रमुञ्चति।
अप्राप्तव्यवहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम्॥ २४६
मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत्।
दण्डं स दाप्यो द्विशतं वृद्धौ हानौ च कल्पितम्॥ २४७
भेषजस्नेहलवण-गन्धधान्यगुड़ादिषु।
पण्येषु प्रक्षिपन् हीनं पणान् दाप्यस्तु षोड़श॥ २४८
मृच्चर्म्ममणिसूत्रायःकाष्ठवल्कलवाससाम्।
अजातौ जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः॥ २४९
समुद्गपरिवर्त्तञ्च सारभाण्डञ्च कृत्रिमम्।
आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना॥ २५०
भिन्ने पणे तु पञ्चाशत्पणे तु शतमुच्यते।
द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान्॥ २५१
सम्भूय कुर्व्वतामर्घ्यं सबाधं कारुशिल्पिनाम्।
अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः॥ २५२
सम्भूयवणिजां पण्यमनर्घ्येणोपरुन्धताम्।
विक्रीणतामभिहितो दण्ड उत्तमसाहसः॥ २५३

राजभिः स्थाप्यते योऽर्घः प्रत्यहं तेन विक्रयः।
क्रयो वानिःस्रवस्तस्माद्वणिजां लाभकृत् स्मृतः॥ २५४
स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृह्णीत पञ्चकम्।
दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयौ॥ २५५
पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम्।
अर्घोऽनुग्रहकृत् कार्य्यः क्रेतुर्व्विक्रेतुरेव च। २५६
गृहीतमूल्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति।
सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्लाभंवा दिगागते॥ २५७
विक्रीतमपि विक्रेयं पूर्व्वंक्रेतर्य्यगृह्णति।
हानिश्चेत् क्रेतृदोषेण क्रेतुरेवहि सा भवेत्॥ २५८
राजदैवोपघातेन पण्यदोष उपागते।
हानिर्व्विक्रेतुरेवासौ याचितस्याप्रयच्छतः॥ २५९
अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वा दुष्टवद्यदि।
विक्रीणाति दमस्तत्र मूल्यात् तु द्विगुणो भवेत्॥ २६०
चयं वृद्धिंच वणिजा पण्यानामविजानता।
क्रीत्वा नानुशयः कार्य्यः कुर्व्वन् षड़भागदण्डभाक्॥ २६१

इति विक्रीयासम्प्रदानप्रकरणम्।

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म्म कुर्व्वताम्।
लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ॥ २६२
प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादात्यच्च नाशितम्।
स तद्दद्याद्विप्लवाच्च रक्षिताद्दशमांशभाक्॥ २६३
अर्घ्यप्रक्षेपणाद्विंशं भागं शुल्कं नृपो हरेत्।
व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत्॥ २६४

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन्।
दाप्यस्त्वष्टगुणं यश्च सव्याजक्रयविक्रयी॥ २६५
तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दाप्यः पणान् दश।
ब्राह्मणप्रतिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे॥ २६६
देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्धवाः।
ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः॥ २६७
जिह्मं त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत्।
अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्षककर्म्मिणाम्॥ २६८

इतिसम्भूयसमुत्थानम्।

ग्राहकैर्गृह्यते चौरो लोप्त्रेणाथ पदेन वा।
पूर्व्वकर्म्मापराधी च तथा चाशुद्धवासकः॥ २६९
अन्येऽपि शङ्कया ग्राह्या ज्ञातिनामादिनिह्नवैः।
द्यूतस्त्रीपानशक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः॥ २७०
परद्रव्यगृहाणाञ्च प्रच्छकागूढ़चारिणः।
निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः॥ २७१
गृहीतः शङ्कया चौर्य्ये नात्मानं चेद्विशोधयेत्।
दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत्॥ २७२
चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्व्वधैः।
सचिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्राद्विप्रवासयेत्॥ २७३
घातितेऽपहृते दोषो ग्रामभर्त्तुरनिर्गते।
विवीतभर्त्तुस्तु पथि चौरोद्धर्त्तुरवीतके॥ २७४
स्वसीम्नि दद्याद्ग्रामस्तु पदं वा यत्र गच्छति।
पञ्चग्रामो वहिःक्रोशाद्दशग्राम्यथवा पुनः॥ २७५

वन्दिग्राहांस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः।
प्रसह्यघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान्॥ २७६
उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसन्दंशहीनकौ।
कार्य्यौ द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ॥ २७७
क्षुद्रमध्यमहाद्रव्यहरणे सारतो दमः।
देशकालवयःशक्ति सञ्चिन्त्य दण्डकर्म्मणि॥ २७८
भक्तावकाशाग्न्युदकमन्त्रोपकरणव्ययान्।
दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्व्वा जानतो दम उत्तमः॥ २७९
शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तम दमः।
उत्तमो वाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे॥ २८०
विप्रदुष्टां स्त्रियंभ्रुण पुरुषघ्नीमगर्भिणीम्।
सेतुभेदकरीञ्चाप्सु शिलां वद्धा प्रवेशयेत्॥ २८१
विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम्।
विकर्णकरनासौष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत्॥ २८२
अविज्ञातहतस्याशु कलहं सुतवान्धवाः।
प्रष्टव्या योषितश्चास्य परपुंसि रताः पृथक्॥ २८३
स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह।
मृत्युदेशसमासन्नं पृच्छेद्वापि जनं शनैः॥ २८४
क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहकाः।
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्तु कटाग्निना॥ २८५

इति स्तेयप्रकरणम्।

पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशाकेशि परस्त्रियाः।
सद्यो वा कामजैश्चिह्नैःप्रतिपत्तौ द्वयोस्तथा॥ २८६
नीवीस्तनप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम्।

अदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७
स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्द्विशतन्तु दमं पुमान्।
प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८
स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः।
प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणां नासादिकर्त्तनम् ॥ २८९
अलङ्कृतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम्।
दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ॥ २९०
सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः।
दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २९१
शतं स्त्रीदूषणे दद्याद्द्वे तु मिथ्याभिशंसिता।
पशून् गच्छञ्छतं दाप्यो हीनांस्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२
अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च।
गम्यास्वपिपुमान्दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥ २९३
प्रसह्य दास्यभिगमे दण्डो दशपणः स्मृतः।
बहूनां दद्यकामासौ चतुर्व्विंशतिकः पृथक् ॥ २९४
गृहीतवेतना वेश्या नेच्छन्ती द्विगुणं वहेत्।
अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २९५
अयोनौ गच्छतो योषां पुरुषं चाधि मेहतः।
चतुर्व्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २९६
अन्त्याभिगमने त्वाङ्क्य कवन्धेन प्रवासयेत्।
शूद्रस्तथाङ्क्य एव स्यादन्त्यस्यार्य्यागमे वधः ॥ २९७

इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम्।

उनं वाप्यधिकं वापि लिखेद्यो राजशासनम्।
पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २९८

अभक्ष्येण द्विजं दुष्यन् दण्ड्य उत्तमसाहसम्।
क्षत्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्द्धकम्॥ २९९

कूटस्वर्णव्यवहारी विमांसस्य च विक्रयी।
त्र्यङ्गहीनन्तु कर्त्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम्॥ ३००

चतुष्पादकृतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः।
काष्ठलोष्ट्रेषु पाषाणबाहुयुग्यकृतस्तथा॥ ३०१

छिन्ननस्येन यानेन तथा भग्नयुगादिना।
पश्चाच्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक्॥ ३०२

शक्तो ह्यमोचयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा।
प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं ततः॥ ३०३

जारं चौरेत्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम्।
उपजीव्यधनं मुञ्चंस्तदेवाष्टगुणीकृतम्॥ ३०४

राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशकारिणम्।
तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां छित्त्वा प्रवासयेत्॥ ३०५

मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोस्ताड़यितुस्तथा।
राजयानासनारोढुर्द्दण्ड उत्तमसाहसः॥ ३०६

द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेशकृतस्तथा।
विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवनोऽष्टशतो दमः॥ ३०७

दुर्द्दृष्टांस्तु पुनर्द्दृष्ट्वा व्यवहारान् नृपेण तु।
सभ्याः सजयिनो दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम्॥ ३०८

यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि पराजितः।
तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्द्विगुणं दमम्॥ ३०९

राज्ञान्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम्।
निवेद्य दद्याद्द्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम्॥ ३१०

इति श्रीयाज्ञवल्कीये धर्म्मशास्त्रे व्यावहारो
नाम द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

ऊनद्विवर्षं निखनेन्न कुर्य्यादुदकं ततः।
आ श्मशानामनुव्राज्य इतरो ज्ञातिभिर्वृतः॥ १
यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्भिर्लौकिकाग्निना।
स दग्धव्य उपेतश्चेदाहिताग्न्यावृतार्थवत्॥ २
सप्तमाद्दशमाद्वापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः।
अपनः शोशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः॥ ३
एवं मातामहाचार्य्यप्रेतानामुदकक्रिया।
कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजाम्॥ ४
सकृत् प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः।
न ब्रह्मचारिणः कुर्य्युरुदकं पतितास्तथा॥ ५
पाषण्ड्यनाश्रिताः स्तेना भर्त्तृघ्न्यः कामगादिकाः।
सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः॥ ६
कृतोदकान् समुत्तीर्णान् मृदुशाद्वलसंस्थितान्।
स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः॥ ७
मानुष्ये कदलीस्तम्भनिःसारे सारमार्गणम्।
यः करति स सम्मुढ़ो जलवुद्वुदसन्निभे॥ ८

पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना॥ ९
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्दैवतानि च।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्त्यलोको न यास्यति॥ १०
श्लेष्माश्रु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः।
अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्य्याः स्वशक्तितः॥ ११
इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः।
विदश्य निम्बपत्राणि नियताद्वारि वेश्मनः॥ १२
आचम्याग्न्यादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान्।
प्रविशेयुः समालभ्य दत्त्वाश्मनि पदं शनैः॥ १३
प्रवेशनादिकं कर्म्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि।
इच्छतां तत्क्षणाच्छुद्धिं परेषां स्नानसंयमात्॥ १४
आचार्य्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्रती।
सकटान्नं न चाश्नीयान्न च तैः सह संवसेत्॥ १५
क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वपेयुस्ते पृथक् पृथक्।
पिण्डयज्ञावृता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम्॥ १६
जलमेकाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरञ्च मृण्मये।
वैतानोपासनाः कार्य्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात्॥ १७
त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमुच्यते।
ऊनद्विवर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि॥ १८
पित्रोस्तु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम्।
तदहर्न प्रदुष्येत पूर्व्वेषां जन्मकारणात्॥ १९
अन्तरा जन्ममरणे शेषाहोभिर्विशुध्यति।
गर्भस्रावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम्॥ २०

हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षञ्चात्मघातिनाम्।
प्रोषिते कालशेषः स्यात् पूर्णे दत्त्वोदकं शुचि ॥ २१
क्षत्रस्य द्वादशाहानि विशः पञ्चदशैव तु।
त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्त्तिनः ॥ २२
आ दन्तजन्मनः सद्य आ चूड़ान्नैशिकी स्मृता।
त्रिरात्रमा व्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३
अहस्त्वदत्तकन्यासु वालेषु च विशोधनम्।
गुर्व्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च ॥ २४
अनौरसेषु पुत्रेषु भार्य्यास्वन्यगतासु च।
निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५
ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित्।
अनुगम्याम्भसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतभुक् शुचिः ॥ २६
महीपतीनां नाशौचं हतानां विद्युता तथा।
गोब्राह्मनार्थे संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७
ऋत्विजां दीक्षितानाञ्च यज्ञियं कर्म्म कुर्व्वताम्।
सत्रिव्रतिब्रह्मचारिदातृब्रह्मविदां तथा ॥ २८
दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे।
आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ २९
उदक्याशौचिभिः स्नयात् संस्पृष्टस्तैरुपस्पृशेत्।
अव्लिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सकृत् ॥ ३०
कालोऽग्निः कर्म्म मृद्वायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम्।
पश्चात्तापो निराहारः सर्व्वेऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ३१
अकार्य्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिकृत्।
शोध्यस्य मृच्च तोयञ्च सन्यासो वै द्विजन्मनाम् ॥ ३२

तपो वेदविदां क्षान्तिर्विदुषां वर्ष्मणो जलम्।
जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते॥ ३३
भूतात्मनस्तपोविद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम्।
क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता॥ ३४

इत्यशौचप्रकरणम्।

क्षात्रेण कर्म्मणा जीवेद्विशां वाप्यापदि द्विजः।
निस्तीर्य्य तामथात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि॥ ३५
फलोपलक्षौमसोममनुष्यापूपवीरुधः।
तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षीरं घृतं जलम्॥ ३६
शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः।
मृच्चर्म्मपुष्पकुतपकेशतक्रविषक्षितीः॥ ३७
कौशेयनीललवणमांसैकशफसीसकान्।
शाकार्द्रौषधिपिण्याक-पशुगन्धांस्तथैव च॥ ३८
वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन।
धर्म्मार्थं विक्रयं नेयास्तिला धान्येन तत्समाः॥ ३९
लाक्षालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये।
पयो दधि च मद्यञ्च हीनवर्णकराणि च॥ ४०
आपद्गतः सम्प्रगृह्णन भुञ्जानो वा यतस्ततः।
नालिप्येतैनसा विप्रो ज्वलनार्कसमो हि सः॥ ४१
कृषिः शिल्पं भृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः।
सेवाऽनूपो नृपो भैक्षमापत्तौ जीवनानि तु॥ ४२
बुभुक्षितस्त्र्यहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणाद्धरेत्।
प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्म्मतः॥ ४३

तस्य वृत्तं कुलं शीलं श्रुतमध्ययनं तपः।
ज्ञात्वा राजा कुटुम्बञ्च धर्म्म्यां वृत्तिं प्रकल्पयेत्॥ ४४

इत्यापद्धर्म्मप्रकरणम्।

सुतविन्यस्तपत्नीकस्तया वानुगतो वनम्।
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत्॥ ४५
अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा।
भृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान्॥ ४६
अह्नो मासस्य षसां वा तथा संवत्सरस्य वा।
अर्थस्य सञ्चयं कुर्य्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत्॥ ४७
दान्तस्त्रिषवणस्नायी निवृत्तश्च प्रतिग्रहात्।
स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्व्वसत्त्वहिते रतः॥ ४८
दन्तोलूखलिकः काल-पक्वाशी वाश्मकुट्टकः।
श्रौतं स्मार्त्तं फलस्नेहैः कर्म्म कुर्य्यात् क्रियास्तथा॥ ४९
चान्द्रायणैर्नयेत् कालं कृच्छ्रैर्व्वा वर्त्तयेत् सदा।
पक्षे गते वाप्यश्नीयान्मासे वाऽहनि वा गते॥ ५०
स्वप्याद्भूमौ शुचौ रात्रौ दिवा सम्प्रपदैर्नयेत्।
स्थानासनविहारैर्व्वा योगाभ्यासेन वा तथा॥ ५१
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेशयः।
आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत्॥ ५२
यः कण्टकैर्व्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति।
अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च॥ ५३
अग्नीन् वाप्यात्मसात् कृत्वा वृक्षावासो मिताशनः।
वानप्रस्थो गृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत्॥ ५४

ग्रामादाहृत्य वा ग्रासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।
वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेद्वा वर्ष्म संक्षयात् ॥ ५५

इतिवानप्रस्थप्रकरणम् ।

वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्व्ववेदसदक्षिणाम् ।
प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥ ५६
अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानन्नदोऽग्निमान् ।
शक्त्या च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्य्यात्तु नान्यथा ॥ ५७
सर्व्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ।
एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥ ५८
अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।
रहिते भिक्षुकैर्ग्रामे यात्रामात्रमलोलुपः ॥ ५९
यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्व्वलाबुमयानि च ।
सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणात् ॥ ६०
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।
भयं हृत्वा च भूतानाममृतो भवति द्विजः ॥ ६१
कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेन विशेषतः ।
ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥ ६२
अवेक्ष्या गर्भवासश्च कर्म्मजा गतयस्तथा ।
आधयो व्याधयः क्लेशा जरा रूपविपर्य्ययः ॥ ६३
भवो जातिसहस्रेषु प्रियाप्रियविपर्य्ययः ।
ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६४
नाश्रमः कारणं धर्म्मे क्रियमाणो भवेद्धि सः ।
अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाचरेत् ॥ ६५

सत्यमस्तेयमक्रोधो ह्रीः शौचं धीर्धृतिर्दमः।
संयतेन्द्रियता विद्या धर्म्मः सर्व्व उदाहृतः॥ ६६

इति यतिप्रकरणम्।

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तप्तात् स्फुलिङ्गकाः।
सकाशादात्मनस्तद्वात्मानः प्रभवन्ति हि॥ ६७
तत्रात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म्म किञ्चित् स्वभावतः।
करोति किञ्चिदभ्यासाद्धर्म्माधर्म्मोभयात्मकम्॥ ६८
निमित्तमक्षरः कर्त्ता बोद्धा ब्रह्म गुणी वशी।
अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्त्यते॥ ६९
सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्ज्जलं महीम्।
सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि॥ ७०
आहुत्याप्यायते सूर्य्यस्तस्माद्वृष्टिरथौषधिः।
तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति॥ ७१
स्त्रीपुंसयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते।
पञ्चधा तु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः॥ ७२
इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुखं धृतिः।
धारणा प्रेरणं दुःखमिच्छाहङ्कार एव च॥ ७३
प्रयत्न आकृतिर्व्वर्णः स्वरद्वेषौ भवाभवौ।
तस्यैतदात्मजं सर्व्वमनादेरादिमिच्छतः॥ ७४]
प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः।
मास्यर्व्वुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः॥ ७५
आकाशाल्लाघवं सौक्ष्म्यं शब्दं श्रोत्रं बलादिकम्।
वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च॥ ७६

पित्तात्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम्।
रसात्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्द्दवम्॥ ७७
भूमेर्गन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च।
आत्मा गृह्णात्यजः सर्व्वं तृतीये स्पन्दते ततः॥ ७८
दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात्।
वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्य्यं प्रियं स्त्रियाः॥ ७९
स्थैर्य्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः।
षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्नाञ्च सम्भवः॥ ८०
मनश्चैतन्ययुक्तोऽसौ नाड़ीस्नायुशिरायुतः।
सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांसस्मृतिमानपि॥ ८१
पुनर्द्धात्रीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति।
अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते॥ ८२
नवमे दशमे वापि प्रबलैः सूतिमारुतैः।
निःसार्य्यते बाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सज्वरः॥ ८३
तस्य षोढ़ा शरीराणि षट् त्वचो धारयन्ति च।
षड़ङ्गानि तथास्थ्नाञ्च सह षष्ट्या शतत्रयम्॥ ८४
स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्ता वै विंशतिर्नखाः।
पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम्॥ ८५
षष्ट्यङ्गुलीनां द्वे पार्ष्ण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम्।
चत्वार्य्यरत्निकास्थीनि जङ्घयोस्तावदेव तु॥ ८६
द्वे द्वे जानुकपोलोरुफलकांससमुद्भवे।
अक्षतालूषके श्रोणीफलके च विनिर्द्दिशेत्॥ ८७
भगास्थ्येकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च।
ग्रीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जत्र्वेकैकं तथा हनुः॥ ८८

तन्मूले द्वे ललाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका।
पार्श्वकाः स्थालकै सार्द्धमर्व्वुदैश्च द्विसप्ततिः॥ ८९
द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा।
उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः॥ ९०
गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः।
नासिका लोचने जिह्वा त्वक्श्रोत्रञ्चेन्द्रियाणि च॥ ९१
हस्तौ पायुरुपस्थश्च वाक् पादौ चेति पञ्च वै।
कर्म्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनश्चैवोभयात्मकम्॥ ९२
नाभिरोजो गुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा।
मूर्द्धांसकण्ठहृदयं प्राणस्यायतनानि तु॥ ९३
वपावसावहननं नाभिः क्लोम यकृत् प्लिहा।
क्षुद्रान्त्रं वक्ककौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च॥ ९४
आमाशयोऽथ हृदयं स्थुलान्त्रं गुदमेव च।
उदरञ्च गुदौकोष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः॥ ९५
कनीनिके चाक्षिकूटे शष्कुली कर्णपुत्रकौ।
कर्णौ शङ्खौ भ्रुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे॥ ९६
वङ्क्षणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेषसङ्घातजौ स्तनौ।
उपजिह्वा स्फिजौ बाहू जङ्घोरुषु च पिण्डिकाः॥ ९७
तालुदरं वस्ति शीर्षं चिवुके गालशुण्डिके।
अवटुश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके॥ ९८
अक्षिकर्णचतुष्कञ्च पद्धस्तहृदयानि च।
नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतानानि तु॥ ९९
शिराः शतानि सप्तैव नव स्नायुशतानि च।
धमनीनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च॥ १००

एकोनत्रिंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च।
षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः॥ १०१
त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम्।
सप्तोत्तरं मर्म्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा॥ १०२
रोमां कोट्यश्च पञ्चाशच्चतस्रः कोट्य एव च।
सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह॥ १०३
वायवीयैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः।
यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावनाच्चैव संस्थितिम्॥ १०४
रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश।
सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः॥ १०५
षट् श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूत्रमेव च।
वसात्रयो द्वौ तु मेदो मज्जैकोऽर्द्धन्तु मस्तके॥ १०६
श्लेष्मौजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु।
इत्येतदस्थिरं वर्ष्म यस्य मोक्षाय कृत्वसौ॥ १०७
द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृता।
हिताहिता नाम नाड्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम्॥ १०८
मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः।
स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने नतु॥ १०९
ज्ञेयञ्चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान्।
योगशास्त्रञ्च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता॥ ११०
अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिस्मृतीन्द्रियम्।
ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः॥ १११
यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम्।
सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति॥ ११२

अपरान्तकमुल्लोप्यं मद्रकं प्रकरीन्तथा।
औवेणकं सुराविन्दुमुत्तरं गीतकानि च॥ ११३
ऋग्गाथाः पाणिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिकाः।
ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणान्मोक्षसंज्ञितम्॥ ११४
वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः।
तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति॥ ११५
गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम्।
रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते॥ ११६
अनादिरात्मा कथितस्तस्यादिस्तु शरीरकम्।
आत्मनश्च जगत् सर्व्वं जगतश्चात्मसम्भवः॥ ११७
कथमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम्।
जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः॥ ११८
मोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः।
सहस्रकरपन्नेत्रः सूर्य्यवर्च्चाः सहस्रकः॥ ११९
स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः।
विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति॥ १२०
यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः।
देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च॥ १२१
संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः।
ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते॥ १२२
स्वमण्डलादसौ सूर्य्यः सृजत्यमृतमुत्तमम्।
यज्जन्म सर्व्वभूतानामशनानशनात्मनाम्॥ ११२
तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञ पुनरन्नं पुनः क्रतुः।
एवमेतदनाद्यन्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते॥ १२४

अनादिरात्मा सम्भूतिर्व्विद्यते नान्तरात्मनः।
समवायी तु पुरुषो मोहेच्छाद्वेषकर्म्मजः॥ १२५
सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः।
मुखबाहूरुपज्जाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम्॥ १२६
पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत।
नस्तः प्राणा दिशः श्रोत्रात् स्पर्शाद्वायुर्मुखाच्छिखी॥ १२७
मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः।
जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम्॥ १२८
यद्येवं नु कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते।
ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः सम्प्रयुज्यते॥ १२९
करणैरन्वितस्यापि पूर्व्वं ज्ञानं कथञ्चन।
वेत्ति सर्व्वगतां कस्मात् सर्व्वगोऽपि न वेदनाम्॥ १३०
अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्म्मजैः।
दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च॥ १३१
अनन्ताश्च यथा भावाः शरीरेषु शरीरिणाम्।
रूपाण्यपि तथैवेह सर्व्वयोनिषु देहिनाम्॥ १३२
विपाकः कर्म्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते।
इह चामुत्र वै केषां भावस्तत्र प्रयोजनम्॥ २३३
परद्रव्याण्यभिध्यायं स्तथानिष्टानि चिन्तयन्।
वितथाभिनिवेशी च जायन्तेऽन्यासु योनिषु॥ १३४
पुरुषोऽनृतवादी च पिशुनः पुरुषस्तथा।
अनिबद्धप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते॥ १३५
अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः।
हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते॥ १३६

आत्मज्ञः शौचवान् दान्तस्तपस्वी विजितेन्द्रियः।
धर्म्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १३७
असत्कार्य्यरतोऽधीर आरम्भी विषयी च यः।
स राजगोमनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ १३८
निद्रालुः क्रूरकृल्लुब्धो नास्तिको याचकस्तथा।
प्रमादवान् भिन्नवृत्तो भवेत्तिर्य्यक्षु तामसः ॥ १३९
रजसा तमसा चैवं समाविष्टो भ्रमन्निह।
भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १४०
मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः।
तथाविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य न क्षमः ॥ १४१
कट्विर्व्वारौ यथापक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न।
प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १४२
सर्व्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम्।
योगी मुक्तश्च सर्व्वासां यो न चाप्नोति वेदनाम् ॥ १४३
आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत्।
तथात्मैकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १४४
ब्रह्मखानिलतेजांसि जलं भूश्चेति धातवः।
इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १४५
मृद्दण्डचक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम्।
करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६
हेममात्रमुपादाय रूपं वा हेमकारकः।
निजलालासमायोगात् कोशं वा कोशकारकः ॥ १४७
कारणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु।
सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय कारणानि च ॥ १४८

महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि।
कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति॥ १४६
वाचं वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम्।
अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः॥ १५०
जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्कृतः।
शब्दादिविषयोद्योगं कर्म्मणा मनसा गिरा॥ १५१
स सन्दिग्धमतिः कर्म्मफलमस्ति न वेति वा।
विप्लुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते॥ १५२
मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः।
हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा॥ १५३
ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे चाविशेषवान्।
अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमी॥ १५४
एवंवृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान्।
कर्म्मणा द्वेषमोहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते॥ १५५
आचार्य्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता।
तत्कर्म्मणामनुष्ठानं सङ्गः सद्भिर्गिरः शुभाः॥ १५६
स्त्र्यालोकालम्भविगमः सर्व्वभूतात्मदर्शनम्।
त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णकाषायधारणम्॥ १५७
विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्ज्जनम्।
शरीरपरिसङ्ख्यानं प्रवृत्तिष्वघदर्शनम्॥ १५८
नीरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः।
एतैरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽमृतो भवेत्॥ १५९
तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिक्षयात्।
कर्म्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते॥ १६०

शरीरसङ्क्षये यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरम्।
अविप्लुतमतिः सम्यक् स जातिस्मरतामियात्॥ १६१
यथा हि भरतो वर्णैर्व्वर्णयत्यात्मनस्तनुम्।
नानारूपाणि कुर्व्वाणस्तथात्मा कर्म्मजास्तनूः॥ १६२
कालकर्म्मात्मबीजानां दोषैर्म्मातुस्तथैव च।
गर्भस्य वैकृतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः॥ १६३
अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्म्मफलेन च।
शरीरेण च नात्मायं मुक्तपूर्व्वः कथञ्चन॥ १६४
वर्त्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य संस्थितिः।
विक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसङ्क्षयः॥ १६५
अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि।
सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः॥ १६६
ऊर्द्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्य्यमण्डलम्।
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन जाति परां गतिम्॥ १६७
यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्द्ध्वमेव व्यवस्थितम्।
तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते॥ १६८
येऽनैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः।
इह कर्म्मोपभोगाय तैः संसरति सोऽवशः॥ १६९
वेदैः शास्त्रैः सविज्ञानैर्जन्मना मरणेन च।
आर्त्त्या गत्या तथागत्या सत्येन ह्यनृतेन च॥ १७०
श्रेयसा सुखदुःखाभ्यां कर्म्मभिश्च शुभाशुभैः।
निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः॥ १७१
तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नजैरपि।
आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरैस्तथा॥ १७२

मन्वन्तरैर्युगप्राप्त्या मन्त्रौषधिफलैरपि।
वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा॥ १७३
अहङ्कारः स्मृतिर्म्मेधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः।
इन्द्रियान्तरसञ्चार इच्छा धारणजीविते॥ १७४
स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः।
निमेषश्चेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम्॥ १७५
यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः।
तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्व्वग ईश्वरः॥ १७६
बुद्धीन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्म्मेन्द्रियाणि च।
अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि॥ १७७
अव्यक्तमातमा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते।
ईश्वरः सर्व्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः॥ १७८
बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः।
तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च॥ १७९
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः।
यो यस्मान्निःसृतश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते॥ १८०
यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा वः कथितो मया।
विपाकात्त्रिप्रकाराणां कर्म्मणामीश्वरोऽपि सन्॥ १८१
सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः।
रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद्भ्राम्यते हि सः॥ १८२
अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः।
लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः॥ १८३
पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम्।
तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकाम दिवम्प्रति॥ १८४

ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः।
तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः॥ १८५
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो गृहमेधिनः।
पुनरावर्त्तिनो वीजभूता धर्म्मप्रवर्त्तकाः॥ १८६
सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्द्देवलोकंसमाश्रिताः।
तावन्त एव मुनयः सर्व्वारम्भविवर्ज्जिताः॥ १८७
तपसा ब्रह्मचर्य्येण सङ्गत्यागेन मेधया।
तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम्॥ १८८
यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा।
श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम्॥ १८९
वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्य्यं तपो दमः।
श्रद्धोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः॥ १९०
स ह्याश्रमैर्व्विजिज्ञास्यः समस्तैरेवमेव तु।
द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः॥ १९१
य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः।
उपासते द्विजा सत्यं श्रद्धया परया युताः॥ १९२
क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्च्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम्।
अयनं देवलोकञ्च सवितारं सविद्युतम्॥ १९३
ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान्।
करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते॥ १९४
यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः।
धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च॥ १९५
पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम्।
क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च॥ १९६

एतद्द्वयो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान्।
दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः॥ १९७
ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम्।
उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य मुखं विष्टभ्य चोरसा॥ १९८
निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन्।
तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृतास्यः सुनिश्चलः॥ १९९
सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं नातिनीचोच्छ्रितासनः।
द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत्॥ २००
ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः।
धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बुधः॥ २०१
अन्तर्द्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा।
निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशनम्॥ २०२
अर्थानां छन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम्।
सिद्धे योगे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते॥ २०३
अथवाप्यभ्यसन् वेदं न्यस्तकामो वने वसन्।
अयाचिताशो मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात्॥ २०४
न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः।
श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते॥ १०५

इत्यध्यात्मप्रकरणम्।

महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान्।
कर्म्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विह॥ २०६
मृगश्वशूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति।
खरपुक्कसवेनानां सुरापो नात्र संशयः॥ २०७

कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात्।
तृणगुल्मलतात्वञ्च क्रमशो गुरुतल्पगः॥ २०८
ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः।
हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्म्मा गुरुतल्पगः॥ २०९
यो येन संवसत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते।
अन्नहर्त्तामयावी स्यान्मूको वागपहारकः॥ २१०
धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः।
तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः॥ २११
परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च।
अरण्ये निर्ज्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः॥ २१२
हीनाजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः।
पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धांश्छुच्छुन्दरिः शुभान्॥ २१३
मूषिको धान्यहारी स्याद्यानमुष्ट्रं फलं कपिः।
जलं प्लवः पयः काको गृहकारी ह्युपस्करम्॥ २१४
मधु दंशः पलं गृध्रो गां गोधाग्निं वकस्तथा।
श्वित्री वस्त्रं श्वा रसन्तु चीरी लवणहारकः॥ २१५
प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्म्मणि।
द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः॥ २१६
यथा कर्म्मफलं प्राप्य तिर्य्यक्त्वं कालपर्य्ययात्।
जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः॥ २१७
ततो निष्कल्मषीभूताः कुले महति योगिनः।
जायन्ते विद्ययोपेता धनधान्यसमन्विताः॥ २१८
विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात्।
अनिग्रहाच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति॥ २१९

तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये।
एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति॥ २२०
प्रायश्चित्तमकुर्व्वाणाः पापेषु निरता नराः।
अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान्॥ २२१
तामिस्रं लोहशङ्कुञ्च महानिरयशाल्मली।
रौरवं कुट्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूत्रकम्॥ २२२
सङ्घातं लोहितोदञ्च सविषं सम्प्रतापनम्।
महानरककाकोलं सञ्जीवनमहापथम्॥ २२३
अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च।
असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम्॥ २२४
महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा।
अन्विता यान्त्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः २२५
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत्।
कामतोऽव्यवहार्य्यस्तु वचनादिह जायते॥ २२६
ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च।
एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत्॥ २२७
गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः।
ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम्॥ २२८
निषिद्धभक्षणं जैह्म्यमुत्कर्षञ्च वचोऽनृतम्।
रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु॥ २२९
अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणं तथा।
निक्षेपस्य च सर्व्वं हि सुवर्णस्तेयसम्मितम्॥ २३०
सखिभार्य्याकुमारीषु स्वयोनिष्वन्त्यजासु च।
सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम्॥ २३१

पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि।
मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा॥ २३२
आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः।
छित्त्वा लिङ्गं वधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि॥ २३३
गोवधो व्रात्यता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया।
अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनम्॥ २३४
भृताद्‌ध्ययनादानं भृतकाध्यापनं तथा।
पारदार्य्यं पारिवित्त्यं वार्द्धुष्यं लवणक्रिया॥ २३५
स्त्रीशूद्रविट्‌क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनम्।
नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः॥ २३६
धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानाञ्च याजनम्।
पितृमातृगुरुत्यागस्तड़ागारामविक्रयः॥ २३७
कन्यासन्दूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम्।
कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम्॥ २३८
आत्मार्थे च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम्।
स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो वान्धवत्याग एव च॥ २३९
इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधिजीवनम्।
हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः॥ २४०
शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवणम्।
तथैवानाश्रमे वासः परान्न परिपुष्टता॥ २४१
असच्छास्त्राधिगमनमाकरेष्वधिकारिता।
भार्य्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम्॥ २४२
शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म्म वेदयन्।
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात्॥ २४३

ब्राह्मणस्य परित्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४४
दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ।
दृष्ट्वा पथि निरातङ्कं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४५
आनीय विप्रसर्व्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवन्नपि विशुध्यति ॥ २४६
लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
मज्जानां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ २४७
संग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
मृतकल्पः प्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुध्यति ॥ २४८
अरण्ये नियतो जप्त्वा त्रिर्वै वेदस्य संहिताम् ।
मुच्यते वा मिताशीत्वा प्रतिस्रोतःसरस्वतीम् ॥ २४९
पात्रे धनं वा पर्य्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
आदातुश्च विशुद्ध्यर्थमिष्टिर्वैश्वानरी स्मृता ॥ २५०
यागस्थक्षत्रविड्घाती चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
गर्भहा च यथावर्णं तथात्रेयीनिसूदकः ॥ २५१
चरेद्व्रतमहत्वापि घातार्थञ्चेत् समागतः ।
द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५२
सुराम्बुघृतगोमूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।
सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ २५३
वालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
पिण्याकं वा कणां वापि भक्षयेत्त्रिसमा निशि ॥ २५४
अज्ञानात् तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव वा ।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५५

पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत्।
इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते॥ २५६
ब्राह्मणस्वर्णहारी तु राज्ञे मुषलमर्पयेत्।
स्वकर्म्म ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः॥ २५७
अनिवेद्य नृपे शुध्येत् सुरापव्रतमाचरन्।
आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकृत्॥ २५८
तप्तेऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत्।
गृहीत्वोत्कृत्य वृषणौ नैर्ऋत्यां वोत्सृजेत्तनुम्॥ २५९
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः।
चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम्॥ २६०
एभिस्तु संवसेद्यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः।
कन्यां समूद्वहेदेषां सोपवासामकिञ्चनाम्॥ २६१
चान्द्रायणं चरेत् सर्व्वानवकृष्टान्निहन्य तु।
शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति॥ २६२
मिथ्याभिशंसिनो दोषो समोभूतवादिनः।
मिथ्याभिशस्तपापञ्च समादत्ते मृषा वदन्॥ २६३
पञ्चगव्यं पिवेद्गोघ्नो मासमासीत संयतः।
गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति॥ २६४
कृच्छ्रञ्चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः।
दद्यात्त्रिरात्रं वोपोष्य वृषभैकादशास्तु गाः॥ २६५
उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन वा।
पयसा वापि मासेन पराकेणाथवा पुनः॥ २६६
ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान्।
ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरत्रितयं चरेत्॥ २६७

वैश्यहाब्दं चरेदेतद्दद्यादेकशतं गवाम्।
षण्मासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्धेनूर्दशापि वा॥ २६८
दुर्वृत्ता ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु।
दृतिं धनुर्व्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये॥ २६९
अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्।
अस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्थिमतामनः॥ २७०
मार्ज्जारगोधानकुल-मण्डूकश्वपतत्रिणः।
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत्॥ २७१
गजे नीलवृषाः पञ्च शुके वत्सो द्विहायनः।
खराजमेषेषु वृषो देयः क्रौञ्चे त्रिहायणः॥ २७२
हंसश्येनकपिक्रव्याज्जलस्थलशिखण्डिनः।
भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम्॥ २७३
उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके त्रपुसीसकम्।
कोले घृतघटो देय उष्ट्रे गुञ्जा हयेऽंशुकम्॥ २७४
तित्तिरौ तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्नुवन्।
दानं दातुञ्चरेत् कृच्छ्रमेकैकस्य विशुद्धये॥ २७५
फलपुष्पान्नरसजसत्त्वघाते घृताशनम्।
किञ्चित् सास्थिवधे देयं प्राणायामस्त्वनस्थिके॥ २७६
वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यमृक्शतम्।
स्यादोषधिवृथाच्छेदे क्षीराशी गोऽनुगो दिनम्॥ २७७
पुंश्चलीवानरखरैर्द्दष्टश्चोष्ट्रादिवायसैः।
प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ २७८
यन्मेऽद्यरेतद्वत्याभ्यां स्कन्नं रेतोऽनुमन्त्रयेत्।
स्तनान्तरं भ्रुवोर्म्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत्॥ २७९

मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वाम्बुगतां जपेत्।
सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापल्ये चानृतेऽपि च॥ २८०
अवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम्।
गर्द्दभं पशुमालभ्य नैऋत्यां स विशुध्यति॥ २८१
भैक्षाग्निकार्य्यं त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः।
कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम्॥ २८२
उपस्थानं ततः कुर्य्यात् समासिञ्चत्वनेन तु।
मधुमांसाशने कार्य्यः कृच्छ्रः शेषव्रतानि च॥ २८३
प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुध्यति।
कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्य्यान्म्रियेत प्रहितो यदि॥ २८४
क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न पातकम्।
विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च॥ २८५
महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषापरम्।
अब्भक्षो माससमासीत स जापी नियतेन्द्रियः॥ २८६
अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा।
निर्व्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव व॥ २८७
अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणञ्चरेत्।
त्रिरात्रान्ते घृतं प्राश्य गत्वोदक्यां विशुध्यति॥ २८८
त्रीन् कृच्छ्रानाचरेद्व्रात्ययाजकोऽभिचरन्नपि।
वेदप्लावी यवाश्यब्दं त्यक्त्वा च शरणागतम्॥ २८९
गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतः।
गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात्॥ २९०
प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः।
नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैवं दिवास्त्रियम्॥ २९१

गुरू' त्वंकृत्य हुंकृत्य विप्रं निर्ज्जित्य वादतः ।
बद्ध्वा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २९२
विप्रो दण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ २९३
देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य यत्नतः ।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यत्र नोक्ता च निष्कृतिः ॥ २९४
दासीकुम्भं वहिर्ग्रामान्निनयेयुः स्ववान्धवाः ।
पतितस्य वहिः कुर्य्युः सर्व्वकार्य्येषु चैव तम् ॥ २९५
चरितव्रत आयाते निनयेरन् नवं घटम् ।
जुगुप्सेरन् न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्व्वशः ॥ २९६
पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्त्तितः ।
वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥ २९७
नीचाभिगमनं गर्भ-पातनं भर्त्तृहिंसनम् ।
विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २९८
शरणागतवालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्न तु ।
चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २९९
घटेऽपवर्ज्जिते ज्ञातिमध्यस्थो यवसं गवाम् ।
प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया ॥ ३००
विख्यातदोषः कुर्व्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।
अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ ३०१
त्रिरात्रोपोषितो जप्त्वा ब्रह्महा त्वघमर्षणम् ।
अन्तर्ज्जले विशुध्येत गां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥ ३०२
लोमभ्यः स्वाहेत्यथवा दिवसं मारुताशनः ।
जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशद्घृताहुतीः ॥ ३०३

त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः।
सुरापः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः॥ २०४
सहस्रशीर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः।
गौर्देया कर्म्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी॥ २०५
प्राणायामशतं कार्य्यं सर्व्वपापापनुत्तये।
उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि॥ २०६
ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिबेत्।
कृत्वा तु रेतोविण्मूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः॥ २०७
निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत्।
त्रैकाल्यसन्ध्याकरणात्तत् सर्व्वं विप्रणश्यति॥ २०८
शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः।
सर्व्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा॥ २०९
यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः।
तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या वाचनं तथा॥ २१०
वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियारतम्।
न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि॥ २११
वायुभक्षो दिवा तिष्ठन् रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्य्यदृक्।
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुध्येद्ब्रह्मवधादृते॥ २१२
ब्रह्मचर्य्यं दया क्षान्तिर्दानं सत्यमकल्कता।
अहिंसास्तेयमाधुर्य्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः॥ २१३
स्नानमौनोपवासेज्या-स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः।
नियमा गुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादताः॥ २१४
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्।
जग्ध्वा परेऽहन्युपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत्॥ २१५

पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षड़हः सोपवासकः।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः॥ ३१६
पर्णोदुम्बरराजीव विल्वपत्रकुशोदकैः।
प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः॥ ३१७
तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिवेत्।
एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः॥ ३१८
एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥ ३१९
यथाकथञ्चित्त्रिगुणं प्राजापत्योऽयमुच्यते।
अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः॥ ३२०
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम्।
द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः॥ ३२१
पिण्याकाचामतक्राम्बुसक्तूनां प्रतिवासरम्।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते॥ ३२२
एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम्।
तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पाञ्चदशाहिकः॥ ३२३
तिथिवृद्धया चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिख्यण्डसम्मितान्।
एकैकं ह्रासयेत् कृष्टे पिण्डं चान्द्रायणं चरन्॥ ३२४
यथाकथञ्चितं पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम्।
मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम्॥ ३२५
कुर्य्यात्त्रिषवणस्नायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा।
पवित्राणि जपेत्पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत्॥ ३२६
अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु।
धर्म्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति सलोकताम्॥ ३२७

ऋत्विक्पुत्रधर्म्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात्।
यथा गुरुक्रतुफलं प्राप्नोति च समाहितः॥ ३२८
श्रुत्वैतानृषयो धर्म्मान् याज्ञवल्क्येन भाषितान्।
इदमूचुर्म्महात्मानं योगीन्द्रममितौजसम्॥ ३२९
ये इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः।
इहलोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम्॥ ३३०
विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामो धनं तथा।
आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम्॥ ३३१
श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद्यः श्राद्धे श्रावयिष्यति।
पितॄणां तस्य तृप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः॥ ३३२
ब्राह्मणः पात्रतां याति क्षत्रियो विजयी भवेत्।
वैश्योऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात्॥ ३३३
य इदं श्रावयेद्विप्रान् द्विजान् सर्व्वेसु पर्व्वसु।
अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम्॥ ३३४
श्रुत्वैतद्याज्ञवल्क्योऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम्।
एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भुवे॥ ६३५

इति श्रीयाज्ञवल्कीये धर्म्मशास्त्रे प्रायश्चित्तं
नाम तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

हारीतसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

ये वर्णाश्रमधर्म्मस्थास्ते भक्ता केशवं प्रति।
इति पूर्व्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्द्विजोत्तमाः॥ १
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्म्मान् नो ब्रूहि सत्तम।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः॥ २

मार्कण्डेयः॥

अत्राहं कथयिष्यामि पुरावृत्तमनुत्तमम्।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः॥ ३
हारीतं सर्व्वधर्म्मज्ञमासीनमिव पावकम्।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्व्वे मुनयो धर्म्मकाङ्क्षिणः॥ ४
भगवन् सर्व्वधर्म्मज्ञ सर्व्वधर्म्मप्रवर्त्तक।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्म्मान् नो ब्रूहि भार्गव॥ ५
समासाद्योगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम्।
एतच्चान्यच्च भगवन् ब्रूहि नः परमो गुरुः॥ ६
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चोदितो मुनिः।
शृण्वन्तु मुनयः सर्व्वे धर्म्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान्॥ ७
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमाः।
सन्ध्यार्य्य मुच्यते मर्त्त्यो जन्मसंसारबन्धनात्॥ ८
पुरा देवो जगत्स्रष्टा परमात्मा जलोपरि।
सुष्वाप भोगिपर्य्यङ्के शयने तु श्रिया सह॥ ९

तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥ १०
स चोक्तो देवदेवेन जगत् सृज पुनःपुनः ।
सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्व्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ११
यज्ञसिद्ध्यर्थमनघान् ब्राह्मणान् मुखतोऽसृजत् ।
असृजत् क्षत्रियान् बाह्वोर्वैश्यानप्यूरुदेशतः ॥ १२
शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्व्वशः ।
यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिः पितामहः ॥ १३
तद्वचः सम्प्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ।
धनं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम् ॥ १४
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ।
तस्य धर्म्मं प्रवक्ष्यामि तद्योग्यं देशमेव च ॥ १५
कृष्णसारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्त्तते ।
तस्मिन् देशे वसेद्धर्म्मः सिध्यति द्विजसत्तमाः ॥ १६
षट्कर्म्माणि निजान्याहुर्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
तैरेव सततं यस्तु वर्त्तयेत् सुखमेधते ॥ १७
अध्यापनञ्चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट्कर्म्माणीति चोच्यते ॥ १८
अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्म्मार्थमृक्थकारणात् ।
शुश्रुषाकरणञ्चेति त्रिविधं परिकीर्त्तितम् ॥ १९
एषामन्यतमाभावे वृषाचारो भवेद्द्विजः ।
तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥ २०
योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्ज्जयेत् ।
विदितात् प्रतिगृह्णीयाद्गृहे धर्म्मप्रसिद्धये ॥ २१

वेदश्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः।
धर्म्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः॥ २२
वेदवत् पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि।
स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च॥ २३
दानं भोजनमन्यच्च दत्तं कुलविनाशनम्।
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन धर्म्मशास्त्रं पठेद्द्विजः॥ २४
श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्म्मिते।
काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः॥ २५
गुरुशुश्रुषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः।
सायं प्रातरुपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः॥ २६
सुस्नातस्तु प्रकुर्व्वीत वैश्वदेवं दिने दिने।
अतिथीनागतांश्छक्त्या पूजयेदविचारतः॥ २७
अन्यानभ्यागतान् विप्राण्पूजयेच्छक्तितो गृही।
स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्ज्जितः॥ २८
कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः।
सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्म्मे वर्त्तयेन्मतिम्॥ २९
स्वकर्म्मणि च सम्प्राप्ते प्रमादान्न निवर्त्तते।
सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम्॥ ३०
एष धर्म्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः।
धर्म्ममेव हि यः कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम्॥ ३१
इत्येष धर्म्मः कथित मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाघहारी।
वदामि राज्ञामपि चैव धर्म्मान् पृथक् पृथग्वोधत
विप्रवर्य्याः॥ ३२

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्व्वशः ।
येषु प्रवृत्ता विधिना सर्व्वे यान्ति परां गतिम् ॥ १
राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्रजा धर्म्मेण पालयन् ।
कुर्य्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥ २
दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्म्मबुद्धिसमन्वितः ।
स्वभार्य्यानिरतो नित्यं षड् भागार्हः सदा नृपः ॥ ३
नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित् ।
देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्य्यपरस्तथा ॥ ४
धर्म्मेण यजनं कार्य्यमधर्म्मपरिवर्ज्जनम् ।
उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ ५
गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्य्याद्वैश्यो यथाविधि ।
दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ ६
दम्भमोहविनिर्म्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्ज्जितः ॥ ७
धनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
अप्रभुत्वञ्च वर्त्तेत धर्म्मेष्वादेहपातनात् ॥ ८
यज्ञाध्ययनदानानि कुर्य्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
पितृकार्य्यपरश्चैव नरसिंहार्च्चनापरः ॥ ९
एतद्वैश्यस्य धर्म्मोऽयं स्वधर्म्ममनुतिष्ठति ।
एतदाचरते यो हि स स्वर्गी नात्र संशयः ॥ १०
वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्य्याच्छूद्रः प्रयत्नतः ।
दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ ११

अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत्।
पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः॥ १२
शूद्राणामधिकं कुर्य्यादर्च्चनं न्यायवर्त्तिनाम्।
धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम्।
स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्ज्जनम्॥ १३
इत्थं कुर्य्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्म्मभिः।
स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत्॥ १४

वर्णेषु धर्म्मा विविधा मयोक्ता
यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा।
शृणुध्वमत्राश्रमधर्म्ममाद्यं
मयोच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः॥ १५

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

उपनीतो माणवको वसेद्गुरुकुलेषु च।
गुरोः कुले प्रियं कुर्य्यात् कर्म्मणा मनसा गिरा॥ १
ब्रह्मचर्य्यमधःशय्या तथा वह्नेरुपासना।
उदकुम्भान् गुरोर्दद्याद्गोग्रासञ्चेन्धनानि च॥ २
कुर्य्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मचारी यथाविधि।
विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्व्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत्॥ ३
यः कश्चित् कुरुते धर्म्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान्।
न तत्फलमवाप्नोति कुर्व्वाणोऽपि विधिच्युतः॥ ४

तस्माद्वेदव्रतानीह चरेत् स्वाध्यायसिद्धये।
शौचाचारमशेषन्तु शिक्षयेद्गुरुसन्निधौ॥ ५
अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चोपवीतकम्।
धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः॥ ६
सायं प्रातश्चरेद्भैक्षं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः।
आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्य्याद्दन्तधावनम्॥ ७
छत्रञ्चापानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्ज्जयेत्।
नृत्यगीतमथालापं मैथुनञ्च विवर्ज्जयेत्॥ ८
हस्त्यश्वारोहणञ्चैव सन्त्यजेत् संयतेन्द्रियः।
सन्ध्योपास्तिं प्रकुर्व्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः॥ ९
अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्म्मावसानतः।
तथा योगं प्रकुर्व्वीत मातापित्रोश्च भक्तितः॥ १०
एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्व्वदेवताः।
एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः॥ ११
अधीत्य च गुरोर्व्वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा।
गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत्॥ १२
यस्यैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः।
सन्न्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्य्यया॥ १३
तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्य्ये यावदायुषम्।
तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्ये वाथवा कुले॥
न विवाहो न सन्न्यासो नैष्ठिकस्य विधीयते॥ १४
इमं यो विधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः।
नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढ़व्रतः॥ १५

यो ब्रह्मचारी विधिना समाहित
श्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः।
सम्प्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां
फलञ्च तस्याः सुलभन्तु विन्दति॥ १६

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः।

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित्।
असमानार्षगोत्रां हि कन्यां सभ्रातृकां शुभाम्॥ १
सर्व्वावयवसम्पूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नरः।
ब्राह्मेण विधिना कुर्य्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः॥ २
तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्म्मतः।
औपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः॥ ३
सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्व्वकालमतन्द्रितः।
स्नानं कार्य्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्व्वकम्॥ ४
उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि।
मुखे पर्य्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः॥ ५
तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम्।
करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा॥ ६
सप्तपर्णपृश्निपर्णीजम्बुनिम्बं तथैव च।
अपामार्गञ्च बिल्वञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च॥ ७
एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि।
दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्त्तितः॥ ८

सर्व्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
अष्टाङ्गुलेन मानेन दण्डकाष्ठमिहोच्यते ।
प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥ ९
प्रतिपत्पर्व्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः ।
दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ १०
अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ।
अपां द्वादशगण्डुषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥ ११
स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥ १२
आदित्येन सह प्रातर्म्मन्देहा नाम राक्षसाः ।
युध्यति वरदानेन ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १३
उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
निघ्नन्ति राक्षसान् सर्व्वान् मन्देहाख्यान् द्विजेरिताः ॥ १४
ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।
मरीच्याद्यैर्म्महाभागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥ १५
तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥ १६
सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्य्यस्य चाञ्जलिम् ।
दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्य्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुध्यति ॥ १७
पूर्व्वां सन्ध्यां सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।
गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावदादित्यदर्शनात् ॥ १८
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याञ्च यथाविधि ।
गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावत्तारां न पश्यति ॥ १९
ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।

सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ २०
ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत्।
ईश्वरञ्चैव कार्य्यार्थमभिगच्छेद्द्विजोत्तमः ॥ २१
कुशपुष्पेन्धनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत्।
ततो माध्याह्निकं कुर्य्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥ २२
विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम्।
स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्व्वकिल्बिषात् ॥ २३
स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह।
सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥ २४
नद्यान्तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि।
न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने बहूदके ॥ २५
सरिद्वरं नदीस्नानं प्रतिस्रोतःस्थितश्चरेत्।
तड़ागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ २६
शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम्।
मृत्तोयेन स्वकं देहं लिम्पेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ २७
स्नानादिकञ्च सम्प्राप्य कुर्य्यादाचमनं बुधः।
सोऽन्तर्ज्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि।
हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेचूरुमज्जले ॥ २८
ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समन्ततः।
प्रोक्षयेद्वारुणैर्म्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च ॥ २९
कुशाग्रक्षततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः।
स्योनापृथिवीति मृद्गात्रे इदंविष्णुरिति द्विजाः ॥ ३०
ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम्।
निमज्ज्यान्तर्ज्जले सम्यक् क्रियते चाघमर्षणम् ॥ ३१

स्नात्वाक्षततिलैस्तद्वद्देवर्षिपितृभिः सह।
तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः॥ ३२
जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी।
परिधायोत्तरीयञ्च कुर्य्यात् केशान्न धूनयेत्॥ ३३
न रक्तमूल्बणं वासो न नीलञ्च प्रशस्यते।
मलाक्तं गन्धहीनञ्च वर्ज्जयेदम्बरं बुधः॥ ३४
ततः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः।
दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णाकृतिवत् पुनः॥ ३५
त्रिः पिवेदीक्षितं तोयमास्यं द्विः परिमार्ज्जयेत्।
पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपस्पृशेत्॥ ३६
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुषी समुपस्पृशेत्।
तथैव पञ्चभिर्मूर्द्धि स्पृशेदेवं समाहितः॥ ३७
अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः।
कुर्व्वीत दर्भपाणिस्तूदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा॥ ३८
प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः।
जपयज्ञं ततः कुर्य्याद्गायत्रीं वेदमातरम्॥ ३९
त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत।
वाचिकश्च उपांशुश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः॥ ४०
त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः॥ ४१
यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः।
मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिकः॥ ४२
शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत्।
किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृत॥ ४३

धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम्।
शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम्॥ ४४
जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति।
प्रसन्ने विपुलान् भोगान् प्राप्नुवन्ति मनीषिणः॥ ४५
राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः।
जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते॥ ४६
छन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः।
जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः॥ ४७
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम्।
गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते॥ ४८
अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्द्ध्वबाहुकः।
उदुत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम्॥ ४९
प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्य्याद्दिवाकरम्।
ततस्तीर्थेन देवादीनद्भिः सन्तर्पयेद्द्विजः॥ ५०
स्नानवस्त्रन्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत्।
तद्वद्भक्तजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्त्तितम्॥ ५१
दर्भासीनो दर्भपाणि र्ब्रह्मयज्ञविधानतः।
प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञन्तु कुर्य्याच्छ्रद्धासमन्वितः॥ ५२
ततोऽर्घं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम्।
उत्थाय मूर्द्धपर्य्यन्तं हंसः शुचिषदित्यृचा॥ ५३
ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः।
विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्च्चयेत्॥ ५४
वैश्वदेवं ततः कुर्य्याद्बलिकर्म्म विधानतः।
गोदोहमात्रमाकाङ्क्षे दतिथिं प्रति वै गृही॥ ५५

अदृष्टपूर्व्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्च्चयेत् ।
स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चाम्बुना ॥ ५६
स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराट् ॥ ५७
पादशौचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥ ५८
तस्मादतिथये कार्य्यं पूजनं गृहमेधिना ।
भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोरर्च्चादनन्तरम् ॥ ५९
भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राढ़्ब्रह्मचारिणे ।
अकल्पितान्नमुद्धृत्य सव्यञ्जनसमन्वितम् ॥ ६०
अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ।
उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्ज्जयेत् ॥ ६१
वैश्वदेवकृतान् दोषाञ्छक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
न हि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ६२
तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।
विष्णुरेव यतिश्छाय इति निश्चित्य भावयेत् ॥ ६३
सुवासिनीं कुमारीञ्च भोजयित्वा नरानपि ।
बालवृद्धांस्ततः शेषं स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥ ६४
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि मौनी च मितभाषकः ।
अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ६५
एवं प्राणाहुतिं कुर्य्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
ततः स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥ ६६
आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
इतिहासपुराणाभ्यां कञ्चित् कालं नयेद्बुधः ॥ ६७

ततः सन्ध्यामुपासीत वहिर्गत्वा विधानतः।
कृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम्॥ ६८
सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम्।
नान्तरा भोजनं कुर्य्यादग्निहोत्रसमं विधिः॥ ६९
शिष्यानध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्ज्जयेत्।
स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानपि द्विजः॥ ७०
महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्व्वसु।
तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान् नाध्यापयेद्द्विजः॥ ७१
माघमासे तु सप्तम्यां रथाख्यायान्तु वर्ज्जयेत्।
अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्ज्जयेत्॥ ७२
नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः।
न पठेद्रुदितं श्रुत्वा सन्ध्यायान्तु द्विजोत्तमाः॥ ७३
दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः।
हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च॥ ७४
एवं धर्म्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृतः।
य एवं श्रद्धया कुर्य्यात् स याति ब्रह्मणः पदम्॥ ७५
ज्ञानोत्कर्षश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः।
तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः॥ ७६

एवं हि विप्राः कथितो मया वः
समासतः शाश्वतधर्म्मराशिः।
गृही गृहस्थस्य सतो हि धर्म्मं
कुर्व्वन् प्रयत्नाद्धरिमेति युक्तम्॥ ७७

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ।
धर्म्माश्रमं महाभागाः कथ्यमानं निबोधत ॥ १
गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।
भार्य्यां पुत्रेषु निक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥ २
नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।
धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थो विधिमाश्रितः ॥ ३
धान्यैश्च वनसम्भूतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।
शाकमूलफलैर्व्वापि कुर्य्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥ ४
त्रिकालस्नानयुक्तस्तु कुर्य्यात्तीव्रं तपस्तदा ।
पक्षान्ते वा समश्नीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ ५
यथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।
षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥ ६
घर्म्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।
हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत् कालं तपश्चरन् ॥ ७
एवञ्च कुर्व्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।
अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥ ८
आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।
स्मरन्नतीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९
तपो हि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्तः प्रयतान्तरात्मा ।
विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः।

अतःपरं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रममुत्तमम्।
श्रद्धया तदनुष्ठाय तिष्ठन् मुच्येत बन्धनात्॥ १
एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्बिषम्।
चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् सन्न्यासबिधिना द्विजः॥ २
दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः।
दत्त्वा श्राद्धं पितृभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनः॥ ३
इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा।
अग्निं स्वात्मनि संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः॥ ४
ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्ज्जयेत्।
बन्धुनामभयं दद्यात् सर्व्वभूताभयं तथा॥ ५
त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्व्वकम्।
वेष्टितं कृष्णगोवालरज्जुमच्चतुरङ्गुलम्॥ ६
शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम्।
कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां शीतनिवारिणीम्॥ ७
पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्य्यान्नान्यस्य संग्रहम्।
एतानि तस्य लिङ्गानि यतेः प्रोक्तानि सर्व्वदा॥ ८
संगृह्य कृतसन्न्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम्।
स्नात्वाचम्य च बिधिवद्वस्त्रपूतेन वारिणा॥ ९
तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवद्भास्करं नमेत्।
आत्मनः प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत्॥ १०
गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परं पदम्।
स्थित्यर्थमात्मनो नित्यं भिक्षाटनमथाचरेत्॥ ११

सायंकाले तु विप्राणां गृहाण्यभ्यवपद्य तु।
सम्यग् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै॥ १२
पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिनेन तु शोधयेत्।
यावतान्नेन तृप्तिः स्यात्तावद्भैक्ष्यं समाचरेत्॥ १३
ततो निवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी।
चतुर्भिरङ्गुलैश्छाद्य ग्रासमात्रं समाहितः॥ १४
सर्व्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक्पात्रे नियोजयेत्।
सूर्य्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा सम्प्रोक्ष्य वारिणा॥ १५
भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वाग्यतो यतिः।
वटकाश्वत्थपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके॥ १६
कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन।
मलाक्ताः सर्व्व उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः॥ १७
कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च।
कांस्ये भोजयतः सर्व्वं किल्बिषं प्राप्नुयात्तयोः॥ १८
भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मन्त्रपुर्व्वकम्।
न दुष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसा इव॥ १९
अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत भास्करम्।
जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः॥ २०
कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु।
हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम्॥ २१
यदि धर्मरतिः शान्तः सर्व्वभूतसमो वशी।
प्राप्नोति परमं स्थानं यत् प्राप्य न निवर्त्तते॥ २२
त्रिदण्डभृद्यो हि पृथक् समाचरेच्छनैःशनैर्यस्तु
बहिर्म्मुखाक्षः।

समुच संसारसमस्तबन्धनात् स याति विष्णोरमृतात्मनः
पदम् ॥ २१

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

वर्णनामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्म्मलक्षणम् ।
येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥ १
योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारमुत्तमम् ।
यस्य च श्रवणाद्यान्ति मोक्षञ्चैव मुमुक्षवः ॥ २
योगाभ्यासवलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ।
तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥ ३
प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
धारणाभिर्व्वशे कृत्वा पूर्व्वं दुर्द्धर्षणं मनः ॥ ४
एकाकारमना मन्त्रं बुधरूपममामयम् ।
सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेज्जगदाधारमुच्यते ॥ ५
आत्मानं वहिरन्तःस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् ।
रहस्येकान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥ ६
यत् सर्व्वप्राणिहृदयं सर्व्वेषाञ्च हृदिस्थितम् ।
यच्च सर्व्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥ ७
आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्म्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ ८

यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
एवं तपश्च विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥ ९
यथान्नं मधुसंयुक्तं मधुरान्नेन संयुतम् ।
उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ॥ १०
तथैव ज्ञानकर्म्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्मशाश्वतम् ।
विद्यातपोभ्यां सम्पन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ॥ ११
देहद्वयं विहायाशु मुक्तो भवति बन्धनात् ।
न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥ १२
मया ते कथितः सर्व्वो वर्णाश्रमविभागशः ।
सङ्क्षेपेण द्विजश्रेष्ठा धर्म्मस्तेषां सनातनः ॥ १३
श्रुत्वैवं मुनयो धर्म्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥ १४

मार्कण्डेयः ।

धर्म्मशास्त्रमिदं सर्व्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
अधीत्य कुरुते धर्म्मं स याति परमां गतिम् ॥ १५
ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म्म कथितं बाहुजस्य च ।
ऊरुजस्यापि यत् कर्म्म कथितं पादजस्य च ॥ १६
अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ।
यो यस्याभिहितो धर्म्मः स तु तस्य तथैव च ।
तस्मात् स्वधर्म्मं कुर्व्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥ १७
वर्णाश्चत्वारो राजेन्द्र चत्वारश्चापि चाश्रमाः ।
स्वधर्म्मं येऽनुतिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १८
स्वधर्म्मेण यथा नृणां नारसिंहः प्रसीदति ।
न तुष्यति तथान्येन कर्म्मणा मधुसूदनः ॥ १९

अतः कुर्व्वन् निजं कर्म्म यथाकालमतन्द्रितः।
सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहञ्च सालयम्॥ २०

उत्पन्नवैराग्यबलेन योगी
ध्यायेत् परं ब्रह्म सदाक्रियावान्।
सत्यं सुखं रूपमनन्तमाद्यं
विहाय देहं पदमेति विष्णोः॥ २१

इति हारीते धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥ ७

उशनःसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

शौनकाद्याश्च मुनयः औशनं भार्गवं मुनिम्।
नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्म्मशास्त्रविनिर्णयम्॥ १
ऋषीणां शृखतां पूर्व्वमुशना धर्म्मतत्त्ववित्।
धर्म्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम्॥ २
सुसमाधिहृदो यूयं शृणुध्वं गदतो मम।
भार्गवं पितरं नत्वा उशनं धर्म्ममब्रवीत्॥ ३
कृतोपनयनो वेदानधीयत द्विजोत्तमः।
गर्भाष्टमे वाष्टमे वा स्वसूत्रोक्तविधानतः॥ ४
दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः।
भिक्षाहारो गुरुहितेवीक्षमाणो गुरोर्म्मुखम्॥ ५
कार्पासमुपवीतं सन्निर्म्मितं ब्रह्मणा पुरा।
ब्राह्मणानां त्रिवृत् सूत्रं शोणमाविकमेव वा॥ ६
सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः।
अन्यथा यत्कृतं वासः कार्पासं वा कषायकम्।
तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम्॥ ७
उत्तरीयं समाख्यातं वासःकृष्णाजिनं शुभम्।
अभावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते॥ ८
उपवीतं वामबाहुसव्यबाहुसमन्वितम्।
उपवीती भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठलम्बनम्॥ ९
सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षिणेन धृतां द्विजाः।
प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्रे कर्म्मणि धारयेत्॥ १०

अग्न्यगारे गवांगोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ।
स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥ ११
उपासने गुरूणाञ्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
उपवीतो भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥ १२
मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्य्या विप्रस्य मेखला ।
मुञ्जाभावे कुशानाहुर्ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥ १३
धारयेद्विल्वपालाशं दण्डं केशान्तगं द्विजः ।
यज्ञाख्यवृक्षजं वाथ सौम्यं व्रणमेवच ॥ १४
सायं प्रातर्द्विजः सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
कामाल्लोभाद्भयान्मोहात्कदा न पतितो भवेत् ॥ १५
अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ॥ १६
देवाभ्यर्च्चां ततः कुर्य्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुभिः ।
अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्म्मतः ॥ १७
असावहम्भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्व्वकम् ।
आयुरारोग्यवान् वित्तं द्रव्याद्यपरिवर्ज्जितः ॥ १८
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोभिवादने ।
अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्व्वाक्षरस्ततः ॥ १९
यो न वेत्त्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ २०
सव्येन पाणिना कार्य्यमुपसंग्रहणं गुरोः ।
सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥ २१
लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्व्वमभिवादयेत् ॥ २२

नोदकं धारयेद्भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा।
एवं विधानि चान्यानि न देवार्थेषु किञ्चन॥ २३
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम्।
वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च॥ २४
उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः।
मातुलश्वशुरभ्रातृमातामहपितामहौ।
वर्णकाश्च पितृव्यश्च सप्तैते पितरः स्मृताः॥ २५
माता मातामही गुर्व्वी पितृमातृष्वसादयः।
श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः॥ २६
इत्युक्ता गुरवः सर्व्वे मातृतः पितृतस्तथा।
अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्म्मभिः॥ २७
गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः।
न तैरुपविशेत् सार्द्धं विवदेन्नार्थकारणात्॥ २८
जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम्।
उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः॥ २९
गुरूणामपि सर्व्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः।
तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता॥ ३०
यो हि वासयति दिवा येन सुद्योपदिश्यते।
ज्येष्ठो भ्राता च भर्त्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा॥ ३१
आत्मनः सर्व्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः।
पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता॥ ३२
यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्व्विकारणम्।
तावत्सर्व्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः॥ ३३

पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ।
स पुत्रः सकलं कर्म्म प्राप्नुयात् तेन कर्म्मणा ॥ ३४
नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः ।
तयोःप्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ॥ ३५
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्य्यात् कर्म्मणा मनसा गिरा ।
न ताभ्यामननुज्ञातो धर्म्ममेकं समाचरेत् ॥ ३६
वर्ज्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
धर्म्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥ ३७
सम्यगाचारवक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया ।
शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥ ३८
यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढ़ोऽवमन्यते ।
तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं संप्रयच्छति ॥ ३९
पुंसाञ्चात्मनिवेशेण पूज्यो भर्त्ता च सम्मतः ।
यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥ ४०
ये नरा भर्त्तृपिण्डार्थं स्वान् प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
तेषामेव पराँल्लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥ ४१
मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरानृत्विजान् गुरुन् ।
असावहमिति ब्रूयात् प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥ ४२
अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।
भोःशब्दपूर्व्वकञ्चैनमभिभाषेत धर्म्मवित् ॥ ४३
अभिवाद्याश्च पूर्व्वन्तु शिरसावघशर्म्म च ।
ब्राह्मणक्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥ ४४
नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
ज्ञानकर्म्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥ ४५

ब्राह्मणः सर्व्ववर्णानां स्वस्ति कुर्य्यादिति स्थितिः।
सवर्णेऽप्यसवर्णानां कार्य्यमेवाभिवादनम्॥ ४६
गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्व्वस्याभ्यागतो गुरुः॥ ४७
विद्या कर्म्म वयो वन्धुर्व्वित्तं भवति यस्य वै।
मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्व्वं पूर्व्वं गुरूणि च॥ ४८
पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तुगुणवान् हि यः।
यत्रस्यात्सोऽत्रमानार्हः शूद्रोऽपिसभवेद् यदि॥ ४९
पिण्डादेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे।
वृद्धाय भारहीनाय रोगिणे दुर्ब्बलाय च॥ ५०
भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम्।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया॥ ५१
भवत्पूर्व्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः।
भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम्॥ ५२
मातरं वा स्वसारं वा मातुर्व्वा भगिनीं तथा।
भिक्षेत भिक्षां प्रथमं यातु नैनं विमानयेत्॥ ५३
सजातीयगृहेष्वेवं सार्व्ववर्णिकमेव वा।
भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्ज्जितम्॥ ५४
वेदयज्ञाद्यहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु।
ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम्॥ ५५
गुरोः कुलेन भिक्षेत न ज्ञातिकुलवन्धुषु।
अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्व्वं पूर्व्वं विवर्ज्जयेत्॥ ५६
सर्व्वं वापि चरेद्ग्रामं पूर्व्वोक्तानामसम्भवे।
नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन्॥ ५७

समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्थमिहाज्ञया।
भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः॥ ५८
भैक्षेण वर्त्तयेन्नित्यं कामनाशीर्भवेद्व्रती।
भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता॥ ५९
पूजयेदशनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन्।
दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्व्वतः॥ ६०
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम्।
अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात् तत् परिवर्ज्जयेत्॥ ६१
प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणमुख एव वा।
नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिपूर्व्वं सनातनं॥ ६२
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत्।
शुचौ देशे समासीनोभुक्तान्ते द्विरुपस्पृशेत्॥ ६३
मण्डलं पूर्व्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत्।
स्वप्राणाहुतिपर्य्यन्तं मौनमेवं विधीयते॥ ६४

इत्यौशनसस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः।

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे।
ओष्ठावलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च॥ १
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्यभाषणे।
तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा॥ २
चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः।
सन्ध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्ते चाचमेत् पुनः॥ ३

चण्डालम्लेच्छसम्भासे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे।
उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम्॥ ४
अश्रुपाते तथाचामे अनृतस्य तथैव च।
भोजनान्ते सन्ध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः॥ ५
आचान्तोऽप्याचमेत् स्पृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः।
अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयत एव वा॥ ६
नृणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं विपरिधाय च।
उपस्पृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा।
केशानाञ्चात्मनः स्पर्शे वाससां चालितस्य च॥ ७
अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्व्वशः।
शौचेप्सुः सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः॥ ८
शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा।
अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत्॥ ९
सोपानत्को जलस्थो वा नोष्णीषीवाचमेद्बुधः।
न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन् न घृतोदकैः॥ १०
नैकहस्तार्पितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः।
न पादुकासनस्थो वा वहिर्जानुरथापि वा॥ ११
न जल्पन् न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्व एव वा।
नावीक्षमाणाश्चिन्नोष्णाश्चिन्नफेनादथापि वा॥ १२
शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षाराभिस्तथैव च।
न चैवाङ्गुलिभिः शब्दमकुर्व्वन् नान्यमानसः॥ १३
न वर्णरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः।
न प्राणिजनिताभिर्व्वा न वहिः कालमेव वा॥ १४

हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठाभिः क्षत्रियः शुचि।
प्राशिताभिस्तथा वैश्यः स्त्री शूद्रः स्पर्शनन्ततः॥ १५
अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखायां ब्रह्म उच्यते।
अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्योः पितृणां तीर्थमुत्तमम्॥ १६
कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते।
अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं तथैवार्षं प्रकीर्त्तितम्॥ १७
मूले स्याद्दैवमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम्।
तदेवं सौमिकं तीर्थमेतत्ज्ञात्वा न मुह्यति॥ १८
ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत्।
कायेन वा दैवतेन न तु पित्रेण वा द्विजाः॥ १९
त्रिःप्राश्नीयादपः पूर्व्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः।
संवृत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत्॥ २०
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः।
तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं ततः॥ २१
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत्।
सर्व्वासामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा॥ २२
संस्पृशेद्वै शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम्।
त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः॥ २३
ब्रह्माविष्णुमहेशश्च सम्भवन्त्यनुशुश्रुमः।
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्ज्जनात्॥ २४
प्रसंस्पर्शाल्लोचनयोः प्रीयते शशिभास्करौ।
नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये॥ २५
कर्णयोः स्पृष्टयोस्तद्वत् प्रीयेते चानलानिलौ।
संस्पृष्टे हृदये चास्य प्रीयन्ते सर्व्वदेवताः॥ २६

मूर्द्धि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत्।
नोच्छिष्टं कुर्व्वते मुख्याविप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः॥ २७
अन्तवद्दन्तसंलिप्तजिह्वास्पर्शोऽशुचिर्भवेत्।
स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम्॥ २८
भूमिगास्तु समा ज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत्।
मधुपर्के च सोमे च ताम्बुलस्य च भक्षणे॥ २०
फलमूलेक्षुदण्डे च न दोषः उशनाब्रवीत्।
प्रचरंश्चान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद्द्विजः॥ ३०
भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचम्य प्रोक्षयेत्तु यत्।
तैजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः॥ ३१
अनिधाय च तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात्।
वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा चेदेवमेव हि॥ ३२
आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकुले पथि।
कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति॥ ३३
निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः।
अथ कुर्य्यात् शकृन्मूत्रे रात्रौ चेद्दक्षिणमुखः॥ ३४
अन्तर्द्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लोष्ट्रतृणेन वा।
प्रतिश्चोनशिराः कुर्य्यात् शकृन्मूत्रविसर्ज्जने॥ ३५
छायाकूपनदीगोष्टे चैत्याम्भः पथि भस्मसु।
अग्नौ चैव श्मशाने च विन्मूत्रे न समाचरेत्॥ ३६
न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शाद्वले।
न तिष्ठन् वा न निर्व्वासा न च पर्व्वतमस्तके॥ ३७
न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन।
न ससत्त्वेषु गर्त्तेषु न च गच्छन् समाचरेत्॥ ३८

तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ।
न चेत्रे न विले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥ ३९
नोद्यानोपसमीपे वा नोषरे न पराशुचौ ।
न सोपानत्कपादश्च च्छत्री वानान्तरीचके ॥ ४०
न चैवाभिमुखे स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ।
न देवदेवालययोर्नापामपि कदाचन ॥ ४१
नदीज्योतींषि वीचित्वा तद्वाह्याभिमुखोऽपि वा ।
प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥ ४२
आहृत्य मृत्तिकां कुर्य्याल्लेपगन्धापकर्षणम् ।
कुर्य्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥ ४३
नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्द्दमात् ।
न मार्गान्नोषराद्देशाच्छौचशिष्टां परस्य च ॥ ४४
न देवायतनात् कुष्यादुग्रामान्न तु कदाचन ।
उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्व्वोक्तेन विधानतः ॥ ४५
भारव्याहृतिगायत्र्या वर्णानामेरणैः क्रमात् ।
तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्त्राचमनमीरितम् ॥ ४६
गायत्र्याचमनेनाथ श्रुत्याचमनमीरितम् ॥ ४७

इत्यौशनसस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
आहृत्याध्ययनं कुर्य्याद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १

नित्यमुद्यतपाणिश्च सभ्याचारसमन्वितः।
आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः॥ २
प्रतिश्रवणसम्भाषे शयाणो न समाचरेत्।
आसीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन् पराङ्मुखः॥ ३
नीचं शय्यासनञ्चास्य सर्व्वदा गुरुसन्निधौ।
गुरोस्तु चक्षुर्व्विषये न यथेच्छासनो भवेत्॥ ४
नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम्।
न चैवास्यानुकुर्व्वीत गतिभाषणचेष्टितम्॥ ५
गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते।
कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः॥ ६
दूरस्थो नार्च्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः।
न चैवास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ॥ ७
उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत् सदा।
मार्ज्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत्॥ ८
नास्य निर्म्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि।
आक्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन॥ ९
दन्तकाष्ठादिकं लब्ध्वा न चास्य विनिवेदयेत्।
अनापृच्छ्य न गन्तव्यं न त्वप्रियहिते रतः॥ १०
न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन।
जृम्भितं हसितञ्चैव चवकं प्रावरं तथा॥ ११
वर्ज्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च।
यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः॥ १२
आसने शयने याने न च तिष्ठेत् कदाचन।
धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति॥ १३

गजोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तर शकटेषु च ।
आसीत गुरुणा सार्द्धं शिलाफलतलेषु च ॥ १४
जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः ।
प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥ १५
गन्धमाल्यंरसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
अभ्यङ्गस्नाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥ १६
कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्त्तनम् ।
द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥ १७
परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्ज्जयेत् ।
उदकुम्भं सुमनसो गोसकृन्मृत्तिकान् कुशान् ॥ १८
आहरेद्यावदर्थानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।
तथैव लवणं सर्व्वं भक्ष्यं पर्य्युषितं न यत् ॥ १९
अनन्यदर्शी सततं भवेद्गीतादिनिःस्पृहः ।
नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेद्दन्तधावनम् ॥ २०
एकान्तमशुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रभुञ्जीत कामतः ॥ २१
मलापकर्षणं स्नानं नाचरेद् वै कदाचन ।
न चातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरुनभिवादयेत् ॥ २२
विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सु वा धर्म्मं हितञ्चोपदिशत्स्वयम् ॥ २३
श्रेयःसु गुरुवद्वृत्तिनित्यमेवं समाचरेत् ।
गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥ २४
बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्म्मसु ।
अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ २५

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानञ्चोच्छिष्टभोजने।
न कुर्य्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च॥ २६
गुरुवत् प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुयोषितः।
असवर्णास्तु सम्पुज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः॥ २७
अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च।
गुरुपत्न्या न कार्य्याणि केशानाञ्च प्रसाधनम्॥ २८
गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः।
कुर्व्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन्॥ २९
विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम्।
गुरुदारेषु कुर्व्वीत सदा धर्म्ममनुस्मरन्॥ ३०
मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चापि पितृष्वसा।
सम्पूज्या गुरुपत्नी च समस्ता गुरुभार्य्या च॥ ३१
भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः।
पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्य्यपि॥ ३२
मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी।
एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम्॥ ३३
वेदं धर्म्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः।
संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानं विनिर्द्दिशेत्॥ ३४
हरति दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः।
आचार्य्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्म्मिकः शुचिः॥ ३५
आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुः सोऽध्याप्या दश धर्म्मतः।
कृतज्ञश्च तथाद्रोही मेधावी शुभकृन्नरः॥ ३६
प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षड़ध्याप्या द्विजोत्तमैः।
एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम्॥ ३७

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः।
उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ३८
अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति वाचयेत्।
प्राक्कुशेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥ ३९
प्राणायामैस्त्रिभिः पूर्व्वं तथाचोङ्कारमर्हति।
ब्राह्मणः प्रणवं कुर्य्यादन्ते च विधिवद्द्विजः ॥ ४०
कुर्य्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिकृतस्थितिः।
सर्व्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनः ॥ ४१
अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मण्याच्चरवतेऽन्यथा।
योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ॥ ४२
प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि।
यजुर्योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवताः ॥ ४३
सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम्।
अथर्व्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवताः ॥ ४४
धर्म्माङ्गाणि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान्।
अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥ ४५
गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः।
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशापराम् ॥ ४६
गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपश्च त्रिः प्रकीर्त्तितः।
गायत्रीञ्चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् प्रभुः ॥ ४७
एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीञ्च तथैकतः।
ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ ४८
ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः।
अध्यापयेत्तु एकाग्रं गायत्रीपरया धिया ॥ ४९

पूराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भूवःस्वर्गनामतः।
महाव्याहृतयस्तिस्रः सर्व्वाशुभनिवर्हणाः॥ ५०
प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
सत्त्वं रजस्तमस्तिस्रः काला व्याहृतयस्त्रयः॥ ५१
ओङ्कारस्तत् परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम्।
एवं मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः॥ ५२
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां गायत्रीं वेदमातरम्।
विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम्॥ ५३
न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते।
श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः॥ ५४
आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा वेदोपक्रमणं स्मृतम्।
उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्द्धपञ्चमान्॥ ५५
अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः।
पुष्ये तु छन्दसां कुर्य्याद्वहिरुत्सर्ज्जनं द्विजाः॥ ५६
माघे वा मासि सम्प्राप्ते पूर्व्वाह्णे प्रथमेऽहनि।
छन्दांस्यूर्द्धमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः॥ ५७
वेदाङ्गानि पुराणं वा कृष्णपक्षे तु मानवः।
इमान्नित्यमनध्यायानधीयानो विसर्ज्जयेत्॥ ५८
अध्यापनञ्च कुर्व्वाणः अध्येष्यन्नपि यत्नतः।
कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने॥ ५९
विद्युत्स्तनितवर्षासु महोल्कानाञ्च पातने।
आकालिकमनध्यायमेतेष्वेव प्रजापतिः॥ ६०
एतांस्त्वभ्युदितान् विद्याद्यदा प्रादुष्कृताग्निषु।
तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने॥ ६१

निर्घाते वातचलने ज्योतिषाञ्चोपसर्पणे।
एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि॥ ६२
प्रादुष्कृतेष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिस्वने।
सद्यो हि स्यादनध्यायमनृतौ मुनिरब्रवीत्॥ ६३
नित्यानध्याय एव स्याद्ग्रामेषु नगरेषु च।
कर्म्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च नित्यशः॥ ६४
अन्त्यानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ।
अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च॥ ६५
उदके मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्ज्जयेत्।
उच्छिष्टश्राद्धभुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत्॥ ६६
प्रतिगृह्य द्विजो विद्यानेकोद्दिष्टस्य केतनम्।
त्र्यहं न कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके॥ ६७
यावदेकानुदिष्टस्य लेपो गन्धश्च तिष्ठति।
विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत्॥ ६८
शयानः प्रौढ़पादश्च कृत्वा वै वावसक्थिकाम्।
नाधीयीतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च॥ ६९
नीहारैर्व्वाणशब्दैश्च सन्ध्ययोरुभयोरपि।
अमावस्यां चतुर्द्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च॥ ७०
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम्।
अष्टकासु न कुर्व्वीत ऋत्वन्तासु न रात्रिषु॥ ७१
मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासि तथैव च।
तिस्रोऽष्टकाः समाख्याताः कृष्णपक्षे च सूरिभिः॥ ७२
श्लेष्मातकस्य च्छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च।
कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः॥ ७३

समानविद्योऽनुमृते तथा सब्रह्मचारिणि।
आचार्य्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम्॥ ७४
छिद्रेष्वेतेषु विप्राणामनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः।
हिंसन्ति राक्षसास्तां च तस्मादेतान् विवर्ज्जयेत्॥ ७५
नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासने एव च।
उपाकर्म्मणि कर्म्मान्ते होमम‌न्त्रेषु चैव हि॥ ७६
एकार्त्थमथवैकं वा यजु सामाथवा पुनः।
अष्टकायां स्वधीयीत मारुते चापि वापदि॥ ७७
अनध्यायो नचाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः।
न धर्म्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्व्वण्यतानि वर्ज्जयेत्॥ ७८
एष धर्म्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः।
ब्राह्मणाभिहितः पूर्व्वमृषीणां भावितात्मनाम्॥ ७९
योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः।
स वै मूढ़ो न सम्भाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः॥ ८०
न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः।
पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति॥ ८१
योऽधीत्य विधिवद्वेदं वेदान्तं न विचारयेत्।
स सान्वयः शूद्रकल्पः स पाद्यं न प्रपद्यते॥ ८२
यदि वात्यन्तिकं वासं कर्त्तुमिच्छति वै गुरोः।
युक्तः परिचरेदेनमा शरीरविमोक्षणात्॥ ८३
गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम्।
अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः॥ ८४
सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानाञ्च विशेषतः।
अभ्यसेत् सततं वेदं भस्मस्नानपरायणः॥ ८५

वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वै चतुरो द्विजा।
अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद्द्विजोत्तमः॥ ८६
वेदोदितं स्वकं कर्म्म नित्यं कुर्य्यादतन्द्रितः।
अकुर्व्वाणः पतत्याशु निरयानतिभीषणान्। ८७
अभ्यसेत् प्रयतो वेदं महायज्ञान् न हापयेत्।
कुर्य्याद् गृह्याणि कर्म्माणि सन्ध्योपासनमेव च॥ ८८
नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतकः।
सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते॥ ८९
सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः।
अनसुयो मृदुर्दान्त गृहस्थोऽप्यतिवर्त्तते॥ ९०
यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्म्मपाठं पठेद्द्विजः।
अध्यापयेच्छ्रावयेद्वा ब्रह्मलोके महीयते॥ ९१
प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम्।
मध्याह्ने भोजयेद्विप्रान् सम्यग्भूतात्मभावनः॥ ९२
प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्य्याभिमुख एव वा।
आसीनस्त्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत्॥ ९३
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः।
श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः॥ ९४
पश्चात् स भोजनं कुर्य्याद्भूमौ वा तन्निधापयेत्।
उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशनाब्रवीत्॥ ९५
उपलिप्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ।
आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात्तु भोजनञ्चरेत्॥ ९६
इह व्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु।
परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम्॥ ९७

चित्रगुप्तबलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च।
अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत्॥ ९८
स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः।
अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम्॥ ९९
उदानाय ततः कुर्य्यात् समानायेति पञ्चमम्।
विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः॥ १००
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम्।
ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम्॥ १०१
अमृतोपिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिवेत्।
आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति मन्त्रतः॥ १०२
त्रिपदां वा त्रिरावृत्य सर्व्वपापप्रणाशनीम्।
प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेद्धृदयं ततः॥ १०३
आचम्याङ्गुष्ठमानीय पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणम्।
निःस्रावयेद्धस्तजलमूर्द्ध्वहस्तः समाहितः॥ १०४
हुत्वानुमन्त्रणं कुर्य्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः।
प्रोक्षणेत् स्वमात्मानं यो जपेद्‌ब्रह्मणेति च॥ १०५
सर्व्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः।
अथ श्राद्धममावस्याप्राप्तं कार्य्यं द्विजोत्तमैः॥ १०६
पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते।
अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु॥ १०७
प्रतिपत्प्रभृतिह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके।
चतुर्द्दशीं वर्ज्जयित्वा पञ्चमीं ह्युत्तरोत्तराम्॥ १०८
अमावस्याष्टकास्तिस्रः पौर्णमास्यादिषु त्रिषु।
तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा॥ १०९

त्रयोदशी मघा क्षणा वर्षासु च विशेषतः ।
नैमित्तिकन्तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्य्ययोः ॥ ११०
वालकानाञ्च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥ १११
अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥ ११२
नक्षत्रतिथिवारेषु कार्य्यं काम्यं विशेषतः ।
स्वर्गन्तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥ ११३
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
कर्म्मारम्भेषु सर्व्वेषु कुर्य्यादभ्युदयं ततः ॥ ११४
पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्व्वणं पार्व्वणं स्मृतम् ।
अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः ॥ ११५
सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति ।
स तेन कर्म्मणा पापो दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ११६
यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापिसन्निधिम् ॥ ११७
अपूपञ्च हिरण्यञ्च गामश्वं पृथिवीं तिलान् ।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥ ११८
या समारोहणं कुर्य्यात् भर्त्तृचित्यां पतिव्रता ।
तन्मृताहनि सम्प्राप्ते पृथक् पिण्डं नियोजयेत् ॥ ११९
धर्म्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्व्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
अस्थिसञ्चयनं कर्म्म दशाहभवनं तथा ॥ १२०
ऊर्द्ध्वं दशाहमुत्कर्षे शेषस्य यदि वा भवेत् ।
पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्य्यं यथाविधि ॥ १२१

यद्यस्थिसञ्चयं कर्म्म दशाहमूर्द्धभाग् भवेत्।
नष्टे वापहृतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः॥ १२२
कुर्य्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः।
साग्निकोऽनग्निको वापि तीर्थेष्वेवं विशेषतः॥ १२३
उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत्।
अभोज्यं तद्भवेदन्नं श्राद्धैः पितृगणैश्च तैः॥ १२४
अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनन्तु यद्भवेत्।
सर्व्वमच्छिद्रमित्युक्ता ततो यत्नेन भोजयेत्॥ १२५
एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धन्तु पार्व्वणम्।
एतत् पञ्चविधं श्राद्धं भृगुपुत्रेण सूचितम्॥ १२६
यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत् प्रयत्नेन पावनम्।
शुद्धये सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्त्तितम्॥ १२७
दैविकञ्चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा मुच्यते भयात्।
सन्ध्यारात्रौ न कर्त्तव्यमहोरात्रमदर्शनात्॥ १२८
देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम्॥ १२९
गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु।
गायन्ति गाथां ते सर्व्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः॥ १३०
एष्टव्या वहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः।
तेषान्तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्॥ १३१
गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत्।
तारिताः पितरस्तेन स याति परमां गतिम्॥ १३२
वाराहपर्व्वते चैव गयायाञ्चैव विशेषतः।
एवमादिष्वतीर्थेषु तुष्यन्ति पितरस्तदा॥ १३३

व्रीहिभिश्च यवैर्म्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा ।
श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्णीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥ १३४
गोधूमैश्च तिलैर्म्मुद्गैर्म्माषैः प्रीणयते पितॄन् ।
मृष्टान् फलरसानिक्षून् मृदुकान् शस्यदाड़िमान् ॥ १३५
विदार्य्याश्च करण्डाश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ।
लाजान् मधुयुतान् दद्याद्दध्ना शर्करया सह ॥ १३६
दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गाटकजमुकैर्वृकान् ।
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हारिणेन च ॥ १३७
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ।
षण्मासांश्छागमांसेन रौरवेण नवैवतु ॥ १३८
दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराह महिषामिषैः ।
शशोर्ण्वकयोर्मांसैर्म्मासानेकादशैव तु ॥ १३९
संवत्सरन्तु गव्येन पयसा पायसेन च ।
वार्द्ध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ १४०
कालशाकं महाशल्कां खगलोहामिषं मधु ।
अनन्तान्येव कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्व्वशः ॥ १४१
क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः ।
दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याक्षयमुच्यते ॥ १४२
पिप्पलीक्रमुकञ्चैव तथा चैव मसूरकम् ।
कश्मलालावुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारसं तथा ॥ १४३
कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डूलीयकमेव च ।
राजमाषांस्तथा चीरं महिषञ्च विवर्ज्जयेत् ॥ १४४

कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थूलपाक्यामरीस्तथा।
वर्ज्जयेत् सर्व्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः॥ १४५

इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः।

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवानृषींस्तथा।
पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं कुर्य्यात् सौम्यमनाः शुचिः॥ १
पूर्व्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान् वेदपारगान्।
तीर्थं तद्धव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः॥ २
ये सोमपाननिरता धर्म्मज्ञाः सत्यवादिनः।
व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः॥ ३
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्व्वेदविदोऽपि च।
बह्वृचस्तु सुपर्णश्च त्रिमधुर्व्वाथ वा भवेत्॥ ४
त्रिणाचिकेतच्छन्दो वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा।
अथर्व्वशिरसोऽध्येता रुद्राध्यायी विशेषतः॥ ५
अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षड़ङ्गवित्।
गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः॥ ६
अहिंसोपरता नित्यमप्रतिग्राहिणस्तथा।
सत्त्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥ ७
असमानप्रवरगा असगोत्रास्तथैव च।
असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः॥ ८
भोजयेद्योगिनं पूर्व्वं तत्त्वज्ञानरतं परम्।
अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्व्वाणकन्तु वा॥ ९

तदलाभे गृहस्थन्तु मुमुक्षुं सङ्गवर्ज्जितं ।
सर्व्वालाभसाधकं वा गृहस्थं न विभोजयेत् ॥ १०
प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञं योऽश्नातीह यतिं भवेत् ।
फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥ ११
तस्माद्यत्नेन योगिन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् ।
भोजयेद्धव्यकव्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥ १२
एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।
अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयस्तदा सद्भिरनुष्ठितः ॥ १३
मातामहं मातुलञ्च स्वस्रेयं श्वशुरं गुरुम् ।
दौहित्रं विवुधं सर्व्वमग्निकल्पांश्च भोजयेत् ॥ १४
न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्य्योऽस्य संग्रहः ।
पैशाचदक्षिणाहीनैर्व्वामुत्र फलसम्पदः ॥ १५
काम्यं श्राद्धेऽर्च्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपित्वरिम् ।
द्विषतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १६
तथानु चेद्धविर्द्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ।
यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्व मन्त्रवित् ॥ १७
ततो हि ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् शूलानधोमुखान् ।
अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स व्रताथवा ॥ १८
यत्रैते भूञ्जते हव्यं तद्भवेदासुरं द्विजाः ।
यश्च वेदश्च वेदी च विच्छिद्येत त्रिपूरुषम् ॥ १९
स वै दुर्व्राह्मणो ज्ञेयः श्राद्धादौ न कदाचन ।
शूद्रप्रेष्योद्धृतो राज्ञो वृषलो ग्रामयाजकः ॥ २०
वधवन्धोपजीवी च षड़ेते ब्रह्मवन्धवः ।
दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितान्मनुरब्रवीत् ॥ २१

वेदविक्रयिणश्चैते श्राद्धादिषु विगर्हिताः।
श्रुतिविक्रयिणो यत्र परपूर्व्वाः समुद्रगाः॥ २२
असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्त्तिताः।
असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये॥ २३
अधीयीत तथा वेदान् भृतकास्ते प्रकीर्त्तिताः।
वृद्धश्रामणकनिर्गूढ़ाः पञ्चरात्रविदोजिनाः॥ २४
कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः।
यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः॥ २५
न तस्य सद्भवेच्छ्राद्धं प्रेत्यापि हि अफलप्रदाः।
अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः॥ २६
मिथ्याश्रम्या च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः।
दुश्चर्म्मी कुनखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः॥ २७
क्रूरो वाणिजकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ नास्तिकः।
मद्यपो वृषलीसक्तो वीरहा दिधिषूपतिः॥ २८
आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः।
परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः॥ २९
पौनर्भवः कुसीदी च तथा नक्षत्रदर्शकः।
गीतवादित्रशीलश्च व्याधितः काण एव च॥ ३०
हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णी तथैव च।
कन्यादूषी कुण्डगोलो अभिशस्तोऽथ देवलः॥ ३१
मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं नार्य्या निकृन्तनः।
मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च॥ ३२
अनपत्यः कूटसाक्षी पाचको रोगजीवकः।
समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः॥ ३३

वेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारतस्तथा।
द्विजनिन्दारतश्चैव ते वर्ज्ज्याः श्राद्धकर्म्मसु॥ ३४
कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः।
मित्रघ्न पारदार्य्यश्च मिथ्यापण्डितदूषकः॥ ३५
बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्येव कुर्व्वते।
निन्दितान्याचरन्ते ते वर्ज्ज्याः श्राद्धे प्रयत्नतः॥ ३६

इत्यौशनसस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः।

गोमयेनोदकैः पूर्व्वं शोधयित्वा समाहितः।
सन्निपात्य द्विजान् सर्व्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत्॥ १
श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्व्वेद्युरभिवक्ष्यति।
असम्भवे परेद्युर्व्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतम्॥ २
तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकाले उपस्थिते।
अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः॥ ३
ब्राह्मणान्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः।
वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम्॥ ४
आमंन्त्रिताश्च ये विप्राः श्राद्धकाले उपस्थिते।
वसेरन् नियताः सर्व्वे ब्रह्मचर्य्यपरायणाः॥ ५
अक्रोधनोऽत्वरो यत्र सत्यवादी समाहितः।
भयमैथुनमध्वानं श्राद्धभुग्वर्ज्जयेज्जपम्॥ ६

आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम्।
आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा मन्त्रयेद् द्विजः।
स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकीटो हि जायते॥ ७
श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्य्यग्योनिषु जायते॥ ८
निमन्त्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्म्मतिः।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः॥ ९
निमन्त्रितश्च यः श्राद्धे प्रकुर्य्यात् कलहं द्विजः।
भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः॥ १०
तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद् द्विजः।
अक्रोधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः॥ ११
शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः।
समूलान्नाहरेद्वारि दक्षिणाग्रां सुनिर्म्मलां॥ १२
दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम्।
शुचिदेशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत्॥ १३
नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु।
विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा॥ १४
परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्व्वपेत्।
स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत् क्रियते नरैः॥ १५
अटव्यः पर्व्वताः पुण्यास्तीर्थान्यायतनानि च।
सर्व्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः॥ १६
तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्व्वतो बन्धयेद् द्विजः।
असुरोपहतं सर्व्वं तिलैः शुध्यत्यजेन वा॥ १७

ततोऽन्नं वहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
चोष्यं पेयं समृद्धञ्च यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ १८
ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तलोमनखान् द्विजान् ।
अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद्दन्तधावनम् ॥ १९
तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयञ्च पृथग्विधम् ।
पात्रैरौदुम्वरैर्दद्याद्वैश्वदेवन्तु पूर्व्वकम् ॥ २०
तत्र स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
पाद्यमाचमनीयञ्च सम्प्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥ २१
ये चात्र विवसेरन् वै विप्राः पूर्व्वं निमन्त्रिताः ।
प्राङ्मुखान्यासनान्येषां सदर्भोपहितानि च ॥ २२
दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ।
तेषूपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ।
आस्यतामिति सङ्कल्प्य त्वासीरंस्ते पृथक् पृथक् ॥ २३
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रयश्चोदङ्मुखास्तथा ।
एकैकं वा भवेत्तत्र एवं मातामहेष्वपि ॥ २४
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् ।
पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥ २५
अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्ज्जितम् ॥ २६
प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्व्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
देवतायतने चास्मै त्रिलोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥ २७
प्रास्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
भिक्षुको ब्रह्मचारी वा भोजनार्थमुपस्थितः ॥ २८

उपविष्टेषु यच्छ्राद्धे कामन्तमपि भोजयेत्।
अतिथिर्यत्र नाश्नाति न तच्छ्राद्धं प्रशस्यते॥ २९
तस्मात् प्रयत्नात्तीर्थेषु पूज्या अतिथयो द्विजैः।
अतीर्थ्ये रमते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः॥ ३०
काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः।
हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी वणिक् पुक्कसनासिकः॥ ३१
कुक्कुटः शूकरश्वानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः।
वीभत्समशुचिं म्लेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम्॥ ३२
नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्ज्जयेत्।
यत् तत्र क्रियते कर्म्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति॥ ३३
तत् सर्व्वमेव कर्त्तव्यं वैश्वदेवस्य पूजनम्।
यथोपविष्टान् सर्व्वांस्तानलङ्कुर्य्याद्विभूषणैः॥ ३४
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षिपेत्।
प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः॥ ३५
अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणां दक्षिणामुखः।
आवाहनं ततः कुर्य्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः॥ ३६
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः।
शन्नोदेव्युदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा॥ ३७
क्षिप्त्वा चार्घ्यं तथा पूर्व्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः।
संस्रवांश्च ततः सर्व्वान् पात्रीकुर्य्यात् समाहितः॥ ३८
पितृभिः सममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च।
अग्नौ करिष्ये त्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम्॥ ३९
कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत्।
यज्ञोपवीतिना होमः कर्त्तव्यः कुशपाणिना॥ ४०

प्राचीनावीतकः पित्र्यं वैश्वदेवन्तु होमयेत् ।
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरंस्तदा ॥ ४१
सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।
अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ ४२
अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ।
महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥ ४३
ततस्तैरभ्यनुज्ञातः कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
गोमयेनोपलिप्योर्व्वीं कुर्य्यात् स्वस्य च दैवतम् ॥ ४४
मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणस्योन्नतं शुभम् ।
त्रिरुल्लिखेत् तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥ ४५
ततः संस्तीर्य्य तत्स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
त्रीन् पिण्डान्निर्व्वपेत्तत्र हविःशेषान् समाहितः ॥ ४६
दाप्य पिण्डांस्ततस्तत्र निमृज्याल्लेपभागिनाम् ।
तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥ ४७
उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
अवजिघ्रेच्च तान् पिण्डान् यथा समाहितः ॥ ४८
अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
षड्प्यच नमस्कुर्य्यात् पितॄन् देवांश्च धर्म्मवित् ॥ ४९
श्राद्धभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
पुनरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५०
माषानपूपान् विविधान् दद्यात् सरसपायसम् ।
सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥ ५१
अन्नञ्चैव यथाकामं विविधं भक्ष्यपेयकम् ।
यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत् सर्व्वं निवेदयेत् ॥ ५२

धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधास्तथा।
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता॥ ५३
अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च।
नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत्॥ ५४
न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत्।
क्रोधेनैव च यद्दत्तं यद्द दत्तं त्वरया पुनः॥ ५५
यातुधाना विलुम्पन्ति यच्च पापोपपादितम्।
स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम्॥ ५६
न च पश्येत काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत्।
तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति वुभुत्सवः॥ ५७
न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा।
न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः॥ ५८
काञ्चनेन तु पात्रेण तथा त्वौदुम्बरेण च।
उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः॥ ५९
पात्रे तु मृन्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन्।
स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः॥ ६०
न पङ्क्त्या विषमं दद्यान्न याचेत न वादयेत्।
याचितादपि चात्मानं नरकं याति भीषणम्॥ ६१
भुञ्जीत वाग्यतः स्पृष्टो न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान्।
तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥ ६२
नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः।
वहूनां पश्यतां सोऽज्ञः पङ्क्त्या हरति किल्विषम्॥ ६३
न किञ्चिद्वर्ज्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः।
न मांसं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत्॥ ६४

यो नाश्नाति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्म्मणि ।
स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥ ६५
स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्म्मशास्त्राणि चैव हि ।
इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पान् सुशोभनान् ॥ ६६
ततोऽन्यमुत्सृजेद्भुक्तेष्वग्रतो विकिरेद्भुवि ।
पृष्ट्वा स्वदितमत्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः ॥ ६७
आचान्ताननुजानीयादभि भो रम्यतामिति ।
स्वधास्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥ ६८
ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
यथा ब्रूयात्तथा कुर्य्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥ ६९
पित्र्ये स्वदितमित्येव वाच्यं गोष्ठेषु सूनृतम् ।
सम्पन्नमित्यभ्युदये दैवे रुचितमित्यपि ॥ ७०
विसृज्य ब्राह्मणांस्तान् वै दैवपूर्व्वन्तु वाग्यतः ।
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽदो वरान् पितॄन् ॥ ७१
दातारो नोऽभिवर्द्धन्ति वेदाः सन्ततिरेव च ।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहुदेयञ्च नोऽस्त्विति ॥ ७२
पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।
प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्ज्जयेत् ॥ ७३
मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात् पत्न्यै सुतार्थकः ।
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिंशेषेण भोजयेत् ॥ ७४
ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
पश्चात् स्वयञ्च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥ ७५
नोद्वीक्षेत तदुच्छिष्टं यावन्नास्तं गतो रविः ।
ब्रह्मचर्य्यां चरेत्तान्तु दम्पती रजनीन्तु ताम् ॥ ७६

दत्त्वा श्राद्धं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम्।
महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः॥ ७७
शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः।
स्वाध्यायञ्च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता विवर्ज्जयेत्॥ ७८
श्राद्धं दत्त्वा परं श्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः।
महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून्॥ ७९
एष वोऽभिहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातन।
आमं निवर्त्तयन्नित्यमुदासीनो न तत्त्ववत्॥ ८०
अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः।
आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद्वृषलस्तु सदैव हि॥ ८१
आमश्राद्धं द्विजः कुर्य्याद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः।
तेनाग्नौकरणं कुर्य्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्व्वपेत्॥ ८२
यो हि तद्विधिना कुर्य्याच्छ्राद्धं संयतमानसः।
व्यपेतकलुषो नित्यं यात्यसौ वैष्णवं पदम्॥ ८३
तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्य्याद्द्विजोत्तमः।
आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः॥ ८४
अपि मूलफलैर्व्वापि प्रकुर्य्यान्निर्द्धनो द्विजः।
तिलोदकैस्तर्पयित्वा पितॄन स्नात्वा द्विजोत्तमः॥ ८५
न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं वा विधीयते।
तेषाञ्चापि समादद्यात्तेषाञ्चैके प्रचक्षते॥ ८६
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः।
यो यस्य म्रियते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु॥ ८७
भोजयेद्वापि जीवन्तं यथाकामन्तु भक्तितः।
न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रूयते श्रुतिः॥ ८८

द्व्यामुष्यायणको दद्याद्वीजहेतुस्तथाहि सः।
रिक्तया भार्य्यया दद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥ ८९
अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह।
प्रदद्याद्वीजिने पिण्डं चेत्रिणे तु तदन्यथा ॥ ९०
द्वौ पिण्डौ निर्व्वपेत्ताभ्यां चेत्रिणे वीजिने तथा।
कीर्त्तयेदथवैकस्मिन् वीजिनं चेत्रिणे ततः ॥ ९१
मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टविधानतः।
अशौचत्वनिरोचाणः काम्यं कामयते पुनः ॥ ९२
पूर्व्वाह्णे चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना।
दैवं तत् सर्व्वमेवं स्यान्नवै कार्य्या वहिः क्रिया ॥ ९३
दर्भाश्च परितः स्थाप्यास्तदा सं भोजयेद्द्विजान्।
नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥ ९३
मातृश्राद्धन्तु पूर्व्वं स्यात् पितॄणां तदनन्तरम्।
ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ९४
दैवपूर्व्वं प्रदद्याद् वै न कुर्य्यादप्रदच्चिणम् ॥ ९५
प्राङ्मुखो निर्व्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः।
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥ ९६
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च।
पूजयित्वा मातृगणं कुर्य्याच्छ्राद्धत्रयं वुधः ॥ ९७
अकृत्वा मातृयागञ्च यः श्राद्धं परिवेषयेत्।
तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥ ९८

इत्यौशनसस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमा ॥ १
नित्यानि नैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
न कुर्य्याद्विहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥ २
शुचिरक्रोधनस्त्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेद्द्विजान् ।
शुष्कान्नेन फलैर्व्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥ ३
न स्पृशेयुरिमानन्ये न भूतेभ्य समाचरेत् ।
सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति ।
सूतके सूतकाच्चैव वर्ज्जयित्वा मृतौ पुनः ॥ ४
अधीयानस्तथा यज्वा वेदविच्चापि यो भवेत् ।
चतुर्थे पञ्चमे वाह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥ ५
स्पृश्यास्तु सर्व्व एवैते स्नानात्तु दशमेऽहनि ।
दशाहं निर्गुणं प्रोक्तमशौचं दासनिर्गुणे ॥ ६
एवं द्वित्रिगुणैर्युक्त स्वतुस्त्रेकदिने शुचिः ॥ ७
दशाहात्तु परं सम्यगधीयीत जुहोति च ।
चतुर्थे तस्य संस्पर्शं मनुराह प्रजापतिः ॥ ८
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
ये एषां मरणस्याहुर्म्मरणान्तमशौचकम् ॥ ९
त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
प्राक्संस्कारात्त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥ १०
जन्मद्विवर्षगे प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते ।
त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदिह्यात्यन्तनिर्गुणः ॥ ११

अदन्तजातमरणे मातापित्रोस्तदिष्यते ।
जातदन्ते त्रिरात्रं स्याद्दन्तः स्याद् यत्र निर्णयः ॥ १२
आ दन्तजन्मनः सद्य आ चौलादेकरात्रकम् ।
त्रिरात्रमोपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥ १३
जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पितास्यास्पृश्य एव हि ॥ १४
सद्यःशौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु ।
ऊर्द्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥ १५
अथोर्द्ध्वं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्द्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥ १६
आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः ।
एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥ १७
व्रतादेशां सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च पाततः ।
गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥ १८
यथेष्टाचरणाज् ज्ञातौ त्रिरात्रादिति निर्णयः ।
सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥ १९
शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहःशेषे द्विरात्रकम् ।
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥ २०
अथवृद्धिमदाशौचमुर्द्ध्वं चेत् तेन शुध्यति ।
देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शावमेव वा ॥ २१
तावदप्रयतोऽस्यैव यावच्छेषः समाप्यते ।
अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् ॥ २२
तथैव मरणे स्नानमूर्द्ध्वं संवत्सराद्व्रतो ।
वेदांश्च यस्त्वधीयानो न भवेद्वृत्तिकर्शितः ॥ २३

सद्यःशौचं भवेत्तस्य सर्व्वावस्थासु सर्व्वदा।
स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रदानात् परतः पितुः॥ २४
सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारो भर्त्तुरेव च।
अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम्॥ २५
द्विवर्षजन्ममरणे सद्यःशौचमुदाहृतम्।
आदन्तात् सोदरः सद्य आ चौलादेकरात्रकम्॥ २६
आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद्दशमन्तु ततः परम्।
मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम्॥ २७
एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि।
पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च॥ २८
एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणि।
प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः॥ २९
गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः।
परपूर्व्वासु भार्य्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च॥ ३०
त्रिरात्रं स्यात्तथाचार्य्ये भार्य्यासु प्रत्यगासु च।
आचार्य्यपुत्रपत्न्योश्च अहोरात्रमुदाहृतम्॥ ३१
एकरात्रमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च।
एकरात्रं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च॥ ३२
त्रिरात्रं श्वश्रूमरणे श्वशुरे च तथैव च।
सद्यःशौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति॥ ३३
शुध्येद्द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति॥ ३४
क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये स्युर्व्विप्रस्य सेवकाः।
तेषामशौचं विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते॥ ३५

राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु।
षड़रात्रं वा त्रिरात्रं वाप्येकरात्नक्रमेण हि॥ ३६
वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु।
अर्द्धमासेऽथ षड़्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुङ्गवाः॥ ३७
शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वाशौचमिष्यते।
षड़्रात्रं द्वादशाहश्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः।
अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः॥ ३८
शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि।
एकरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः॥ ३९
असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य बन्धुवत्।
अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति॥ ४०
यदि निर्द्दहति क्षिप्रं प्रलोभाक्रान्तमानसः।
दशाहेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाहेन भूमिपः॥ ४१
अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति।
षड़्रात्रेणाथवा सप्तत्रिरात्रेणाथवा पुनः॥ ४२
अनाथञ्चैव निर्व्वन्धुं ब्राह्मणं धनवर्ज्जितम्।
स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः॥ ४३
अपरश्चेत् परं वर्णमपरश्चापरो यदि।
अशौचे संस्पृशेत् स्नेहात् तदाशौचेन शुध्यति।
एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्व्वैश्येतु स्यद्त्र्यहे सति॥ ४४
शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः।
अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः॥ ४५
त्रिरात्रं स्यात्तथाशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः।
अन्यथा चैव सज्योतिर्व्राह्मणे स्नानमेव च॥ ४६

अनाश्रिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा।
स्नानेनैव भवेच्छुद्धि सचैलेन न संशयः॥ ४७
यस्तैः सहान्नं कुर्य्याच्च यानादीनि तु चैव हि।
ब्राह्मचे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति॥ ४८
यस्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः।
तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति॥ ४९
यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः।
तावन्त्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत्॥ ५०
दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम्।
सपिण्डानान्तु मरणे मरणादितरेषु च॥ ५१
सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने॥ ५२
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः।
लेपभाजस्तु यश्चात्मा सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम्॥ ५३
ऊर्द्ध्वानाञ्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः।
ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च॥ ५४
भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपुरुषम्।
कारवः शिल्पिनो वैद्यदासीदासास्तथैव च॥ ५५
राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः।
दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद् ब्रह्मचारिणौ॥ ५६
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यःशौचमुदाहृतम्।
राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च॥ ५७
यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च।
सद्यःशौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे॥ ५८

विषाद्युपहतानाञ्च विद्युना पार्थिवैर्द्विजैः ।
सद्यःशौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥ ५९
अग्निमरुप्रपतने विषोद्यान्नपराशने ।
गोब्राह्मणान्ते सन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ ६०
नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
नाशौचं विद्यते सद्भिः पतिते च तथामृते ॥ ६१

इत्यौशनसस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।
न चाश्रुपातपिण्डे च कार्य्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥ १
व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
दहितं तस्य नाशौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥ २
अथ कश्चित् प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
तस्याशौचं विधातव्यं कार्य्यञ्चैवोदकादिकम् ॥ ३
जाते कुमारे तदहः आमं कुर्य्यात् प्रतिग्रहम् ।
सुवर्णधान्यगोवासस्तिलान्न गुड़सर्पिषः ॥ ४
फलानीक्षुञ्च शाकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
तोयं दधि घृतं तैलमौषधं चोरमेव च ॥ ५
आशौचिनो गृहाद् ग्राह्यं शुष्कान्नञ्चैव नित्यशः ।
आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यःत्रिभिरग्निभिः ॥ ६
अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः ॥ ७

दाहः कार्य्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः।
सकृत् प्रसिञ्चेदुदकं नामगोत्रेण वाग्यतः॥ ८
दशाहं बान्धवैः सार्द्धं सर्व्वे चैवार्द्रवाससः।
पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि॥ ९
प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद्द्विजान्।
द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकर्म्म सबान्धवैः॥ १०
सर्व्वैरस्थीं सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा।
त्रिपूर्व्वं भोजयेद्विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचीन्॥ ११
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि।
अयुग्मान् भोजयेद्विप्रान् नवश्राद्धन्तु तद्विदुः॥ १२
एकादशेऽह्नि कुर्व्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः।
द्वादशे वाथ कर्त्तव्यमग्निदैस्त्वथवाहनि॥ १३
एकं पवित्रमेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च।
एवं मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम्॥ १४
सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः।
कुर्य्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः॥ १५
प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत् ततः।
ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि॥ १६
सपिण्डीकरणश्राद्धं दैवपूर्व्वं विधीयते।
पितॄनावाहयेत् तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्द्दिशेत्॥ १७
ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया।
यस्तु कुर्य्यात्पृथक्पिण्डं पितृहा त्वभिजायते॥ १८
मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत्।
दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्म्मतः॥ १९

पार्व्वणेन विधानेन सांवत्सरिकमिष्यते।
प्रतिसंवत्सरं कार्य्यं विधिरेष सनातनः॥ २०
मातापित्रोः सुतैः कार्य्यं पिण्डदानादि किञ्चन।
पत्नी कुर्य्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः॥ २१
एष वः कथितः सम्यग्गृहस्थानां यथाविधि।
स्त्रीणाञ्च भर्त्तृशुश्रूषा धर्म्मो नान्य इहेष्यते॥ २२
यः स्वधर्म्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः।
प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम्॥ २३
इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

अष्टमोऽध्यायः।

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च।
महापातकिनस्त्वेते यः स तैः सह संवसेत्॥ १
संवत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः।
यो हि शय्यासने नित्यं वसन् वै पतितो भवेत्॥ २
याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः।
कृत्वा सद्यः पतेज्ज्ञानात् सहभोजनमेव च॥ ३
अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्य्यादध्ययनं द्विजः।
संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च॥ ४
ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा वने वसेत्।
भैक्षञ्चात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम्॥ ५
ब्राह्मणावसथान् सर्व्वान् देवागाराणि वर्ज्जयेत्।
विनिन्दा च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत्॥ ६

असङ्कराणि योग्यानि समागाराणि संविशेत्।
विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्ज्जिते ॥ ७
कुर्य्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च।
ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥ ८
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत्।
दीर्घमामयिनं विप्रं कृत्वानामयिनं तथा ॥ ९
दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति।
अश्वमेधावभृथके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥ १०
सर्व्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत्।
ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्ट्वा वा सेतुदर्शनम् ॥ ११
सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां पिबेत् तदा।
निर्द्दग्धकायः स तया मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥ १२
गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्द्रवमेव वा।
पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात् ततः ॥ १३
जलार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम्।
ब्रह्महत्याव्रतञ्चाथ चरेत् तत्पापशान्तये ॥ १४
स्वर्णस्तेयी सकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु।
स्वकर्म्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ १५
गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम्।
स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथवा ॥ १६
करेणादाय मुषलं लगुड़ं वाथ शालिनम्।
सञ्चित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥ १७
राजा च स्तेनमर्हीत मुक्तकेशेन धावता।
आचक्षाणस्तु तत्पापमेवं कर्म्मास्मि शाधि माम् ॥ १८

२०

शासनाद्वापि मोक्षाद्वा ततः स्तेयाद्विमुच्यते ।
अशासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ १९
तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम् ।
चीरवासा द्विजोऽरण्ये सञ्चरेद्ब्रह्मणो व्रतम् ॥ २०
स्नाताश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः ।
प्रदद्याद्वाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥ २१
चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्य्यपरायणः ।
ब्राह्मणः स्वर्णहारी च तत्पापस्यापनुत्तये ॥ २२
गुरुभार्य्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः ।
उपगूहेत् स्त्रियं तप्तां काम्यां कालायसीकृताम् ॥ २३
स्वयं वा शिश्नवृषणे उत्कृत्याध्यायवाञ्जलौ ।
आतिष्ठेद्दक्षिणामाशामानिपातमजिह्मतः ॥ २४
गुर्व्वर्थे वाहतः शुद्धेत् चरेद्वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥ २५
अधःशयीत नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
कृच्छ्रञ्चाब्दं चरेद्विप्रश्चीरवासाः समाहितः ॥ २६
अश्वमेधावभृथके स्नात्वा मुच्येद्द्विजोत्तमः ।
कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥ २७
स्थानासनाद्यं विचरेदधर्म्मोऽप्युपयत्नतः ।
अधःशायी त्रिभिर्व्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥ २८
चान्द्रायणानि वा कुर्य्यात् पञ्चचत्वारि वा पुनः ॥ २९
पतितैः सम्प्रयुक्तानामयं गच्छति निष्कृतिम् ।
पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते द्विजः ॥ ३०

सकृत् पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत्।
तप्तकृच्छ्रं चरेद्वाथ संवत्सरमतन्द्रितः॥ ३१
षाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्द्धमाचरेत्।
एभिः पूतैरथो हन्ति महापातकिनो मलम्॥ ३२
पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः।
ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्व्वङ्गनागमम्॥ ३३
कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः।
कुर्य्यादनशनं विप्राः पुण्यतीर्थे समाहितः॥ ३४
जले वा प्रविशेदग्नौ ध्यात्वा देवं कपर्द्दिनम्।
न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्म्मवेदिभिः॥ ३५

इत्यौशनसस्मृतावष्टमोऽध्यायः॥ ८॥

नवमोऽध्यायः।

गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्नुषामपि।
प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्व्वमिति स्थितिः॥ १
मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम्।
भागिनेयीं समारुह्य कुर्य्यात् कृच्छ्रादिपूर्व्वकम्॥ २
चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः।
पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्रियां मातुरेव च॥ ३
मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत्।
भार्य्यासखीं समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च॥ ४
अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्।
उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति॥ ५

चक्षोमैथुनमासाद्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
पराकेणाथवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ॥ ६
मण्डूकं नकुलं काकं विड़्वराहञ्च मूषिकम् ।
श्वानं हत्वा द्विजः कुर्य्यात् षोड़शांश्ममहाव्रतम् ।
पयः पिबेत् त्रिरात्रन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥ ७
मार्ज्जारञ्चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो व्रजेत् ।
कृच्छ्रं द्वादशमात्रन्तु कुर्य्यादश्ववधे द्विजः ॥ ८
अथ कृष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
वलाकं रङ्कवञ्चैव मुषिकं कृतलम्भकम् ॥ ९
वराहन्तु तिलद्रोणं तिलाटञ्चैव तित्तिरिम् ।
शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायणम् ॥ १०
हत्वा हंसं वलाकञ्च बकटिट्टिभमेव च ।
वानरञ्चैव भासञ्च स्पृशं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥ ११
क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ।
अक्रव्यादं वत्सतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १२
किञ्चिद्देव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।
अनस्थाञ्चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥ १३
फलदानान्तु वृक्षाणां छेदनादाह्निकं शतम् ।
गुल्मवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥ १४
पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्य्याद् हत्वा प्रमादतः ॥ १५
मतिपूर्ब्बं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा गृहस्य च ॥ १६

वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु।
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः॥ १७
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्धये।
धान्यादिधनचौर्य्यञ्च पञ्चगव्यविशोधनम्॥ १८
तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च फलस्य च।
चैलचर्म्मामिष्याणाञ्च त्रिरात्रं स्यादभोजनम्॥ १९
मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च।
अयःकांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम्॥ २०
एतदेव व्रतं कुर्य्याद् द्विशफैकशफस्य च।
पक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि त्र्यहं पयः॥ २१
न मांसानां हतानान्तु दैवे चान्द्रायणं चरेत्।
उपोष्य द्वादशाहन्तु कुष्माण्डैर्जुहुयाद्घृतम्॥ २२
नकुलोलूकमार्ज्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत्।
श्वानं जग्ध्वाथ कृच्छ्रेण शुभदेणे च शुध्यति॥ २३
प्रकुर्य्याच्चैव संस्कारं पूर्व्वेणैव विधानतः।
शललञ्च वलाकञ्च हंसकारण्डवं तथा॥ २४
चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम्।
कपोतं टिट्टिभं भासं शुकं सारसमेव च॥ २५
जलूकां जालपादञ्च जग्ध्वा ह्येतद्व्रतञ्चरेत्।
शिशुमारं तथा मांषं मत्स्यं मांसं तथैव च॥ २६
जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव व्रतञ्चरेत्।
कोकिलञ्चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा॥ २७
गोमूत्रयावकाहारैर्म्मासेनैकेन शुध्यति।
जलेचरांश्च जलजान् यातुधानविपाटितान्॥ २८

रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहञ्चैतदाचरेत् ।
मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्थं वा यथाकृतम् ॥ २९
भुक्त्वा समाचरेदेतत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
कपोतं कुञ्जरं शिग्रूं कुक्कुटं रजकां तथा ॥ ३०
प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
पलाण्डुं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३१
वार्त्ताकुं तण्डूलीयञ्च प्राजापत्येन शुध्यति ।
अश्मंतकं तथोपेतं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ ३२
प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् मनुष्य शशभक्षणे ।
अलावुं गृञ्जनञ्चैव भुक्त्वाप्येतद्व्रतं चरेत् ॥ ३३
उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ।
वृथा कृसरसंयावं पायसापूपशष्कूलीम् ॥ ३४
भूक्त्वा चैवं व्रतं तत्र त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
पीत्वा क्षीराख्यपेयानि ब्रह्मचारी विशेषतः ॥ ३५
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति ।
अनिर्द्दशाया गोः क्षीरं माहिषं वार्च्चमेव च ॥ ३६
गर्भिण्या वा विवत्सायाः पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
एतेषाञ्च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ ३७
गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुध्यति ।
भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकेऽथवा ॥ ३८
चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ।
यस्य यद्भूयते नित्यं न यस्याग्रं न हीयते ॥ ३९
चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ।
अभोज्यानान्तु सर्व्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ॥ ४०

अन्त्यस्यात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकृच्छ्रमुदाहृतम्।
चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक्चान्द्रायणं चरेत्॥ ४१
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥ ४२
क्रव्यादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुरीषकम्।
महासान्तपनं कुर्य्यात्तेषां मोहाद्द्विजातयः॥ ४३
भासमण्डुककुक्कुरवायसे कृच्छ्रमाचरेत्।
प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्लिष्टभोजनात्॥ ४४
क्षत्रियस्तप्तकृच्छ्रं स्याद्वैश्यस्यैव त्रिकृच्छ्रकम्।
सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ ४५
शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति।
गोमूत्रयावकाहारः पीतशेषञ्च वा पयः॥ ४६
आपो मूत्रपुरीषाद्यैरुपेताः प्राशयेद्यदि।
तदा सान्तपनं कुर्य्यात् तं कायविशोधनम्॥ ४७
चाण्डालकूपभाण्डेषु यदज्ञानं पिवेज्जलम्।
चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम्॥ ४८
चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः।
त्रिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ४९
महापातकसंस्पर्शे भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः।
बुद्धिपूर्व्वन्तु मूढ़ात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्॥ ५०
अन्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत्।
तस्य पातकिसंसर्गात् पातकित्वमवाप्नुयात्॥ ५१
चतुर्व्विंशतिकृच्छ्रं स्याद्विवाहे त्वन्यकन्यया।
संसर्गस्य तदर्द्धं स्यात् प्रायश्चित्तं सुते न हि॥ ५२

दृष्ट्वा महापातकिनं चण्डालं वा रजस्वलाम् ।
प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ ५३
स्नानार्द्रो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुध्यति ।
बुद्धिपूर्व्वन्तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥ ५४
शुष्कं पर्य्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
भुक्त्वोपवासं कुर्व्वीत चरेद्विप्रः पुनःपुनः ।
अज्ञानाद् भुक्तिशुद्ध्यर्थमज्ञानस्य विशेषतः ॥ ५५
भृत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्यकर्म्मणि ।
अभिचारमनर्हञ्च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥ ५६
ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ।
गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ ५७
तैलाभ्यंगः प्रभाते च कुर्य्यान्मुत्रपुरीषके ।
अहोरात्रेण शुध्येत श्मश्रुकर्म्मणि मैथुने ॥ ५८
एकाहेन विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ।
त्रिरात्रेण विशुध्येत त्रिरात्रात् षड़हं पुनः ॥ ५९
दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ।
कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्य्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ॥ ६०
पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुध्यति ।
चरेच्च विधिना कृच्छ्रमित्याह भगवान् प्रभुः ॥ ६१
अनाशकनिवृत्त्या तु प्रव्रज्योपासिता तथा ।
आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ॥ ६२
पुनश्च जातकर्म्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ।
शुद्धा यस्तद्व्रतं सम्यक् चरेयुर्धर्म्मदर्शिनः ॥ ६३

अनुपासितसन्ध्यस्तु तद्वापकवशेन च।
अहद्याश्नन् संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥ ६४
अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः।
गायत्र्यष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ६५
उपावीत न चेत् सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः।
स्नातकव्रतलौल्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥ ६६
संवत्सरञ्चरेत् कृच्छ्रं अनुच्छन्दे द्विजोत्तमः।
चान्द्रायणं चरेद्व्रत्या गोप्रदानेन शुध्यति ॥ ६७
नास्तिक्याद्यदि कुर्व्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः।
देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥ ६८
उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः।
त्रिरात्रेण विशुध्येत नग्नो न प्रविशेज्जलम् ॥ ६९
षष्ठान्नकालमासं वा संहिताजपमेव वा।
होमाश्च शाकलान्नित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥ ७०
नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि।
अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७१
वेदधर्म्मपुराणानां चण्डालस्य च भाषणम्।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥ ७२
उद्बन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित्।
चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ७३
उच्छिष्टो यदि नाचान्तश्चण्डालादीन् स्पृशेद्द्विजः।
उच्छिष्टस्तत्र कुर्व्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥ ७४
चण्डालसूतिकाशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम्।
स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्ध्यर्थं तत्स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥ ७५

चण्डालसूतिकशवैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद्यदि।
प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुध्यति॥ ७६
अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुध्येद्दिजोत्तमः।
आचामेत विशुद्धार्थं प्राह देवः पितामहः॥ ७७
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम्।
कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद् घृतम्॥ ७८
चाण्डालन्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्य्याद्दिजोत्तमः।
दृष्ट्वा नभःस्थं नक्षत्रमहोरात्रेण शुध्यति॥ ७९
सुराः स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्य्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः।
पलाण्डुं लशुनञ्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ ८०
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पिवेत्।
नाभेरूर्द्धन्तु दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत्॥ ८१
स्यादेतत्त्रिगुणं बाह्वोर्मूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम्।
स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः॥ ८२
पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही।
अनातुरश्च निधनः कृच्छ्रार्द्धेन विशुध्यति॥ ८३
अहिताग्नेरुपस्थानं यः कुर्य्यान्न तु पर्व्वणि।
ऋतौ गच्छेन्न भार्य्यायां सोऽपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत्॥ ८४
विनाद्भिरप्सु वा कुर्य्याच्छारीरं सन्निवेश्य तु।
सचेलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुध्यति॥ ८५
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु त्र्यहञ्चोपवसेद्गृही।
अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः॥ ८६
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कुर्य्यान्नदीषु च।
कृत्वातु शपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुते॥ ८७

मृषैव यावकान्नेन कुर्य्याच्चान्द्रायणं व्रतम्।
पङ्क्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुध्यति॥ ८८
छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेद् घृतम्।
रवेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च॥ ८९
मानुषास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुध्यति।
कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिक्षानुवत्सरम्॥ ९०
कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसंवत्सरं व्रती।
हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्कारन्तु गरीयसः॥ ९१
स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत्।
ताड़यित्वा तृणेनैव कण्ठे बद्ध्वा च वाससा॥ ९२
विवादे परिनिर्ज्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत्।
अवगूर्य्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने॥ ९३
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम्।
गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्य्याद्विशोधनम्॥ ९४
एकरात्रं द्विरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये।
देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवनाक्रोशनाकृते॥ ९५
उलूकादिजनुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम्।
देव्योद्यानेषु यः कुर्य्यान्मूत्रोच्चारं शकृद्द्विजः॥ ९६
छिन्द्याच्छिन्नन्तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्।
देवतायतने मूत्रं कृत्वा द्रोहाद्द्विजोत्तमः॥ ९७
शिश्नस्योत्कृन्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत्।
देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम्॥ ९८
कृत्वा सम्यक्प्रकुर्व्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः।
तैस्तु सम्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्च्चयेत्॥ ९९

स्त्री यदा वालभावेन महापापं करोति हि।
प्रायश्चित्तं च तस्यास्यात् पित्रा तद्व्रतचारणैम् ॥ १००
उद्वहेदभिरूपां तामन्यथा पतितस्तु सः।
अपि राजन्यकवधे वार्षिकब्राह्मणव्रतम्।
तस्यान्ते वृषभैकेण सहस्रं गोदानमाचरेत् ॥ १०१

सर्व्वं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रत्रपुसीसकांस्यायसामद्भिरेव मृत्मृयुक्ताभिस्तेजसाद्योच्छिष्टानां भस्मनाद्भिः प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्त्युपलानां वज्रविदलरज्जुचर्म्मणाञ्चाद्भिः शौचमिति ॥
अपि चण्डालश्वपचस्पृष्टे वा विरमूत्र एव च।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षड़ाचरेत् ॥ १०३
पिता मातामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित्।
तपोऽग्निहोत्रमन्त्रेषु न दोषः परिवेदने ॥ १०४
अमावस्यायां यो ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम्।
ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्व्वपातकैः ॥ १०५
अमावास्यां तिथिं प्राप्य यसमाराधयेद्भवम्।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०६
कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्द्दश्याम्।
सम्पूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०७
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम्।
दृष्ट्वैव प्रथमे यामे मुच्यते सर्व्वपातकैः ॥ १०८
सर्व्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः।
श्रान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्य-प्रतिमामपि ॥ १०९
अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्व्वपातकैः ॥ ११०

इत्यौशनसस्मृतौ नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

अङ्गिरःसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृहाश्रमेषु धर्म्मेषु वर्णानामनुपूर्व्वशः ।
प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ १
अन्त्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रं कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु ब्रह्मक्षत्रविशां विदुः ॥ २
रजकश्चर्म्मकारश्च नटो वरुड़ एव च ।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ ३
अन्त्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्य्युषितञ्च यत् ।
प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४
चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वज्ञानात् पिवते यदि ।
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६
अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्त्यजातिषु ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरा मुनिरब्रवीत् ॥ ८
क्षत्त्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
स्नानं जप्यन्तु कुर्व्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥ ९
वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १०

अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टो स्नानं येन विधीयते।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ ११
अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य वै विधिम्।
स्त्रीणां क्रीड़ार्थसंयोगे शयनीये न दुष्यति॥ १२
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति॥ १३
स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम्।
वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात्॥ १४
नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत्।
अहो रात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १५
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः।
शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥ १६
नीलीवृक्षेण पक्वन्तु अन्नमश्नाति चेद्द्विजः।
आहारवमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १७
भक्षन् प्रमादतो नीलीं द्विजातिस्त्वसमाहितः।
त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितिम्॥ १८
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते।
नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु किल्विषम्॥ १९
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत् पाके श्रपितं भवेत्।
तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम्॥ २०
मृते भर्त्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत्।
भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम्॥ २१
नील्या चोपहते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति।
अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ २२

देवद्रोख्यां वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च।
अत्र स्थानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा॥ २३
आपिता यत्र नीलो स्यात्तावद्भूम्यशुचिर्भवेत्।
यावद्द्वादशवर्षाणि अत ऊर्द्ध्वं शुचिर्भवेत्॥ २४
भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः।
एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत्॥ २५
घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीड्यते।
चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम्॥ २६
दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते।
गवा प्रभवता यातैः पादोनं व्रतमाचरेत्॥ २७
अङ्गुष्ठपर्व्वमात्रस्तु वाहुमात्रः प्रमाणतः।
सपल्लवश्च साग्रश्च दण्ड इत्यभिधीयते॥ २८
दण्डादुक्तादृयदन्येन पुरुषा प्रहरन्ति गाम्।
द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम्॥ २९
शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्म्मनिर्म्मोचने तथा।
दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थो भवेत्तदा॥ ३०
गोमूत्रेण च सम्मिश्रं यावकश्चोपजायते।
एतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम्॥ ३१
असमर्थस्य वालस्य पिता वा यदि वा गुरुः।
यमुद्दिश्य चरेद्धर्म्मं पापं तस्य न विद्यते॥ ३२
अशीतिर्यस्य वर्षाणि वालो वान्यूनषोड़शः।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रिया रोगिण एव च॥ ३३
मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम्॥ ३४

स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुध्यति।
कुर्य्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन॥ ३५
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते।
अशुच्यस्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत्॥ ३६
साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते।
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्म्मणि चेन्द्रिये॥ ३७
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति॥ ३८
रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ३९
द्वावेतावशुची स्यातां दम्पती शयनं गतौ।
शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यदशुचिः पुमान्॥ ४०
गण्डुषं पादशौचञ्च न कुर्य्यात् कांस्यभाजने।
भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन शुध्यति॥ ४१
रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति।
भूमौ निक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि॥ ४२
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु।
भस्मना दशभिः शुध्येत् काकेनोपहते तथा॥ ४३
शौचं सौवर्णरौप्याणां वायुनार्केन्दुरश्मिभिः॥ ४४
रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति।
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति॥ ४५
शुष्कमन्नमविप्रस्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति॥ ४६

पयो दधि च मासेन षाण्मासेन घृतं तथा।
तैलं संवत्सरेणैव कोष्ठे जीर्य्यति वा न वा॥ ४७
यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम्।
इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चाभिजायते॥ ४८
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम्।
शूद्रात्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत्॥ ४९
अप्रणामे तु शूद्रोऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः।
शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च॥ ५०
दशाहाच्छुध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः।
पाक्षिकं वैश्य एवाह शूद्रो मासेन शुध्यति॥ ५१
अग्निहोत्री च यो विप्रः शूद्रान्नञ्चैव भोजयेत्।
पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्रयोऽग्नयः॥ ५२
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान्।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते॥ ५३
शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना।
तद्द्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥ ५४
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य च पर्व्वसु।
वैश्यस्यापत्सु भुञ्जीत न शूद्रस्यापि कदाचन॥ ५५
ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं क्षत्रियान्ने पशुस्तथा।
वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम्॥ ५६
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम्॥ ५७
दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति।
यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम्॥ ५८

सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः।
पिबेत् पानीयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भुक्तमथापि वा॥ ५९

उत्तीर्य्याचम्य उदकमवतीर्य्य उपस्पृशेत्।
एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्त्रितः॥ ६०

अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ।
आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्ज्जनम्॥ ६१

पादुकासनमारूढ़ो गेहात् पञ्चगृहं व्रजेत्।
छेदयेत्तस्य पादौ तु धार्म्मिकः पृथिवीपतिः॥ ६२

अग्निहोत्री तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः।
एते वै पादुकैर्य्यान्ति शेषान् दण्डेन ताड़येत्॥ ६३

जन्म प्रभृति संस्कारे बालस्यान्नस्य भोजने।
असपिण्डैर्न भोक्तव्यं श्मशानान्ते विशेषतः॥ ६४

याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम्।
नारी प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ ६५

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते।
तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रगीयते॥ ६६

पूर्व्वञ्च स्राविता यश्च गर्भो यश्चाप्यसंस्कृतः।
द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते॥ ६७

राजाद्यैर्द्दशभिर्म्मासैर्यावत् तिष्ठति गुर्व्विणी।
तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्यो विधीयते॥ ६८

भर्त्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते।
तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी॥ ६९

अनपत्या तु या नारी नाश्नीयात्तद्गृहेऽपि वै।
अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयसं नरकं व्रजेत्॥ ७०

स्त्रिया धनन्तु यो मोहादुपजीवन्ति वान्धवाः।
स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ७१
राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम्।
सूतकेषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ७२

यमसंहिता ।

अथातो ह्यस्य धर्म्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्म्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १

जलाग्न्युद्बन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानशनच्युताः ।
विषप्रपतनप्रायशस्त्राघातच्युताश्च ये ॥ २

सर्व्वे ते प्रत्यवसिताः सर्व्वलोकवहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥ ३

उभयावसिताः पापा येवानप्रस्थाश्रमाच्युताः ।
इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४

गोब्राह्मणहनं दग्ध्वा मृतमुद्बन्धनेन च ।
पाशं तस्यैव छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५

कृमिभिर्व्रणसम्भूतैर्म्मक्षिकाद्योपघातितः ।
कृच्छ्रार्द्धं सम्प्रकुर्व्वीत शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६

ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशोणितसम्भवे ।
कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुध्यति ॥ ७

यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।
ज्ञात्वाभुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ८

कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।
अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुध्यति ॥ ९

एकैकं वर्द्धयेच्छुक्ले कृष्णपक्षे च ह्रासयेत्।
अमावस्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः॥ १०
सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते।
तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रस्तत्पापस्तु प्रणश्यति॥ ११
प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते।
पूतस्तदहरूवापि इहलोके परत्र च॥ १२
यावदेकः पृथग् व्यक्तिः प्रायश्चित्ते न शुध्यति।
अपरास्ते न च स्पृश्यास्तेऽपि सर्व्वे विगर्हिताः॥ १३
अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असम्पाठ्या विवाहिनः।
पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णे सर्व्वे ते ऋक्थभागिनः॥ १४
ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च।
प्रायश्चित्तञ्चरेद्भ्राता पिता अन्योऽपि वान्धवः॥ १५
अतो वालतरस्यापि नापराधो न पातकम्।
राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ १६
अशीतिर्यस्य वर्षाणि वालो वान्यूनषोड़शः।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च॥ १७
अस्तं गतो यदा सूर्य्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः।
संस्पृष्टास्तु तदा कैश्चित् प्रायश्चित्तं कथम्भवेत्॥ १८
जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतञ्च यज्जलम्।
तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्व्वे ते शुचयः स्मृताः॥ १९
दासनापितगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः।
एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत्॥ २०
अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यबुधा नराः।
प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्॥ २१

प्राप्ते द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति।
मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिबति शोणितम्॥ २२
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठभ्राता तथैव च।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम्॥ २३
यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः।
असम्भाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः॥ २४
वन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः।
शूद्री तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला॥ २५
यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्द्विजः।
तद्भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति॥ २६
स्ववृषं या परित्यज्यान्यवृषेण वृषस्यति।
वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्री वृषली भवेत्॥ २७
वृषलीफेनपीतस्य निश्वासोपहतस्य च।
तस्याश्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते॥ २८
श्वित्री कुष्ठी तथा चैव कुनखी श्यावदन्तकः।
रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो मत्सरस्तथा॥ २९
दुर्भगो हि तथा षण्ढः पाषण्डो वेदनिन्दकः।
हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानाञ्च याजकः॥ ३०
नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विषयात्मकः।
श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा॥ ३१
एते श्राद्धे च दाने च वर्ज्जनीयाः प्रयत्नतः॥ ३२
ततो देवलकश्चैव भृतको वेदविक्रयी।
एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत्॥ ३३

एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्म्मणि।
निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवा महर्षिभिः॥ ३४
अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम्।
अन्ते वार्द्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः॥ ३५
महिषीत्युच्यते भार्य्या या चैव व्यभिचारिणी।
तान् दोषान् क्षमते यस्तु स वै माहिषिकः स्मृतः॥ ३६
समार्घ्यन्तु समुद्धृत्य महार्घ्यं यः प्रयच्छति।
स वै वार्द्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः॥ ३७
यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुञ्जन्ति वाग्यताः।
अश्नन्ति पितरस्तावद्यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥ ३८
हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यत्र तर्पिताः।
पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः॥ ३९
यावतो ग्रसते ग्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित्।
तावतो ग्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता॥ ४०
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ४१
अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ ४२
यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सम्भोजनहिरण्यकैः।
तावच्चीर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति॥ ४३
शुद्धेष्टितं काकबलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तन्तु भवेच्छरीरम्।
गात्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः॥ ४४

ऊर्द्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते।
ऊर्द्ध्वं स्नानमधःशौचं तस्मात्तेनैव शुध्यति॥ ४५

अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे।
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथम्भवेत्॥ ४६

पद्मोडुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः।
एतेषामुदकं पीत्वा षड्‌रात्रेणैव शुध्यति॥ ४७

यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि।
अनाहिताग्निर्व्वर्त्तेत गृहित्वञ्च चिकीर्षति॥ ४८

आचरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च।
जातकर्म्मादिभिः प्रोक्तैः पुनःसंस्कारमर्हति॥ ४९

तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च।
शोषयित्वा प्रतापेण प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत्॥ ५०

देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम्।
उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्म्मं समाचरेत्॥ ५१

रथ्याकर्द्दमतोयानि नावायसतृणानि च।
मारुतार्केण शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च॥ ५२

आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः।
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत् तन्तु ततः शुध्येत आतुरः॥ ५३

रजकश्चर्म्मकारश्च नटो वरूड़ एव च।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः॥ ५४
एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्॥ ५५
स्त्रीणां रजस्वलायान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत्।
प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णे वर्णे विधीयते॥ ५६

स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु सगोत्राञ्च सभकर्तृकाम् ।
कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्व्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
पादहीनं चरेत् पूर्व्वा पादार्द्धन्तु तथोत्तरा ॥ ५९
स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
कृच्छ्रपादं चरेत् पूर्व्वा तदर्द्धन्तु तथोत्तरा ॥ ६०
स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बुकरासभैः ।
तावत् तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१
स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।
प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२
विप्रः स्पृष्टो निशायाञ्च उदक्या पतितेन च ।
दिवानीतेन तोयेन स्नापयेच्चाग्निसन्निधौ ॥ ६३
दिवार्करश्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥ ६४
आपः करनखस्पृष्टाः पिबेदाचमने द्विजः ।
सुरां पिबति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५
खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६
रोधने बन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७
एतत्ते कथितं नित्यं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
यत्र यत्र मृता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८

दारुणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत्।
अर्द्धकृच्छ्रन्तु खातेऽस्यां पादकृच्छ्रन्तु पादपे॥ ६९
शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत्॥ ७०
कृच्छ्रेण वस्त्राघातेऽपि गोघ्नश्चेति विशुध्यति।
यो वर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके॥ ७१
रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत्।
तृतीये तु शिखा धार्य्या चतुर्थे सशिखं वपेत्॥ ७२
न स्त्रीणां वपनं कुर्य्यात् न च सा गामनुव्रजेत्।
न च रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्य्याद्वैदिकीं श्रुतिम्॥ ७३
सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम्।
एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं स्मृतम्॥ ७४
मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत्।
पातकेन तु लिप्तेन नास्य सूतकिता भवेत्॥ ७५
चत्वारि खलु कर्म्माणि सन्ध्याकाले विवर्ज्जयेत्।
आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम्॥ ७६
आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने।
निद्रा श्रियो निवर्त्तन्ते स्वाध्याये मरणं ध्रुवम्॥ ७७
अज्ञानात्तु द्विजश्रेष्ठ वर्णानां हितकाम्यया।
मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय॥ ७८

समाप्ता यमसंहिता

अत्रिसंहिता ।

हुताग्निहोत्रमासीनमत्रिं वेदविदां वरम् ।
सर्व्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥ १
नमस्कृत्य च ते सर्व्वे इदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्व्वलोकानां भगवन् कथयस्व नः ॥ २

अत्रिरुवाच ।

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा यन्मां पृच्छथ संशयम् ।
तत् सर्व्वं सम्प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३
सर्व्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्व्वान् देवान् प्रणम्य च ।
जप्त्वा तु सर्व्वसूक्तानि सर्व्वशास्त्रानुसारतः ॥ ४
सर्व्वपापहरं नित्यं सर्व्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ५
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्म्मदूषकाः ।
सर्व्वे पापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ६
तस्मादिदं वेदविद्भिरध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्म्मतः ॥ ७
अकुलीने ह्यसद्वृत्ते जड़े शूद्रे शठे द्विजे ।
एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ ८
एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।
पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्त्वा ह्यनृणी भवेत् ॥ ९

एकाक्षरं प्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते।
श्वनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वपि जायते॥ १०
वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रञ्चैवावमन्यते।
स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम्॥ ११
स्वानि कर्म्माणि कुर्व्वाणा दूरे सन्तोऽपि मानवाः।
प्रिया भवन्ति लोकस्य स्वे स्वे कर्म्मण्यवस्थिताः॥ १२
कर्म्म विप्रस्य यजनं दानमध्ययनं तपः।
प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च याजनञ्चेति वृत्तयः॥ १३
क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः।
शस्त्रोपजीवनं भूतरक्षणञ्चेति वृत्तयः॥ १४
दानमध्ययनं वापि यजनञ्चेति वै विशः।
वार्त्ता शूद्रस्य शुश्रूषा द्विजानां कारुकर्म्म च॥ १५
मयैष धर्म्मोऽभिहितः संस्थिता यत्र वर्णिनः।
वहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम्॥ १६
ये त्यक्तारः स्वधर्म्मस्य परधर्म्मे व्यवस्थिताः।
तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते॥ १७
आत्मीये संस्थितो धर्म्मे शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते।
परधर्म्मो भवेत्त्याज्यः सुरूपा परदारवत्॥ १८
वध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः।
ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वह्नेश्च वै जलम्॥ १९
प्रतिग्रहोऽध्यापनञ्च तथाऽविक्रेयविक्रयः।
याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम्॥ २०
सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च।
त्र्यहेन शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात्॥ २१

अव्रताश्चानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं वधैः ॥ २२
विद्वद्भोज्यमविद्वांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
तेऽप्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥ २३
ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्व्वशास्त्रविशारदान् ।
तत्र वर्षति पर्ज्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥ २४
त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥ २५
उभे सन्ध्ये समाधाय मौनं कुर्व्वन्ति ये द्विजाः ।
दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २६
य एवं कुरुते राजा गुणदोषपरीक्षणम् ।
यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः कोषं समृद्धयेत् ॥ २७

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा
न्यायेन कोषस्य च सम्प्रवृद्धिः ।
अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः
पञ्चैव यज्ञाः कथिता नृपाणाम् ॥ २८

यत् प्रजापालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवाः ।
न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २९
अलाभे देवखातानां ह्रदेषु च सरःसु च ।
उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥ ३०
वसाशुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट्कर्णविड्नखाः ।
श्लेष्मास्थिदूषिकाः स्वेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥ ३१
षसां षसां क्रमेणैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
मृद्वारिभिश्च पूर्व्वेषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥ ३२

शौचमङ्गलानायासा अनसूयास्पृहा दमः।
लक्षणानि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च॥ ३३
न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान् गुणानपि
न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्त्तिता॥ ३४
अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः।
आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते॥ ३५
प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्ज्जनम्।
एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिधर्मदर्शिभिः॥ ३६
शरीरं पीड्यते येन शुभेन त्वशुभेन वा।
अत्यन्तं तन्न कुर्व्वीत अनायासः स उच्यते॥ ३७
यथोत्पन्नेन कर्त्तव्यः सन्तोषः सर्व्ववस्तुषु।
न स्पृहेत् परदारेषु सास्पृहा परिकीर्त्तिता॥ ३८
वाह्यमाध्यात्मिकं वापि दुःखमुत्पाद्यतेऽपरैः।
न कुप्यति न चाहन्ति दम इत्यभिधीयते॥ ३९
अहन्यहनि दातव्यमदीनेनान्तरात्मना।
स्तोकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते॥ ४०
परस्मिन् बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा।
आत्मवद्वर्त्तितव्यं हि दयैषा परिकीर्त्तिता॥ ४१
यश्चैतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्द्विजः।
स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः॥ ४२
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम्।
आतिथ्यं वैश्वदेवश्च (श्च) इष्टमित्यभिधीयते॥ ४३
वापीकूपतड़ागादिदेवतायतनानि च।
अन्नप्रदानमारामाः पूर्त्तमित्यभिधीयते॥ ४४

इष्टं पूर्त्तं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्तेन मोक्षमाप्नुयात्॥ ४५
इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्म्मसाधनौ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्म्मे न वैदिके॥ ४६
यमान् सेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः।
यमान् पतत्यकुर्व्वाणो नियमान् केवलान् भजन्॥ ४७
आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्ज्जवम्।
प्रीतिः प्रसादो माधुर्य्यं मार्द्दवञ्च यमा दश॥ ४८
शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः।
व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश॥ ४९
प्रतिकृतिं कुशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः॥ ५०
मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम्।
यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशांशफलं लभेत्॥ ५१
अपुत्रेणैव कर्त्तव्यः पुत्र-प्रतिनिधिः सदा।
पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्मात् तस्मात् प्रयत्नतः॥ ५२
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चे जीवतो मुखम्।
ऋणमस्मिन् संनयति अमृतत्वञ्च गच्छति॥ ५३
जातमात्रेण पुत्रेण पितॄणामनृणी पिता।
तदह्नि शुद्धिमाप्नोति नरकात्त्रायते हि सः॥ ५४
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्।
यजते चाश्वमेधञ्च नीलं वा वृषमुत्सृजेत्॥ ५५
काङ्क्षन्ति पितरः सर्व्वे नरकान्तरभीरवः।
गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति॥ ५६

फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम्।
गयाशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्यया॥ ५७
महानदीमुपस्पृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः।
अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत्॥ ५८
शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्ज्जिते।
आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु॥ ५९
अक्षारलवणं भैक्ष्यं पिबेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम्।
त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीं वा ब्राह्मणः पयसा सह॥ ६०
मद्यभाण्डाद्द्विजः कश्चिदज्ञानात् पिबते जलम्।
प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्म्मणा॥ ६१
पलाशबिल्वपत्राणि कुशान् पद्मान्युडुम्बरम्।
क्वाथयित्वा पिबेदापस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति॥ ६२
सायं प्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादाद्विक्रमेत् सकृत्।
गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहितः॥ ६३
शोकाक्रान्तोऽथ वा श्रान्तः स्थितः स्नानजपाद्बहिः।
ब्रह्मकूर्च्चं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुध्यति॥ ६४
गवां शृङ्गोदके स्नात्वा महानद्युपसङ्गमे।
समुद्रदर्शनेनैव व्यालदष्टः शुचिर्भवेत्॥ ६५
वृकश्वानशृगालैस्तु यदि दष्टश्च ब्राह्मणः
हिरण्योदकसंमिश्रं घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ ६६
ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा।
उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत्॥ ६७
सव्रतश्च शुना दष्टस्त्रिरात्रमुपवासयेत्।
सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत्॥ ६८

मोहात् प्रमादात् संलोभाद्व्रतभङ्गन्तु कारयेत्।
त्रिरात्रेणैव शुध्येत पुनरेव व्रती भवेत्॥ ६९
ब्राह्मणान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः।
दिनद्वयन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति॥ ७०
क्षत्रियान्नं यदुच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः।
त्रिरात्रेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तथा विशि॥ ७१
अभोज्यान्नं तथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा।
अगृध्वा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत्॥ ७२
शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते।
तदुच्छिष्टन्तु सम्प्राश्य षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत्॥ ७३
असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते।
तस्य चोच्छिष्टमश्नीयात् षण्मासान् कृच्छ्रमाचरेत्॥ ७४
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च।
पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः॥ ७५
वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्यव्रतानि च।
निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्म्मणि॥ ७६
गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदूषिताम्।
प्रायोज्यं मृण्मयं भाण्डं सिद्धमन्नं तथैव च॥ ७७
गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्व्वं गोमयेनोपलेपयेत्।
गोमयेनोपलिप्याथ च्छागेनाघ्रापयेत् पुनः॥ ७८
ब्राह्मैर्म्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यकुशवारिभिः।
तैरेवाभ्युक्ष्य तद्वेश्म शुध्यते नात्र संशयः॥ ७९
राज्ञान्यैः श्वपचैर्व्वापि वलाद्विचालितो द्विजः।
पुनः कुर्व्वीत संस्कारं पश्चात् कृच्छ्रत्रयञ्चरेत्॥ ८०

शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते।
तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रमाचरेत्॥ ८१
अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम्।
प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम्॥ ८२
एकाहाच्छुध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः।
त्र्यहात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः॥ ८३
व्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च।
राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः॥ ८४
ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः।
वैश्यः षड्शाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति॥ ८५
सपिण्डानान्तु सर्व्वेषां गोत्रजः साप्तपौरुषः।
पिण्डाश्चोदकदानञ्च शावाशौचं तथानुगम्॥ ८६
चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षड़हः पञ्चमे तथा।
षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् सप्तमे द्व्यहमेव वा॥ ८७
अष्टमे दिनमेकन्तु नवमे प्रहरद्वयम्।
दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु शुचिर्भवेत्॥ ८८
मृतसूतके दासीनां पत्नीनाञ्चानुलोमिनाम्।
स्वामितुल्यं भवेच्छौचं मृते स्वामिनि यौनिकम्॥ ८९
शवस्पृष्टतीयस्तु सचेलः स्नानमाचरेत्।
चतुर्थे सप्तभेच्चं स्यादेष शावविधिः स्मृतः॥ ९०
एकत्र संस्कृतानान्तु मातॄणामेकभोजिनाम्।
स्वामितुल्यं भवेच्छौचं विभक्तानां पृथक् पृथक्॥ ९१
उद्गीचोरमवीचोरं यच्चान्नं मृतसूतके।
पाचकान्नं नवश्राद्धं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्॥ ९२

सूतकान्नमधर्म्माय यस्तु प्राश्नाति मानवः।
त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत्॥ ९३
महायज्ञविधानन्तु न कुर्य्यान्मृतजन्मनि।
होमं तत्र प्रकुर्व्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा॥ ९४
बालस्त्वन्तर्दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति।
सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम्॥ ९५
कृतचूड़स्तु कुर्व्वीत उदकं पिण्डमेव च।
स्वधाकारं प्रकुर्व्वीत नामोच्चारणमेव च॥ ९६
ब्रह्मचारी यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्व्वकृते तथा।
यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते॥ ९७
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके।
पूर्व्वसङ्कल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिरब्रवीत्॥ ९८
मृतसंजननादूर्द्ध्वं सूतकादौ विधीयते।
स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाञ्च न संस्पृशेत्॥ ९९
पञ्चमेऽहनि विज्ञेयः संस्पर्शः क्षत्रियस्य तु।
सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः॥ १००
दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः।
मासेनैवात्मशुद्धिःस्यात् सूतके मृतके तथा॥ १०१
व्याधितस्य कदर्य्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्व्वदा।
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः॥ १०२
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः।
स्वाध्यायव्रतहीनस्य सततं सूतकं भवेत्॥ १०३
द्वे कृच्छ्रे परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्रमेव च।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं दातुः स्याद्धोतुः सान्तपनं स्मृतम्॥ १०४

कुब्जवामनखञ्जेषु गद्गदेऽथ जड़ेषु च।
जात्यन्धवधिरे मूके न दोषः परिवेदने॥ १०५

क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा।
योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने॥ १०६

पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित्।
नाग्निहोत्राधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने॥ १०७

भार्य्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा।
अधिकारी भवेत् तत्र तथा पातकसंयुते॥ १०८

ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत्।
अनुज्ञातस्तु कुर्व्वीत शङ्खस्य वचनं यथा॥ १०९

नाग्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च।
न च श्राद्धं कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया॥ ११०

तस्माद्धर्म्मं सदा कुर्य्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितञ्च यत्।
नित्यनैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम्॥ १११

एकैकं वर्द्धयेन्नित्यं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत्।
अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः॥
इत्येतत् कथितं पूर्व्वैर्म्महापातकनाशनम्॥ ११२

वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियापरम्।
न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि॥ ११३

वायुभक्ष्यो दिवा तिष्ठेद्रात्रिञ्चैवाप्सु सूर्य्यदृक्।
जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते॥ ११४

पद्मोडुम्बरविल्वैश्च कुशोऽश्वत्थपलाशयोः।
एतेषामुदकं पीत्वा पर्णकृच्छ्रन्तदुच्यते॥ ११५

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रसकृद्घृतम्।
जग्ध्वा परेऽह्नुपवसेदेष सान्तपनो विधिः॥ ११६
पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षड़हः सोपवासकः।
सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम्॥ ११७
त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहं भुङ्क्ते त्वयाचितम्।
त्र्यहं परञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यो विधिः स्मृतः॥ ११८
सायन्तु द्वादश ग्रासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः।
अयाचिते चतुर्व्विंश परेऽह्न्यनशनं स्मृतम्॥ ११९
एकैकं ग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्व्ववत्।
त्र्यहं परञ्च नाश्नीयादतिकृच्छ्रं तदुच्यते॥ १२०
कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्याद्यावद्वास्य मुखं विशेत्।
एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्ध्यर्थं कायशोधनम्॥ १२१
त्र्यहमुष्णं पिवेदापस्त्र्यहमुष्णं पिवेत् पयः।
त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम्॥ १२२
षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलन्तु पयः पिवेत्।
पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते॥ १२३
दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्र्यहं भुङ्क्ते च सर्पिषा।
क्षीरेण तु त्र्यहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम्॥ १२४
त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकन्तु सर्पिषा।
एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते॥ १२५
एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च।
उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥ १२६
कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिम्।
द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः॥ १२७

पिण्याकदधिशक्तूनां ग्रासश्च प्रतिवासरम्।
एकैकमुपवासः स्यात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः॥ १२८
एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम्।
तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाह्निकः॥ १२९
कपिलागोस्तु दुग्धायाः धारोष्णं यत् पयः पिवेत्।
एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत्॥ १३०
निशायां भोजनञ्चैव तत्ज्ञेयं नक्तमेव तु।
अनादिष्टेषु पापेषु चन्द्रायणमथोदितम्॥ १३१
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्द्विगुणदक्षिणैः।
यत् फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधन॥ १३२
वेदाभ्यासरतः क्षान्तो धर्मशास्त्राण्यवेक्षयेत्।
शौचाचारसमायुक्तो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते॥ १३३
उक्तमेतद्द्विजातीनां महर्षे श्रूयतामिति।
अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च॥ १३४
जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम्।
देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट्॥ १३५
जीवद्भर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी।
आयुष्यं हरते भर्त्तुः सा नारी नरकं व्रजेत्॥ १३६
तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिवेत्।
शङ्करस्यापि विष्णोर्वा प्रयाति परमं पदम्॥ १३७
जीवद्भर्त्तरि वामाङ्गी मृते वापि सदक्षिणः।
श्राद्धे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा॥ १३८
सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्व्वाश्च तथाङ्गिराः।
पावकः सर्व्वमेध्यत्वं मेध्यं वै योषितां सदा॥ १३९

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते।
विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च॥ १४०
वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थञ्च निषेवते।
तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनं तस्य पावनम्॥ १४१
एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद्द्विजोत्तमः।
स ज्ञेयः परमो धर्म्मो नाज्ञानामयुतायुतैः॥ १४२
पावका इव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः।
प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः॥ १४३
तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः।
उत्सादयन्ति विद्वांसो वायुर्मेघानिवाम्बरे॥ १४४
भुक्त्वाचम्य यदा विप्र आर्द्रपाणिस्तु तिष्ठति।
लक्ष्मीर्बलं यशस्तेज आयुश्चैव प्रहीयते॥ १४५
यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपस्पृशेत्।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ १४६
पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपस्पृशेत्।
तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ १४७
हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिवेद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः।
तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशाः पितरो गताः॥ १४८
नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः।
नास्ति दानात् परं मित्रमिह लोके परत्र च।
अपात्रे ह्यपि यद्दत्तं दहत्यासप्तमं कुलम्॥ १४९
हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यञ्च पितरस्तथा।
आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते।
अन्नं विष्ठासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत्॥ १५०

इतरेण तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः।
न दद्याद्वामहस्तेन नायसेन कदाचन॥ १५१
मृन्मयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितॄन्।
अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत्॥ १५२
अभावे मृन्मये दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः।
तेषां वचः प्रमाणं स्याद्दत्तश्चान्नतमेव च॥ १५३
सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च।
भिक्षादातुर्न धर्म्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किल्बिषम्॥ १५४
न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन।
मलाशी यतयोऽश्नन्ति गृहस्थः कांस्यभाजने॥ १५५
कांस्यकस्य च यत् पापं गृहस्थस्य तथैव च।
कांस्यभोजी यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं तयोः॥ १५६
सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च।
भुञ्जन् भिक्षुर्न दुष्येत दुष्येच्चैव परिग्रहात्॥ १५७
यद्रि हस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात् पुनर्जलम्।
तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम्॥ १५८
चरेन्माधुकरीं वृत्तिमपि म्लेच्छकुलादपि।
एकान्नं नैव भोक्तव्यं वृहस्पतिकुलादपि॥ १५९
अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भैक्षं गृहे वसन्।
दशरात्रं पिवेद्दज्ञमापस्तु त्र्यहमेव च॥ १६०
गोमूत्रेण तु सम्मिश्रं यावकं घृतपाचितम्।
एतद्दज्ञमिति प्रोक्तं भगवानत्रिरब्रवीत्॥ १६१
ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः।
अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुका स्मृताः॥ १६२

षण्मासान् कामयेन्मर्त्त्यो गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
आदन्तजननादूर्द्ध्वमेवं धर्म्मो विधीयते ॥ १६३

ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पगः ।
तृतीयन्तु सुरापोऽयं चतुर्थं स्तेयमुच्यते ।
पापानाञ्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ॥ १६४

एषामेव विशुद्ध्यर्थं चरेद्वर्षाण्यनुक्रमात् ।
त्रीणिकृच्छ्राण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ १६५

अर्द्धन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ।
षड्भागो द्वादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ॥ १६६ तथा विट्शूद्रयोः

त्रीन् मासान् नक्तमश्नीयाद्भूमौ शयनमेव च ।
स्त्रीघातः शुध्यतेऽप्येवं चरेत् कृच्छ्राब्दमेव च ॥ १६७

रजकः शैलुषश्चैव वेणुकर्म्मोपजीवनः ।
एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १६८

सर्व्वान्त्यजानां गमने भोजने सम्प्रवेशने ।
पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिरब्रवीत् ॥ १६९
चाण्डालभाण्डे यत्तोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ।
गोमूत्रयावकाहारः सप्तत्रिंशदहान्यपि ॥ १७०
संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमन्त्यजैर्व्वाप्युदक्यया ।
अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्नीयात् प्राजापत्यार्द्धमाचरेत् ॥ १७१
चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्व्वर्ण्यस्य निष्कृतिः ।
चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सान्तपनं चरेत् ॥ १७२
षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।
त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुध्यति ॥ १७३

ब्राह्मणो वृक्षमारूढश्चाण्डालो मूलसंस्थित:।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥ १७४
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासा: स्नानमाचरेत्।
नक्तभोजो भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ १७५
एकवृक्षसमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणस्तथा।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥ १७६
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासा: स्नानमाचरेत्।
अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १७७
एकशाखासमारूढश्चाण्डालो ब्राह्मणो यदा।
फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत्॥ १७८
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १७९
स्त्रिया म्लेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धि: सान्तपने तथा।
तप्तकृच्छ्रं पुन: कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते॥ १८०
संवर्त्तेत यथा भार्य्यां गत्वा म्लेच्छस्य सङ्गताम्।
सचेलं स्नानमादाय घृतस्य प्राशनेन च॥ १८१
स्नात्वा नद्युदकैश्चैव घृतं प्राश्य विशुध्यति।
संगृहीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुन:॥ १८२
चाण्डालम्लेच्छश्वप-चकपालव्रतधारिण:।
अकामत: स्त्रियो गत्वा पराकेन विशुद्ध्यति॥ १८३
कामतस्तु प्रसूता वा तत्समो नात्र संशय:।
स एव पुरुष स्तत्र गर्भो भूत्वा प्रजायते॥ १८४
तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विण्मूत्रं कुरुते द्विज:।
तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चाण्डालं स्पृशते द्विज:।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १८५

केशकीटनखस्नायु अस्थिकण्टकमेव च।
स्पृष्ट्वा नद्युदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ १८६
मत्स्यास्थिजम्बुकास्थीनि नखशुक्तिकपर्द्दिकाः।
स्पृष्ट्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुध्यति॥ १८७
गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रेक्षुचक्रयोः।
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च॥ १८८
न स्त्री दूष्यति जारेण ब्राह्मणोऽवेदकर्म्मणा।
नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्म्मणा॥ १८९
पूर्व्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्व्ववह्निभिः।
भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दुष्यन्ति कर्हिचित्॥ १९०
असवर्णैस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषिच्यते।
अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न मुञ्चति॥ १९१
विमुक्ते तु ततः शल्ये रजश्चापि प्रदृश्यते।
तदा सा शुध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा॥ १९२
स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता।
बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा॥ १९३
न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते।
ऋतुकाल उपासीत पुष्पकालेन शुध्यति॥ १९४
रजकश्चर्म्मकारश्च नटो वरुड़ एव च।
कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः॥ १९५
एषां गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च।
कृच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम्॥ १९६
सकृद्भुक्ता तु या नारी म्लेच्छैर्व्वा पापकर्म्मभिः।
प्राजापत्येन शुध्येत ऋतुप्रस्रवणेन तु॥ १९७

बलाद्धृता स्वयं वापि परप्रतारिता यदि।
सकृद्भुक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुध्यति॥ १९८

प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्रजो भवेत्।
न तेन तद्व्रतं तासां विनश्यति कदाचन॥ १९९

मद्यसंस्पृष्टकुम्भेषु यत्तोयं पिबति द्विजः।
कृच्छ्रपादेन शुध्येत पुनः संस्कारमर्हति॥ २००

अन्त्यजस्य तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोपगाः।
उपभोग्यास्तु ते सर्व्वे पुष्पेषु च फलेषु च॥ २०१

चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः।
कृच्छ्रपादेन शुध्येत आपस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥ २०२

श्लेष्मोपानहविण्मूत्रस्त्रीरजोमद्यमेव च।
एभिः सन्दूषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः॥ २०३

एकं द्व्यहं त्र्यहञ्चैव द्विजातीनां विशोधनम्।
प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शूद्रस्य दापयेत्॥ २०४

सद्यो वान्ते सचेलन्तु विप्रन्तु स्नानमाचरेत्।
पर्य्युषिते त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम्॥ २०५

शिरःकण्ठोरुपादांश्च सुरया यस्तु लिप्यते।
दशषट्त्रितयैकाहं चरेदेवमनुक्रमात्॥ २०६

अत्राप्युदाहरन्ति।

प्रमादान्मद्यमसुरां सकृत् पीत्वा द्विजोत्तमः।
गोमूत्रयावकाहारो दशरात्रेण शुध्यति॥ २०७

मद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः।
देवा न भुञ्जते तत्र न पिबन्ति हविर्जलम्॥ २०८

चितिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधितः।
प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणान् भोजयेद्दश॥ २०९
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादितः।
अनाशकान्निवर्त्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम्॥ २१०
धारयेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापिवा।
जातकर्म्मादिकं प्रोक्तं पुनःसंस्कारमर्हति॥ २११
नाशौचं नोदकं नाश्रु नोपवादानुकम्पने।
ब्रह्मदण्डहतानान्तु न कार्य्यं कटधारणम्॥ २१२
स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत्।
गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम्॥ २१३
वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रियः।
आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः॥ २१४
तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसञ्चयम्।
तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत्॥ २१५
यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्सानुचारिणी।
मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःक्षयः॥ २१६
अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा।
नदीपर्व्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत्॥ २१७
अष्टागवं धर्म्महलं षड्गवं व्यावहारिकम्।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगव्यं गववध्यकृत्॥ २१८
द्विगवं वाहयेत् पादं मध्याह्नन्तु चतुर्गवम्।
षड्गवन्तु त्रिपादोक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतः॥ २१९
काष्ठलोष्ट्रशिलात् गोघ्नः कृच्छ्रं सान्तपनंचरेत्।
प्राजापात्यं चरेन्मृत्स्ना अतिकृच्छ्रन्तुआयसैः॥ २२०

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्य्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
अनडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ २२१
शरभोष्ट्रहयान्नागान् सिंहशार्दूलगर्द्दभान् ।
हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २२२
मार्जारगोधानकुल-मण्डूकांश्च पतत्रिणः ।
हत्वा त्र्यहं पिबेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ २२३
चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विण्मूत्रस्य तृष्टमेव वा ।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्भुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥ २२४
वापीकूपतड़ागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
उद्धरेद्घटशतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २२५
अस्थिचर्म्मावसिक्तेषु खरश्वानादिदूषिते ।
उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्ज्जनम् ॥ २२६

गोदोहने चर्म्मपुटे च तोयं
यन्त्राकरे कारुकशिल्पिहस्तौ
स्त्रीबालवृद्धाचरितानि यान्य-
प्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ २२७
प्राकाररोधे विषमप्रदेशे
सेनानिवेशे भवनस्य दाहे ।
आरब्धयज्ञेषु महोत्सवेषु
तथैव दोषा न विकल्पनीयाः ॥ २२८
प्रपास्वरण्ये घटके च कूपे
द्रोण्यां जलं कोशविनिर्गतञ्च ।
श्वपाकचण्डालपरिग्रहे तु
पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः ॥ २२९

रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत्।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे सान्तपनं तथा ॥ २३०
छिन्नभिन्नशवं यत् स्यादज्ञानादुदकं पिबेत्।
प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २३१
उष्ट्रीक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च।
प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २३२
वर्णबाह्येन संस्पृष्ट उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः।
पञ्चरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २३३
शुचि गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम्।
चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्त्रोद्धृतं जलम् ॥ २३४
चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते।
उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २३५
आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन।
आकराः शुचयः सर्व्वे वर्ज्जयित्वा सुराकरम् ॥ २३६
भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः।
खर्ज्जूरश्चैव कर्पूरमन्यद्भ्रष्टतरं शुचि ॥ २३७
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च।
अदुष्टाः सततं धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥ २३८
बहूनामेव लग्नानामेकश्चेदशुचिर्भवेत्।
अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥ २३९
एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक्।
यद्येको लभते नीलीं सर्व्वे तेऽशुचयः स्मृताः ॥ २४०
यस्य पटे पट्टसूत्रे नीली रक्तो हि दृश्यते।
त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैकोपवासिनः ॥ २४१

आदित्येऽस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि ।
भगवन् केन शुद्धिः स्यात् ततो ब्रूहि तपोधन ॥ २४२
आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् नीतं दिवा जलम् ।
तेनैव सर्व्वशुद्धिः स्यात्त्ववस्पृष्टन्तु वर्ज्जयेत् ॥ २४३
देशकालं वयः शक्तिं पापञ्चावेच्चयेत् ततः ।
प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २४४
देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
उत्सवेषु च सर्व्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥ २४५
आरनालं तथा क्षीरं कन्दुकं दधि शक्तवः ।
स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ २४६
आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
अन्त्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ २४७
अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २४८
आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्द्दिशेत् ॥ २४९
योऽगृहीत्वा विवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ।
अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि स स्मृतः ॥ २५०
वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्‌द्विजः ।
प्राणानप्सु त्रिराचम्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १५१
वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले स्थितौ ।
वैश्वदेवं प्रकुर्व्वीत पञ्चसूनापनुत्तये ॥ २५२
कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ।
पूर्व्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्याग्निं धारयेद्‌बुधः ॥ २५३

ज्येष्ठश्चेद्यदि निर्दोषी गृह्णीयादग्निमग्रतः।
नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः॥ २५४

महापातकसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते।
संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते॥ २५५

पतितैः सह संसर्गं मासार्द्धं मासमेव वा।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥ २५६

कृच्छ्रार्द्धं पतितस्यैव सकृद्भुक्त्वा द्विजोत्तमः।
अविज्ञानाच्च तद्भुक्त्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत्॥ २५७

पतितान्नं यदाभुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि।
मासार्द्धन्तु पिवेद्वारि इति शातातपोऽब्रवीत्॥ २५८

गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च।
अग्निना न च संस्कारः शङ्खस्य वचनं यथा॥ २५९

यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः।
त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्व्वशः॥ २६०

पतिताच्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि।
कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्द्दिशेत्॥ २६१

अन्त्यहस्ताच्छ्रुवे क्षिप्तं काष्ठलोष्ट्रतृणानि च।
न स्पृशेत्तुतथोच्छिष्टमहोरात्रं समाचरेत् २६२

चाण्डालं पतितं म्लेच्छं मद्यभाण्डं रजस्वलाम्।
द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत्॥ २६३

अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वान्नं स्नानमाचरेत्।
ब्राह्मणैः समनुज्ञातस्त्रिरात्रमुपवासयेत्॥
सघृतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत्॥ २६४

भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यादथोच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥ २६५

आरूढो नैष्ठिके धर्म्मे यस्तु प्रच्यवते पुनः ।
चान्द्रायणं चरेन्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ २६६

पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ।
गवां गमे मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६७

अमानुषीषु गोवर्ज्जमुदक्यायामयोनिषु ।
रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ २६८

उदक्यां सूतिकां वापि अन्त्यजां स्पृशते यदि ।
त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेष पुरातनः ॥ २६९

संसर्गं यदि गच्छेच्चेदुदक्या वा तथान्त्यजैः ।
प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्व्वं स्नानं समाचरेत् ॥ २७०

एकरात्रं चरेन्मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ।
दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥ २७१

भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
दन्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥ २७२

रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचण्डालवायसैः ।
निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ २७३

रजस्वला यदा स्पृष्टा उष्ट्रजम्बुकशूकरैः ।
पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७४

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या ।
एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २७५

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियी च या ।
त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्व्यासस्य वचनं यथा ॥ २७६

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसम्भवा।
चतुरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ २७७
स्पृष्टा रजस्वलान्येन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा।
षड्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणी कामकारतः॥ २७८
अकामतश्चरेदर्द्धं ब्राह्मणी सर्व्वतः स्पृशेत्।
चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्त्तिता॥ २७९
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः।
भोजने मूत्रचारे च शङ्खस्य वचनं यथा॥ २८०
स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शे जपहोमौ तु क्षत्रिये।
वैश्ये नक्तञ्च कुर्व्वीत शूद्रे चैव उपोषणम्॥ २८१
चर्म्मको रजको वैण्यो धीवरो नटकस्तथा।
एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि सन्॥ २८२
एतैः स्पृष्टो द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत्।
उच्छिष्टैस्तैस्त्रिरात्रं स्याद्घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ २८३
यस्तुच्छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्त्वधिगच्छति।
स च स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ २८४
अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्।
मासोपवासं कुर्व्वीत चान्द्रायणमथापि वा॥ २८५
वृथामिथ्योपयोगेन भ्रूणहत्याव्रतं चरेत्।
अब्भक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुध्यति॥ २८६
शठश्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्।
निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत्॥ २८७
उपपातकसंयुक्तो मानवो म्रियते यदि।
तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयं चरेत्॥ २८८

प्रभुञ्जानोऽतिसस्नेहं कदाचित् स्पृश्यते द्विजः।
त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निस्नेहमुपवासयेत्॥ २८९

विड़ालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च।
केशकीटावपन्नञ्च पिबेद्‌ब्राह्मीं सुवर्च्चसम्॥ २९०

उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः।
स्नात्वा च विप्रो दिग्वासाः प्राणायामेन शुध्यति॥ २९१

सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह।
त्रिःपठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ २९२

शकृद्द्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम्।
क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि॥ २९३

पञ्चगव्यं पिबेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिबेत्।
उभौ तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम्॥ २९४

अजा गावो महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः।
दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विलेपयेत्॥ २९५

ऊनस्तनीमधिकां वा या चान्या स्तनपायिनी।
तासां दुग्धं न होतव्यं हुतञ्चैवाहुतं भवेत्॥ २९६

ब्राह्मोदने च सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा।
जातश्राद्धे नवश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ २९७

राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसम्।
स्वसुतान्नञ्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम्॥ २९८

स्वसुता अप्रजाता च नाश्नीयात्तद्‌गृहे पिता।
अन्नं भुङ्क्ते तु मायया पूयं स नरकं व्रजेत्॥ २९९

अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्ववित्।
नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विष्ठायां जायते क्रमिः॥ ३००

नवश्राद्धे त्रिपक्षे च षण्मासे मासिकेऽब्दिके।
पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः॥ ३०१
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा।
त्रिपक्षे चातिकृच्छ्रं स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च।
आब्दिके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके॥ ३०२
ब्रह्मचर्य्यमनाधाय मासश्राद्धेषु सर्व्वसु।
द्वादशाहे त्रिपक्षेऽब्दे यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः।
पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि॥ ३०३
एकादशाहेऽहोरात्रं भुक्त्वा सञ्चयने त्र्यहम्।
उपोष्य विधिवद्विप्रः कुष्माण्डं जुहुयाद्घृतम्॥ ३०४
पक्षे वा यदि वा मासे यस्य नाश्नन्ति वै द्विजाः।
भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥ ३०५
यत्र वेदध्वनिध्वान्तं न च गोभिरलङ्कृतम्।
यत्र वालैः परिवृतं श्मशानमिव तद्गृहम्॥ ३०६
हास्येऽपि वहवो यत्र विनाधर्म्मं वदन्ति हि।
विनापि धर्म्मशास्त्रेण स धर्म्मः पावनः स्मृतः॥ ३०७
हीनवर्णे च यः कुर्य्यादज्ञानादभिवादनम्।
तत्र स्नानं प्रकुर्व्वीत घृतं प्राश्य विशुध्यति॥ ३०८
समुत्पन्ने द्विजः स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः॥ ३०९
अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यक्षं लवणं तथा।
मृत्तिकाभक्षणाच्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम्॥ ३१०
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधि शमीषु च।
कार्पासं दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियम्॥ ३११

सूर्य्यवातनखाग्राम्बु स्नानवस्त्रघटोदकम्।
मार्ज्जनीरेणुकेशाम्बु हन्ति पुण्यं दिवाकृतम्॥ ३१२
मार्ज्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवं।
तेनावगुण्ठितो यस्तु गङ्गाम्भःप्लुत एव सः॥ ३१३
मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके मूषिकस्थले।
अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये।
वृषभैश्च तथोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा वुधैः॥ ३१४
शुचौ देशे तु संग्राह्या कर्करास्मविवर्ज्जिता॥ ३१५
पुरीषे मैथुने होमे प्रस्रावे दन्तधावने।
स्नानभोजनजप्येषु सदा मौनं समाचरेत्॥ ३१६
यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्व्वदा।
युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते॥ ३१७
स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्च्चनम्।
प्रौढ़पादो न कुर्व्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम्॥ ३१८
सर्व्वस्वमपि यो दद्यात् पातयित्वा द्विजोत्तमम्।
नाशयित्वा तु तत् सर्व्वं भ्रूणहत्याफलं लभेत्॥ ३१९
ग्रहणोद्वाहसंक्रान्तौ स्त्रीणाञ्च प्रसवे तथा।
दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते॥ ३२०
क्षौमजं वाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा।
यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत्॥ ३२१
कांस्यस्य भाजनं दद्याद्घृतपूर्णं सुशोभनम्।
तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत्॥ ३२२
श्राद्धकाले तु यो दद्याच्छोभनौ च उपानहौ।
स गच्छन्नन्यमार्गेऽपि अन्नदानफलं लभेत्॥ ३२३

तैलपात्रन्तु यो दद्यात् सम्पूर्णन्तु समाहितः।
स गच्छति ध्रुवं स्वर्गं नरो नास्त्यत्र संशयः॥ ३२४
दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः।
पानीयदस्त्वरण्ये च स्वर्गलोके महीयते॥ ३२५
यावदर्द्धप्रसूता गौस्तावत् सा पृथिवी स्मृता।
पृथिवी तेन दत्ता स्यादीदृशीं गां ददाति यः॥ ३२६
तेनाग्नयो हुताः सम्यक् पितरस्तेन तर्पिताः।
देवाश्च पूजिताः सर्व्वे यो ददाति गवाह्निकम्॥ ३२७
जन्मप्रभृति यत् पापं मातृकं पैतृकं तथा।
तत् सर्व्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः॥ ३२८
कृष्णाजिनञ्च यो दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुतम्।
उद्धरेन्नरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम्॥ ३२९
आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः।
शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम्॥ ३३०
वालुकानां कृता राशिर्यावत् सप्तर्षिमण्डलम्।
गते वर्षे शते चैव पलमेकंविशीर्य्यति॥ ३३१
क्षयो न दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि।
आतुरे प्राणदाता च त्रीणि दानफलानि च॥ ३३२
सर्व्वेषामेव दानानां विद्यादानं ततोऽधिकम्।
पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे।
सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात्॥ ३३३
ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्व्वशास्त्रविशारदे।
मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि॥ ३३४
शीलचारित्रसम्पूर्णे प्रातःस्नानपरायणे।

तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ २३५
सन्त्यज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ।
तत् कार्य्यं नैव कर्त्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥ २३६
अतःपरं प्रवक्ष्यामि श्राद्धकर्म्मणि ये द्विजाः ।
पितॄणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥ २३७
न हीनाङ्गो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्ज्जितः ।
नित्यञ्चानृतवादी च तांस्तुश्राद्धे न भोजयेत् ॥ २३८
हिंसारतञ्च कपटं उपगुह्य श्रुतश्च यः ।
किङ्करं कपिलं काणं श्वित्रिणं रोगिणं यथा ॥ २३९
दुश्चर्म्माणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाधरम् ।
भारवाहकमुग्रञ्च द्विभार्य्यं वृषलीपतिम् ॥ २४०
भेदकारी भवेच्चैव बहुपीड़ाकरोऽपि वा ।
हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्तथा ॥ २४१
बहुभक्तो दीनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
एतेषां नैव दातव्यं कदाचिद्वै प्रतिग्रहः ॥ २४२
अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
अदूष्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥ २४३
श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे प्रकीर्त्तिते ।
काणः स्यादेकहीनोऽपि द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्त्तितः ॥ २४४
न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ।
तस्य श्राद्धं न दातव्यं त्वन्धकस्यात्रिरब्रवीत् ॥ २४५
तस्माद्वेदेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
न चैकेनैव वेदेन भगवानत्रिरब्रवीत् ॥ २४६
योगस्थैर्लोचनैर्युक्तः पादाग्रञ्च प्रयच्छति ।

लौकिकन्तश्च शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाधरोत्तरम्।
वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमान् शास्त्रवेदवित्॥ ३४७
व्रतिनञ्च कुलीनञ्च श्रुतिस्मृतिरतं सदा।
तादृशं भोजयेच्छ्राद्धे पितृणामक्षयं भवेत्॥ ३४८
यावच्च ग्रसते ग्रासान् पितृणां दीप्ततेजसाम्।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः॥ ३४९
नरकस्था विमुच्यन्ते ध्रुवं यान्ति त्रिविष्टपम्।
तस्माद्विप्रं परीक्षेत श्राद्धकाले प्रयत्नतः॥ ३५०
न निर्व्वपति यः श्राद्धं प्रमीतपितृको द्विजः।
इन्दुक्षये मासि मासि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः॥ ३५१
सूर्य्ये कन्यागते कुर्य्याच्छ्राद्धं यो न गृहाश्रमी।
धनं पुत्राः कुलं तस्य पितृनिश्वासपीड़या॥ ३५२
कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान्।
शून्या प्रेतपुरी सर्व्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम्॥ ३५३
ततो वृश्चिकसम्प्राप्ते निराशाः पितरो गताः।
पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम्।
पुत्त्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा॥ ३५४
पितृकार्य्ये प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम्॥ ३५५
यथा निर्म्मन्थनादग्निः सर्व्वकाष्ठेषु तिष्ठति।
तथा स दृश्यते धर्म्मात्राच्छ्राद्धदानान्न संशयः॥ ३५६
सर्व्वशास्त्रार्थगमनं सर्व्वतीर्थावगाहनम्।
सर्व्वयज्ञफलं विन्द्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः॥ ३५७
महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः।
घनैर्म्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चन्द्रमाः॥ ३५८

सर्व्वपापविनिर्म्मुक्तः सर्व्वतापं विलङ्घयेत्।
सर्व्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्धदानान्न संशयः॥ २५९
सर्व्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते।
मेरुतुल्ये कृते पापे श्राद्धदानं विशोधनम्।
श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्त्या वै स्वर्गलोके महीयते॥ २६०
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम्।
वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत्॥ २६१
एतत् सर्व्वं मया ख्यातं श्राद्धे काले समुत्थिते।
वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्च्चने जपे॥ २६२
अमृतं तेन विप्रान्नमृग् यजुःसामसंस्कृतम्।
व्यवहारानुपूर्व्वेण धर्म्मेण वलिभिर्जितम्।
क्षत्रियान्नं पयस्तेन् विशोऽन्नं पशुपालनात्॥ २६३
देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः।
पशुर्म्लेच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः॥ २६४
सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम्।
अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते॥ २६५
शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः।
निरतोऽहरहः श्राद्धे स विप्रो मुनिरुच्यते॥ २६६
वेदान्तं पठते नित्यं सर्व्वसङ्गं परित्यजेत्।
साङ्ख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते॥ २६७
अस्त्राहताश्च धन्वानः संग्रामे सर्व्वसम्मुखे।
आरम्भे निर्ज्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते॥ २६८
कृषिकर्म्मरतो यश्च गवाञ्च प्रतिपालकः।
वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते॥ २६९

लाक्षालवणसम्मिश्र-कुसुम्भक्षीरसर्पिषाम्।
विक्रेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते॥ ३७०
चौरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा।
मत्स्यमांसे सदालुब्धो विप्रो निषाद उच्यते॥ ३७१
ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्व्वितः।
तेनैव स च पापेन विप्रः पशुरुदाहृतः॥ ३७२
वापीकूपतड़ागानामारामस्य सरःसु च।
निःशङ्कं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते॥ ३७३
क्रियाहीनश्च मूर्खश्च सर्व्वधर्म्मविवर्ज्जितः।
निर्द्दयः सर्व्वभूतेषु विप्रश्चाण्डाल उच्यते॥ ३७४

वेदैर्विहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं
शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः।
पुराणहीनाः कृषिणो भवन्ति
भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति॥ ३७५

ज्योतिर्व्विदो ह्यथर्व्वाणः कीरपौराणपाठकाः।
श्राद्धे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न॥ ३७६
श्राद्धञ्च पितरं घोरं दानञ्चैव तु निष्फलम्।
यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्ज्जयेत्॥ ३७७॥
आविकश्चित्रकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः।
चतुर्व्विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि॥ ३७८
मागधो माथुरश्चैव कापटः कौटकामलौ।
पञ्च विप्रा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि॥ ३७९
क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते।
तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते॥ ३८०

अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।
सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३८१
ऊर्द्धजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ।
तावच्चण्डालरूपेण यावद्गङ्गां न मज्जति ॥ ३८२
दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।
अजारेणुस्तथाश्चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ३८३
गृहाद्दशगुणं कूपं कूपाद्दशगुणं तटम् ।
तटाद्दशगुणं नद्यां गङ्गासङ्ख्या न विद्यते ॥ ३८४
स्रवद्यद्ब्राह्मणं तोयं सरस्यं क्षत्रियं तथा ।
वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥ ३८५
तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।
अब्दमेकं न कुर्व्वीत महागुरुनिपाततः ॥ ३८६
गङ्गा गया त्वमावस्या वृद्धिश्राद्धे क्षयेऽहनि ।
मघापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्ज्जयेत् ॥ ३८७
घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा यदि वा दधि ।
चत्वारो ह्याज्यसंस्थानं हुतं नैव तु वर्ज्जयेत् ॥ ३८८
श्रुत्वैतानृषयो धर्म्मान् भाषितानत्रिणा स्वयम् ।
इदमूचुर्म्महात्मानं सर्व्वे ते धर्म्मनिष्ठिताः ॥ ३८९
य इदं धारयिष्यन्ति धर्म्मशास्त्रमतन्द्रिताः ।
इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥ ३९०
विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ।
आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३९१

इति श्रीअत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ॥ १ ॥

संवर्त्तसंहिता।

संवर्त्तमेकमासीनमात्मविद्यापरायणम्।
ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्धर्म्मकाङ्क्षिणः॥ १
भगवन् श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म्म द्विजोत्तम।
यथावद्धर्म्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेचनम्॥ २
वामदेवादयः सर्व्वे तमपृच्छन् महौजसम्।
तानब्रवीन्मुनीन् सर्व्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति॥ ३
स्वभावाद्यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा मृगः।
धर्म्मप्रदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्म्मसाधनम्॥ ४
उपनीतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत्।
स्रग् गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्ज्जयेत्॥ ५
सन्ध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि।
सादित्यां पश्चिमां सन्ध्यामर्द्धास्तमितभास्करे॥ ६
तिष्ठन् पूर्व्वां जपं कुर्य्याद्ब्रह्मचारी समाहितः।
आसीनः पश्चिमां सन्ध्यां जपं कुर्य्यादतन्द्रितः॥ ७
अग्निकार्य्यं ततः कुर्य्यान्मेधावी तदनन्तरम्।
ततोऽधीयीत वेदन्तु वीक्षमाणो गुरोर्म्मुखम्॥ ८
प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिं तदनन्तरम्।
गायत्रीञ्चानुपूर्व्वेण ततो वेदं समारभेत्॥ ९
हस्तौ सुसंयतौ कार्य्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ।
गुरोरनुमतं कुर्य्यात् पठन् नान्यमतिर्भवेत्॥ १०

सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा व्रती ।
निवेद्य गुरवेऽश्नीयात् प्राङ्मुखो वाग् यतः शुचिः ॥ ११
सायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ।
नान्तरा भोजनं कुर्य्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ १२
आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्‌द्विजः ।
अनाचान्तस्तु योऽश्नीयात् प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३
अनाचान्तः पिवेद्‌यस्तु योऽपि वा भक्षयेद्विजः ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४
अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपि वा ।
विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्द्विजः ॥ १५
आचामेद्‌ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
उपवीती द्विजो नित्यं प्राङ्मुखो वाग् यतः शुचिः ॥ १६
जले जलस्थ आचामेत् स्थलाचान्तो वहिः शुचिः ।
वहिरम्भस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७
आमणिवन्धनाद्धस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ।
अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णरसगन्धिभिः ॥ १८
हृद्गताभिरफेनाभिस्त्रिश्चतुर्व्वाद्भिराचमेत् ।
परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९
स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा सुप्त्वा चैव द्विजोत्तमाः ।
अनेन विधिना विप्र आचान्तः शुचितामियात् ॥ २०
शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥ २१
आसनारूढ़पादश्च कृतावसक्थिकस्तथा ।
आरूढ़पादको वापि न शुध्यति कदाचन ॥ २२

उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्य्यं न वा कृतम्।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः॥ २३
सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च।
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात् त्रिरात्रेणैव शुध्यति॥ २४
ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीड़ितः।
प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रमथवैकं सुयन्त्रितः॥ २५
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथञ्चन।
प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति॥ २६
निर्व्वपेच्च पुरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्व्वणि।
मन्त्रैः शाकलहोमीयैरग्नावाज्यञ्च होमयेत्॥ २७
ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमात्मनः।
अवकीर्णिव्रतं कुर्य्यात् स्नात्वा शुध्येदकामतः॥ २८
भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः।
अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत्॥ २९
शूद्रहस्तेन योऽश्नीयात् पानीयं वा पिबेत् क्वचित्।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ३०
शुष्कपर्य्युषितोच्छिष्टं भुक्त्वान्नं केशदूषितम्।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ३१
शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ३२
दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन।
स्नात्वा सूर्य्यं समभ्यर्च्य गायत्र्यष्टशतं जपेत्॥ ३३
एष धर्म्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम्।
एवं संवर्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम्॥ ३४

अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुद्वहेत् ।
कुले महति सम्भूतां लक्षणैश्च समन्विताम् ॥ ३५
ब्राह्मेणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ।
पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्य्यादहरहर्द्विजः ॥ ३६
नाहापयेत् क्वचिद्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ।
हानिं तस्य तु कुर्व्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७
विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्ज्जितः ।
क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
शूद्रः शुध्यति मासेन संवर्त्तवचनं यथा ॥ ३८
प्रेतस्य तु जलं देयं स्नात्वा च गोत्रजैर्व्वहिः ।
प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९
चतुर्थे सञ्चयं कुर्य्यात् सर्व्वैस्तु गोत्रजैः सह ।
ततः सञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ॥ ४०
चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
अष्टमे दशमे चैव स्पर्शं स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१
जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः ।
दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्वदेवविवर्ज्जिताः ॥ ४२
पुत्रे जाते पितुः स्नानं सचेलन्तु विधीयते ।
माता शुध्येद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३
होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्य्यं मृत्युजन्मनोः ॥ ४४
दशाहात्तु परं सम्यग्विप्रोऽधीयीत धर्म्मवित् ।
दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं शुभम् ॥ ४५

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता॥ ४६
नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुबहूनि च।
समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः।
दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम्॥ ४७
गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्म्मवित्।
स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते॥ ४८
श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्थिने च विशेषतः।
यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्तु महत् फलम्॥ ४९
आहूय शीलसम्पन्नं श्रुतेनाभिजनेन च।
शुचिर्व्विप्रं महाप्राज्ञो हव्यकव्येषु पूजयेत्॥ ५०
नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च।
श्रेयस्कामेन देयानि स्वर्गमक्षयमिच्छता॥ ५१
वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदो रूपमेव हि।
हिरण्यदो महच्चायुर्लभेत् तेजश्च मानवः॥ ५२
भूताभयप्रदानेन सर्व्वकामानवाप्नुयात्।
दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत्॥ ५३
धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्द्दः सुखमुश्नुते।
अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम्॥ ५४
फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च।
सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञः स जायते॥ ५५
ताम्बुलञ्चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षण।
मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते॥ ५६

पादुकोपानहौ च्छत्रं शयनान्यासनानि च।
विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत्॥ ५७
दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः।
कायाग्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात्॥ ५८
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये।
दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च॥ ५९
इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे।
नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते॥ ६०
अलङ्कृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै।
ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात् तान्तु सुपूजिताम्॥ ६१
स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम्।
साधुवादं लभेत् सद्भिः कीर्त्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम्॥ ६२
ज्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम्।
प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम्॥ ६३
अलङ्कृत्य पिता कन्यां भूषणाच्छादनासनैः।
दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु॥ ६४
रोमदर्शनसम्प्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम्।
रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्व्वः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः॥ ६५
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी।
दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्द्ध्वं रजस्वला॥ ६६
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च।
त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम्॥ ६७
तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्त्तुमती भवेत्।
विवाहोऽष्टमवर्षीयाः कन्यायास्तु प्रशस्यते॥ ६८

तैलमास्तरणं प्राज्ञः पादाभ्यङ्गं ददाति यः।
प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत्॥ ६९
अनड्वाही च यो दद्यात् कौलसीरेण संयुतौ।
अलङ्कृत्य यथाशक्त्या धूर्व्वहौ शुभलक्षणौ॥ ७०
सर्व्वपापविशुद्धात्मा सर्व्वकामसमन्वितः।
वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसङ्ख्याप्रमाणतः॥ ७१
धेनुञ्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम्।
कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते॥ ७२
भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे।
गां दत्त्वार्द्धप्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते॥ ७३

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं
भूर्व्वैष्णवी सूर्य्यसुताश्च गावः।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता
यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात्॥ ७४

यावन्ति शस्यमूलानि आरोप्याणि च सर्व्वशः।
नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते॥ ७५
सर्व्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम्।
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम्॥ ७६
यो ददाति स्वर्णरौप्यैर्हेमशृङ्गीमरोगिणीम्।
सवत्सां वाससा वीतां सुशीलां गां पयस्विनीम्॥ ७७
तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः।
तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके॥ ७८
यो ददाति बलीवर्द्दं मुक्तेन विधिना शुभम्।
अव्यङ्गं गोप्रदानेन फलद्दशगुणं फलम्॥ ७९

अलदस्तृप्तिमतुलां विद्यष्य सर्व्व वस्तुषु ।
अन्नदः सुखमाप्नोति सुहृसः सर्व्व वस्तुषु ॥ ८०
सर्व्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
सर्व्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१
यस्मादन्नात् प्रजाः सर्व्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत् प्रभुः ॥
तस्मादन्नात् परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ८२
अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३
मृत्तिकां गोशकृद्दर्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।
दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४
मुखग्रासञ्च यो दद्याद्दन्तधावनमेव च ।
शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५
पादशौचन्तु यो दद्यात्तथा च गुदलिङ्गयोः ।
यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६
औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्व्वव्याधिविवर्ज्जितः ॥ ८७
गुड़मिक्षुरसञ्चैव लवणं वञ्जनानि च ।
सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८
दानैश्च विविधै सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९
अन्योन्यान्नप्रदा विप्रो अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९०
दानान्येतानि देयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
दीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९१

ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत्।
नखकर्म्मादिकञ्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः॥ ९२
देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे।
मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः॥ ९३
नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तितः।
प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः॥ ९४
यो ददात्यर्थितो विप्रो यत्तं सम्प्रतिपादिते।
तृणकाष्ठादिकञ्चैव गोप्रदानसमं भवेत्॥ ९५
कृत्वा गार्ह्याणि कर्म्माणि स्वभार्य्यापोषणे नरः।
ऋतुकालाभिगामी स्यात् प्राप्नोति परमां गतिम्॥ ९६
उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमां परम्।
वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत्॥ ९७
गच्छेदेवं वनं प्राज्ञः स्वभार्य्यां सहचारिणीम्।
गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न हापयेत्॥ ९८
कुर्य्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्म्मेध्यैर्यथाविधि।
भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च॥ ९९
कुर्य्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः।
इष्टिं पार्व्वायणीयाञ्च प्रकुर्य्यात् प्रतिपर्व्वसु॥ १००
उषित्वैवं वने सम्यग्विधिज्ञः सर्व्ववस्तुषु।
चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्धुतहोमो जितेन्द्रियः॥ १०१
अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत्।
वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः॥ १०२
अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा।
अद्भिः प्रक्षाल्य तत्सर्व्वं भुञ्जीतच समाहितः॥ १०३

अरण्ये निर्ज्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान्॥
एकाकी चिन्तयेन्नित्यं मनोवाक्कायसंयतः॥ १०४
मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन।
कालमेव प्रतीक्षेत यावतायुः समाप्यते॥ १०५
संसेव्य चाश्रमानेतान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्द्विजः॥ १०६
आश्रमेषु च सर्व्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिको विधिः।
अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि॥ १०७
ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः।
महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः॥ १०८
ब्रह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् वल्कवासा जटी ध्वजी।
वन्यान्येव फलान्यश्नन् सर्व्वकामविवर्ज्जितः॥ १०९
भिक्षार्थी च चरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति।
चातुर्व्वर्ण्यं चरेद्भैक्षं खट्वाङ्गी संयतः पुमान्॥ ११०
भैक्षञ्चैव समादाय वनं गच्छेत् ततः पुनः।
वनवासी सपापश्च सदाकालमतन्द्रितः॥ १११
ख्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृन्नरः।
अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतं चरेत्॥ ११२
सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्व्वभूतहिते रतः।
ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुच्येत किल्विषात्॥ ११३
अतःपरं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम्।
श्रोतुमिच्छत भो विप्रा वेदशास्त्रानुरूपिकाम्॥ ११४
गौड़ी पैष्टी तथा माध्वी विज्ञेया त्रिविधा सुरा।
यथैवैका तथा सर्व्वा न पातव्या द्विजैः सदा॥ ११५

सुरापस्तु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोचकः।
गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम्॥ ११६
घृतञ्चैव सुतप्तञ्च चीरं वापि तथाविधम्।
वत्सरं वा कणानश्नन् सर्व्वकामविवर्ज्जितः॥ ११७
चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापो व्रतमाचरेत्।
मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति॥
एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः।
मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पूनः संस्कारमर्हति॥
स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसेत मानवः।
ततो मुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततो नृपः॥ ११८—२०
यदि जीवति स स्तेनस्ततः स्तेयात् प्रमुच्यते।
अरण्ये चीरवासा वा चरेद् ब्रह्महणो व्रतम्॥ १२१
समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायसा कृताम्।
एवं शुद्धिः कृता स्तेये संवर्त्तवचनं यथा॥ १२२
गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये।
चान्द्रायणानि वा कुर्य्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः।
ततो विमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति॥ १२३
एभिः सम्पर्कमायाति यः कश्चित् पापमोहितः।
षण्मासादधिकं वापि पूर्ब्बोक्तं व्रतमाचरेत्॥ १२४
महापातकिसंयोगी ब्रह्महत्यादिभिर्नरः।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतं चरेत्॥ १२५
क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति।
कुर्य्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः॥ १२६

वैश्यहत्यान्तु सम्प्राप्तः कथञ्चित् काममोहितः।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्व्वीत स नरो वैश्यघातकः॥ १२७
कुर्य्याच्छूद्रवधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि॥ १२८
गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान्।
गोघ्नः कुर्व्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते॥ १२९
तत्रैव क्षितिशायी स्यान्मासार्द्धं संयतेन्द्रियः।
शुक्लयावकपिण्याकपयोदधि सकृन्नरः॥ १३०
एतानि क्रमतोऽश्नीयाद्द्विजस्तु पापमोक्षकः।
शुध्यते सार्द्धमासेन नखलोमविवर्ज्जितः॥ १३१
स्नानं त्रिषवणञ्चास्य गवामनुगमस्तथा।
एतत् समाहितः कुर्य्यान्नरो विगतमत्सरः॥ १३२
सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः।
ततश्चीर्णव्रतः कुर्य्याद्विप्राणां भोजनं परम्॥ १३३
भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदक्षिणाम्॥ १३४
व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपि वा।
द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये॥ १३५
एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्दैवाद्व्यापादिता क्वचित्।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक्॥ १३६
यन्त्रणे गोचिकित्सार्थे मूढ़गर्भविमोचने।
यदि तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते॥ १३७
निग्रावबन्धनिरूपेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च।
अग्निविद्युन्निपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते॥
प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु व्रतमाचरेत्।
द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा॥ १३८—३९

पाषाणैर्लगुड़ैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः।
निपातने चरेत् सर्व्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥
गजञ्च तुरगं हत्वा महिषोष्ट्रकपिं तथा।
एषु कुर्व्वीत सर्व्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४०—४१
व्याघ्रं श्वानं तथा सिंहमृक्षं शूकरमेव च।
एतान् हत्वा द्विजः कृच्छ्रं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२
सर्व्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम्।
त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३
हंसं काकं वलाकञ्च पारावतमथापि वा।
सारसं चाषभासञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४
चक्रवाकं तथा क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम्।
श्येनगृध्रावुलुकञ्च कपोतकमथापि वा ॥ १४५
टिट्टिभं जालपादञ्च कोकिलं कुक्कुटं तथा।
एवं पक्षिषु सर्व्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६
मण्डूकञ्चैव हत्वा च सर्पमार्ज्जारमूषिकम्।
त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेत् कुर्य्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७
अनस्थीन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति।
अस्थिमतो वधे विप्रः किञ्चिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४८
चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः।
त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्येत प्राजापत्यानुपूर्व्वकैः ॥ १४९
पुक्कसीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५०
नटीं शैलूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम्।
गत्वा चान्द्रायणं कुर्य्यात्तथा चर्म्मोपजीविनीम् ॥ १५१

क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः।
तस्य सान्तपनं कृच्छ्रं भवेत् पापापनोदकम्॥ १५२
शूद्रीन्तु ब्राह्मणो गत्वा मासं मासार्द्धमेव वा।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥ १५३
विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत्।
क्षत्रियां क्षत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत्॥ १५४
नरो गोगमनं कृत्वा कुर्य्याच्चान्द्रायणं व्रतम्॥ १५५
गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च।
तस्या दुहितरञ्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम्॥ १५६
मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां स्नुषाम्।
एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुध्यति॥ १५७
पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्य्यागमे तथा।
गुरुतल्पव्रतं कुर्य्यात् तस्यान्या निष्कृतिर्नच॥ १५८
पितृदारान् समारुह्य मातृवर्ज्जं नराधमः।
भगिनीं मातुलसुतां स्वसारञ्चान्यमातृजाम्।
एतास्तिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत्॥ १५९
मातरं योऽधिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः।
भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नो विधीयते॥ १६०
कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत्।
पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते॥ १६१
भार्य्यासखीं कुमारीञ्च श्वश्रूं वा श्यालिकां तथा।
नियमस्थां व्रतस्थाञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः।
स कुर्य्यात् प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम्॥ १६२

रजस्वलाञ्च यो गच्छेद्गर्भिणीं पतितां तथा।
तस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रं विधीयते॥ १६३
वैश्याञ्च ब्राह्मणो गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत्।
एवं शुद्धिःसमाख्याता संवर्त्तस्य वचो यथा॥ १६४
ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रेणैकेन शुध्यति॥ १६५
कथञ्चित् ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च।
गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति॥ १६६
ब्राह्मणो शूद्रसम्पर्के कथञ्चित् समुपागते।
कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्य्यात् पावनं परमं स्मृतम्॥ १६७
चाण्डालं पुक्कसञ्चैव श्वपाकं पतितं तथा।
एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्य्याच्चान्द्रायणत्रयम्॥ १६८
अतःपरञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ।
सन्न्यस्य दुर्म्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत्।
स कुर्य्यात् कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मासं तदनन्तरम्॥ १६९
विषाग्निश्यामशवलास्तेषामेवं विनिर्द्दिशेत्।
स्त्रीणां तथाङ्कचरणे गर्ह्याभिगमनेषु च।
पतितेषु तथैतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः॥ १७०
नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराजाह॥ १७१
गोभिर्विप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि।
नाश्रुप्रपातनं कार्य्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः॥ १७२
एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत् तदहेतवे।
तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्॥ १७३
तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि।
पूर्व्वं कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक्षपणं तथा॥ १७४

महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम् ।
उदकं पिण्डदानञ्च श्राद्धञ्चैव तु यत् कृतम् ।
नोपतिष्ठति तत् सर्व्वं राक्षसैर्व्विप्रलुप्यते ॥ १७५
चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
श्राद्धमेषां न कर्त्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६
कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विजः ।
श्वादिस्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्व्वकम् ॥ १७७
चाण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा शवमन्त्यजमेव च ।
उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८
अस्पृश्यं संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तेन विधीयते ।
ऊर्द्धमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९
चाण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्च द्विजोत्तमः ।
गोमूत्रयावकाहारः षड्‌रात्रेण विशुध्यति ॥ १८०
शुना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्यान्यया तथा ।
शेषाण्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येद्घृताशनात् ॥ १८१
चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२
अन्त्यजैः स्वीकृते तीर्थे तड़ागेषु नदीषु च ।
शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८३
सुराघटाप्रपातोयं पीत्वाकाशजलं तथा ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ॥ १८४
कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।
त्रिरात्रेण विशुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनं स्मृतम् ॥ १८५

वापीकूपतड़ागानां दूषितानां विशोधनम्।
अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत्॥ १८६
आविकैकशफोष्ट्रीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः।
तस्य शुद्धिविधानाय त्रिरात्रं यावकं पिबेत्॥ १८७
स्त्रीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गोः पयः।
तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विड्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे॥ १८८
विण्मूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत्।
श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः॥ १८९
विड़ालमूषिकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः।
शूद्रोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति॥ १९०
पलाण्डुलशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम्।
छत्राकं विड्वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः॥ १९१
मानवः श्वखरोष्ट्राणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः।
प्राश्य मूत्रं पुरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम्॥ १९२
अन्नं पर्य्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम्।
पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः॥ १९३
अन्त्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजनेऽपि वा।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥ १९४
गोमांसं मानुषञ्चैव शुनो हस्तात् समाहितम्।
अभक्ष्यमेतत् सर्व्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ १९५
चाण्डालस्य करे विप्रः श्वपाके पुक्कसेऽपि वा।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥ १९६
पतितेन सुसम्पर्के मासं मासार्द्धमेव वा।
गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुध्यति॥ १९७

यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
तत्रकार्य्यस्तिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १९८
एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १९९
दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः ॥
पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २००
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१
तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयताय द्विजन्मने ।
ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्म्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२
माघमासे तु सम्प्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्त्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३
उपवासो नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्त्तिके ।
हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४
अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५
अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६
स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७
सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्य्यो हितात्मभि ।
उपपातकसिद्ध्यर्थं सहस्रपरिसङ्ख्यया ॥ २०८
महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ २०९

अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम्।
गत्वारण्ये नदीतीरे सर्व्वपापविशुद्धये॥ २१०
स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः।
प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्द्विजः॥ २११
अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः।
पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत्॥ २१२
ऐहिकामुष्मिकं लोके पापं सर्व्वं विशेषतः।
पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति॥ २१३
गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्म्मणाम्॥ २१४
महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम्।
गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ २१५
ब्रह्मचारी मिताहारः सर्व्वभूतहिते रतः।
गायत्र्या लक्षजप्येन सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ २१६
अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम्।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विमुच्यते॥ २१७
अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः।
मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद्यथा॥ २१८
गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः।
स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान्॥ २१९
प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः।
गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्द्विजः॥ २२०
निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते।
प्राणायामत्रयं कुर्य्यान्नित्यमेव समाहितः॥ २२१

मानसं वाचिकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम्।
तत् सर्व्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते॥ २२२
ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा।
सामानि सरहस्यानि सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ २२३
पावमानीं तथा कृत्स्नं पौरुषं सूक्तमेव च।
जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पित्र्यञ्च मधुच्छन्दसम्॥ २२४
मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च वृहत्कथाः।
वामदेव्यं वृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते॥ २२५
चान्द्रायणन्तु सर्व्वेषां पापानां पावनं परम्।
कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च॥ २२६
धर्म्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवर्त्तेन तु भाषितम्।
अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम्॥ २२७

कात्यायनसंहिता ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषाञ्चैव कर्म्मणाम् ।
अस्पष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १
त्रिवृदूर्द्ध्ववृतं कार्य्यं तन्तुत्रयमधोवृतम् ।
त्रिवृत्तच्चोपवीतं स्यात् तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २
पृष्ठवंशे च नाभ्याञ्च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्धार्य्यमुपवीतं स्यान्नातो लम्बं न चोच्छ्रितम् ॥ ३
सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च ।
विशिखो व्युपवीतश्च यत् करोति न तत्कृतम् ॥ ४
त्रिःप्राश्यापो द्विरुन्मृज्य मुखमेतान्युपस्पृशेत् ।
आस्यनासाक्षिकर्णांश्च नाभिवक्षःशिरोऽंसकान् ॥ ५
संहताभिस्त्रयङ्गुलिभिरास्यमेवमुपस्पृशेत् ।
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणञ्चैवमुपस्पृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयन्तु तलेन वै ।
सर्व्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत् ॥ ७
यत्रोपदिश्यते कर्म्म कर्त्तुरङ्गं न तूच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्म्मणां पारगः करः ॥ ८
यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्म्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीसौम्यापराजिताः ॥ ९

तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १०
गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
गणेशेनाधिका ह्येता वृद्धौ पूज्याश्चतुर्द्दश ॥ १२
कर्म्मादिषु तु सर्व्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३
प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
अपि वाक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४
कुड्यलग्नां वसोर्द्धारां सप्तधारां घृतेन तु ।
कारयेत् पञ्चधारां वा नातिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५
आयुष्यानि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६
अनिष्ट्वा तु पितॄन् श्राद्धे न कुर्य्यात् कर्म्म वैदिकम्
तथापि मातरः पूर्व्वं पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ १७
वसिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८

इति प्रथमखण्डः ।

द्वितीयः खण्डः ।

प्रातरामन्त्रितान् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।
उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥ १
हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।
समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥ २
हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धा समाहिताः ।
रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्तृताः ॥ ३
पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ।
धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४
दक्षिणं पातयेज्जानु देवान् परिचरन् सदा ।
पातयेदितरज्जानु पितॄन् परिचरन्नपि ॥ ५
निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते क्वचित् ।
सदा परिचरेद्भक्त्या पितॄनप्यत्र देववत् ॥ ६
पितृभ्य इति दत्त्वैष उपवेश्य कुशेषु तान् ।
गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितॄनर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ७
नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते ।
पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८
ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्राग्रपवित्रकान् ।
कृत्वार्घ्यं सम्प्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९
अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १०
एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।
आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११

एतत् प्रमाणमेवैके कौशीमेवार्द्रमञ्जरीम्।
शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते॥ १२
पित्र्यमन्त्रानुद्रवण आत्मालम्भेऽधमे क्षणे।
अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे॥ १३
मार्ज्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे।
निमित्तेष्वेषु सर्व्वत्र कर्म्म कुर्व्वन्नपः स्पृशेत्॥ १४
इति द्वितीयः खण्डः॥ २॥

तृतीयः खण्डः।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्म्मकारिणाम्।
अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया॥ १
स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयञ्च यः।
कर्त्तुमिच्छति दुर्म्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम्॥ २
यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च।
विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत्॥ ३
प्रवृत्तमन्यथा कुर्य्याद् यदि मोहात् कथञ्चन।
यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत्॥ ४
समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदयथाकृतम्।
तावदेव पुनः कुर्य्यान्नावृत्तिः सर्व्वकर्म्मणः॥ ५
प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः।
तदङ्गस्याक्रियायाञ्च नावृत्तिर्नैव तत्क्रिया॥ ६
मधुमध्विति यस्तत्र त्रिर्जपोऽशितुमिच्छताम्।
गायत्र्यनन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्ज्जितः॥ ७

न चाश्नत्सु जपेदत्र कदाचित् पितृसंहिताम्।
अन्य एव जपं कार्य्यः सोमसामादिकः शुभः॥ ८
यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा।
उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः॥ ९
सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते।
सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत्॥ १०
प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्र्य पूर्व्ववत्।
अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्ष्वेति पात्रतः॥ ११
द्वितीयश्च तृतीयश्च मध्यदेशाग्रदेशयोः।
मातामहप्रभृतींस्त्रीनितरानेव वामतः॥ १२
सर्व्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनैरुपसिच्य च।
संयोज्य यवकर्कन्धूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः॥ १३
अवनेजनवत् पिण्डान् दत्त्वा विल्वप्रमाणकान्।
तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत्॥ १४

इति तृतीयः खण्डः॥ ३॥

चतुर्थः खण्डः।

उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः।
भवेदधश्चाधराणामधरश्राद्धकर्म्मणि॥ १
तस्माच्छ्राद्धेषु सर्व्वेषु वृद्धिमत्स्वितरेषु च।
मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सक्तांश्च निर्व्वपेत्॥ २
गन्धादीन्निक्षिपेत्तूष्णीं तत आचामयेद्द्विजान्।
अन्यत्राप्येष एव स्यादयवादिरहितो विधिः॥ ३

दक्षिणाप्लवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः॥ ४
अथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसम्प्रोक्षितमस्त्विति।
शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च॥ ५
सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम्।
अक्षतञ्चारिष्टञ्चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत्॥ ६
अक्षय्योदकदानन्तु अर्घ्यदानवदिष्यते।
षष्ठ्यैव नित्यं तत्कुर्य्यान्न चतुर्थ्या कदाचन॥ ७
अर्घ्योऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने।
तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च॥ ८
प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्व्वास्वेव द्विजोत्तमैः।
पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपात्रकृत्॥ ९
युग्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रग्रहं सदा।
कृत्वा धुर्य्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत् ततः॥ १०
एष श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया।
ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति श्राद्धकर्म्मसु ते क्वचित्॥ ११
इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसङ्ख्यानमेव च।
वसिष्ठोक्तञ्च यो वेद स श्राद्धं वेद नेतरः॥ १२

इति चतुर्थः खण्डः॥ ४॥

पञ्चमः खण्डः ।

असकृत् तानि कर्म्माणि क्रियेरन् कर्म्मकारिभिः ।
प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्म्मातरः श्राद्धमेव च ॥ १

आधानहोमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च ।
बलिकर्म्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २

नवयज्ञे च यज्ञज्ञा वदन्त्येव मनीषिणः ।
एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते ।
न सोष्यन्ती जातकर्म्म प्रोषितागतकर्म्मसु ॥ ४

विवाहादिः कर्म्मगणो य उक्तो
गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ।
विवाहादावेकमेवात्र कुर्य्यात्
श्राद्धं नादौ कर्म्मणः कर्म्मणः स्यात् ॥ ५

प्रदोषे श्राद्धमेकं स्याद्गोनिष्क्रमप्रवेशयोः ।
न श्राद्धं युज्यते कर्त्तुं प्रथमे पुष्टिकर्म्मणि ॥ ६

हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्य्यात् पृथक् पृथक् ।
प्रतिप्रयोगमप्येवानादावेकन्तु कारयेत् ॥ ७

वृहत्पत्रक्षुद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविन्यतोः ।
सूर्य्येन्द्वोः कर्म्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यतेः ॥ ८

न दग्धाग्रन्थिके चैव विषवद्दृष्टकर्म्मणि ।
कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९

गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत् ।
सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथगादिषु ॥ १०

यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः ।
प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

षष्ठः खण्डः ।

आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यश्चाग्नियोनयः ।
तदाश्रयाऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥ १
दाराधिगमनाधाने यः कुर्य्यादग्रजाग्रिमः ।
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्व्वजः ॥ २
परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ।
अपि चीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३
देशान्तरस्थक्लीवैकवृषणानसहोदरान् ।
वेश्याभिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४
जड़मूकान्धवधिरकुब्जवामनकुण्ठकान् ।
अतिवृद्धानभार्य्यांश्च कृषिसक्तान् नृपस्य च ॥ ५
धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ।
कुलटोन्मत्तचौरांश्च परिविन्दन् न दुष्यति ॥ ६
धनवार्द्धुषिकं राजसेवकं कर्षकं तथा ।
प्रोषितञ्च प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७
प्रोषितं यद्यशृण्वानमब्दादूर्द्ध्वं समाचरेत् ।
आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८
लक्षणे प्रागगतयास्तु प्रमाणां द्वादशाङ्गुलम् ।
तन्मलसक्ता याटोचो तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ९

उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः।
सप्तसप्ताङ्गुलांस्त्यक्त्वा कुशेनैव समुल्लिखेत्॥ १०
मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि।
मानकृद्यजमानः स्याद्विदुषामेव निश्चयः॥ ११
पुत्त्रमेवादधीताग्निं स हि सर्व्वैः प्रशस्यते।
अनर्हत्कत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमीम्॥ १२
यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित्।
सोऽन्त्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा॥ १३
अनूढैव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति।
न तथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्वहेत्॥ १४
अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम्।
तमग्निमात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तराश्रमी॥ १५

इति षष्ठः खण्डः॥ ६॥

सप्तमः खण्डः।

अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तोर्व्वीसमुद्भवः।
तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्ध्वगापि वा॥ १
अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मय्येवोत्तरारणिः।
सारवद्दारवं चत्रमोविली च प्रशस्यते॥ २
संसक्तमूलो यः शम्याः स शमीगर्भ उच्यते।
अलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरेदविलम्बितः॥
चतुर्व्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षड़पि पार्थिवम्।
चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकीर्त्तितम्॥ ४

अष्टाङ्गुलः प्रमन्थः स्याच्चत्रं स्याद्द्वादशाङ्गुलम्।
ओविलो द्वादशैव स्यादेतन्मन्थनयन्त्रकम्॥ ५
अङ्गुष्ठाङ्गुलमानन्तु यत्र यत्रोपदिश्यते।
तत्र तत्र बृहत्पर्व्वग्रन्थिभिर्मिनुयात् सदा॥ ६
गोवालैः शणसम्मिश्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम्।
व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः॥ ७
मूर्द्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी।
अङ्गुष्ठमात्राण्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते॥ ८
अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम्।
एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्ति द्वौ च गुह्यकम्॥ ९
ऊरू जङ्घे च पादौ च चतुस्त्र्येकैर्यथाक्रमम्।
अरण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः॥ १०
यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते।
अस्यां यो जायते वह्निः स कल्याणकृदुच्यते॥ ११
अन्येषु ये तु मथ्नन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः।
प्रथमे मन्थने त्वेष नियमो नोत्तरेषु च॥ १२
उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्थः सर्व्वदा भवेत्।
योनिसङ्करदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत्॥ १३
आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा।
न हिता यजमानानामरणिश्चोत्तरारणिः॥ १४

इति सप्तमः खण्डः॥ ७

अष्टमः खण्डः।

परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि।
बिभृयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया॥ १
चत्वावृन्ने प्रमन्थाग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः।
कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्बुध्नमुपरि न्यसेत्॥ २
चत्वाधःकीलकाग्रन्यामोविलीमुदगग्रकाम्।
विष्टम्भाद्धारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः॥ ३
त्रिरुद्वेष्ट्याथ नेत्रेण चत्वं पत्न्योऽहतांशुकाः।
पूर्व्वं मथ न्त्यरण्यान्त्याः प्राच्याग्नेः स्याद्यथाच्युतिः॥ ४
नैकयापि विना कार्य्यमाधानं भार्य्यया द्विजैः।
अकृतं तद्विजानीयात् सर्व्वान्वाचारभन्ति यत्॥ ५
वर्ण-ज्यैष्ठेरन वह्वीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः।
कार्य्यमग्निच्युतेराभिः साध्वोभिर्मथनं पुनः॥ ६
ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापि वा।
उपेतानां वान्यतमा मथ्नेदग्निं निकामतः॥ ७
नात्र शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम्।
न चैवाव्रतस्थां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम्॥ ८
जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च।
आधाय समिधश्चैव ब्राह्मणश्चोपवेशयेत्॥ ९
ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्व्वमन्त्रसमन्विताम्।
गां दद्याद्यज्ञवास्त्वन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा॥ १०
होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये स्रुवः स्मृतः।
पाणिरेवेतरस्मिंस्तु स्रुचैवात्र तु हूयते॥ ११

खादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्तिः स्रुवः स्मृतः ।
स्रुग्बाहुमात्रा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२
स्रुवाग्रे घ्राणवत् खातंद्व्यङ्गुष्ठपरिमण्डलम् ।
जुह्वाः शरावत्खातं सनिर्व्वाहं षड़ङ्गुलं कुर्य्यात् ॥ १३
तेषां प्राक्शःकुशैः कार्य्यः सम्प्रमार्गो जुह्वता ।
प्रतापनञ्च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ॥ १४
प्राञ्चं प्राञ्चमुदग्ग्नेरुदगग्रं समीपतः ।
तत्तथासादयेद्द्रव्यं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५
आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६
नाङ्गुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया क्वचित् ।
न वियुक्ता त्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥ १७
प्रादेशान्नाधिका नोना तथा न स्याद्विशाखिका ।
न सम्पूर्णा न निर्व्वीर्य्या होमेषु च विजानता ॥ १८
प्रादेशद्वयमिध्मस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितम् ।
एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्व्वकर्म्मसु ॥ १९
समिधोऽष्टादशेध्मस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ।
दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २०
समिदादिषु होमेषु मन्त्रदैवतवर्ज्जिता ।
पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च हौन्धनार्थं समिद्भवेत् ॥ २१
इध्मोऽप्येधार्थमाचार्य्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात् तत् स्पष्टीकरवाण्यहम् ॥ २२
अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोष्यन्त्याख्येषु कर्म्मसु ।
येषाञ्चैवैतदप्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३

अग्निभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्म्मणि।
सोमाहुतिषु सर्व्वासु नैतेष्विध्म विधीयते ॥ २४

इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

नवमः खण्डः।

सूर्य्येऽस्तशैलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः।
प्रादुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासाञ्च दर्शनात् ॥ १
हस्तादूर्द्धं रविर्य्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति।
तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २
यावत् सम्यङ्न भाव्यन्ते नभस्यृक्षाणि सर्व्वतः।
न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च हूयते ॥ ३
रजोनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ।
सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयाद्धुतमस्य न लुप्यते ॥ ४
न कुर्य्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम्।
विरूपाक्षञ्च न जपेत् प्रवदञ्च विवर्ज्जयेत् ॥ ५
पर्य्युक्षणञ्च सर्व्वत्र कर्त्तव्यमादितेऽन्विति।
अन्ते च वामदेवस्य गानं कुर्य्यादृचस्त्रिधा ॥ ६
अहोमकेष्वपि भवेद्यथोक्तं चन्द्रदर्शनम्।
वामदेव्यं गणेष्वन्ते वल्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७
यान्यधः करणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत्।
एककार्य्यार्थसाध्यत्वात् परिधीनपि वर्ज्जयेत्।
बर्हिःपर्य्युक्षणञ्चैव वामदेव्यजपस्तथा।
कृत्वाहुतिषु सर्व्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ८

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः।
माषकोद्रवगौरादि सर्व्वालाभेऽपि वर्ज्जयेत्॥ १०

पाण्याहतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका
कांसादिना चेत् स्रुवमात्रपावका।
दैवेन तीर्थेन च हूयते हविः
स्वङ्गारिणि स्वर्च्चिषि तच्च पावके॥ ११

योऽनर्च्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः।
मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते॥ १२
तस्मात् समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन।
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीम्पराम्॥ १३
होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फ्यदारुभिः।
न कुर्य्यादग्निधमनं कुर्य्याद्वा व्यजनादिना॥ १४
मुखेनैके धमन्त्यग्निं मुखाद्ध्येषोऽध्यजायत।
नाग्निं मुखेनेति च यल्लौकिके योजयन्ति तत्॥ १५

इति नवमः खण्डः॥ ९॥

दशमः खण्डः।

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः।
दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत्॥ १
नारदाद्युक्तवार्क्षं यदष्टाङ्गुलमपाटितम्।
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण प्रधावयेत्॥ २
उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः।
परिजप्य च मन्त्राणि भक्षयेद्दन्तधावनम्॥ ३

आयुर्व्वलं यशो वर्च्चः प्रजाः पशून् वसूनि च।
ब्रह्म प्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वन्नो धेहि वनस्पते॥ ४
यष्य इयं श्रावणादि सर्व्वा नद्यो रजस्वलाः।
तासु स्नानं न कुर्व्वीत वर्ज्जयित्वा समुद्रगाः॥ ५
धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्य्यासां न विद्यते।
न ता नदीशब्दवहा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः॥ ६
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च।
चन्द्रसूर्य्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते॥ ७
वेदाश्छन्दांसि सर्व्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः।
जलार्थिनोऽथ पितरो मरीच्याद्यास्तथर्षयः॥ ८
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः।
यियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः॥ ९
समागमस्तु यत्रैषां यत्र हत्यादयो मलाः।
नूनं सर्व्वं क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः॥ १०
ऋषीणां सिच्यमानानामन्तरालं समाश्रितः।
सम्पिबेद् यः शरीरेण पर्षन्मुक्तजलच्छटाः॥ ११
विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् वरादीन् कन्यका ध्रुवम्।
आमुष्मिकानपि सुखान्याप्नुयात् स न संशयः॥ १२
अशुच्यशुचिना दत्तमाममन्तर्जलादिना।
अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते॥ १३
स्वर्धन्यम्भः समानि स्युः सर्व्वाण्यम्भांसि भूतले।
कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः॥ १४

इति दशमः खण्डः॥ १०

इति कर्म्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः॥१॥

एकादशः खण्डः।

अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम्।
अनर्हं कर्म्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः॥ १
सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्य्यादाचमनक्रियाम्।
ह्रस्वाः प्रवरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः॥ २
दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादि कर्म्मणि।
सव्यः सोपग्रहः कार्य्यो दक्षिणः सपवित्रकः॥ ३
रक्षयेद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः।
शिरसो मार्ज्जनं कुर्य्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः॥ ४
प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सावित्री च तृतीयका॥
अब्दैवत्यं तृचञ्चैव चतुर्थमिति मार्ज्जनम्॥ ५
भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः।
महर्ज्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा॥ ६
आपज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभुर्भुवः स्वरिति शिरः।
प्रतीप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः॥ ७
एता एतां सहासिन तथैभिर्द्दशभिः सह।
त्रिर्ज्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ ८
करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च।
जपेदनायतासुर्व्वा त्रिः सकृद्वाघमर्षनम्॥ ९
उत्थायार्कं प्रतिप्रोहे त्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः।
उच्चित्रमृग्द्वयेनाथ चोदुतिष्ठेदनन्तरम्॥ १०
सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्म्मनीषिणः।
मध्ये त्वह्न उपर्यस्य विभ्राड़ादीच्छया जपेत्॥ ११

तदसंसक्तपार्ष्णिर्व्वा एकपादार्द्धपादपि।
कुर्य्यात् कृताञ्जलिर्व्वापि ऊर्द्ध्ववाहुरथापि वा॥ १२
यत्र स्यात् कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनीषिणः।
भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते॥ १३
तिष्ठेदुदयनात् पूर्व्वां मध्यमामपि शक्तितः।
आसीतोड़्गमाच्चान्त्यं सन्ध्यां पूर्व्वत्रिकं जपन्॥ १४
एतत् सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति।
यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते॥ १५
सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा।
तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः॥ १६
वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्ज्जपेत्।
उपतिष्ठेत्ततो रुद्रं सर्व्वाद्वा वैदिकाज्जपात्॥ १७

इति एकादशः खण्डः॥ ११॥

द्वादशः खण्डः।

अथाद्भिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितॄनपि।
नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन्॥ १

ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दांस्यृषीन् पुराणाचार्य्यान् गन्धर्व्वानितरान् मासं संवत्सरं सावयवं देवीरप्सरसो वेदानुगान् नागान् सागरान् पर्व्वतान् सरितो दिव्यान् मनुष्यानितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि सुपर्णान् पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूतग्रामं चतुर्व्विधमित्युपवीत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान् कव्यवाड़नलं सोमं यममर्य्यमणमग्निष्वात्तान् सोमपीथान् वर्हिषदोऽथ

स्वान् पितृन् सकृत सकृन्मातामहांश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ज्येष्ठ-भ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलांश्च पितृवंश-मातृवंशौ ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामीत्ययमवसानाञ्जलिरथ श्लोकाः॥ २

छायां यथेच्छेच्छरदातपार्त्तः
पयः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम्।
बालो जनित्रीं जननी च बालं
योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम्॥ ३

तथा सर्व्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च।
विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्व्वाभ्युदयकृद्धि सः॥ ४

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्व्वन् महतैनसा।
युज्यते ब्राह्मणः कुर्व्वन् विश्वमेतद्विभर्त्ति हि॥ ५

अल्पत्वाद्धोमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्म्मणः।
प्रातर्न तनुयात् स्नानं होमलोपो हि गर्हितः॥ ६

इति द्वादशः खण्डः॥ १२॥

त्रयोदशः खण्डः।

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः।
यैरिष्ट्वा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्म शाश्वतम्॥ १

देवभूतपितृब्रह्म-मनुष्याणामनुक्रमात्।
महासत्राणि जानीयात् त एवेह महामखाः॥ २

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम्।
होमो दैवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्॥ ३

श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्र्यो बलिरथापि वा।
यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः स चोच्यते॥ ४
स चार्व्वाक् तर्पणात् कार्य्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः।
वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्तत्रौ निमित्तकात्॥ ५
अनेकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये।
अदैवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा॥ ६
अप्युद्धृत्य यथाशक्त्या किञ्चिदन्नं यथाविधि।
पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजः॥ ७
पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत्।
हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदर्द्धे निनयेदपः॥ ८
मुनिभिर्द्दिरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्त्यवासिनां नित्यम्।
अहनि च तथा तमस्विन्याः सार्द्धप्रहरयामान्तः॥ ९
सायं प्रातर्व्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो बलिकर्म्म च।
अनश्नतापि सततमन्यथा किल्वीषी भवेत्॥ १०
अमुष्मै नम इत्येवं बलिदानं विधीयते।
बलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः॥ ११
स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम्।
स्वधाकारः पितॄणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः॥ १२
स्वधाकारेण निनयेत् पित्र्यं बलिमतः सदा।
तदप्येके नमस्कारं कुर्व्वते नेति गौतमः॥ १३
नावराद्ध्यावलयोभवन्ति महामार्ज्जारश्रवणप्रमाणात्।
एकत्र चेदविकृष्टा भवन्तीतरेतर संसक्ताश्च॥ १४

इति त्रयोदशः खण्डः॥ १३॥

चतुर्द्दशः खण्डः ।

अथ तद्विन्यासो वृद्धिपिण्डानिवोत्तरांश्चतुरो वलीन् निदध्यात् पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः प्रजापतय इति सव्यत एतेषामिकैकमद्भ्य ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येतेषामपि मन्यव इन्द्राय वासुकये व्रह्मण इत्येतेषामपि रक्षोजनेभ्य इति सर्व्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्द्दश नित्या आलस्यप्रभृतयः काम्याः सर्व्वेषामुभयतोऽद्भिः परिषेकः पिण्डवच्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोतिवलिकर्म्मणोः ।
पूर्व्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोतिवलिकर्म्मणोः ॥ २

काममन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।
नैकस्मिन् कर्म्मणि ततो कर्म्मान्यत्तायते यतः ॥ ३

अग्न्यादिर्गौतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।
अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४

स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।
वामदेव्यजपात् पूर्व्वं प्रार्थयेदद्रविणोदयम् ॥ ५

आरोग्यमायुरैश्वर्य्यं धीर्धृतिः शं वलं यशः ।
ओजोवर्च्चः पशून् वीर्य्यं व्रह्म व्रह्मण्यमेव च ॥ ६

सौभाग्यं कर्म्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठं सुकर्त्तृताम् ।
सर्व्वमेतत् सर्व्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरोहिणः ॥ ७

न व्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो
न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।
सर्व्वे तदन्ताः क्रतवः सदाना
नान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान्।
घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा॥ ९
सामान्यपि पठन् सामघृतकुल्याभिरन्वहम्।
मेदःकुल्याभिरपि च अथर्व्वाङ्गिरसः पठन्॥ १०
मांसक्षीरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन्।
वाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम्॥ ११
ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम्।
पठन् मध्वाज्यकुल्याभिः पितॄनपि च तर्पयेत्॥ १२
ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च।
कामचारी च भवति सर्व्वेषु सुरसद्मसु॥ १३
गुर्व्वप्येनो न तं स्पृशेत् पङ्क्तिञ्चैव पुनाति सः।
यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक् तस्य तस्य च॥ १४
वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्द्दानफलमाप्नुयात्।
ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिच्यते॥ १५
इति चतुर्द्दशः खण्डः॥ १४॥

पञ्चदशः खण्डः।

ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता।
कर्म्मान्तेऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत्॥ १
यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते।
नावरार्द्धमतः कुर्य्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः॥ २
विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धहरो भवेत्।
स्वयञ्चेदुभयं कुर्य्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत्॥ ३

कुलर्त्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम्।
नातिक्रामेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम्॥ ४
अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते।
नैतावप्यृष्वा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि॥ ५
दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम्।
इतरेभ्यस्ततो देयादेव दानविधिः परः॥ ६
सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत्।
यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततः स्तेयेन युज्यते॥ ७
यस्य त्वेकगृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः।
गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मुर्खे व्यतिक्रमः॥ ८
ब्राह्मणाभिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्ज्जिते।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते॥ ९
आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा।
महीमयी वा कर्त्तव्या सर्व्वास्वाज्याहुतीषु च॥ १०
आज्यस्थाल्याः प्रमाणन्तु यथाकामन्तु कारयेत्।
सुदृढामव्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते॥ ११
तिर्य्यगूर्द्ध्वं समिन्मात्रा दृढ़ा नातिवृहन्मुखी।
मृन्मय्यौड़ुम्बरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते॥ १२
स्वशाखोक्तिः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः।
न चातिशिथिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा॥ १३
इध्मजातीयमिध्मार्द्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत्।
वृत्ताञ्चाङ्गुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाक्षमम्॥ १४
एषैव दर्व्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे।
दर्व्वी द्व्यङ्गुलपृथ्वग्रा तुरीयांऽनन्तमेक्षणम्॥ १५

मुषलोलूखले वार्क्षे स्वायते सुदृढ़े तथा।
इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६
दक्षिणं वामतो वाह्यमात्माभिमुखमेव च।
करं करस्य कुर्व्वीत करणेन्यस्य कर्म्मणः ॥ १७
कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ।
प्रदक्षिणं तथामौनः कुर्य्यात् परिसमूहनम् ॥ १८
वाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः।
त्रयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्द्दिशम् ॥ १९
प्रागग्रावभितः पश्चादुदगग्रमथापरम्।
न्यसेत् परिधिमन्यञ्चेदुदगग्रः स पूर्व्वतः ॥ २०
यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत्।
यवानामिव गोधमा व्रीहीणामिव शालयः ॥ २१

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

षोड़शः खण्डः।

पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते।
वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १
यदा चतुर्द्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत्।
अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते ॥ २
यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः।
आनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३
यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्द्दश्यपेक्षया।
अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्व्वपेत् ॥ ४

अष्टमेंऽशे चतुर्द्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५
आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्यैष्ठस्य या भवेत् ।
विशेषमाभ्यां ब्रुवतो चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६
अत्रेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते, चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।
तदन्त एव क्षयमेति कृत्स्नमेवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ॥ ७
यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यव्यस्तस्मिंस्तृतीयया
परिदृश्यो नोपजायते ।
एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा
क्षीणे तस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८
सम्मिश्रा च चतुर्द्दश्या अमावस्या भवेत् क्वचित् ।
खर्व्वितां तां विदुः केचिद्गताध्वामिति चापरे ॥ ९
वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।
यामांस्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १०
पक्षादावेव कुर्व्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ।
पूर्व्वाह्ण एव कुर्व्वन्ति विद्धेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११
स्वपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।
न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२
पितामहे म्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्व्वपेत् ।
पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३
पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।
कुर्य्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४
जीवन्तमपि दद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ।
पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् स्वपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५

पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोड़शम् ॥ १६
नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।
पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्य्यान्मासानुमासिकम् ॥ १७
असंस्कृतौ न संस्कार्य्यौ पूर्व्वौ पौत्रप्रपौत्रकैः ।
पितरं तत्र संस्कुर्य्यादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८
पापिष्ठमति शुद्धेन शुद्धं पापीकृतापि वा ।
पितामहेन पितरं संस्कुर्य्यादिति निश्चयः ॥ १९
ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्ज्जिते ।
व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २०
मातुः सपिण्डीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।
यथोक्तेनैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१
न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ।
स्वभर्त्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयस्तु पितुः पितुः ॥ २३

इति षोड़शः खण्ड. ॥ १६ ॥

सप्तदशः खण्डः ।

पुरतो यात्मनः कर्षूः सा पूर्व्वा परिकीर्त्त्यते ।
मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तद्दक्षिणत उत्तमा ॥ १
वायुग्निदिङ्मुखान्तास्ताः कार्य्याः सार्द्धाङ्गुलान्तराः ।
तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २

शङ्कुश्च खादिरः कार्य्यो रजतेन विभूषितः।
शङ्कुश्चैवोपवेशश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते॥ ३
अग्न्याशाग्रैः कुशैः कार्य्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः।
दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत्॥ ४
तगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम्।
सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम्॥ ५
स्वस्तरे सर्व्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते।
देवपूर्व्वं ततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत्॥ ६
आसनाद्यर्घ्यपर्य्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम्।
कृत्वा कर्म्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम्॥ ७
तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम्।
गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु॥ ८
आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात् तिलोदकम्।
पितरस्तस्य नाश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च॥ ९
कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृन्मयं स्मृतम्।
तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत्॥ १०
गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्पाण्यृतुभवानि च।
धूपञ्चैवानुपूर्व्वेण ह्यग्नौ कुर्य्यादनन्तरम्॥ ११
अग्नौकरणहोमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना।
प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिः श्रुतेः॥ १२
अपसव्येन वा कार्य्यो दक्षिणाभिमुखेन च।
निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै न हि हूयते॥ १३
स्वाहा कुर्य्यान्नचात्रान्ते न चैव जुहुयाद्धविः।
स्वाहाकारेण हुत्वाग्नौ पश्चान्मन्त्रं समापयेत्॥ १४

पित्रे यः पङ्क्तिमूर्द्धन्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।
हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ १५
न कुर्य्याद्धोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ।
अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६
सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।
परिग्रहणमात्रं तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७
पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।
अन्वारभ्य च सव्येन कुर्य्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८
यावदर्थमुपादाय हविषोऽभंकमभंकम् ।
चरुणा सह सन्नीय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९
पितुरुत्तरकर्ष्वंग्रे मध्यमे मध्यमस्य तु ।
दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्व्वणि निर्व्वपेत् ॥ २०
वाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।
सर्व्वं गोतमशाण्डिल्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥ २१
आवृत्य प्राणमायम्य पितॄन् ध्यायन् यथार्थतः ।
जपंस्तेनैव चावृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२
शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्न्यपि वा पचेत् ।
यस्तु शाकादिको होमः कार्य्योऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३
अान्वष्टक्यं मध्यमायामिति गोभिलगोतमौ ।
वार्क्कखण्डिश्च सर्व्वासु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४
स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्य्याद्यद्यनुकल्पितम् ।
श्रपयेत्तं सवत्सायास्तरुण्या गोः पयस्यनु ॥ २५

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अष्टादशः खण्डः ।

सायमादि प्रातरन्तमेकं कर्म्म प्रचक्षते ।
दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १
ऊर्द्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाग्रिमः ।
य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २
ऊर्द्ध्वं पूर्णाहुतिं कुर्य्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
वैश्वदेवन्तु पाकान्ते बलिकर्म्मसमन्वितम् ॥ ३
ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः ।
यजमानस्ततोऽश्नीयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४
वैवाहिकेऽग्नौ कुर्व्वीत सायं प्रातस्त्वतन्द्रितः ।
चतुर्थीकर्म्म कृत्वैतदेतच्छात्यायनेर्म्मतम् ॥ ५
ऊर्द्ध्वं पूर्णाहुतिः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
प्रातर्होमस्तदेव स्यादेष एवोत्तरो विधिः ॥ ६
पौर्णमास्यत्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् ।
तदहर्ज्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७
अहूयमानेऽन्नञ्चं सेवयेत् कालं समाहितः ।
सम्पन्ने तु यथा तत्र हूयते तदिहोच्यते ॥ ८
आहुताः परिसङ्ख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ।
मन्त्रेण विधिवद्धुत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९
यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
चतस्रस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १०
अपि वाज्ञातमित्येषा प्राजापत्यापि वाहुतिः ।
होतव्या त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११

यद्याग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः क्वचित् ।
अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२
अग्नयेऽप्सुमते चैव जुहुयाद्वैद्युतेन चेत् ।
अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद्द्युरग्निना ॥ १३
गृहदाहाग्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवान् द्विजैः ।
दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४
द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
असंसृष्टं जागरयेद्गिरिशर्म्मैवमुक्तवान् ॥ १५
न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिम् ।
स्वगर्भसत्क्रियार्थांश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६
अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्व्वत्र लौकिकः ।
न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७
यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम् ।
चरुं निरुप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तन्तु तस्य तत् ॥ १८
परेणाग्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुते स्वयम् ।
पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९
अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
भोजने पतितान्नस्य चरुर्व्वैश्वानरो भवेत् ॥ २०
स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्म्मसु ।
पिण्डानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१
भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्व्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२
महानसेऽन्नं या कुर्य्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
प्रणवाद्यपि वा कुर्य्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३

यत्नवास्तुनि मुष्थाञ्च स्तम्बे दर्भवटौ तथा ।
दर्भसङ्ख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४

इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः खण्डः ।

निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यर्त्विजं तथा ।
प्रवसेत् कार्य्यवान् विप्रो वृथैव नचिरं क्वचित् ॥ १
मनसा नैत्यिकं कर्म्म प्रवसन्नप्यतन्द्रितः ।
उपविश्य शुचिः सर्व्वं यथाकालमनुद्रवेत् ॥ २
पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रुष्योऽग्निर्व्विनीतया ।
सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्त्तृभक्तया ॥ ३
या वा स्याद्वीरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया ।
दक्षा प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४
दिनैकेन न कर्म्मस्यात् यथाज्यैष्ठं स्वशक्तितः ।
विभज्य सह वा कुर्य्युर्यथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५
स्त्रीणां सौभाग्यतो जैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
न हि ख्यात्या न तपसा भर्त्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६
भर्त्तुरादेशवर्त्तिन्या यथोमा बहुभिर्व्रतैः ।
अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७
विनयावनतापि स्त्री भर्त्तुर्या दुर्भगा भवेत् ।
अमुत्रोमाग्निभर्त्तॄणामवज्ञातिः कृता तया ॥ ८
श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्भ्यः स प्रमुच्यते ॥ ९

पापिष्ठं दुर्भगामन्त्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम्।
प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १०
पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं न किं नरकं व्रजेत्।
कृच्छ्रान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११
पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान् न लोकान् समश्नुते।
दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२
सदारोऽन्यान् पुनर्दारान् कथञ्चित् कारणान्तरात्।
य इच्छेदग्निमान् कर्त्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते ॥ १३
स्वेऽग्नावेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन।
न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥ १४
षड़ाहुतिकमन्येन जुहुयाद्ध्रुवदर्शनात्।
न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात् तावद्यावन्न परिणीयते ॥ १५
पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम्।
तत् षड़ाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्त्तितम् ॥ १६

इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

इति कात्यायनविरचिते कर्म्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥

विंशः खण्डः।

असमक्षन्तु दम्पत्योर्होतव्यं नर्त्विगादिना।
द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेद्धुतमनर्थकम् ॥ १
विहायाग्निं सभार्य्यश्चेत् सीमामुल्लङ्घ्य गच्छति।
होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २

अरण्योः क्षयनाशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः।
पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते॥ ३
ज्येष्ठा चेद्बहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति।
पुनराधानमत्रैक इच्छन्ति न तु गौतमः॥ ५
दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्व्वसंस्थिताम्।
पात्रैश्चाथाग्निमादध्यात् कृतदारोऽविलम्बितः॥ ४
एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्व्वमारिणीम्।
दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्म्मवित्॥ ६
द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः।
जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत्॥ ७
मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुतसृजेत्।
ब्रह्मोज्झं तं विजानीयाद्यश्च कामात् समुत्सृजेत्॥ ८
मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं न हि त्यजेत्।
उपाधिनापि तत्कर्म्म यावज्जीवं समापयेत्॥ ९
रामोऽपि कृत्वा सौवर्णां सीतां पत्नीं यशस्विनीम्।
ईजे यज्ञैर्व्वहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः॥ १०
यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्य्यां कथञ्चन।
स स्त्री सम्पद्यते तेन भार्य्या वास्य पुमान् भवेत्॥ ११
भार्य्या मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा।
अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे॥ १२
मान्या चेन्म्रियते पूर्व्वं भार्य्या पतिविमानिता।
त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति॥ १३
पूर्व्वैव योनिः पूर्व्वावृत् पुनराधानकर्म्मणि।
विशेषोऽत्राग्न्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा॥ १४

कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम्।
अध्यायः केवलाग्नेयः कस्तेजाभिरमानसः॥ १५
अग्निमीड़े अग्न आयाह्यग्न आयाहि वीतये।
तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृड़ेति च॥ १६
इत्यष्टावाहुतीर्हुत्वा यथाविध्यनुपूर्व्वशः।
पूर्णाहुत्यादिकं सर्व्वमन्यत् पूर्व्ववदाचरेत्॥ १७
अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत् तिष्ठति पूर्व्वयोः।
न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते॥ १८
विनष्टं स्रुक् स्रुवं न्युब्जं प्रत्यक्स्थलसुदर्च्चिषि।
प्रत्यगग्रञ्च मुषलं प्रहरेज्जातवेदसि॥ १९
इति विंशः खण्ड॥ २०॥

एकविंशः खण्डः।

स्वयं होमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम्।
तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाच्चोपवेशनम्॥ १
हुतायां सायमाहुत्यां दुर्व्वलश्चेद्गृही भवेत्।
प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चेच्छ्वः पुनर्न वा॥ २
दुर्व्वलं स्नापयित्वा तु शुद्धचेलाभिसंवृतम।
दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिष्मत्यां निवेशयेत्॥ ३
घृतेनाभक्तमाप्लाव्य सवस्त्रमुपवीतिनम।
चन्दनोक्षितसर्व्वाङ्गं सुमनोभिर्व्विभूषितम्॥ ४
हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु।
मुखेष्वथापिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः॥ ५

आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम्।
एकोऽनुगच्छेत् तस्यार्द्धमर्द्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि॥ ६
अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः।
सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलः पिण्डदानवत्॥ ७
अथ पुत्रादिराप्लुत्य कुर्य्याद्दारुचयं महत्।
भूप्रदेशे शुचौ देशे पश्चाच्चित्यादिलक्षणे॥ ८
तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे।
आज्यपूर्णां स्रुवं दद्याद्दक्षिणाग्रां नसि स्रुवम्॥ ९
पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसीतराम्।
पार्श्वयोः शूर्पचमसी सव्यदक्षिणयोः क्रमात्॥ १०
मूषलेन सहान्युब्जमन्तरुर्व्वोरुदूखलम्।
चत्री विलीकमत्रैवमनश्रुनयनो विभीः॥ ११
अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः।
अथाग्निं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः॥ १२
अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः।
असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुरीरयन्॥ १३
एवं गृहपतिर्दग्धः सर्व्वं तरति दुष्कृतम्।
यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम्॥ १४
यथा स्वायुधधृक् पान्थो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः।
अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति॥ १५
एवमेषोऽग्निमान् यज्ञपात्रायुधविभूषितः।
लोकानन्यानतिक्रम्य एवं ब्रह्मैव विन्दति॥ १६

इत्येकविंशः खण्डः॥ २१॥

द्वाविंशः खण्डः।

अथानवेक्षमित्यापः सर्व्वे एव शवस्पृशः।
स्नात्वा सचैलमाचम्य दद्युरस्योदकं स्थले ॥ १
गोत्रनामानुरादान्ते तर्पयामीत्यनन्तरम्।
दक्षिणाग्रान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २
एवं कृतोदकान् सम्यक् सर्व्वान् शाद्वलसंस्थितान्।
आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३
मा शोकं कुरुतानित्ये सर्व्वस्मिन् प्राणधर्म्मिणि।
धर्म्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४
मानुष्ये कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम्।
यः करोति स सम्मूढ़ो जलवुद्वुदसन्निभे ॥ ५
गन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्द्दैवतानि च।
फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्त्यलोको न यास्यति ॥ ६
पञ्चधा स स्मृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः।
कर्म्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ७
सर्व्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ८
श्लेष्माश्रु वान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः।
अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः प्रयत्नतः ॥ ९
एवमुक्ता व्रजेयुस्ते गृहाद्बालपुरःसराः।
स्नानाग्निस्पर्शनाज्याशैः शुध्येयुरितरे कृतैः ॥ १०

इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशः खण्डः।

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत्।
कृष्णाजिनादिकस्वात्र विशेषः सूत्रचोदितः॥ १
विदेशमरणेऽस्थीनि ह्याहृत्याभ्यज्य सर्पिषा।
दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत्॥ २
अस्थ्नामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता।
भर्ज्जयेदस्थिसङ्ख्यानि ततः प्रभृति सूतकम्॥ ३
महापातकसंयुक्तो दैवात् स्यादग्निमान् यदि।
पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आ-दोषसंक्षयात्॥ ४
प्रायश्चित्तं न कुर्य्याद्यः कुर्व्वन् वा म्रियते यदि।
गृह्यं निर्व्वापयेच्छ्रौतमप्स्वस्येत् सपरिच्छदम्॥ ५
सादयेदुभयं वाप्सु ह्यद्भ्योऽग्निरभवद् यतः।
पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत्॥ ६
अनयैवावृता नारी दग्धव्या वा व्यवस्थिता।
अग्निप्रदानमन्त्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः॥ ७
अग्निनैव दहेद्भार्य्यां सतन्त्रा पतिता न चेत्।
तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके॥ ८
अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्नां सञ्चयनं भवेत्।
यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः सोऽधुनोच्यते॥ ९
स्नान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः।
सिञ्चेदस्थीनि सर्व्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन्॥ १०
शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः।
आज्येनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गन्धवारिणा॥ ११

मृत्पात्रसम्पुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च।
श्वभ्रं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेद्दक्षिणामुखः॥ १२
पूरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम्।
दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्य्यात् पूर्व्वोक्तकर्म्मणा॥ १३
एवमेवाग्टहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते।
स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादयातोऽनुक्तमुच्यते॥ १४

इति त्रयोविंशः खण्डः॥ २३॥

चतुर्व्विंशः खण्डः।

सूतके कर्म्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते।
होमः श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः॥ १
अकृतं हावयेत् स्मार्त्ते तदभावे कृताकृतम्।
कृतं वा हावयेदन्नमन्नरम्भविधानतः॥ २
कृतमोदनशक्त्वादि तण्डुलादि कृताकृतम्।
व्रीह्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा वुधैः॥ ३
सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने।
एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत्॥ ४
न त्यजेत् सूतके कर्म्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित्।
न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपश्चरन्॥ ५
पितर्य्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हिचित्।
अशौचं कर्म्मणोऽन्ते स्यात् त्र्यहं वा ब्रह्मचारिणः॥ ६
श्राद्धमग्निमतः कार्य्यं दाहादेकादशेऽहनि।
प्रत्याब्दिकन्तु कुर्व्वीत प्रमीताहनि सर्व्वदा॥ ७

द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं षाण्मासिके तथा।
सपिण्डीकरणञ्चैव एतद्वै श्राद्धषोड़शम्॥ ८
एकाहेन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः।
न्यूनाः संवत्रश्चैव स्यातां षाण्मासिके तदा॥ ९
यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु।
एकस्मिन्नह्नि देयानि सपुत्रस्यैव सर्व्वदा॥ १०
न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्रया अपि क्वचित्।
न पुत्रस्य पिता दद्यान्नानुजस्य तथाग्रजः॥ ११
एकादशेऽह्नि निर्व्वर्त्त्य अर्व्वाग्दर्शाद्यथाविधि।
प्रकुर्व्वीताग्निमान् पुत्रो मातापित्रोः सपिण्डताम्॥ १२
सपिण्डिकरणादूर्द्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम्।
एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः॥ १३
कर्षूसमन्वितं मुक्ता यथाद्यं श्राद्धषोड़शम्।
प्रत्याब्दिकञ्च शेषेषु पिण्डाः स्युः षड़िति स्थितिः॥ १४
अर्घ्येऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवने जने।
तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च॥ १५
ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्यग्निसत्क्रिया।
श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित्॥ १६

इति चतुर्व्विंशः खण्डः॥ २४

पञ्चविंशः खण्डः ।

मन्त्राम्नाये ऽग्न इत्येतत् पञ्चकं लाघवार्थिभिः ।
पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्राणामेव विंशतिः ॥ १
अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्य्याबहुवदूह्य च ।
समस्य पञ्चमीसूक्ते चतुश्चतुरिति श्रुतेः ॥ २
प्रथमे पञ्चके पापी लक्ष्मीरिति पदं भवेत् ।
अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ॥ ३
द्वितीये तु पतिघ्नीस्यादपुत्रेति तृतीयके ।
चतुर्थे त्वपसव्येति इदमाहुतिर्विंशकम् ॥ ४
हुतिहोमे न प्रयुञ्ज्याद्गोनामसु तथाष्टसु ।
चतुर्थ्यामन्ना इत्यतद्गोनामसु हि हूयते ॥ ५
लताग्रपल्लवो गूढ़ः शुङ्गेति परिकीर्त्त्यते ।
पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मबन्धुस्तथाश्रुतः ॥ ६
शलाटु नीलमित्युक्तं ग्रन्थः स्तबक उच्यते ।
कपुष्णिकाभितः केशा मूर्द्ध्नि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७
श्वाविच्छलाका शललो तथा वीरतरः शरः ।
तिलतण्डुलसम्पर्कः कृषरः सोऽभिधीयते ॥ ८
नामधेये मुनिवसुपिशाचाबहुवत् सदा ।
यत्रास्य पितरो देवा यष्टव्यास्तिथिदेवताः ॥ ९
आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
आषाढ़ाद्ये धनिष्टाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १०
द्वन्द्वान्येतानि बहुवदृक्षाणा जुहुयात् सदा ।
द्वन्द्वद्वयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११

देवता अपि हूयन्ते बहुवत् सर्पवस्त्वपः।
देवाश्च पितरश्चैव हिषद्भर्भार्श्विनौ सदा॥ १२
ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्म्मणि।
वाढ़मोमिति वा ब्रूयात् तथा चैवानुपालयेत्॥ १३
सशिखं वपनं कार्य्यमास्नानादब्रह्मचारिणा।
आशरीरविमोचाय ब्रह्मचर्य्यं न चेद्भवेत्॥ १४
न गात्रोत्सादनं कुर्य्यादनापदि कदाचन।
जलक्रीड़ामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाप्लवेत्॥ १५
देवतानां विपर्य्यासे जुहोतिषु कथं भवेत्।
सर्व्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः॥ १६
संस्कारा अतिपत्येरन् स्वकालश्चेत् कथञ्चन।
हुत्वैतदेव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः॥ १७
अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नं योऽत्त्यकामतः।
वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते॥ १८

इति पञ्चविंशः खण्डः॥ २५॥

षड्विंशः खण्डः।

चरुः समसनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्म्मणि।
वृषभोत्सर्ज्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च॥ १
आवण्यां वा प्रदोषे यो कृष्यारम्भे तथैव च।
कथमेतेषु निर्व्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः॥ २
देवतासङ्ख्यया ग्राह्या निर्व्वपास्तु पृथक् पृथक्।
तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्धोमस्यापि पृथक् पृथक्॥ ३

यावता होमनिर्व्वृत्तिर्भवद्यो यत्र कीर्त्तिता ।
शेषश्चैव भवेत् किञ्चित् तावन्तं निर्व्वपेच्चरुम् ॥ ४
चरौ समश्ननीये तु पितृयज्ञे चरौ तथा ।
होतव्यं मेचणेनान्य उपस्तीर्णाभिघारितम् ॥ ५
कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः ।
वृषोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६
पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः ।
अन्यस्मादुपदेशात्तु प्रस्तरारोहणस्य च ॥ ७
अथवा मार्गपाल्येऽह्नि कालो गोयज्ञकर्म्मणः ।
नीराजनेऽह्नि वाश्वानामितितन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८
शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।
धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः स्मृतः ॥ ९
आश्वयुज्यां तथा कृष्यां वास्तुकर्म्मणि याज्ञिकाः ।
यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १०
द्वे पञ्च द्वे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।
शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११
पयो यदाज्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।
दध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२
व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।
यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३
संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्य्यन्ते गोतमादिभिः ।
अतोऽष्टकादयः कार्य्याः सर्व्वे कालाक्रमोदिताः ॥ १४
सकृदप्यष्टकादीनि कुर्य्यात् कर्म्माणि यो द्विजः ।
स पङ्क्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतश्चुतः ॥ १५

एकाहमपि कर्म्मस्थो योऽग्निशुश्रुषकः शुचिः।
नयत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते॥ १६
यस्त्वाधायाग्निमाशास्य देवादीन्नैभिरिष्टवान्।
निराकर्त्तामरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः॥ १७
इति षड्विंशः खण्डः।

सप्तविंशः खण्डः।

यच्छ्राद्धं कर्म्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत्।
अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्य्यं तदुच्यते॥ १
एकसाध्येष्वर्वर्हिःषु न स्यात् परिसमूहनम्।
नोदगासादनञ्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः॥ २
अभावे व्रीहियवयोर्दध्ना वा पयसापि वा।
तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा॥ ३
रौद्रन्तु राक्षसं पित्र्यमासुरञ्चाभिचारिकम्।
उक्त्वा मन्त्रं स्पृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च॥ ४
यजनीयेऽह्नि सोमश्चेद्वारुण्यां दिशि दृश्यते।
तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्याद्द्विजातये॥ ५
लवणं मधु मांसञ्च क्षारांशो येन ह्रयते।
उपवासेन भुञ्जीत नोक्तरात्रौ न किञ्चन॥ ६
स्वकाले सायमाहुत्य अप्राप्तौ होतृहव्ययोः।
प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति॥ ७
प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः।
प्राक्पौर्णमासाद्दर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु॥ ८

वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम्।
प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्तनुयाद्व्रतम्॥ ९
होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा।
पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम्॥ १०
अनृचो माणवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः।
रुरुर्गौरमृगः प्रोक्तस्तमरः शल उच्यते॥ ११
केशान्तिको ब्राह्मणस्य दण्डः कार्य्यः प्रमाणतः।
ललाटसम्मितो राज्ञः स्यात्तु नासान्तिको विशः॥ १२
ऋजवस्ते तु सर्व्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः।
अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः॥ १३
गौर्विशिष्टतया विप्रैर्व्वेदेष्वपि निगद्यते।
न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्व्वर उच्यते॥ १४
येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते।
वरस्तत्र भवेद्दानमपि वाच्छादयेद्गुरुम्॥ १५
अस्थानोच्चारविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम्।
प्रमादिकं श्रुतौ यत् स्याद्यातयामत्वकारि तत्॥ १६
प्रत्यब्दं यदुपाकर्म्म सोत्सर्गं विधिवद्द्विजैः।
क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत्॥ १७
अयातयामैश्छन्दोभिर्यत् कर्म्म क्रियते द्विजैः।
क्रीड़मानमपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम्॥ १८
गायत्रीञ्च सगायत्रां बार्हस्पत्यमिति त्रिकम्।
शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्य्यात्ततः श्रुतिम्॥ १९
छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम्।
तच्छन्दस्काभिरेवर्ग्भिराद्याभिर्होम इष्यते॥ २०

पर्व्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेयुत्तरादिभिः।
अङ्गेषु चर्म्मामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः॥ २१

इति सप्तविंशः खण्डः॥ २७

अष्टाविंशः खण्डः।

अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टा धाना भवन्ति ते।
भृष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटः स्थाण्डिक उच्यते॥ १
नाधीयीत रहस्यानि सोत्तराणि विचक्षणः।
न चोपनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनात्॥ २
उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयीत धर्म्मवित्।
उत्सर्गश्चैक एवैषां तैष्यां प्रौष्ठपदेऽपि वा॥ ३
अजातव्यञ्जना लोम्नी न तया सह संविशेत्।
अयुगूः काकवन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत्॥ ४
संसक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः।
स्मार्त्ते कर्म्मणि सर्व्वत्र श्रौते त्वध्वर्य्युणोदितः॥ ५
यस्यां दिशि वलिं दद्यात्तामेवाभिमूखो वलिम्।
श्रवणाकर्म्मणि भवेन्नाग्नकर्म्म न सर्व्वदा॥ ६
वलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनं तथा।
प्रत्यहं न भवेयातामुल्मुकन्तु भवेत् सदा॥ ७
पृषातकप्रेषणयोर्नवस्य हविषस्तथा।
शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्व्वेऽधिकारिणः॥ ८
ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम्।
अवेक्षेद्धविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत्॥ ९

सकला बदरीशाखा फलवत्यभिधीयते।
घनाविसिकताशङ्काः स्मृता जातुशिलास्तु ताः॥ १०
नष्टा विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च।
तदेवाहृत्य संस्कार्य्या नापेक्षेदाग्रहायणीम्॥ ११
श्रवणाकर्म्म लुप्तञ्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना।
आग्रहायणिकं कुर्य्याद्वलिवर्ज्जमशेषतः॥ १२
ऊर्द्ध्वं स्वस्तरशायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा।
सप्तरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा॥ १३
नोर्द्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागारं नियम्यते।
नाहतास्तरणञ्चैव न पार्श्वञ्चापि दक्षिणम्॥ १४
इद्धश्चेदाग्रहायण्यामावृत्तावपि कर्म्मणः।
कुम्भो मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भमृचं पठेत्॥ १५
अल्पानां यो विघातः स्यात् स वाधो वहुभिः स्मृतः।
प्राणसम्मित इत्यादिवासिष्ठं वाधितं यथा॥ १६
विरोधो यत्र वाक्यानां प्रमाणं तत्र भूयसाम्।
तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकीर्त्तितः॥ १७
त्र्यम्वकं करतलमपूपा मण्डकाः स्मृताः।
पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णञ्च चीवरम्॥ १८
स्पृशन्ननामिकाग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि।
अनुमन्त्रणीयं सर्व्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत्॥ १९

इत्यष्टाविंशः खण्डः॥ २८॥

एकोनत्रिंशः खण्डः ।

चालनं दर्भकूर्च्चेन सर्व्वत्र स्रोतसां पशोः ।
तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्यादसार्थे पार्श्वदारुणी ॥ १
सप्त तावन्मूर्द्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।
नाभिः श्रोणिरपानञ्च गोस्रोतांसि चतुर्द्दश ॥ २
क्षुरो मांसावदानार्थः कृत्स्ना शिष्टकृदाहृता ।
वसामादाय जुहुयात् तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ ३
हृज्जिह्वा क्रोड़मस्थीनि यकृद्वृक्कौ गुदं स्तनाः ।
श्रोणिस्कन्धसटापार्श्वं पश्वङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४
एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ख्यया ।
पार्श्वस्य वृक्कसक्थ्नोश्च द्वित्वादाहुश्चतुर्द्दश ॥ ५
चरितार्था श्रुतिः कार्य्या यस्मादप्यनुकल्पशः ।
अतोऽष्टर्च्चेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावपि ॥ ६
अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्राप्तये पशोः ।
तावतः पायसान् पिण्डान् पश्वभावेऽपि कारयेत् ॥ ७
उहनव्यञ्जनार्थन्तु पश्वाभावेऽपि पायसम् ।
सद्रवं श्रपयेत् तद्वदन्वाष्टक्येऽपि कर्म्मणि ॥ ८
प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः ।
गयादौ पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ८
भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायत्नप्रदर्शनात् ॥ १०
आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डैः क्रियाविधिः ।
तदालभ्याप्यनध्यायविधानश्रवणादपि ॥ ११

विद्वन्मतमुपादाय ममाप्येतद्‌धृदि स्थितम्।
प्रधानमुभयोर्यस्मात् तस्मादेष समुच्चयः॥ १२
प्राचीनावीतिना कार्य्यं पित्र्येषु प्रोक्षणं पशोः।
दक्षिणोद्वासनान्तञ्च चरोर्निर्व्वपणादिकम्॥ १३
मन्त्रयश्चावदानानां प्रधानार्थो न होतरः।
प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत्॥ १४
द्वीपमुन्नतमाख्यातं शादा चैविष्टका स्मृता।
कौलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः॥ १५
द्वारगवाक्षस्तम्भैः कर्द्दमभित्त्यन्तकोणवेधैश्च।
नेष्टं वास्तुद्वारं विद्धमनाक्रान्तमार्य्यैश्च॥ १६
वशङ्गमाविति व्रीहीन्क्षुङ्क्ष्वेति यवांस्तथा।
अमावित्यत्र नामोक्त्वाजुहुयात् क्षिप्रहोमवत्॥ १७
साक्षतं सुमनोमुक्तमुदकं दधिसंयुतम्।
अर्घ्यं दधिमधुभ्याञ्च मधुपर्को विधीयते॥ १८
कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जलौ।
कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत्॥ १९

इत्येकोनत्रिंशः खण्डः॥ २९

इति कात्यायनविरचिते कर्म्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः॥

इन्द्र बृहस्पति संवादः

बृहस्पतिसंहिता।

इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम्।
मघवान् वाग्विदां श्रेष्ठं पर्य्यपृच्छद् बृहस्पतिम्॥ १
भगवन् केन दानेन सर्व्वतः सुखमेधते।
यद्दत्तं यन्महार्घञ्च तन्मे ब्रूहि महातपः॥ २
एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः।
वाचस्पतिर्म्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह॥ ३
सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानञ्च वासव।
एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते॥ ४
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नञ्च वासव।
सर्व्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति॥ ५
फालाक्रष्टां महीं दत्त्वा सबीजां शस्यशालिनीम्।
यावत् सूर्य्यकरा लोकास्तावत् स्वर्गे महीयते॥ ६
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः।
अपि गोचर्म्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति॥ ७
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम्।
दश तान्येव विस्तारो गोचर्म्मैतन्महाफलम्॥ ८
सवृषं गोसहस्रञ्च यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम्।
बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म्म इति स्मृतम्॥ ९
विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोनियुक्ताय जितेन्द्रियाय।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम्॥

यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले।
एवं पुण्याः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्ज्जिताः॥ ११
यथाप्सु पतितः सद्यस्तैलविन्दुः प्रसर्पति।
एवं भूमिकृतं दानं ग्रस्ये ग्रस्ये प्ररोहति॥ १२
अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान्।
स नरः सर्व्वदा भूपो यो ददाति वसुन्धराम्॥ १३
यथा गौर्भरते वत्सं चीरमुत्सृज्य चीरिणी।
एवं दत्ता सहस्राच्च भूमिर्भरति भूमिदम्॥ १४
शङ्खं भद्रासनं छत्रं चरस्थावरवारणाः।
भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दर॥ १५
आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः।
शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम्॥ १६
आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः।
भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति॥ १७
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती।
तारयन्ति हि दातारं सर्व्वात् पापादसंशयम्॥ १८
प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदाः।
तृप्ता यान्त्यन्नदातारः चुधिता यान्त्यनन्नदाः॥ १९
काङ्क्षन्ति पितरः सर्व्वे नरकाद्भयभीरवः।
गयां यो यास्यति पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति॥ २०
एष्टव्या वहवः पुत्राः यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्॥ २१
लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः।
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते॥ २२

नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुद्धरते तु यः।
षष्टिर्व्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः॥ २३
यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कुलात्तिष्ठति चोद्धृतम्।
पितरस्तस्य गच्छन्ति सोमलोकं शुभाद्युतिम्॥ २४
पृथ्वो यदोर्द्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च।
अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति॥ २५
वहुभिर्व्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम्॥ २६
यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः।
गवां शतसहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृती॥ २७
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुन्धराम्।
स्वविष्ठायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते॥ २८
आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत्॥ २९
भूमिदो भूमिहर्त्ता च नापरं पुण्यपापयोः।
ऊर्द्ध्वाधो वावतिष्ठेत यावदाभूतसंप्लवम्॥ ३०
अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्य्यसुताश्च गावः।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं
गाञ्च महीञ्च दद्यात्॥ ३१
षड़शीतिसहस्राणां योजनानां वसुन्धराम्।
स्वतो दत्ता तु सर्व्वत्र सर्व्वकामप्रदायिनी॥ ३२
भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति।
उभौ तौ पुण्यकर्म्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ॥ ३३
सर्व्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम्।
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम्॥ ३४

यो न हिंस्यादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्व्विधम् ।
तस्य देहाद्वियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥ ३५
अन्यायेन हृता भूमिर्य्यैर्नरैरपहारिता ।
हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमं कुलम् ॥ ३६
हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोवृतः ।
स वध्यो वारुणैः पाशैस्तिर्य्यग्योनिषु जायते ॥ ३७
अश्रुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकीर्त्तनम् ।
ब्राह्मणस्य हृते चेत्रे हृतं त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३८
वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्त्ता न शुध्यति ॥ ३९
गामेकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्द्धमङ्गुलम् ।
रुन्धन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४०
अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ।
गोवीथीं ग्रामरथ्याञ्च श्मशानं गोकुलं तथा ॥ ४१
सम्पीड्य नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
ऊषरे निर्ज्जले स्थाने प्रास्तं शस्यं विसर्ज्जयेत् ॥ ४२
जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ ४३
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ।
हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदेत् ॥ ४४
सर्व्वं भूम्यनृते हन्ति मास्म भूम्यनृतं वदीः ।
ब्रह्मस्वे मा रतिं कुर्य्याः प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ४५
अनौषधमभैषजः विषमं तद्धलाहलम् ।
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥ ४६

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम्।
लौहखण्डाश्मचूर्णञ्च विषञ्च जरयेन्नरः॥ ४७
ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमान् जरयिष्यति।
मन्युप्रहरणा विप्रा राजानः शस्त्रपाणयः॥ ४८
शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम्।
मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः॥ ४९
चक्रात् तीव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत्।
अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्य्यदग्धास्तथैव च॥ ५०
मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति।
अग्निर्दहति तेजसा सूर्य्यो दहति रश्मिभिः॥ ५१
राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना।
ब्रह्मस्वेन तु यत् सौख्यं देवस्वेन तु या रतिः॥ ५२
तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम्।
ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम्॥ ५३
गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीड़येत्।
ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति॥ ५४
प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति।
ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च॥ ५५
संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम्।
श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव॥ ५६
सन्तुष्टाय विनीताय सर्व्वभूतहिताय च।
वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणाञ्च संयमः॥ ५७
ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यद्दत्तं हि तदक्षयम्।
आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु॥ ५८

विनश्येत् पात्रदौर्व्वल्यात् तच्च पात्रं विनश्यति।
एवं गाश्च हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान्॥ ५९
अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत्।
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः॥ ६०
बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः।
कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव॥ ६१
यस्तटाकं नवं कुर्य्यात् पुराणं वापि खानयेत्।
स सर्व्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गे लोके महीयते॥ ६२
वापीकूपतड़ागानि उद्यानोपवनानि च।
पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम्॥ ६३
निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव।
स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात्॥ ६४
एकाहन्तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम।
कुलानि तारयेत् तस्य सप्त सप्त पराण्यपि॥ ६५
दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः।
प्रोक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधाञ्च विन्दति॥ ६६
कृत्वापि पापकर्म्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने।
ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते॥ ६७
भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य ह्रियते यदा।
न चावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम्॥ ६८
निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीड़ितैः।
तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम्॥ ६९
उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव।
मोहाच्चलति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः॥ ७०

अन्नं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात्।
रूपमैश्वर्य्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते॥ ७१
फलमूलाशणात् पूज्य स्वर्गं सत्येन लभ्यते।
प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्व्वत्र सुखमश्नुते॥ ७२
गवाढ्यं शक्रदीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः।
स्त्रियस्त्रिषवणस्नायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत्॥ ७३
नित्यस्नायी भजेद्रर्कं सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः।
न तत् साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशके॥ ७४
अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते।
रत्नानां प्रतिसंहारे पशून् पुत्रांश्च विन्दति॥ ७५
नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत्।
सततञ्चैकशायी यः स लभेदीप्सितां गतिम्॥ ७६
वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः।
अक्षयास्तस्य लोकाः स्युः सर्व्वकामगमास्तथा॥ ७७
उपवासञ्च दीक्षाञ्च अभिषेकञ्च वासव।
कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते॥ ७८
अधीत्य सर्व्ववेदान् वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते।
पावनं चरते धर्म्मं स्वर्गे लोके महीयते॥ ७९
बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः।
चत्वारि तेषां वर्द्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम्॥ ८०

इति बृहस्पतिसंहिता।

दक्षसंहिता। सप्ताध्यायी

प्रथमोऽध्यायः।

सर्व्वधर्म्मार्थतत्त्वज्ञः सर्व्ववेदविदां वरः।
पारगः सर्व्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः॥ १
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः॥ २
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा।
एतेषान्तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत्॥ ३
जातमात्रः शिशुस्तावद्यावदष्टौ समा वयः।
स हि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः॥ ४
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथानृते।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते॥ ५
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोड़शवार्षिकः॥ ६
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्वेदव्रतानि च।
ब्रह्मचारी भवेत् तावदूर्द्ध्वं स्नातो भवेद्गृही॥ ७
द्विविधो ब्रह्मचारी तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः।
उपकुर्व्वाणकस्त्वाद्यो द्वितीयो नैष्ठिकः स्मृतः॥ ८
यो गृहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत् पुनः।
न यतिर्न वनस्थश्च सर्व्वाश्रमविवर्ज्जितः॥ ९
अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः।
आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः॥ १०

जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये चरतस्तु यः।
नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्व्वाणोऽप्याश्रमाच्युतः।
त्रयाणामानुलोम्यं हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥ ११
प्रातिलोम्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः।
मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥ १२
गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्नखलोम्ना वनाश्रितः।
त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ १३
यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाश्रमी।
उक्तकर्म्मक्रमेणोक्तो न कालो मुनिभिः स्मृतः ॥ १४
द्विजानान्तु हितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥ १५
इति दाक्षे धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः।

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं यद्द्विजेन दिने दिने।
तत् सर्व्वं सम्प्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥ १
उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत्।
नित्यनैमित्तिकैर्युक्तः काम्यैश्चान्यैरगर्हितः ॥ २
यः स्वकर्म्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः।
अज्ञानाद्यदि वा मोहात् स तेन पतितो भवेत् ॥ ३
दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते।
द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥ ४
षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक्।
विभागेष्वेषु यत् कर्म्म तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ५

उषःकाले तु सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत्।
ततः स्नानं प्रकुर्व्वीत दन्तधावनपूर्व्वकम्॥ ६
अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः।
स्रवत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम्॥ ७
क्लिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च।
अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह॥ ८
नानास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान्।
अस्नात्वा नाचरेत् कर्म्म जपहोमादि किञ्चन॥ ९
प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा।
समस्तजन्मजं पापं त्रिभिर्व्वर्षैर्व्यपोहति॥ १०
उषस्युषसि यत् स्नानं सन्ध्यायामुदिते रवौ।
प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम्॥ ११
प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत्।
सर्व्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम्॥ १२
स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते।
अनेन तु विधानेन आचान्तः शुचितामियात्॥ १३
प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिबेदम्बु वीक्षितम्।
संवृत्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम्॥ १४
संहत्य तिसृभिः पूर्व्वमास्यमेवमुपस्पृशेत्।
ततः पादौ समभ्युक्ष्य अङ्गानि समुपस्पृशेत्॥ १५
अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम्।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुःश्रोत्रे पुनःपुनः॥ १६
कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयञ्च तलेन वै।
सर्व्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत्॥ १७

सन्ध्यायाञ्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः।
सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो हि विशेषतः।
स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते॥ १८
सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्व्वकर्म्मसु।
यदन्यत् कुरुते कर्म्म न तस्य फलमश्नुते॥ १९
सन्ध्याकर्म्मावसाने तु स्वयं होमो विधीयते।
स्वयं होमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते॥ २०
ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भ्राता भागिनेयोऽथ विट्पतिः। जामाता
एभिरेव हुतं यत्तु तद्धुतं स्वयमेव हि॥ २१
देवकार्य्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम्।
देवकार्य्याणि पूर्व्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे॥ २२
पितॄणामपराह्णे च कार्य्याण्येतानि यत्नतः॥ २३
पौर्व्वाह्णिकन्तु यत् कर्म्म यदि तत् सायमाचरेत्।
न तस्य फलमाप्नोति वन्ध्यास्त्रीमैथुनं यथा॥ २४
दिवसस्याद्यभागे तु सर्व्वमेतद्विधीयते।
द्वितीये च तथा भागे वेदाभ्यासो विधीयते॥ २५
वेदाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्यते।
ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः षड़ङ्गसहितस्तु सः॥ २६
वेदस्वीकरणं पूर्व्वं विचारोऽभ्यसनं जपः।
ततो दानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा॥ २७
समित् पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः।
तृतीये चैव भागे तु पोष्यवर्गार्थसाधनम्॥ २८
पिता माता गुरुर्भार्य्या प्रजा दीनाः समाश्रिताः।
अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्ग उदाहृतः॥ २९

ज्ञातिर्बन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः।
अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्ग उदाहृतः॥ ३०
भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम्।
नरकं पीड़ने चास्य तस्माद्‌यत्नेन तं भरेत्॥ ३१
सार्व्वभौतिकमन्नाद्यं कर्त्तव्यन्तु विशेषतः।
ज्ञानविद्भिः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत्॥ ३२
स जीवति य एवैको बहुभिश्चोपजीव्यते।
जीवन्तो मृतकाश्चान्ये य आत्मम्भरयो नराः॥ ३३
बह्वर्थे जीव्यते कैश्चित् कुटुम्बार्थे तथा पराः।
आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्वोदरेणापि दुःखितः॥ ३४
दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता।
अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः॥ ३५
यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यज्जुहोति दिने दिने।
तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति।
चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत्॥ ३६
तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाकृत्रिमे जले।
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते॥ ३७
तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत् पुनर्भिद्यते त्रिधा।
मलापहरणं पश्चान्मन्त्रवत्तु जले स्मृतम्॥ ३८
सन्ध्यास्नानमुभाभ्याञ्च स्नानभेदाः प्रकीर्त्तिताः।
मार्ज्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः॥ ३९
उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्र्या जप उच्यते।
सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः॥ ४०

विश्वामित्र ऋषिश्छन्दो गायत्री सा विशिष्यते।
पञ्चमे च तथा भागे संविभागो यथार्हतः॥ ४१
पितृदेवमनुष्याणां कीटानाञ्चोपदिश्यते।
देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्य्यग्भिश्चोपजीव्यते॥ ४२
गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माज्ज्येष्ठाश्रमी गृही।
त्रयाणामाश्रमाणान्तु गृहस्थो योनिरुच्यते॥ ४३
तेनैव सीदमानेन सीदन्तीहेतरे त्रयः।
मूलप्राणो भवेत् स्कन्धः स्कन्धाच्छाखाः सपल्लवाः॥ ४४
मूलेनैव विनष्टेन सर्व्वमेतद्विनश्यति।
तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन रक्षितव्यो गृहाश्रमी॥ ४५
राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्या माननीयश्च सर्व्वदा।
गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण गृहाश्रमी॥ ४६
न चैव पुत्रदारेण स्वकर्म्मपरिवर्ज्जितः।
अस्नात्वा चाप्यहुत्वा चाजप्त्वादत्त्वा च मानवः॥ ४७
देवादीनामृणी भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते।
एक एव हि भुङ्क्तेऽन्नमपरोऽन्नेन भुज्यते॥ ४८
न भुज्यते स एवैको यो भुङ्क्तेऽन्नं स साक्षिणा।
विभागशीलो यो नित्यं क्षमायुक्तो दयापरः॥ ४९
देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्म्मिकः।
दया लज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता॥ ५०
एते यस्य गुणाः सन्ति स गृही मुख्य उच्यते।
संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत्॥ ५१
भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत्।
इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत्॥ ५२

अष्टमे लोकयात्रा तु बहिः सन्ध्या ततः पुनः।
होमो भोजनकञ्चैव यच्चान्यद्गृहकृत्यकम्॥ ५३
कृत्वा चैवं ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाहरेत्।
प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत्॥ ५४
यामद्वयं शयानो हि ब्रह्मभूयाय कल्पते।
नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा॥ ५५
तथा तथैव कार्य्याणि न कालस्तु विधीयते।
अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते॥ ५६
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुखमिच्छता।
सर्व्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविश्च यत्॥ ५७
भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसीदति॥ ५८

इति दाक्षे धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

सुधा नव गृहस्थस्य शब्दयामि नवैव तु।
तथैव नव कर्म्माणि विकर्म्माणि तथा नव॥ १
प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव।
सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु॥ २
अदेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्व्वदा।
नवका नव निर्द्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः॥ ३
सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते।
मनश्चक्षुर्म्मुखं वाक्यं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम्॥ ४

अभ्युत्थानमिहागच्छ पृच्छालापप्रियान्वितः।
उपासनमनुव्रज्या कार्य्याण्येतानि यत्नतः॥ ५
ईषद्दानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च।
पादशौचं तथाभ्यङ्गमाश्रयः शयनं तथा॥ ६
किञ्चिच्चान्नं यथाशक्ति नास्यानश्नन् गृहे वसेत्।
मृज्जलञ्चार्थिने देयमेतान्यपि सदा गृहे॥ ७
सन्ध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम्।
वैश्वदेवं तथातिथ्यमुद्धृतञ्चापि शक्तितः॥ ८
पितृदेवमनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम्।
मातापितृगुरूणाञ्च संविभागो यथार्हतः॥ ९
एतानि नव कर्म्माणि विकर्म्माणि तथा पुनः।
अनृतं पारदार्य्यञ्च तथाभक्षस्य भक्षणम्॥ १०
अगम्यागमनापेयपानं स्तेयञ्च हिंसनम्।
अश्रौतकर्म्माचरणं मित्रधर्म्मबहिष्कृतम्॥ ११
नवैतानि विकर्म्माणि तानि सर्व्वाणि वर्ज्जयेत्।
आयुर्व्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम्॥ १२
तपो दानावमानौ च नव गोप्यानि यत्नतः।
आरोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविक्रयाः॥ १३
कन्यादानं वृषोत्सर्गो रहःपापमकुत्सनम्।
प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाश्रमिणस्तथा॥ १४
मातापित्रोर्गुरौ मित्रे विनीते चोपकारिणि।
दीनानाथविशिष्टेभ्यो दत्तन्तु सफलं भवेत्॥ १५
धूर्त्ते बन्दिनि मन्दे च कुवैद्ये कितवे शठे।
चाटुचारणचौरेभ्यो दत्तं भवति निष्फलम्॥ १६

सामान्यं याजितं न्यास आधिर्द्दाराश्च तद्धनम्।
क्रमायातञ्च निक्षेपः सर्व्वस्वञ्चान्वये सति॥ १७
आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्व्वदा।
यो ददाति स मूढ़ात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः॥ १८
नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम्।
इह लोके परे च श्रीः स्वर्गस्थश्च न मुञ्चति॥ १९
यथैवात्मा परस्तद्वद्द्रष्टव्यः सुखमिच्छता।
सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे॥ २०
सुखं वा यदि वा दुःखं यत् किञ्चित् क्रियते परे।
ततस्तत्तु पुनः पश्चात् सर्व्वमात्मनि जायते॥ २१
न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया।
क्रियाहीने न धर्म्मः स्याद्धर्म्महीने कुतः सुखम्॥ २२
सुखं वाञ्छन्ति सर्व्वे हि तच्च धर्म्मसमुद्भवम्।
तस्माद्धर्म्मः सदा कार्य्यः सर्व्ववर्णैः प्रयत्नतः॥ २३
न्यायागतेन द्रव्येण कर्त्तव्यं पारलौकिकम्।
दानञ्च विधिना देयं काले पात्रे गुणान्विते॥ २४
समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यञ्च यथाक्रमम्।
दाने फलविशेषः स्याद्धिंसायां तावदेव तु॥ २५
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे।
सहस्रगुणमाचार्य्ये त्वनन्तं वेदपारगे॥ २६
विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम्।
न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति॥ २७
व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते।
एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत्॥ २८

मातापितृविहीनन्तु संस्कारोद्वहनादिभिः।
यः स्थापयति तस्येह पुण्यसङ्ख्या न विद्यते॥ २९
न तच्छ्रेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते।
यच्छ्रेयः प्राप्यते पुंसा विप्रेण स्थापितेन तु॥ ३०
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता॥ ३१

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छन्दोऽनुवर्त्तिनी।
गृहाश्रमसमं नास्ति यदि भार्य्या वशानुगा॥ १
तया धर्म्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते।
प्राकाम्ये वर्त्तमाना तु स्नेहान्न तु निवारिता॥ २
अवश्या सा भवेत् पश्चाद्यथा व्याधिरुपेक्षितः।
अनुकूला न वाग्दुष्टा दक्षा साध्वी प्रियंवदा॥ ३
आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी॥ ४
अनुकूलकलत्रो यस्तस्य स्वर्ग इहैव हि।
प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः॥ ५
स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम्।
रक्त एको विरक्तोऽन्यस्तस्मात् कष्टतरं नु किम्॥ ६
गृहवासः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम्।
सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्त्तिनी॥ ७

दुःखा हृष्टा सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम्।
प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः॥ ८

योषित् सर्व्वा जलौकेव भूषणाच्छादनाशनैः।
सुभृत्यापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति॥ ९

जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी।
इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्य्यं बलं सुखम्॥ १०

सशङ्का बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत्।
भृत्यवन्मन्यते पश्चाद्वृद्धभावे स्वकं पतिम्॥ ११

अनुकूला न वाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिव्रता।
एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः॥ १२

या हृष्टमनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा।
भर्त्तुः प्रीतिकरी नित्यं सा भार्य्या ह्यीतरा जरा॥ १३

शिष्यो भार्य्या शिशुर्भ्राता पुत्रो दासः समाश्रितः।
यस्यैतानि विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम्॥ १४

प्रथमा धर्म्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी।
दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते॥ १५

धर्म्मपत्नी समाख्याता निर्द्दोषा यदि सा भवेत्।
दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्य्या गुणान्विता॥ १६

अदुष्टापतितां भार्य्यां यौवने यः परित्यजेत्।
स जीवनान्ते स्त्रीत्वञ्च वन्ध्यत्वञ्च समाप्नुयात्॥ १७

दरिद्रं व्याधितञ्चैव भर्त्तारं यावमन्यते।
शुनी गृध्री च मकरी जायते सा पुनःपुनः॥ १८

मृते भर्त्तरि या नारी समारोहेद्धुताशनम्।
सा भवेत्तु शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते॥ १९

व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात्।
तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते॥ २०

इति दाक्षे धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्य्यं त्याज्यं मनीषिभिः।
विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाम्यया॥ १
शौचे यत्नः सदा कार्य्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः।
शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः॥ २
शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा।
मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम्॥ ३
अशौचाद्धि वरं बाह्यंतस्मादाभ्यन्तरं वरम्।
उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः॥ ४
एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा।
उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्रस्तु पादयोः॥ ५
गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम्।
द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम्॥ ६
अर्द्धप्रसृतिमात्रन्तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता।
द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्त्तिता॥ ७
लिङ्गेऽप्यत्र समाख्याता त्रिपर्व्वी पूर्य्यते यया।
एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्॥ ८
त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम्।
दातव्यमुदकं तावन्मृदभावो यथा भवेत्॥ ९

मृदा जलेन शुद्धिः स्यान्न क्लेशो न धनव्ययः।
यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम्॥ १०
एतदेव दिवा शौचः रात्रावन्यद्विधीयते।
अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव ह्यनापदि॥ ११
दिवोदितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते।
तदर्द्धमातुरस्याहुस्त्वरायामर्द्धमध्वनि॥ १२
न्यूनाधिकं न कर्त्तव्यं शौचे शुद्धिमभीप्सता।
प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृते॥ १३
इति दाक्षे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः॥ ५

षष्ठोऽध्यायः।

सूतकन्तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युसमुद्भवम्।
यावज्जीवं तृतीयन्तु यथावदनुपूर्व्वशः॥ १
सद्यःशौचं तथैकाहो द्वित्रिचतुरहस्तथा।
दशाहो द्वादशाहश्च पक्षो मासस्तथैव च॥ २
मरणान्तं तथा चान्यद्दशपक्षन्तु सूतके।
उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः॥ ३
ग्रन्थार्थतो विजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम्।
सकल्पं सरहस्यञ्च क्रियावांश्चेन्न सूतकी॥ ४
राजर्त्विग्दीक्षितानाञ्च बाले देशान्तरे तथा।
व्रतिनां सत्रिणाञ्चैव सद्यःशौचं विधीयते॥ ५
एकाहस्तु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः।
हीने हीनतरे चैव द्वित्रिचतुरहस्तथा॥ ६

जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति॥ ७
अस्नात्वा चाप्यहुत्वा च भुङ्क्तेऽदत्त्वा च यः पुनः।
एवंविधस्य सर्व्वस्य सूतकं समुदाहृतम्॥ ८
व्याधितस्य कदर्य्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्व्वदा।
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः॥ ९
व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः।
श्रद्धात्यागविहीनस्य भस्मान्तं सूतकं भवेत्॥ १०
न सूतकं कदाचित् स्याद्यावज्जीवन्तु सूतकम्।
एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम्॥ ११
सूतके मृतके चैव तथा च मृतसूतके।
एतत्संहतशौचानां मृतशौचेन शुध्यति॥ १२
दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते।
दशाहात्तु परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्म्मवित्॥ १३
दानञ्च विधिना देयमशुभात्तारकं हि तत्।
मृतकान्ते मृतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम्॥ १४
एतत् संहतशौचानां पूर्व्वाशौचेन शुध्यति।
उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते॥ १५
चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यमस्थिसञ्चयनं द्विजैः।
ततः सञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते॥ १६
वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेको यदा पतिः।
दशषट्त्र्यहमेकाहः प्रसवे सूतकं भवेत्॥ १७
यज्ञकाले विवाहे च देशभङ्गे तथैव च।
हूयमाने तथाग्नौ च नाशौचं मृतसूतके॥ १८

सुस्थकाले त्विदं सर्व्वमशौचं परिकीर्त्तितम्।
आपद्गतस्य सर्व्वस्य सूतके न तु सूतकम्॥ १९

इति दाक्षे धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥ ६

सप्तमोऽध्यायः।

लोको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः।
इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम्॥ १
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा।
तर्कश्चैव समाधिश्च षड़ङ्गो योग उच्यते॥ २
नारण्यसेवनाद्‌योगो नानेकग्रन्थचिन्तनात्।
व्रतैर्यज्ञैस्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत्॥ ३
न च पद्मासनाद्‌योगो न नासाग्रनिरीक्षणात्।
न च शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन स भवेत् क्वचित्॥ ४
न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतैस्तथा।
लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित्॥ ५
अभियोगात्तथाभ्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात्।
पुनःपुनश्च निर्व्वेदाद्‌योगः सिध्यति नान्यथा॥ ६
आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रीड़नकेन च।
सर्व्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा॥ ७
यश्चात्मनिरतो नित्यमात्मक्रीड़स्तथैव च।
आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः॥ ८
रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः।
आत्मन्येव सुतृप्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिध्यति॥ ९

सुप्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि विशेषतः।
ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम्॥ १०
य आत्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति।
ब्रह्मीभूय स एवं हि दक्षपक्ष उदाहृतः॥ ११
विषयासक्तचित्तो हि यतिर्मोक्षं न विन्दति।
यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगी विवर्ज्जयेत्॥ १२
विषयेन्द्रियसंयोगं केचिद्योगं वदन्ति हि।
अधर्म्मो धर्म्मरूपेण गृहीतस्तैरपण्डितैः॥ १३
मनसस्त्वात्मनश्चैव संयोगञ्च तथापरे।
उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवञ्चिताः॥ १४
वृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि।
एकीकृत्य विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते॥ १५
कषायमोहविक्षेप लज्जाशङ्कादिचेतसः।
व्यापारास्तु समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत्॥ १६
कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्राम्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः।
देवासुरमनुष्यैस्तु स जेतुं नैव शक्यते॥ १७
बलेन परराष्ट्राणि गृह्णन् शूरस्तु नोच्यते।
जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः॥ १८
बहिर्मुखानि सर्व्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै।
सर्व्वञ्चैवेन्द्रियग्रामं मनस्यात्मनि योजयेत्॥ १९
सर्व्वभावविनिर्म्मुक्तः क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत्।
एतद्ध्यानञ्च योगश्च शेषाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः॥ २०
त्यक्त्वा विषयभोगांश्च मनो निश्चलतां गतम्।
आत्मशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्त्तितः॥ २१

चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम्।
द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम्॥ २२
यन्नास्ति सर्व्वलोकस्य तदस्तीति विरुध्यते।
कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते॥ २३
स्वसंवेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारी मैथुनं यथा।
अयोगी नैव जानाति जात्यन्धो हि यथा घटम्॥ २४
नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत्।
तत् सूक्ष्मत्वादनिर्देश्यं परं ब्रह्म सनातनम्॥ २५
बुधस्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा।
मन्यते स्त्री च मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते॥ २६
सत्त्वोत्कटाः सुराश्चापि विषयेण वशीकृताः।
प्रमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्म्मानुषैरत्र का कथा॥ २७
तस्मात् त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम्।
इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते॥ २८
न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्म्मिभिः।
वाताहतं तथा चित्तं तस्मात् तस्य न विश्वसेत्॥ २९
त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः।
यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्हं एव सः॥ ३०
ब्रह्मचर्य्यं सदा रक्षेदष्टधा मैथुनं पृथक्।
स्मरणं कीर्त्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम्॥ ३१
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च।
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः॥ ३२
न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन।
एतैः सर्व्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः॥ ३३

पारिव्रज्यं गृहीत्वा च यो धर्म्मे नावतिष्ठति।
श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत्॥ ३४
एको भिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम्।
त्रयो ग्रामस्तथा ख्यात ऊर्द्धन्तु नगरायते॥ ३५
नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा।
एतत्त्रयं प्रकुर्व्वाणः स्वधर्म्माच्च्यवते यतिः॥ ३६
राजवार्त्तादि तेषान्तु भिक्षावार्त्ता परस्परम्।
स्नेहपैशुन्यमात्सर्य्यं सन्निकर्षादसंशयम्॥ ३७
लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः।
एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम्॥ ३८
ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशीलता।
भिक्षोश्चत्वारि कर्म्माणि पञ्चमो नोपपद्यते॥ ३९
तपोजपैः कृशीभूतो व्याधितोऽवसथावहः।
वृद्धो ग्रहगृहीतश्च यश्चान्यो विकलेन्द्रियः॥ ४०
नीरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथावहः।
स दूषयति तत् स्थानं पशून् पीड़यतीति च॥ ४१
नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्य्याद्विनश्यति।
ब्रह्मचर्य्याविनष्टन्तु कुलञ्चैव तु नाशयेत्॥ ४२
वसन्नावसथे भिक्षुर्म्मैथुनं यदि सेवते।
तस्यावसथनाथस्य मूलान्यपि निकृन्तति॥ ४३
आश्रमे तु यतिर्यस्य मूहूर्त्तमपि विश्रमेत्।
किं तस्यान्येन धर्म्मेण कृतकृत्योऽभिजायते॥ ४४
सञ्चितं यद्गृहस्थेन पापमामरणान्तिकम्।
स निर्दहति तत् सर्व्वमेकरात्रोषितो यतिः॥ ४५

योगाश्रमपरिश्रान्तं यस्तु भोजयते यतिम्।
निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ ४६
यस्मिन् देशे वसेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः।
सोऽपि देशो भवेत् पूतः किं पुनस्तस्य बान्धवाः॥ ४७
द्वैतञ्चैव तथाद्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च।
न द्वैतं नापि चाद्वैतमित्येतत् परमार्थिकम्॥ ४८
नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेण भावितः।
ईदृशायामवस्थायामवाप्यं परमं पदम्॥ ४९
द्वैतपक्षे समास्था ये अद्वैते तु व्यवस्थिताः।
अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः॥ ५०
तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति।
ततः शास्त्राण्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थसञ्चयाः॥ ५१
दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम्।
अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोकताम्॥ ५२
इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा।
स पुत्रपौत्रपशुमान् कीर्त्तिञ्च समवाप्नुयात्॥ ५३
श्रावयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि वा द्विजः।
अक्षयं भवति श्राद्धं पितृभ्यश्चोपजायते॥ ५४

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

कर्मविपाकाध्यायः

षडध्यायी

शातातपसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम्।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नाङ्कितशरीरिणाम्॥ १
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम्।
प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः॥ २
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मनि जायते।
उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम्॥ ३
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम्।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमो भवेत्॥ ४
पूर्व्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः॥ ५
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीकासा अतिसारभगन्दरौ॥ ६
दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनम्।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः॥ ७
जलोदरं यकृत् प्लीहा शूलरोगव्रणानि च।
श्वासाजीर्णज्वरच्छर्दिर्भ्रममोहगलग्रहाः॥ ८
रक्तार्व्वुदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः।
दण्डापतानकश्चित्र वपुःकम्पविचर्च्चिकाः॥ ९
वल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः।
अर्शआद्या नृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि॥ १०

अन्ये च बहुशो रोगा जायन्ते पापसङ्कराः।
उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात्॥ ११
महापापेषु सर्व्वं स्यात् तदर्द्धमुपपातके।
दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्प्यं व्याधिबलाबलम्॥ १२
अथ साधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते।
गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी॥ १३
वृषदाने शुभोऽनड्वान् शुक्लाम्बरसकाञ्चनः।
निवर्त्तनानि भूदाने दश दद्याद्द्विजातये॥ १४
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्त्तनम्।
दश तान्येव गोचर्म्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते॥ १५
सुवर्णशतनिष्कन्तु तदर्द्धार्द्धप्रमाणतः।
अश्वदाने मृदु श्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत्॥ १६
महिषीं माहिषे दाने दद्यात् स्वर्णायुधान्विताम्।
दद्याद्गजं महादाने सुवर्णफलसंयुतम्॥ १७
लक्षसङ्ख्यार्हणं पुष्पं प्रदद्याद्देवतार्च्चने।
दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने॥ १८
रुद्रं जपेल्लक्षपुष्पैः पूजयित्वा च त्र्यम्बकम्।
एकादश जपेद्रुद्रान् दशांशं गुग्गुलैर्घृतैः॥ १९
हुत्वाभिषेचनं कुर्य्यान्मन्त्रैर्व्वरुणदेवतैः।
शान्तिके गणशान्तिश्च ग्रहशान्तिकपूर्व्वकम्॥ २०
धान्यदाने शुभं धान्यं खारीषष्टिमितं स्मृतम्।
वस्त्रदाने पट्टवस्त्रद्वयं कर्पूरसंयुतम्॥ २१
दशपञ्चाष्टचतुर उपवेश्य द्विजान् शुभान्।
विधाय वैष्णवीं पूजां सङ्कल्प्य निजकाम्यया॥ २२

धेनुं दद्याद् द्विजातिभ्यो दक्षिणाञ्चापि शक्तितः।
अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्करणैर्द्विजान् ॥ २३
याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम्।
तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २४
पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्च्चयेद्विधिवद्द्विजान्।
सन्तुष्टा ब्राह्मणा दद्युरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥ २५
जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्म्मणि।
सर्व्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ २६
ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः।
सर्व्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ २७
उपवासो व्रतञ्चैव स्नानं तीर्थफलं तपः।
विप्रैः सम्पादितं सर्व्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् ॥ २८
सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः।
प्रणम्य शिरसा धार्य्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २९
ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्ज्जलं सार्व्वकामिकम्।
तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ३०
तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः।
भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह बन्धुभिः ॥ ३१

इति शातातपीये कर्म्मविपाके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः।

ब्रह्महा नरकस्यान्ते पाण्डुकुष्ठी प्रजायते।
प्रायश्चित्तं प्रकुर्व्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १

चत्वारः कलशाः कार्य्याः पञ्चरत्नसमन्विताः।
पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संवृताः॥ २
अश्वस्थानादिमृद्युक्तास्तीर्थोदकसुपूरिताः।
कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः॥ ३
सर्व्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः।
रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत्॥ ४
तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणञ्च चतुर्म्मुखम्।
पलार्द्धार्द्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्म्मितम्॥ ५
अर्च्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम्।
यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि॥ ६
पूर्व्वादिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः।
पठेयुः स्वस्ववेदांस्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः॥ ७
दशांशेन ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम्।
मध्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्तिलहेमभिः॥ ८
द्वादशाहमिदं कर्म्म समाप्य द्विजपुङ्गवः।
तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि॥ ९
ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम्।
ब्राह्मणेभ्यस्तथा देवमाचार्य्याय निवेदयेत्॥ १०
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः।
प्रीताः सर्व्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम्॥ ११
इत्युदीर्य्य मुहुर्भक्त्या तमाचार्य्यं क्षमापयेत्।
एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठी विशुध्यति॥ १२
कुष्ठी गोवधकारी स्यान्नरकान्तेऽस्य निष्कृतिः।
स्थापयेद् घटमेकन्तु पूर्व्वोक्तद्रव्यसंयुतम्॥ १३

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पाम्बरान्वितम्।
रक्तकुम्भन्तु तत् कृत्वा स्थापयेद्दक्षिणां दिशम्॥ १४
ताम्रपात्रं न्यसेत् तत्र तिलचुर्णेन पूरितम्।
तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम्॥ १५
यजेत् पुरुषसूक्तेन पापं मे शाम्यतामिति।
सामपारायणं कुर्य्यात् कलसे तत्र सामवित्॥ १६
दशांशं सर्षपैर्हुत्वा पावमान्यभिषेचने।
विहिते धर्मराजानमाचार्य्याय निवेदयेत्॥ १७
यमोऽपि महिषारूढ़ो दण्डपाणिर्भयावहः।
दक्षिणाशापतिर्द्देवो मम पापं व्यपोहतु॥ १८
इत्युच्चार्य्य विसृज्यैनं मासं सङ्कल्पमाचरेत्।
ब्रह्मगोवधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः॥ १९
पितृहा चेतनाहीनो मातृहान्धः प्रजायते।
नरकान्ते प्रकुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि॥ २०
प्राजापत्यानि कुर्व्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः।
व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णपलसम्मिताम्॥ २१
कुम्भं रौप्यमयञ्चैव ताम्रपात्राणि पूर्व्ववत्।
निष्कहेम्ना तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः॥ २२
पट्टवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत् तं विधानतः।
नावं द्विजाय तां दद्यात् सर्व्वोपस्करसंयुताम्॥ २३
वासुदेव जगन्नाथ सर्व्वभूताशयस्थित।
पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्त्तिहृत्॥ २४
इत्युदीर्य्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्ज्जयेत्।
अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्यो दक्षिणां ददेत्॥ २५

हिंसा प्रायश्चित्ताध्याय

स्वसृघाती तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते ।
मूको भ्रातृवधे चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥ २६
सोऽपि पापविशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात् सुवर्णफलसंयुतम् ॥ २७
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य ब्राह्मणीं तां विसर्ज्जयेत् ।
सरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदेवते ॥ २८
दुष्कर्म्मकरणात् पापं पाहि मां परमेश्वरि ।
बालघाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ २९
ब्राह्मणोद्वाहनञ्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
श्रवणं हरिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥ ३०
महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
षडङ्गैकादशै रुद्रै रुद्रः समभिधीयते ॥ ३१
रुद्रैस्तथैकादशभिर्म्महारुद्रः प्रकीर्त्तितः ।
एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥ ३२
जुहुयाच्च दशांशेन दूर्व्वयायुतसङ्ख्यया ।
एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥ ३३
पलान्येकादश तथा दद्याद्द्विजानुसारतः ।
अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्यो दक्षिणान्दिशेत् ॥ ३४
स्नापयेद्दम्पती पश्चान्मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः ।
आचार्य्याय प्रदेयानि वस्त्रालङ्करणानि च ॥ ३५
गोत्रहा पुरुषः कुष्ठी निर्व्वंशश्चोपजायते ।
स च पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यशतञ्चरेत् ॥ ३६
व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।
स्त्रीहन्ता चातिसारी स्यादश्वत्थान् रोपयेद्दश ॥ ३७

दद्याच्च शर्कराधेनुं भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
राजहा क्षयरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥ ३८
गोभूहिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ।
घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥ ३९
इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशाम्यति ।
रक्तार्व्बुदी वैश्यहन्ता जायते स च मानवः ॥ ४०
प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥ ४१
प्राजापत्यं सकृच्चैवं दद्याद्धेनुं सदक्षिणाम् ।
कारूणाञ्च बधे चैव रूक्षभाषः प्रजायते ॥ ४२
तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्यो वृषभः सितः ।
सर्व्वकार्य्येष्वसिद्धार्थो गजघाती भवेन्नरः ॥ ४३
प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत् ।
गणनाथस्य मन्त्रन्तु मन्त्री लक्षमितं जपेत् ॥ ४४
कुलत्थशाकैः पूपैश्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥ ४५
स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात् कर्पूरकं पलम् ।
अश्वे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ॥ ४६
शतं पलानि दद्याच्च चन्दनान्यघनुत्तये ।
महिषीघातने चैव कृष्णगुल्मः प्रजायते ॥ ४७
खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ।
निष्कत्रयस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्धिरण्मयीम् ॥ ४८
तरक्षौ निहते चैव जायते काकरेक्षणः ।
दद्याद्रत्नमयीं धेनुं स तत्पातकशान्तये ॥ ४९

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥ ५०

हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः ।
अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्णपलनिर्म्मितः ॥ ५१

अजाभिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥ ५२

उरभ्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
कस्तुरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्धये ॥ ५३

मार्ज्जारे निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
पारावतं ससौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ ५४

शुकसारिकयोर्घाते नरः स्खलितवाग्भवेत् ।
सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥ ५५

वकघाती दीर्घनसो दद्याद्गां धवलप्रभाम् ।
काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥ ५६

हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ।
तदर्द्धार्द्धप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥ ५७

इति शातातपीये कर्म्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

सुरापः श्यावदन्तः स्यात् प्राजापत्यान्तरं तथा ।
शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्धये ॥ १

जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः।
ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः॥ २
मद्यपो रक्तपित्ती स्यात् स दद्यात् सर्पिषो घटम्।
मधुनोऽर्द्धघटञ्चैव सहिरण्यं विशुद्धये॥ ३
अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते क्रिमिलोदरः।
यथावत्तेन शुद्ध्यर्थमुपोष्यं भीष्मपञ्चकम्॥ ४
उदक्या वीक्षितं भुक्त्वा जायते क्रिमिलोदरः।
गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुध्यति॥ ५
भुक्त्वा चास्पृश्य संस्पृष्टं जायते क्रिमिलोदरः।
त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते॥ ६
परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते।
लक्षहोमं स कुर्व्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि॥ ७
मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः।
प्राजापत्यत्रयं कुर्य्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान्॥ ८
विषदः स्याच्छर्द्दिरोगी दद्याद्दशपयस्विनीः।
मार्गहा पादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं समाचरेत्॥ ९
पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान्।
घृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलसम्मितम्॥ १०
धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तत्पापविशुद्धये।
ब्रह्मकूर्च्चमयीं धेनुं दद्याद्वाञ्च सदक्षिणाम्॥ ११
शूली परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने।
सोऽन्नदानं प्रकुर्व्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः॥ १२
दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत्।
तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः॥ १३

सुरालये जले वापि शकृन्मूत्रं करोति यः।
गुदरोगो भवेत् तस्य पापरूपः सुदारुणः॥ १४
मासं सुरार्चनेनैव गोदानाद्दितयेन तु।
प्राजापत्येन चैकेन शाम्यन्ति गुदजा रुजः॥ १५
गर्भपातनजा रोगा यकृत्प्लीहजलोदराः।
तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम्॥ १६
एतेषु दद्याद्विप्राय जलधेनुं विधानतः।
सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम्॥ १७
प्रतिमाभङ्गकारी च अप्रतिष्ठः प्रजायते।
संवत्सरत्रयं सिञ्चेदश्वत्थं प्रतिवासरम्॥ १८
उद्वाहयेत् तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः।
तत्र संस्थापयेद्देवं विघ्नराजं सुपूजितम्॥ १९
दुष्टवादी खण्डितः स्यात् स वै दद्याद्विजातये।
रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम्॥ २०
खल्वाटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम्।
परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम्॥ २१
सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान्।
निष्कत्रयमितं हेम स दद्यात् सत्यवर्त्तिनाम्॥ २२
इति शातातपीये कर्म्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्यान्ते जायते विप्रहेमहृत् ।
स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥ १
औडुम्बरो ताम्रचौरो नरकान्ते प्रजायते ।
प्राजापत्यं स कृत्वात्र ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥ २
कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥ ३
रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ।
रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥ ४
मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्द्धजः ।
मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥ ५
त्रपुहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशतं त्रपु ॥ ६
सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
उपोष्य दिवसं दद्याद्घृतधेनुं विधानतः ॥ ७
दुग्धहारी च पुरुषो जायते बहुमूत्रकः ।
स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ ८
दधिचौर्य्येण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ ९
मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुपोष्य द्विजातये ॥ १०
इक्षोर्विकारहारी च भवेदुदरगुल्मवान् ।
गुड़धेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये ॥ ११

लोहहारी च पुरुषः कब्बुराङ्गः प्रजायते।
लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम्॥ १२
तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्ड्वादिपीड़ितः।
उपोष्य स तु विप्राय दद्यात् तैलघटद्वयम्॥ १३
आमान्नहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते।
स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्म्मितौ॥ १४
पक्कान्नहरणाच्चैव जिह्वारोगः प्रजायते।
गायत्र्याः स जपेल्लक्षं दशांशं जुहुयात् तिलैः॥ १५
फलहारी च पुरुषो जायते व्रणिताङ्गुलिः।
नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने॥ १६
ताम्बूलहरणाच्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते।
सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम्॥ १७
शाकहारी च पुरुषो जायते नीललोचनः।
ब्राह्मणाय प्रदद्याद्वै महानीलमणिद्वयम्॥ १८
कन्दमूलस्य हरणात् ह्रस्वपाणिः प्रजायते।
देवतायतनं कार्य्यमुद्यानं तेन शक्तितः॥ १९
सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते।
स लक्षमेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि॥ २०
दारुहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते।
स दद्याद्विदुषे शुद्धौ काश्मीरजपलद्वयम्॥ २१
विद्यापुस्तकहारी च किल मूकः प्रजायते।
न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम्॥ २२
वस्त्रहारी भवेत् कुष्ठी सम्प्रदद्यात् प्रजापतिम्।
हेमनिष्कमितञ्चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये॥ २३

ऊर्णाहारी लोमशः स्यात् स दद्यात् कम्बलान्वितम्।
स्वर्णनिष्कमितं हेमवह्निं दद्याद्विजातये॥ २४
पट्टसूत्रस्य हरणान्निर्लोमा जायते नरः।
तेन धेनुः प्रदातव्या विशुद्ध्यर्थं द्विजन्मने॥ २५
औषधस्यापहरणे सूर्य्यावर्त्तः प्रजायते।
सूर्य्यायार्घ्यः प्रदातव्यो मासं देयञ्च काञ्चनम्॥ २६
रक्तवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान्।
सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम॥ २७
विप्ररत्नापहारी चाप्यनपत्यः प्रजायते।
तेन कार्य्यं विशुद्ध्यर्थं महारुद्रजपादिकम्॥ २८
मृतवत्सोदितः सर्व्वो विधिरत्र विधीयते।
दशांशहोमः कर्त्तव्यः पलाशेन यथाविधि॥ २९
देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः।
ज्वरो महाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च॥ ३०
ज्वरे रौद्रं जपेत् रुद्रं महारुद्रं महाज्वरे।
अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्द्वयं जपेत्॥ ३१
नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणीयुतः।
तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तितः॥ ३२

इति शातातपीये कर्म्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम
चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्यस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
चाण्डालीगमने चैव हीनकोषः प्रजायते ॥ १
तस्य प्रतिक्रियां कर्त्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।
कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाल्यविभूषितम् ॥ २
तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।
सुवर्णनिष्कषट्केन निर्म्मितं नरवाहनम् ॥ ३
यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
अथर्व्ववेदविद्विप्रो ह्याथर्व्वणं समाचरेत् ॥ ४
सुवर्णपुत्तलिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्यया ।
दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥ ५
धनानामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।
सौम्याशाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपोहतु ॥ ६
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य आचार्य्याय यथाविधि ।
दद्याद्देवं हीनकोषे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥ ७
गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते ।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या शास्त्रदृष्टेन कर्म्मणा ॥ ८
स्थापयेत् कुम्भमेकन्तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्यविभूषितम् ॥ ९
तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
सुवर्णनिष्कषट्केन निर्म्मितं यादसाम्पतिम् ॥ १०
यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।
सामविद्ब्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥ ११

सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्यया।
दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन्॥ १२
यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः।
संसाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे॥ १३
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य आचार्य्याय यथाविधि।
दद्याद्देवमलङ्कृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रशान्तये। १४
स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते।
भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते॥ १५
तस्य प्रतिक्रियां कर्त्तुं पूर्व्वतः कलशं न्यसेत्।
पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम्॥ १६
तस्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम्।
सुवर्णनिष्कषट्केन निर्म्मितं वज्रधारिणम्॥ १७
यजेत् पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम्।
यजुर्व्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत्॥ १८
सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु।
दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन्॥ १९
देवानामधिपो देवो वज्री विष्णुनिकेतनः।
शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निकृन्ततु॥ २०
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य आचार्य्याय यथाविधि।
दद्याद्देवं सहस्राक्षं स पापस्यापनुत्तये॥ २१
भ्रातृभार्य्याभिगमनाद्गलत्कुष्ठं प्रजायते।
स्वबंधुगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते॥ २२
तेन कार्य्यं विशुद्ध्यर्थं प्रागुक्तस्यार्द्धमेव हि।
दशांशहोमः सर्व्वत्र घृताक्तैः क्रियते तिलैः॥ २३

यदगम्याभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम्।
कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलषष्ठिप्रमाणतः॥ २४
कार्पासभारसंयुक्तां कांस्यदोहां सवत्सिकाम्
दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत्।
सुरभी वैष्णवी माता मम पापं व्यपोहतु॥ २५
तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्मरीगदः।
स तु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ २६
दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदितम्।
तिलद्रोणशतञ्चैव हिरण्येन समन्वितम्॥ २७
पितृस्वस्रभिगमनाद्दक्षिणांसव्रणी भवेत्।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजादानेन यत्नतः॥ २८
मातुलान्यान्तु गमने पृष्ठकुब्जः प्रजायते।
कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ २९
मातृष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत्।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सम्यग्दानप्रदानतः॥ ३०
मृतभार्य्याभिगमने मृतभार्य्यः प्रजायते।
तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत्॥ ३१
सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः।
तेनापि निष्कृतिः कार्य्या महिषीदानयत्नतः॥ ३२
तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः।
मासं रुद्रजपः कार्य्यो दद्याच्छक्त्या च काञ्चनम्॥ ३३
दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तहृक्।
स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत्॥ ३४

स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी ।
तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ३५
पशुयोनौ च गमने मूत्राघातः प्रजायते ।
तिलपात्रद्वयञ्चैव दद्यादात्मविशुद्धये ॥ ३६
अश्वयोनौ च गमनाद् गुदस्तम्भः प्रजायते ।
सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्य्यात् शिवस्य च ॥ ३७
एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः ।
स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गमात् ॥ ३८

इति शातातपीये कर्म्मविपाकेऽगम्यागमनप्रायश्चित्तं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशूकरशृङ्गाद्रिद्रुमादिशकटेन च ।
भृग्वग्निदारुशस्त्राश्मविषोद्बन्धनजैर्मृताः ॥ १
व्याघ्राहिगजभूपालचौरवैरिवृकाहताः ।
काष्ठशल्यमृता ये च शौचसंस्कारवर्ज्जिताः ॥ २
विसूचिकाव्रकवलदवातीसारतो मृताः ।
शाकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥ ३
अस्पृश्या अपविद्धाश्च पतिताः पुत्त्रवर्ज्जिताः ।
पञ्चविंशत् प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं मृताः ॥ ४
पित्राद्याः पिण्डभाजः स्युस्त्रयो लेपभुजस्तथा ।
ततो नान्दीमुखाः प्रोक्तास्त्रयोऽप्यश्रुमुखास्त्रयः ॥ ५

द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः।
गतिहीनाः सुतादीनां सन्ततिं नाशयन्ति ते॥ ६
दश व्याघ्रादिनिहता गर्भं विघ्नन्त्यमी क्रमात्।
द्वादशाश्वादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम्॥ ७
विषादिनिहता घ्नन्ति दशसु द्वादशस्वपि। स्व
वर्षैकबालकं कुर्य्यादनपत्योऽनपत्यताम्॥ ८
व्याघ्रेण हन्यते यस्तु कुमारीगमनेन च।
विषदश्चैव सर्पेण गजेन नृपदुष्टकृत्॥ ९
राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौरेण पशुहिंसकः।
वैरिणा मित्रभेदी च वृकहर्त्ता वृकेण तु। १०
गुरुघाती च शय्यायां मत्सरी शौचवर्ज्जितः।
द्रोही संस्काररहितः शुना निक्षेपहारकः॥ ११
नरो विहन्यतेऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः।
क्रिमिभिः कृतवासाश्च क्रमिणा च निकृन्तनः॥ १२
शृङ्गिणा शङ्करद्रोही शकटेन च सूचकः।
भृगुणा मेदिनीचौरो बह्निना यज्ञहानिकृत्॥ १३
दवेन दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः।
अश्मना द्विजनिन्दाकृद्विषेण कुमतिप्रदः॥ १४
उद्बन्धनेन हिंस्रः स्यात् सेतुभेदी जलेन तु।
क्रिमिणा राजदन्तहृदतीसारेण लौहहृत्॥ १५
शाकिन्याद्यैश्च म्रियते सदर्पकाय्यकारकः।
अनध्यायेऽप्यधीयानो म्रियते विद्युता तथा॥ १६
अस्पृश्यस्पर्शसङ्गी च वस्तुमाश्रित्य शास्त्रहृत्।
पतितो मदविक्रेतानपत्यो द्विजवस्त्रहृत्॥ १७

अगाति प्रायश्चित्तम्

अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधीयते।
कारयेन्निष्कमात्रन्तु पुरुषं प्रेतरूपिणम्॥ १८
चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम्।
पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्य्यात् पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः॥ १९
मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम्।
अकालमूलं कलसं पञ्चपल्लवसंयुतम्॥ २०
कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्व्वौषधिसमन्वितम्।
तस्योपरि न्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्युतम्॥ २१
सप्तधान्यन्तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत्।
कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत् प्रेतरूपिणम्॥ २२
कुर्य्यात् पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम्।
षड़ङ्गञ्च जपेद्रुद्रं कलसे तत्र वेदवित्॥ २३
यमसूक्तेन कुर्व्वीत यमपूजादिकं तथा।
गायत्र्याश्चैव कर्त्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्धये॥ २४
ग्रहशान्तिकपूर्व्वञ्च दशांशं जुहुयात् तिलैः।
अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम्॥ २५
प्रदद्यात् पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत्।
इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम्॥ २६
ददामि तस्मै प्रेताय यः पीड़ां कुरुते मम।
सजलान् कृष्णकलसांस्तिलपात्रसमन्वितान्॥ २७
द्वादश प्रेतमुद्दिश्य दद्यादेकञ्च विष्णवे।
ततोऽभिषिञ्चेदाचार्य्यो दम्पतीकलशोदकैः॥ २८
शुचिर्व्वरायुधधरो मन्त्रैर्व्वरुणदैवतैः।
यजमानस्ततो दद्यादाचार्य्याय सदक्षिणाम्॥ २९

ततो नारायणबलिः कर्त्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ।
एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥ ३०
विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि ।
व्याघ्रेण निहते प्रेते परकन्यां विवाहयेत् ॥ ३१
सर्पदंशे नागबलिर्देयः सर्व्वेषु काञ्चनम् ।
चतुर्निष्कमितं हेमगजं दद्याद्गजैर्हते ॥ ३२
राज्ञा विनिहते दद्यात् पुरुषन्तु हिरण्मयम् ।
चौरेण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥ ३३
वृकेन निहते दद्याद्यथाशक्ति च काञ्चनम् ।
शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूलीसमन्विता ॥ ३४
निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
शौचहीने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥ ३५
संस्कारहीने च मृते कुमारञ्च विवाहयेत् ।
शुना हते च निक्षेपं स्थापयेन्निजशक्तितः ॥ ३६
शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
कृमिभिश्च मृते दद्याद्गोधूमान्नं द्विजातये ॥ ३७
शृङ्गिणा च हते दद्याद्वृषभं वस्त्रसंयुतम् ।
शकटेन मृते दद्यादश्वं सोपस्करान्वितम् ॥ ३८
भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्व्वतम् ।
अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥ ३९
दवेन निहते चैव कर्त्तव्या सदने सभा ।
शस्त्रेण निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥ ४०
अश्मना निहते दद्यात् सवत्सां गां पयस्विनीम् ।
विषेण च मृते दद्यान्मेदिनीं क्षेत्रसंयुताम् ॥ ४१

अगति प्रायश्चित्तम्

उद्बन्धनमृते चापि प्रदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
मृते जलेन वरुणं हैमं दद्यात्त्रिनिष्ककम् ॥ ४२
वृक्षं वृक्षहते दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ।
अतीसारमृते लक्षं सावित्र्याः संहतो जपेत् ॥ ४३
शाकिन्यादिमृते चैवं जपेद्रुद्रं यथोचितम् ।
विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥ ४४
अस्पर्शे च मृते कार्य्यं वेदपारायणं तथा ।
सच्छास्त्रपुस्तकं दद्याद्दान्तमाश्रित्य संस्थिते ॥ ४५
पातित्येन मृते कुर्य्यात् प्राजापत्यानि षोड़श ।
मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिञ्चरेत् ॥ ४६
निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्यादश्वं हयाहते ।
कपिना निहते दद्यात् कपिं कनकनिर्म्मितम् ॥ ४७
विसूचिकामृते स्वादु भोजयेच्च शतं द्विजान् ।
तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकबले मृते ॥ ४८
केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ।
एवं कृते बिधानेन विदध्यादौर्द्धदेहिकम् ॥ ४९
ततः प्रेतत्वनिर्म्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ।
दद्युः पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यसम्पदः ॥ ५०
इति शातातपप्रोक्तो विपाकः कर्म्मणामयम् ।
शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छते ॥ ५१

इति शातातपीये कर्म्मविपाकेऽगतिप्रायश्चित्तं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

लिखितसंहिता।

इष्टापूर्त्तौतु कर्त्तव्यो ब्राह्मणेन प्रयत्नतः।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्त्ते मोक्षमवाप्नुयात्॥ १
एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम्।
कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्वितृषा भवेत्॥ २
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः।
तल्लोकान् प्राप्नुयान्मर्त्त्यः पादपानां प्ररोपणे॥ ३
वापीकूपतड़ागानि देवतायतनानि च।
पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्त्तफलमश्नुते॥ ४
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पालनम्।
आतिथ्यं वैश्वदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते॥ ५
इष्टापूर्त्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म्म उच्यते।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्ते धर्म्मे न वैदिके॥ ६
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातोयेषु तिष्ठति।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥ ७
देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम्।
असंस्कृतमृतानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम्॥ ८
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः।
मुच्यते प्रेतलोकात्तु पितृलोकं स गच्छति॥ ९
एष्टव्या बहवः पुत्त्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत्।
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्॥ १०

वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि।
हसन्ति तस्य भूतानि अन्योऽन्यं करताड़नैः॥ ११
गयाशिरे तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डन्तु निर्व्वपेत्।
नरकस्थो दिवं याति स्वर्गस्थो मोक्षमाप्नुयात्॥ १२
आत्मनो वा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः।
यन्नाम्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम्॥ १३
लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा।
लाङ्गूलशिरसोश्चैव स वै नीलवृषः स्मृतः॥ १४
नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशश्चैव मासिकम्।
षण्मासौ चाब्दिकश्चैव श्राद्धान्येतानि षोड़श॥ १५
यस्यैतानि न कुर्व्वीत एकोद्दिष्टानि षोड़श।
पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि॥ १६
सपिण्डीकरणादूर्द्धं प्रतिसंवत्सरं द्विजः।
मातापित्रोः पृथक्कुर्य्यादेकोद्दिष्टं मृतेऽहनि॥ १७
वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापित्रोस्तु सन्ततम्।
अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकन्तु निर्व्वपेत्॥ १८
संक्रान्तावुपरागे च पर्व्वण्यपि महालये।
निर्व्वाप्यास्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि॥ १९
एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्व्वणं कुरुते द्विजः।
अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पितृघातकः॥ २०
अमावस्यां क्षयो यस्य पितृपक्षेऽथवा यदि।
सपिण्डीकरणादूर्द्धं तस्योक्तः पार्व्वणो विधिः॥ २१
त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते।
अहन्येकादशे प्राप्ते पार्व्वणन्तु विधीयते॥ २२

यस्य संवत्सरादर्व्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम्।
प्रत्यहं तत्सोदकुम्भं दद्यात् संवत्सरं द्विजः॥ २३
पत्या चैकेन कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः।
पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु चयेऽहनि॥ २४
तस्यां सत्यां प्रकर्त्तव्यं तस्या श्वश्रूति निश्चितम्॥ २५
विवाहे चैव निर्व्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु।
एकत्वं सा गता भर्त्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके॥ २६
स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे।
भर्त्तृगोत्रेण कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया॥ २७
द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः।
षण्णां देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति॥ २८
अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शरीरैः पङ्क्तिदूषनैः।
अदोषं तत् यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः॥ २९
अग्नौकरणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत्।
प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्वैश्वदैविके॥ ३०
अनग्निको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्व्वणम्।
तत्र मातामहानाञ्च कर्त्तव्यमभयं सदा॥ ३१
अपुत्रा ये मृताः केचित् पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा।
तेभ्य एव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्व्वणम्॥ ३२
यस्मिन् राशिगते सूर्य्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः।
तस्मिन्नहनि कर्त्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया॥ ३३
वर्षवृद्ध्यभिषेकादि कर्त्तव्यमधिकेन तु।
अधिमासे तु पूर्व्वं स्याच्छ्राद्धं संवत्सरादपि॥ ३४

स एव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्म्मणा।
अभिधानान्तरं कार्य्यं तत्रैवाहःकृतं भवेत्॥ ३५
शालाग्नौ पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः।
यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो बिधीयते॥ ३६
वैदिके लौकिके वापि नित्यं हुत्वा ह्यतन्द्रितः।
वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम्॥ ३७
अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्व्वं हुत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः।
संविभागन्तु भूतेभ्यस्ततोऽश्नीयादनग्निमान्॥ ३८
उच्छेषणन्तु नोत्तिष्ठेद्यावद्विप्रविसर्ज्जनम्।
ततो गृहबलिं कुर्य्यादिति धर्म्मो व्यवस्थितः॥ ३९
दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणश्च विशेषतः।
नैते निर्म्माल्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः॥ ४०
पानमाचमनं कुर्य्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः।
भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव बिधिः सदा॥ ४१
पान आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा।
कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः॥ ४२
वामपाणौ कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत्।
विनाचमन्ति ये मूढ़ा रुधिरेणाचमन्ति ते॥ ४३
नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः।
पवित्रांस्तान् विजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशाः॥ ४४
पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम्।
मूत्रोच्छिष्टपुरीषञ्च तेषां त्यागो बिधीयते॥ ४५
दैवपूर्व्वन्तु यच्छ्राद्धमदैवञ्चापि यद्भवेत्।
ब्रह्मचारी भवेत् तत्र कुर्य्याच्छ्राद्धन्तु पैतृकम्॥ ४६

मातुः श्राद्धन्तु पूर्व्वं पितॄणां तदनन्तरम्।
ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम्॥ ४७
क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामौ धुरिलोचनौ।
पुरूरवामाद्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्त्तिताः॥ ४८
आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः।
ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते॥ ४८
इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यश्च दैविके।
कालः कामोऽग्निकार्य्येषु अम्बरे धुरिलोचनौ।
पुरूरवा माद्रवाश्च पार्व्वणेषु नियोजयेत्॥ ५०
यस्यास्तु न वेदभ्राता न विज्ञायेत वा पिता।
नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाकर्म्मशङ्कया॥ ५१
अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम्।
अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति॥ ५२
मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः।
द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तत्पितुः पितुः॥ ५३
मृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत् पितॄन्।
अन्नदाता पुरोधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत्॥ ५४
अलाभे मृन्मयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः।
घृतेन प्रोक्षणं कार्य्यं मृदः पात्रं पवित्रकम्॥ ५५
श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत विह्वलः।
पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः॥ ५६
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वानं योऽधिगच्छति।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः॥ ५७

पुनर्भोजनमध्वानं भारध्ययनमैथुनम्।
दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धं कृत्वाष्ट वर्ज्जयेत्॥ ५८
अध्वगामी भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः।
कर्म्मकृज्जायते दासः स्त्रीगमने च शूकरः॥ ५९
दशकृत्वः पिबेदापः सावित्र्या चाभिमन्त्रिताः।
ततः सन्ध्यामुपासीत शुध्येत तदनन्तरम्॥ ६०
आर्द्रवासास्तु यत् कुर्य्याद्वहिर्जानु च यत्कृतम्।
सर्व्वं तन्निष्फलं कुर्य्याज्जपहोमप्रतिग्रहम्॥ ६१
चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा।
पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात् षण्मासे कृच्छ्रमेव च॥ ६२
ऊनाब्दिके त्रिरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके।
शावे मासन्तु भुक्त्वा वा पादकृच्छ्रं विधीयते॥ ६३
सर्पविप्रहतानाञ्च शृङ्गिदंष्ट्रिसरीसृपैः।
आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेषां न कारयेत्॥ ६४
गोभिर्हतं तथोद्वद्धं ब्राह्मणेन तु घातितम्।
तं स्पृशन्ति च ये विप्रा गोऽजाश्वाश्च भवन्ति ते॥ ६५
अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये।
तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः॥ ६६
त्र्यहमुष्णं पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत्।
त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम्॥ ६७
गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च।
यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम्॥ ६८
उद्यताः सह धावन्ते यद्येको धर्म्मघातकः।
सर्व्वे ते शुद्धिमृच्छन्ति स एको ब्रह्मघातकः॥ ६९

पतितान्नं यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालवेश्मनि।
स मासार्द्धं चरेद्वारि मासं कामकृतेन तु॥ ७०
येनैव पतितेनैव स्पर्शे स्नानं विधीयते।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ ७१
ब्रह्महा च सुरापायी स्तेयी च गुरुतल्पगः।
महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गी च पञ्चमः॥ ७२
स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा।
कुर्व्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पापं तेषु गच्छति॥ ६३
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन।
तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत्॥ ७४
कुब्जवामनषण्डेषु गद्गदेषु जडेषु च।
जात्यन्धे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने॥ ७५
क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा।
योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने॥ ७६
पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने।
विक्रोणीत गजञ्चाश्वं गोवधं तस्य निर्द्दिशेत्॥ ७७
पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम्।
तृतीयेतु शिखावर्ज्जं चतुर्थेतु शिखावपः॥ ७८
चाण्डालोदकसंस्पर्शे स्नानं येन विधीयते।
तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत्॥ ७९
चाण्डालघटभाण्डस्थं यत्तोयं पिबति द्विजः।
तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत्॥ ८०
यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्य्यति।
प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत्॥ ८१

चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रे तु दापयेत्॥ ८२
रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूकरवायसैः।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ८३
अज्ञानतः स्नातमात्रमा नाभेस्तु विशेषतः।
अत ऊर्द्धं त्रिरात्रं स्यात्तदीयस्पर्शने मतम्॥ ८४
बालश्चैव दशाहे तु पञ्चत्वं यदि गच्छति।
सद्य एव विशुध्येत नाशौचं नोदकक्रिया॥ ८५
शावसूतक उत्पन्ने सूतकन्तु सदा भवेत्।
शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनी॥ ८६
षष्ठेन शुद्ध्यतैकाहं पञ्चमे द्व्यहमेव तु।
चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात् त्रिपुरुषे दशमेऽहनि॥ ८७
मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः।
आ दाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको विधिः॥ ८८
आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः।
अन्यभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः॥ ८९
मार्ज्जनीरजमासक्ते स्नानवस्त्रघटोदके।
नवाम्भसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृतम्॥ ९०
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शक्तुषु।
धात्रीफलेषु सर्व्वत्र अलक्ष्मीर्व्वसते सदा॥ ९१
यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः।
तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्र्यष्टशतं जपेत्॥ ९२

शङ्खसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे।
चातुर्व्वर्ण्यहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत्॥ १
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम्।
प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्म्माणि कारयेत्॥ २
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्म्मेदं परिकीर्त्तितम्॥ ३
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम्।
कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परीकीर्त्तितम्॥ ४
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्व्वशिल्पानि चाप्यथ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्व्वेषामविशेषतः॥ ५
ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्यास्त्रयो वर्णा द्विजातयः।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम्॥ ६
आचार्य्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा।
ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मनि॥ ७
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः।
यावद्वेदे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम्॥ ८

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः।

गर्भस्य स्फुटताज्ञाने निषेकः परिकीर्त्तितः।
ततस्तु स्पन्दनात् कार्य्यं सवनन्तु विचक्षणैः॥ १
अशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म्म विधीयते।
नामधेयञ्च कर्त्तव्यं वर्णानाञ्च समाचरम्॥ २
माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम्।
वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम्॥ ३
शर्म्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्म्मान्तं क्षत्रियस्य च।
धनान्तञ्चैव वैश्यस्य दासान्तं चान्त्यजन्मनः॥ ४
चतुर्थे मासि कर्त्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम्।
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चुड़ा कार्य्या यथाकुलम्॥ ५
गर्भाष्टमेऽब्दे कर्त्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम्।
गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः॥ ६
षोड़शाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु।
विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्त्तिता॥ ७
नाभिभाषेत सावित्रीमत ऊर्द्ध्वं निवर्त्तयेत्॥ ८
विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः।
सावित्रीपतिता व्रात्याः सर्व्वधर्म्मबहिस्कृताः॥ ९
मौञ्जीबन्धो द्विजानान्तु क्रमान्मौञ्जी प्रकीर्त्तिता।
मार्गं वैयाघ्रवास्तानि चर्म्माणि ब्रह्मचारिणाम्॥ १०
पर्णपिप्पलबिल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्त्तिताः।
कर्णकेशललाटैस्तु तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु॥ ११

अवक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च।
यज्ञोपवीतं कार्पासक्षौमौर्णानां यथाक्रमम्॥ १२
आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम्।
भैक्षस्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्व्वशः॥ १३
इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्मै प्रयच्छति।
भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते॥ १
प्रयतः कल्यमुत्थाय स्नातो हुतहुताशनः।
कुर्व्वीत प्रयतो भुत्वा गुरूणामभिवादनम्॥ २
अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत्।
कृत्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः॥ ३
ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवञ्च प्रकीर्त्तयेत्।
अनध्यायेष्वध्ययनं वर्ज्जयेच्च प्रयत्नतः॥ ४
चतुर्द्दशीं पञ्चदशीमष्टमीं राहुसूतकम्।
उल्कापातं महीकम्पमशौचं ग्रामविप्लवम्॥ ५
इन्द्रप्रयाणं स्वरतं घनसङ्घातनिस्वनम्।
वाद्यकोलाहलं युद्धमनध्यायं विवर्ज्जयेत्॥ ६
नाधीयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः।
देवायतनवल्मीकश्मशानाशिवसन्निधौ॥ ७
भैक्षचर्य्यान्तथा कुर्य्याद् ब्राह्मणेषु यथाविधि।
गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राश्नीयात् प्राङ्मुखः शुचिः॥ ८

हितं प्रियं गुरोः कुर्य्यादहङ्कारविवर्ज्जितः ॥ ९
उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ।
अभिवाद्य गुरुं पश्चाद् गुरोर्व्वचनकृद्भवेत् ॥ १०
गुरोः पूर्व्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ ११
मधुमांसाञ्जनं श्राद्धं गीतं नृत्यञ्च वर्ज्जयेत् ।
हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलीलाश्च विशेषतः ॥ १२
मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥ १३
एवं कृत्यन्तु कुर्व्वीत वेदस्वीकरणं बुधः ।
गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥ १४

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्याय ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत विधिवद्भार्य्यामसमानार्षगोत्रजाम् ।
मातृतः पञ्चमीञ्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥ १
ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
गान्धर्व्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ २
एते धर्म्म्याः तु चत्वारः पूर्व्वं विप्रे प्रकीर्त्तिताः ।
गान्धर्व्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ ३
अप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्तु परिकीर्त्तितः ।
यज्ञेषु ऋत्विजे दैवमादायार्षस्तु गोद्वयम् ॥ ४
प्रार्थितापप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्त्तितः ।
आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्व्वः समयान्मिथः ॥ ५

राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात्।
तिस्रस्तु भार्य्या विप्रस्य द्वे भार्य्ये क्षत्रियस्य तु॥ ६
एकैव भार्य्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्त्तिता।
ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्त्तिताः॥ ७
क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते।
वैश्यैव भार्य्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्त्तिता॥ ८
आपद्यपि न कर्त्तव्या शूद्रा भार्य्या द्विजन्मना।
अस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते॥ ९
तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्व्वधर्म्मभृतां वरः।
ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्राद्धे त्रयोदशे॥ १०
नीयते तु सपिण्डत्वं येषां श्राद्धं कुलोद्गतम्।
सर्व्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्तु ते॥ ११
सपिण्डीकरणं कार्य्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम्।
श्राद्धं द्वादशकं कृत्वा श्राद्धे प्राप्ते त्रयोदशे॥ १२
सपिण्डीकरणं नार्हं न च शूद्रस्तथार्हति।
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन शूद्रभार्य्यां विवर्ज्जयेत्॥ १३
पाणिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम्।
वैश्या प्रतोदमादद्याद्वेदने तु द्विजन्मनः॥ १४
सा भार्य्या या वहेदग्निं सा भार्य्या या पतिव्रता।
सा भार्य्या या पतिप्राणा सा भार्य्या या प्रजावती॥ १५
लालनीया सदा भार्य्या ताड़नीया तथैव च।
लालिता ताड़िता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा॥ १६

इति शाङ्खीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः।

पञ्चसूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युपस्करः।
कण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये॥ १
पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न हापयेत्।
पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति॥ २
देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च।
ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्चयज्ञाः प्रकीर्त्तिताः॥ ३
होमो दैवो बलिर्भौतः पित्र्यः पिण्डक्रिया स्मृतः।
स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम्॥ ४
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी यतिश्चैव तथा द्विजः।
गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्त्येते यथाविधि॥ ५
गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः।
दाता चैव गृहस्थः स्यात् तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी॥ ६
यथा भर्त्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणो यथा।
अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः॥ ७
न व्रतैर्नोपवासेन धर्म्मेण विविधेन च।
नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात्॥ ८
न स्नानेन न होमेन नैवाग्निपरितर्पणात्।
ब्रह्मचारी दिवं याति स याति गुरुपूजनात्॥ ९
नाग्निशुश्रूषया क्षान्त्या स्नानेन विविधेन च।
वानप्रस्थो दिवं याति यथा भोजनवर्ज्जनात्॥ १०
न भैक्षैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रयेन च।
योगी सिद्धिमवाप्नोति यथा मैथुनवर्ज्जनात्॥ ११

न यज्ञैर्दक्षिणाभिश्च बह्निशुश्रूषया न च।
गृही स्वर्गमवाप्नोति यथा चातिथिपूजनात्॥ १२
तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम्।
आहारशयनार्थेन बिधिवत् परिपूजयेत्॥ १३
सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाबिधि।
दर्शञ्च पौर्णमासञ्च जुहुयाच्च तथाबिधिः॥ १४
यज्ञैर्व्वा पशुबन्धैश्च चातुर्म्मास्यैस्तथैव च।
नैवाधिकारिकान्नेन पिबेत् सोममतन्द्रितः॥ १५
इष्टिं वैश्वानरीं कुर्य्यात्तथा चाल्पधनो द्विजः।
न भिक्षेत धनं शूद्रात् सर्व्वं दद्यादभीप्सितम्॥ १६
वृत्तिस्तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्व्वमेव तु।
कर्म्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं बलीततम्॥ १७
एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्म्मार्ज्जितधनं तथा।
याजयेत्तु सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः॥ १८

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥

षष्ठोऽध्यायः।

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः।
अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत्॥ १
पुत्रेषु दारान् निक्षिप्य तया वानुगतो वने।
अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत्॥ २
यदाहारो भवेत् तेन पूजयेत् पितृदेवताः।
तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम्॥ ३

ग्रामादाहृत्य चाश्नीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः।
स्वाध्यायञ्च सदा कुर्य्याज्जटाश्च बिभृयात्तथा॥ ४
तपसा शोषयेन्नित्यं स्वकञ्चैव कलेवरम्।
आर्द्रवासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा॥ ५
प्रावृष्याकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत्।
चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याच्च षष्ठक एव च॥ ६
कृच्छ्रैर्व्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्य्यञ्च पालयेत्।
एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत्॥ ७
इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥

सप्तमोऽध्यायः।

कृत्वेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्व्ववेदसदक्षिणाम्।
आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्राह्माश्रमी भवेत्॥ १
विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवर्ज्जने।
अतीते पादसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत्॥ २
न व्यथेत तथालाभे यथालब्धेन वर्त्तयेत्।
न पाचयेत्तथैवान्नं नाश्नीयात् कस्यचिद्गृहे॥ ३
मृन्मयालावुपात्राणि यतीनान्तु विनिर्द्दिशेत्।
तेषां सम्मार्ज्जनाच्छुद्धिरद्भिश्चैव प्रकीर्त्तिता॥ ४
कौपीनाच्छादनं वासो बिभृयादसक्तश्चरन्।
शून्यागारनिकेतः स्याद्यत्र सायंगृहो मुनिः॥ ५
दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत्।
सत्यपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत्॥ ६

चन्दनैर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णैर्विगर्हितैः।
कल्याणमप्यकल्याणं तयोरेव न संश्रयेत्॥ ७
सर्व्वभूतहितो मैत्रः समलोष्ट्राश्मकाञ्चनः।
ध्यानयोगरतो नित्यं भिक्षुर्य्यायात् परां गतिम्॥ ८
जन्मना यस्तु निर्व्विण्णो मन्यते च तथैव च।
आधिभिर्व्याधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मणं विदुः॥ ९
अशुचित्वं शरीरस्य प्रियस्य च विपर्य्ययः।
गर्भावासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा॥ १०
जगदेतन्निराक्रन्दं न तु सारमनर्थकम्।
भोक्तव्यमिति निर्व्विण्णो मुच्यते नात्र संशयः॥ ११
प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान्।
प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान्॥ १२
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते॥ १३
मनसः संयमस्तज्ज्ञैर्द्धारणेति निगद्यते।
संहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकीर्त्तितः॥ १४
हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम्।
ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्व्वस्माद्योगतः शुभम्॥ १५
हृदिस्था देवताः सर्व्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः।
हृदि ज्योतींषि भूयश्च हृदि सर्व्वं प्रतिष्ठितम्॥ १६
स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवञ्चोत्तरारणिम्।
ध्याननिर्म्मथनाभ्यासात्तु विष्णुं पश्येद्धृदि स्थितम्॥ १७
हृद्यर्कश्चन्द्रमाः सूर्य्यः सोमो मध्ये हुताशनः।
तेजोमध्ये स्थितं तत्त्वं तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः॥ १८

अणोरणीयान् महतो महीया-
नात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ।
तेजोमयं पश्यति वीतशोको
धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥ १९

वासुदेवस्तमोऽन्धानां प्रत्यक्षो नैव जायते ।
अज्ञानपटसंवीतैरिन्द्रियैर्व्विषयेप्सुभिः ॥ २०
एष वै पुरुषो विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।
एष धाता विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः ॥ २१

विदेहमेतं पुरुषं महान्त-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
मन्वैर्विदित्वा न विभेति मृत्यो-
र्नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ २२

पृथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।
पञ्चेमानि विजानीयान्महाभूतानि पण्डितः ॥ २३
चक्षुश्रोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।
वुद्धीन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके ॥ २४
शब्दो रूपं तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।
इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बुधः ॥ २५
हस्तौ पादावुपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।
कर्म्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यं सन्ति शरीरके ॥ २६
मनो वुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।
इन्द्रियेभ्यः पराणीह चत्वारि प्रवराणि च ॥ २७
तथात्मानं तदतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।
तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥ २८

इदन्तु परमं गुह्यमेतदक्षरमुत्तमम्।
अशब्दमरसस्पर्शमरूपं गन्धवर्ज्जितम्।
निर्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम्॥ २९
विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवन्धनः।
सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम्॥ ३०
बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा।
तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः॥ ३१
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः।
पुरुषान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः॥ ३२
एषु सर्व्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविरलः सदा।
दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः॥ ३३

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्याय॥ ७॥

अष्टमोऽध्यायः।

क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्व्वकम्।
मृद्भिरद्भिश्च कर्त्तव्यं शौचमादौ यथाविधि॥ १
जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि।
तीर्थमावाहनं कुर्य्यात् तत् प्रवक्ष्याम्यशेषतः॥ २
प्रपद्ये वरुणं देवमम्भसां पतिमर्च्चितम्।
याचेत देहि मे तीर्थं सर्व्वपापापनुत्तये॥ ३
तीर्थमावाहयिष्यामि सर्व्वाघविनिसूदनम्।
सान्निध्यमस्मिंस्तोये च क्रियतां मदनुग्रहात्॥ ४

रुद्रान् प्रपद्ये वरदान् सर्व्वानप्सुसदस्तथा।
सर्व्वानप्सुसदश्चैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः॥ ५
देवमप्सुसदं वह्निं प्रपद्याघनिसूदनम्।
आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा॥ ६
रुद्रश्चाग्निश्च सर्पश्च वरुणस्त्वाप एव च।
शमयन्त्वाशु मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्व्वशः॥ ७
हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्ज्जगतीति चतसृभिः।
शन्नोदेवीति च तथा शन्न आपस्तथैव च॥ ८
इदमापः प्रवहते व्यूतञ्च समुदीरयेत्।
एवं सन्मार्ज्जनं कृत्वा च्छन्द आर्षञ्च देवताः॥ ९
अघमर्षणसूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा॥ १०
छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिश्चैवाघमर्षणः।
देवता भाववृत्तश्च पापक्षये प्रकीर्त्तितः॥ ११
ततोऽम्भसि निमग्नः स्यात्त्रिः पठेदघमर्षणम्।
प्रपद्यान्मूर्द्धनि तथा महाव्याहृतिभिर्ज्जलम्॥ १२
{यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्व्वपापापनोदनः।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्व्वपापप्रणाशनम्॥ १३}
अनेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौत वाससा।
परिवर्ज्जितवासास्तु तीर्थनामानि सञ्जपेत्॥ १४
उदकस्याप्रदानात्तु स्नानशाटीं न पीड़येत्।
अनेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते॥ १५

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः॥ ८॥

नवमोऽध्यायः।

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम्।
कायं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं करस्य तु ॥ १
अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं प्रकीर्त्तितम्।
अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं पित्र्यं तर्ज्जनिमूलकम् ॥ २
प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विजः।
द्विः प्रमृज्य मुखं पश्चादद्भिः खं समुपस्पृशेत् ॥ ३
हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिश्च भूमिपः।
तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ४
अन्तर्जानुः शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुसमाहितः।
उदङ्मुखोऽपि प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५
अद्भिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनवुद्बुदैः।
वह्निना चाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपस्पृशेत् ॥ ६
तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु श्रवणौ समुपस्पृशेत् ॥ ७
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेत् स्कन्धद्वयं ततः।
सर्व्वासामेव योगेन नाभिश्च हृदयं ततः ॥ ८
संस्पृशेत् तु तथा मूर्द्धा यथा चाचमने विधिः ॥ ९
त्रिः प्राश्नीयाद् यदम्भस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुमः ॥ १०
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्ज्जनात्।
नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥ ११

स्पृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेते शशिभास्करौ ।
कर्णयुग्मे यथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥ १२
स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्व्वदेवताः ।
मूर्द्धस्तु स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ १३
विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
अप्रक्षालित पादस्तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १४
बहिर्जानुरुपस्पृश्य एकहस्तार्पितैर्जलैः ।
समलाभिस्तथाद्भिश्च नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १५
आचम्य च पुरा प्रोक्तं तीर्थसम्मार्ज्जनं ततः ।
उपस्पृश्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्म्मतः ॥ १६
अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतीरसोऽमृतम् ॥ १७
आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिमुखो जलम् ।
उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत् ततः ॥ १८
एष एव बिधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाश्च द्विजातिषु ।
पूर्व्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥ १९
ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाथ शक्तितः ।
ऋषयो दीर्घसन्ध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥ २०

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

सर्व्ववेदपवित्राणि सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते मानवाः सदा ॥ १

अघमर्षणं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत् सदा ।
कुष्माण्डाः पावमान्यश्च सर्व्वसावित्र एव च ॥ २
अभीष्टरूपदा चैव स्तोमानि व्याहृतिस्तथा ।
भारुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै हुतं तथा ॥ ३
पुरुषव्रतञ्च भारञ्च तथा सामव्रतानि च ।
अविघ्नं वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तमनृतं तथा ॥ ४
शतरुद्रीमथर्व्वशिरास्त्रिसुपर्णां महाव्रतम् ।
गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनी ॥ ५
त्रीनि पुष्पाङ्गदेहानि रथन्तरञ्चाग्निव्रतं वामदेव्यञ्च ।
एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून्
जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत् ॥ ६
इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ।

इति वेदपवित्राण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
नास्त्यघमर्षणात् परमन्तर्जले न व्याहृतिभिः परं होमः ॥ १

न सावित्र्याः परं जप्यम् । कुशवृष्यामासीनः कुशोत्तरीयः कुशपाणिः प्राङ्मुखः सूर्य्याभिमुखो वाक्षमालामादाय देवताध्यायी तज्जपं कुर्य्यात् । सुवर्ण मणि मुक्ता-स्फाटिक-पद्मपत्र-वीजाक्षाणामन्यतमेनाक्षमालां कुर्य्यात् । ध्यायन् वामहस्तोपरि वा गणयेत् । आदौ देवतामार्षं छन्दश्च स्मरेत् । ततः सप्रणवव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्री मावर्त्तयेत् ।

तथास्याः सविता ऋषिर्व्विश्वामित्रो गायत्रीछन्दः। प्रणवाद्या भूर्भुवः स्वर्म्महर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः। आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ २

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह।
ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ ३
दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी।
शतं जप्ता तथा सा तु सर्व्वकल्मषनाशिनी।
सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ ४
स्वर्णस्तेयी कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः।
सुरापश्च विशुध्येत लक्षजप्तेन सर्व्वदा ॥ ५
प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः।
अहोरात्रकृतात् पापात् तत्क्षणादेव शुध्यति ॥ ६
सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोड़श।
अपि भ्रूणहनं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ॥ ७
हुता देवी विशेषेण सर्व्वकामप्रदायिनी।
सर्व्वपापक्षयकरी वरदा भक्तवत्सला ॥ ८
शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः।
हर्त्तुकामोऽपमृत्युञ्च घृतेन जुहुयात् तथा ॥ ९
श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्विल्वैः काञ्चनकामतः।
ब्रह्मवर्च्चसकामस्तु जुहुयात् पूर्व्ववत् तथा ॥ १०
घृतप्लुतैस्तिलैर्व्वह्नौ हुत्वा तु सुसमाहितः।
गायत्र्ययुतहोमात् तु सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११
पापात्मा लक्षहोमेण पातकेभ्यः प्रमुच्यते।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् काममीप्सितम् ॥ १२

गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी।
गायत्र्यास्तु परं नास्ति दिवि चेह च पावनम्॥ १३
हस्तत्राणपदा देवी पततां नरकार्णवे।
तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः॥ १४
गायत्रीजप्यनिरतो हव्यकव्येषु भोजयेत्।
तस्मिन् न तिष्ठते पापमव्बिन्दुरिव भास्करे॥ १५
जपेनैव तु संसिध्येद्‌ब्राह्मणो नात्र संशयः।
कुर्य्यादन्यन्न वा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते॥ १६
उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः।
नोच्चैर्जप्यं बुधः कुर्य्यात् सावित्र्यास्तु विशेषतः॥ १७
सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः।
सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायञ्च विन्दति॥ १८
तस्मात् सर्व्वं प्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः।
गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्व्वंपापप्रणाशिनीम्॥ १९

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः॥ ११॥

द्वादशोऽध्यायः।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानुदकेन तर्पयेत्। प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पाञ्जलीन् भक्त्या। अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्ज्जानुः पित्र्येण पितॄणां श्राद्धप्रकारमुदकं दद्यात्। पित्रे पितामहाय पितामह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपक्षे यावतां नाम जानीयात्।

पितृपत्नीयाणां त्रयाणां दत्त्वा मातृपत्नीयाणां गुरूणां सम्बन्धि-
वान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्य्यात्। भवन्ति चात्र श्लोकाः।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च।
विना दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितृणां नोपतिष्ठते॥ १
सौवर्णराजताभ्याञ्च खड्गेनोडुम्बरेण वा।
दत्तमक्षयतां याति पितृणान्तु तिलोदकम्॥ २
कुर्य्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा।
पयोमूलफलैर्व्वापि पितृणां प्रीतिमावहन्॥ ३
स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितृणान्तु तिलाम्भसा।
पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा॥ ४

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत दैवे कर्म्मणि धर्म्मवित्।
पित्रे कर्म्मणि सम्प्राप्ते युक्तमार्गैः परीक्षणम्॥ १
ब्राह्मणा ये विकर्म्माणो वैडालव्रतिकाः शठाः।
हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः॥ २
गुरूणां प्रतिकूलाश्च तथाऽत्युत्पातिनश्च ये।
गुरूणां त्यागिणश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः॥ ३
अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्ज्जिताः।
शूद्रान्नरससम्पुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः॥ ४
षड़ङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः।
त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥ ५

ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः।
ब्रह्मदेयापतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥ ६
ऋग् यजुःपारगो यश्च साम्नां यश्चापि पारगः।
अथर्व्वाङ्गिरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥ ७
नित्यं योगरतो विद्वान् समलोष्टाश्मकाञ्चनः।
ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः॥ ८
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्र्ये चोदङ्मुखांस्तथा।
भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा॥ ९
भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम्।
देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वह्नौ तु तत् क्षिपेत्॥ १०
उच्छिष्टसन्निधौ कार्य्यं पिण्डनिर्व्वपणं बुधैः।
अभावे च तथा कार्य्यमग्निकार्य्यं यथाविधि॥ ११
श्राद्धं कृत्वा तु यत्नेन त्वरा क्रोधविवर्ज्जितः।
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत्॥ १२
भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः।
पङ्क्तिविदात्मनो गेहे भोज्यं वा भक्ष्यमेव वा।
अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिण्डमूले कथञ्चन॥ १३
उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च।
पुष्पाणि वर्ज्जनीयानि तथा पर्व्वतजानि च॥ १४
तोयोद्भूतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः।
ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम्॥ १५
दशा विवर्ज्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजाः।
घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः॥ १६

धूपार्थं गुग्गुलं दद्यात् घृतयुक्तं मधूत्कटम्।
चन्दनञ्च तथा दद्यादिष्टं यत् कुङ्कुमं शुभम्॥ १७
कृत्वाकं शरशिम्बञ्च पलञ्च सूपकं तथा।
कुष्माण्डालावुवार्त्ताकुकोविदारांश्च वर्ज्जयेत्॥ १८
पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथा वै पिण्डमूलकम्।
कृतञ्च लवणञ्चैव वंशाग्रन्तु विवर्ज्जयेत्॥ १९
राजमाषान् मसूरांश्च प्रवालकोरदूषकान्।
लोहितान् वृचनिर्य्यासान् श्राद्धकर्म्मणि वर्ज्जयेत्॥ २०
आम्रातलवलीमूलमूलकान् दधिदाड़िमान्।
सकोविदार्य्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा॥ २१
शक्तून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः।
पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान्॥ २२
भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणान्।
अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्ज्जयेत्॥ २३
निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः।
श्राद्धं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्यान्महतैनसा॥ २४
कालशाकं महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च।
खड़्गमांसं तथानन्त्यं यमः प्रोवाच धर्म्मवित्॥ २५

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥

चतुर्द्दशोऽध्यायः।

यद्ददाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च।
प्रयागे नैमिषारण्ये सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ॥ १
गङ्गायमुनयोस्तीरे तीर्थे वामरकण्टके।
नर्म्मदायां गयातीरे सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ॥ २
वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये।
सप्तारण्येऽसिकूपे च यत् तदक्षयमुच्यते ॥ ३
म्लेच्छदेशे तथारात्रौ सन्ध्ययोश्च विशेषतः।
न श्राद्धमाचरेत् प्राज्ञो म्लेच्छदेशे न च व्रजेत् ॥ ४
हस्तिच्छायासूर्य्यमितचन्द्रार्द्धे राहुदर्शने।
विषुवत्ययने चैव सर्व्वमानन्त्यमुच्यते ॥ ५
प्रौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्तां त्रयोदशीम्।
प्राप्य श्राद्धन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥ ६
प्रजां पुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यञ्च धनं तथा।
नृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥ ७
इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः।
त्र्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः ॥ १
सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते।
जनने मरणे विप्रो दशाहेन विशुध्यति ॥ २

क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चेण शुध्यति।
मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा॥ ३॥
रात्रिभिर्म्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुद्ध्यति।
अजातदन्तबाले तु सद्यः शौचं विधीयते॥ ४
अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्ब्बाले त्वकृतचूड़के।
तथैवानुपनीते तु त्र्यहाच्छुध्यन्ति मानवाः॥ ५
मृतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः।
अनूढ़भार्य्यः शूद्रस्तु षोड़शाद्वत्सरात् परम्॥ ६
मृत्युं समवगच्छेत्तु मासं तस्यापि बान्धवाः।
शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्य्या विचारणा॥ ७
पितृवेश्मनि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता।
तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शाम्यति॥ ८
हीनवर्णाद् यदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत्।
प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशाम्यति॥ ९
समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत्।
असमानं द्वितीयेन धर्म्मराजवचो यथा॥ १०
देशान्तरगतः श्रुत्वा सत्त्वानां मरणोद्भवौ।
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत्॥ ११
अतीते दशरात्रे तु तावदेव शुचिर्भवेत्।
तथा संवत्सरेऽतीते स्नान एव विशुध्यति॥ १२
अनौरसेषु पुत्रेषु भार्य्यास्वन्यगतासु च।
परपूर्व्वासु च स्त्रीषु त्र्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते॥ १३
मातामहे व्यतीते तु आचार्य्ये च तथा मृते।
गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्र्यहं तथा॥ १४

विनष्टे राजनि तथा जाते दौहित्रके गृहे।
आचार्य्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले॥ १५
मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च।
सब्रह्मचारिणि तथा अनूचाने तथा मृते॥ १६
एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्‌रात्रं मासमेव च।
शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम्॥ १७
सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड्‌रात्रं ब्राह्मणस्य च।
वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशेऽह्नि विनिर्द्दिशेत्॥ १८
सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्व्वे एवाविशेषतः।
दशरात्रेण शुध्येयुरित्याह भगवान् यमः॥ १९
भृग्वग्निपतनाम्भोभिर्मृतानामात्मघातिनाम्।
पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये॥ २०
यती व्रती ब्रह्मचारी सूपकारश्च दीक्षितः।
नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये॥ २१
यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णी सोऽप्यशुचिर्भवेत्।
असुष्य शुचौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः॥ २२
पराशौचे नरो भुक्त्वा कृमियोनौ प्रजायते।
भुक्त्वान्नं म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते॥ २३
दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म्म च।
प्रेतपिण्डक्रियावर्ज्जमशौचं विनिवर्त्तते॥ २४

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः॥ १५॥

षोड़शोऽध्यायः।

मृन्मयं भाजनं सर्व्वं पुनःपाकेन शुध्यति।
मलैर्मूत्रैः पुरीषैर्व्वा ष्ठीवनैः पूयशोणितैः॥ १
संसृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृन्मयम्।
एतैरेव यदि स्पृष्टं ताम्रसौवर्णराजतम्॥ २
शुध्यत्यावर्त्तितं पश्चादन्यथा केवलाम्भसा।
अम्लोदकेन ताम्रस्य सीसस्य त्रपुषस्तथा॥ ३
क्षारेण शुद्धिः कांसस्य लौहस्यापि विनिर्द्दिशेत्।
मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु॥ ४
अब्जानाञ्चैव भाण्डानां सर्व्वस्याश्ममयस्य च।
शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च॥ ५
मार्ज्जनाद्यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्म्मणि।
उष्णाम्भसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्द्दिशेत्॥ ६
शय्यासनापणानान्तु सूर्य्यस्य किरणैस्तथा।
शुद्धिस्तु प्रोक्षणाद्यज्ञे करकेन्धनयोस्तथा॥ ७
मार्ज्जनाद्वेश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात्।
सम्मार्ज्जनेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते॥ ८
बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्द्दिशेत्।
प्रोक्षणात् संहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तत्क्षणात्॥ ९
सिद्धार्थकानां कम्पेन शृङ्गदन्तमयस्य च।
गोवालैः फलपात्राणामस्थ्नां शृङ्गवतां तथा॥ १०
निर्य्यासानां गुड़ानाञ्च लवणानां तथैव च।
कुसुम्भकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा॥ ११

प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः।
भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचि शिलागतम्॥ १२
वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्व्वर्ज्जितानां तथा भवेत्।
शुद्धं नदीगतं तोयं सर्व्वदैव सुखाकरम्॥ १३
शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाश्वाश्वादयो मुखे।
मुखवर्ज्जन्तु गौः शुद्धा मार्ज्जारश्चाश्रमे शुचिः॥ १४
शय्या भार्य्या शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलुः।
आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च॥ १५
नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनानां शुनां मुखम्।
रात्रौ प्रसरणे वृत्ते मृगयायां सदा शुचिः॥ १६
शुद्धा भर्त्तुश्चतुर्थेऽह्नि स्नाता नारी रजस्वला।
दैवे कर्म्मणि पित्रे च पञ्चमेऽहनि शुध्यति॥ १७
रथ्याकर्द्दमतोयेन ष्ठीवनाद्येन वाप्यथ।
नाभेरुर्द्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुध्यति॥ १८
कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहं तथा।
उद्धृतेनाम्भसा स्नानं मृदा चैव समाचरेत्॥ १९
मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तिते।
एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्देयाश्चतुर्द्दश॥ २०
तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम्।
तिस्रस्तु पादयोर्देयाः शौचकामस्य सर्व्वदा॥ २१
शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्।
द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुणं तथा॥ १२
मृत्तिका च विनिर्द्दिष्टा त्रिपर्व्वं पूर्य्यते यया॥ २३

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः॥ १६

सप्तदशोऽध्यायः।

नित्यं त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटीं वने।
अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः॥ १
ग्रामं विशेत भिक्षार्थं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्।
एवं कालं समास्थाय वर्षे च द्वादशे गते॥ २
रुक्मस्तेयी सुरापायी ब्रह्महा गुरुतल्पगः।
व्रतेनैकेन शुध्यन्ति महापातकिनश्च ये॥ ३
यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम्।
एतदेव व्रतं कुर्य्यादाश्रमं विनिदूषकः॥ ४
कूटसाक्ष्यं तथैवोक्त्वा निक्षेपस्य प्रहृत्य च।
एतदेव व्रतं कुर्य्याच्छ्रुत्वा च शरणागतम्॥ ५
आहिताग्निः स्त्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च।
हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत्॥ ६
व्रतस्थञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम्।
एतदेव व्रतं कुर्य्याद्द्विगुणञ्च विशुद्धये॥ ७
क्षत्रियस्य तु पादोनं तदर्द्धं वैश्यघातने।
अर्द्धमेव सदा कुर्य्यात् स्त्रीवधे पुरुषस्तथा॥ ८
पादन्तु शूद्रहत्यायामुदक्यागमने तथा।
गोवधे च तथा कुर्य्यात् परदारगतस्तथा॥ ९
पशून् हत्वा तथा ग्राम्यान् मासं कुर्य्याद्विचक्षणः।
आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधीयते॥ १०
हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेशयविलेशयौ।
सप्तरात्रं तथा कुर्य्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा॥ ११

अनध्यान्तु शतं हत्वा सार्द्धां दशशतं तथा।
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्य्यात् पूर्णं संवत्सरं तथा॥ १२
यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत्।
तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ १३
अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः।
प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत्॥ १४
गोऽजाश्वस्यापहरणे सीमानां रजतस्य च।
जलापहरणे चैव कुर्य्यात् संवत्सरं व्रतम्॥ १५
तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामामिषस्य च।
संवत्सरार्द्धं कुर्व्वीत व्रतमेतत् समाहितः॥ १६
तृणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः।
मासमेकं व्रतं कुर्य्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा॥ १७
लावणानां गुड़ानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च।
मासार्द्धस्तु व्रतं कुर्य्यादेतदेव समाहितः॥ १७
लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्म्मणां तथा।
एकरात्रं व्रतं कुर्य्यात्तद्वदेव समाहितः॥ १८
भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं मद्यञ्च कवकानि च।
नारं मलं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा॥ २०
गौधेरकुञ्जरोष्ट्रञ्च सर्व्वं पञ्चनखं तथा।
क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्य्यात् संवत्सरं व्रतम्॥ २१
भक्ष्याः पञ्चनखस्त्वेते गोधाकच्छपशल्वकाः।
खड्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्व्रतम्॥ २२
हंसं मद्गुरकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम्।
मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान् बलाकाशुकसारिकाः॥ २३

चक्रवाकं प्लवं कोकं मण्डूकं भुजगं तथा।
मासमेतद्व्रतं कुर्य्यान्नात्र कार्य्या विचारणा॥ २४
राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च।
पाठीनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्त्तितौ॥ २५
जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्किरान्।
रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत्॥ २६
तित्तिरिञ्च मयूरञ्च लावकञ्च कपिञ्जरम्।
वाध्रीणसं वर्त्तकञ्च भक्ष्यानाह यमः सदा॥ २७
भुक्त्वा चैवोभयदतं तथैकशफदंष्ट्रिणः।
तथा भुक्त्वा तु मासं वै मासार्द्धं व्रतमाचरेत्॥ २८
स्वयं मृतं वृथामांसं माहिषं वाजमेव च।
गोश्च क्षीरं विवत्साया महिष्याश्च तथा पयः॥ २९
सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पक्षन्तु व्रतमाचतेत्।
क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः॥ ३०
सप्तरात्रं व्रतं कुर्य्याद्‌ यदेतत् परिकीर्त्तितम्।
लोहितान् वृक्षनिर्य्यासान् व्रणानां प्रभवांस्तथा॥ ३१
केवलानि तथान्नानि तथा पर्य्युषितञ्च यत्।
गुड़पक्कं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु व्रती भवेत्॥ ३२
दधिभक्तञ्च शुक्तेषु यच्चान्यद्दारुसम्भवम्॥
गुड़युक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः॥ ३३
यवगोधूमजं सर्व्वं विकाराः पयसाञ्च ये।
राजबाहञ्च कुल्यञ्च भैक्ष्यं पर्य्युषितं भवेत्॥ ३४
सजीवपक्वमांसञ्च सर्व्वं यत्नेन वर्ज्जयेत्।
संवत्सरं व्रतं कुर्य्यात् प्राश्नीतान् ज्ञानतस्तथा॥ ३५

शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रङ्गावतारिणः।
वद्धस्य चैव चौरस्यावीरायाश्च तथा स्त्रियः॥ ३६
कर्म्मकारस्य वेणस्य कारस्य पतितस्य च।
रुक्मकारस्य तक्ष्णश्च तथा वार्द्धुषिकस्य च॥ ३७
कदर्य्यस्य नृशंसस्य वेश्यायाः कितवस्य च।
गणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्रजीविनः॥ ३८
सौनकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत्।
शूद्रस्य सततं भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत्॥ ३९
वैश्यस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतं चरेत्।
क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतं चरेत्॥ ४०
ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत्।
अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा पक्षं व्रती भवेत्॥ ४१
शूद्रोच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः।
क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम्॥ ४२
अथाश्राद्धाशने विद्वान् मासमेकं व्रती भवेत्।
परिवित्तिः परिवेत्ता यया च परिविद्यते॥ ४३
व्रतं संवत्सरं कुर्य्याद्दातृयाजकपञ्चमः।
शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेत्॥ ४४
दूषितं केशकीटैश्च मूषिकानकुलेन च।
मक्षिकामशकेनापि त्रिरात्रन्तु व्रती भवेत्॥ ४५
वृथाकृशरसंयावपायसापूपशष्कुलीः।
भुक्त्वा त्रिरात्रं कुर्व्वीत व्रतमेतत् समाहितः॥ ४६
नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च।
त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्य्यात् पुंश्चलीदशनक्षतः॥ ४७

पादप्रतापनं वह्नौ क्षिप्त्वा वह्नौ तथाप्यधः।
कुशैः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतं चरेत्॥ ४८
क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम्।
संवत्सरव्रतं कुर्य्याच्छित्वा पिप्पलपादपम्॥ ४९
दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा।
नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती भवेत्॥ ५०
क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तद्वदम्भसि मानवः।
मासमेकं व्रतं कुर्य्यादपक्रुश्य तथा गुरूम्॥ ५१
तथा विशेषजं पीत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा।
त्रिरात्रन्तु व्रतं कुर्य्याद्वामहस्तेन वा पुनः॥ ५२
एकपङ्क्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति।
स च तावदसौ पक्षं प्रकुर्य्याद् ब्राह्मणो व्रतम्॥ ५३
धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वनिजस्तथा।
सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत्॥ ५४
विक्रीय पाणिना सद्यस्तिलानि च तथाचरेत्॥ ५५
हुङ्कारं ब्राह्मणस्योक्त्वा हुङ्कारञ्च गरीयसः।
दिनमेकं व्रतं कुर्य्यात् प्रयतः सुसमाहितः॥ ५६
प्रेतस्य प्रेतकार्य्याणि कृत्वा वै धनहारकः।
वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत्॥ ५७
कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्द्धते।
कृत्वा पापं बुधः कुर्य्यात् पर्षदानुमतं व्रतम्॥ ५८
स्थित्वा च श्वापदाकीर्णे बहुव्याधमृगे वने।
न ब्राह्मणो व्रतं कुर्य्यात् प्राणबाधभयात् सदा॥ ५९

सतो हि जीवतो जीवं सर्व्वपापमपोहति।
अतः कृच्छ्रैस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः॥ ६०
शरीरं धर्म्मसर्व्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः।
शरीरात्स्रवते धर्म्मः पर्व्वतात् सलिलं यथा॥ ६१
आलोक्य सर्व्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह।
प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन॥ ६२
इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥

अष्टादशोऽध्यायः।

त्र्यहं त्रिषवणस्नायी प्रकुर्य्यादघमर्षणम्।
निमज्ज्य नक्तं सरिति न भुञ्जीत दिनत्रयम्॥ १
वीरासनं सदा तिष्ठन्गाश्च दद्यात् पयस्विनीम्।
अघमर्षणमित्येतत् कृतं सर्व्वाघनाशनम्॥ २
त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहमद्यादयाचितम्।
परं त्र्यहञ्च नाश्नीयात् प्राजापत्यं चरन् व्रतम्॥ ३
त्र्यहमुष्णं पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत्।
त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम्॥ ४
तप्तकृच्छ्रं विजानीयादेतदुक्तं सदा व्रतम्।
द्वादशेनोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः॥ ५
विधिनोदकसिद्धानि समश्नीयात् प्रयत्नतः।
शक्तून् हि सोदकान् मासं कृच्छ्रं वारुणमुच्यते॥ ६
विल्वैरामलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः।
मासेन लोकेऽतिकृच्छ्रः कथ्यते द्विजसत्तमैः॥ ७

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्।
एकरात्रोपवासन्तु कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥ ८
व्रतैस्तु त्र्यहमभ्यस्तैर्महासान्तपनं स्मृतम्।
पादद्वयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवासनात्।
उपवासान्तराभ्यासात् तुलापुरुष उच्यते ॥ ९
गोपुरीषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः।
व्रतन्तु वार्द्धिकं कुर्य्यात् सर्व्वपापापनुत्तये ॥ १०
ग्रासं चन्द्रकलावृद्ध्या प्राश्नीयाद्वर्द्धयन् सदा।
ह्रासयंस्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ११
मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः।
अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधीभिर्विमलात्मभिः।
पापात्मनस्तु पापेभ्यो नात्र कार्य्या विचारणा ॥ १२
शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधीः।
सर्वपापविनिर्म्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥ १३

इति शङ्खीये धर्म्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८

गौतमसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

वेदो धर्म्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले, दृष्टो धर्म्मव्यतिक्रमः साहसञ्च महतां, न तु दृष्टोऽर्थो वरदौर्बल्यात्, तुल्यबलविरोधे विकल्पः। उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे, पञ्चमे वा काम्यं, गर्भादिः सङ्ख्या वर्षाणां, तद्द्वितीयं जन्म। तदयस्मात् स आचार्य्यो वेदानुवचनाच्च। एकादश द्वादशयोः क्षत्रियवैश्ययोः। आषोड़शाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री, द्वाविंशते राजन्यस्य, द्व्यधिकाया वैश्यस्य। मौञ्जीज्यामौर्व्वीसौत्र्यो मेखलाः, क्रमेण क्षष्णरुरुवस्ताजिनानि वासांसि, शाणक्षौमचीरकुतपाः, सर्व्वेषां कार्पासञ्चाविकृतम्। काषायमप्येके। वार्क्षं ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः। वैल्वपालाशौ ब्राह्मणस्य दण्डावश्वत्थपैलवौ शेषे, यज्ञिया वा सर्व्वेषामपीरिता यूपचक्राः सवल्कला (सशल्कला) मूर्द्धललाटनासाग्रप्रमाणाः। मुण्डजटिलशिखाजटाश्च। द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिधायाचामेद्द्रव्यशुद्धिः, परिमार्ज्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्त्तिकदारवतान्तवानां, तैजसवदुपलमणिशंखशुक्तीनां, दारुवदस्थिभूम्योरावपनञ्च, भूमिश्चेलवद्रज्जुविदलचर्म्मणामुत्सर्गो वात्यन्तोपहतानाम्। प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा शौचमारभेत्। शुचौ देशे आसीनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्या मणिवन्धनात् पाणी प्रक्षाल्य वाग्यतो हृदयस्पृशस्त्रिश्चतुर्व्वाप

आचामेद्भिः प्रमृज्यात् पादौ, चाभ्युक्षेत् खानि, चोपस्पृशे-च्छीर्षण्यानि मूर्द्धनि च दद्यात्। सुप्त्वा भुक्त्वा क्षुत्वा च पुनः। दन्तश्लिष्टेषु दन्तवदन्यत्र जिह्वाभिमर्षणात्। प्राक्च्युतेरित्येके। च्युतेष्वास्रावविद्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः। न मुख्या विप्रुष उच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे निपतन्ति। लेपगन्धापकर्षणे शौच-ममेध्यस्य। तदद्भिः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीषरेतोविस्रंसनाभ्य-वहारसंयोगेषु च यत्र चाम्नायो विदध्यात्। पाणिना सव्यमुप-संगृह्याङ्गुष्ठमधीहि भो इत्यामन्त्रयेत गुरुः। तत्र चक्षुर्मनः-प्राणोपस्पर्शनं दर्भैः; प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः। प्राक्कूले-ष्वासनञ्च ओँपूर्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ताः। गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातर्ब्रह्मानुवचने चाद्यन्तयोरनुज्ञात उपविशेत्। प्राङ्मुखो दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा सावित्रीञ्चानुवचनमादितो ब्रह्मण आदाने ओँकारस्याऽन्यत्रापि। अन्तरागमने पुनरुपसदनं श्वनकुलसर्पमण्डूकमार्ज्जाराणां त्र्यहमुपवासो विप्रवासश्च; प्राणायाम् घृतप्राशनञ्चेतरेषाम्। श्मशानाध्ययने चैवं चैवम्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽहुतोऽब्रह्मचारी यथोप-पादमूत्रपुरीषो भवति; नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापो-मार्ज्जनप्रधावनावोक्षणेभ्यो। न तदुपस्पर्शनाशौचं न त्वेवेनमग्नि-हवनबलिहरणयोर्नियुञ्ज्यान्न ब्रह्माभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानि-नयनात्। उपनयनादिर्नियमः। उक्तं ब्रह्मचर्य्यमग्नीन्धन-

भैक्षचरणं सत्यवचनमपामुपस्पर्शनम्। एके गोदानादि। बहिः
सन्ध्यायंश्चातिष्ठेत् पूर्व्वामासीनोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषो
दर्शनाद्वाग्यतः। नादित्यमीक्षेत, वर्ज्जयेन्मधुमांसगन्धमाल्य-
दिवास्वप्नाञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहवाद्य-
वादनस्नानदन्तधावनहर्षनृत्यगीतपरिवादभयानि। गुरुदर्शने
कर्णप्रावृतावसक्थिकापाश्रयणपादप्रसारणानि निष्ठीवितहसि-
तविजृम्भितास्फोटनानि स्त्रीप्रेक्षणालम्भने मैथुनशङ्कायां द्यूतं
हीनसेवामदत्तादानं हिंसाम् आचार्य्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
नामानि शुक्तां वाच मद्यं नित्यं ब्राह्मणः। अधःशय्याशायी
पूर्व्वोत्थायी जघन्यसंवेशी वाग्बाहूदरसंयतः। नामगोत्रे गुरोः
समानतो निर्द्दिशेत्। अर्च्चिते श्रेयसि चैवम्। शय्यासन-
स्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनाद्दृष्टेनाधःस्थाना-
सनस्तिर्य्यग्वा तत्सेवायाम्। गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत, गच्छन्त-
मनुव्रजेत्, कर्म्म विज्ञाप्याख्यायाहूताध्यायी युक्तः प्रियहितयो-
स्तद्भार्य्यापुत्रेषु चैवम्। नोच्छिष्टाशनस्नापनप्रसाधनपादप्रक्षाल-
नोन्मर्द्दनोपसंग्रहणानि। विप्रोष्योपसंग्रहणं गुरुभार्य्याणां तत्-
पुत्रस्य च। नैके युवतीनाम्। व्यवहारप्राप्तेन सार्व्ववर्णिकं
भैक्षचरणमभिशस्तपतितवर्ज्जम्। आदिमध्यान्तेषु भवच्छब्दः
प्रयोज्यो वर्णानुपूर्व्व्येण। आचार्य्यज्ञातिगुरुस्वेष्वलाभेऽन्यत्र।
तेषां पूर्व्वं परिहरन् निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातो भुञ्जीत। असन्निधौ
तद्भार्य्यापुत्रसब्रह्मचारिसद्भ्यः। वाग्यतस्तृप्यन्नलोलुप्यमानः
सन्निधायोदकं स्पृशेत्। शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्तौ रज्जुवेणुविद-
लाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शास्यः। द्वादशवर्षाण्येकैक-
वेदे ब्रह्मचर्य्यं चरेत् प्रतिद्वादश वर्षेषु ग्रहणान्तं वा। विद्यान्ते

गुरुरथें निमन्त्र्य ततः कृतानुज्ञानस्य स्नानम्। आचार्य्यः श्रेष्ठो गुरूणां मातेत्येके मातेत्येके।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रुवते ब्रह्मचारी गृहस्थो भिक्षुर्व्वैखानस इति तेषां गृहस्थो योनिरप्रजनत्वादितरेषाम्। तत्रोक्तं ब्रह्मचारिण आचार्य्याधीनत्वमान्तं गुरोः कर्म्मशेषेण जपेत्। गुर्व्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदवृत्ते सब्रह्मचारिण्यग्नौ वा। एवं वृत्तो ब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः। उत्तरेषाञ्चैतदविरोधी। अनिचयो भिक्षुरूर्द्ध्वरेता ध्रुवशीलो वर्षासु भिक्षार्थी ग्राममियात्। जघन्यमनिवृत्तं चरेत्। निवृत्ताशीर्व्वाक्चक्षुःकर्म्मसंयतः। कौपीनाच्छादनार्थं वासो बिभृयात्। प्रहीणमेके निर्णेजनाविप्रयुक्तम्। ओषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाददीत। न द्वितीयामुपहत्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत्। मुण्डः शिखी वा वर्ज्जयेज्जीववधम्। समा भूतेषु हिंसानुग्रहयोरनारम्भो। वैखानसो वने मूलफलाशी तपःशीलः श्रावणकेनाग्निमाधायाग्राम्यभोजी देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्व्वातिथिः प्रतिषिद्धवर्ज्जं भैक्षमप्यप्रयुञ्जीत, न फालकृष्टमधितिष्ठेद्, ग्रामञ्च न प्रविशेज्जटिलश्चीराजिनवासा नातिशयं भुञ्जीत। एकाश्रमं त्वाचार्य्याः प्रत्यक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्य गार्हस्थ्यस्य।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः।

गृहस्थः सदृशीं भार्य्यां विन्देतानन्यपूर्वां यवीयसीम्। असमानप्रवरैर्विवाह ऊर्द्ध्वं सप्तमात् पितृबन्धुभ्य वीजिनश्च मातृबन्धुभ्यः पञ्चमात्। ब्राह्मो विद्याचारित्रबन्धुशीलसम्पन्नाय दद्यादाच्छाद्यालङ्कृताम् [१]। संयोगमन्त्रः प्राजापत्ये सह धर्म्मं चरतामिति [२]। आर्षे गोमिथुनं कन्यावते दद्यात् [३]। अन्तर्वेद्यृत्विजे दानं दैवः [४]। अलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो गान्धर्वः [५]। वित्तेनानतिस्त्रीमतामासुरः [६]। प्रसह्यादाना-द्राक्षसः [७]। असंविज्ञातोपसङ्गमनात् पैशाचः [८]। चत्वारो धर्म्म्या प्रथमाः षडित्येके। अनुलोमानन्तरैकान्तरद्व्यन्तरासु जाताः सवर्णाम्बष्ठोग्रनिषाददौष्मन्तपारशवाः। प्रतिलोमासु सूतमागधायोगवक्षत्तृवैदेहकचाण्डालाः। ब्राह्मण्यजीजनत् पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपुर्व्याद् ब्राह्मणसूतमागधचण्डालान् तेभ्य एव क्षत्रिया मूर्द्धावसिक्तक्षत्रियधीवरपुल्कशान्, तेभ्य एव वैश्या भृज्यकण्ठकमाहिष्यवैश्यवैदेहान् तेभ्य एव पारशवयवनकरण-शूद्रान् शूद्रेत्यके। वर्णान्तरगमनमुत्कर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन चाचार्य्याः। सृष्टान्तरजातानाञ्च प्रतिलोमस्तु धर्म्महीनाः शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् प्रतितवृत्तिरन्त्यः पापिष्ठः। पुनन्ति साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषानार्षाद्दश, दैवाद्दशैव, प्राजापत्याद्दश, पूर्वान् दशावरानात्मानञ्च ब्राह्मीपुत्राः ब्राह्मीपुत्राः।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्ज्जम्। देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजको नित्यस्वाध्यायः। पितृभ्यश्चोदकदानं यथोत्साहमन्यद्भार्य्यादिरग्निर्दायादिर्वा। तस्मिन् गृह्याणि देवपितृमनुष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च। बलिकर्म्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वेदेवाः प्रजापतिः स्विष्टिकृदितिहोमः। दिग्देवताभ्यश्च यथास्वं द्वारेषु मरुद्भ्यो गृहदेवताभ्यो प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अद्भ्य उदकुम्भे आकाशायेत्यन्तरिक्षे नक्तञ्चरेभ्यश्च सायम्। स्वस्तिवाच्य भिक्षादानमप्पूर्वन्तु ददातिषु चैवं धर्म्मेषु समद्विगुणसाहस्रानन्त्यानि फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः। गुर्वर्थनिवेशौषधार्थवृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु। प्रतिश्रुत्याप्यधर्म्मसंयुक्ताय न दद्यात्। क्रुद्धहृष्टभीतार्त्तलुब्धबालस्थविरमूढमत्तोन्मत्तवाक्यान्यनृतान्यपातकानि। भोजयेत् पूर्वमतिथिकुमारव्याधितगर्भिणीसुवासिनीस्थविरान् जघन्यांश्च। आचार्य्यपितृसखीनान्तु निवेद्य वचनक्रिया ऋत्विगाचार्य्यश्वशुरपितृव्यमातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः संवत्सरे पुनः पूजिता यज्ञविवाहयोरर्वाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य। अश्रोत्रियस्यासनोदके श्रोत्रियस्य तु पाद्यमार्घ्यमन्नविशेषांश्च प्रकारयेन्नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानमवैद्यसाधुवृत्ते विपरीते तु तृणोदकभूमिः स्वागतमन्ततः पूज्यानत्याशश्च शय्यासनावसथानुव्रज्योपासनानि सदृक्श्रेयसोः समान्यल्पशोऽपि हीने असमानग्रामोऽतिथिरेकरात्रिकोऽधिवृक्षसूर्य्योपस्थायी कुशलानामयारोग्या-

णामनुप्रश्नोत्यं शूद्रस्याब्राह्मणस्यानतिथिरब्राह्मणो यज्ञे संवृत-श्चेत् भोजनन्तु क्षत्रियस्योर्द्धं ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहानृशं-सार्थमानृशंसार्थम्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः।

पादोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम्। अभिगम्य तु विप्रोष्य मातृपितृतद्बन्धूनां पूर्व्वजानां विद्यागुरूणां तत्तद्गुरूणाञ्च सन्निपाते परस्य। नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये स्त्रीपुंयोगेऽभिवादतोऽनियममेके नाविप्रोष्य स्त्रीणाममातृपितृव्य-भार्य्याभगिनीनां नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्य्याणां श्वश्र्वाश्च। ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसां प्रत्युत्थानमनभि-वाद्यान्तथान्यः पूर्वः पौरोऽशीतिकावरः शूद्रोऽप्यपत्यसमेना-वरोऽपार्य्यैः शूद्रेण नाम चास्य वर्ज्जयेद्राज्ञश्चाजपः प्रेष्यो भो भवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षवृद्धः पौरः पञ्चभिः कलाभरः श्रोत्रियश्चारणास्त्रिभिः राजन्यो वैश्यकर्म्मविद्याहीनो दीक्षितस्य प्राक् क्रयात्। वित्तबन्धुकर्म्मजातिविद्यावयांसि मान्यानि परबलीयांसि श्रुतस्तु सर्वेभ्यो गरीयस्तन्मूलत्वाद्धर्म्मस्य श्रुतेश्च। चक्रिदशमीस्थानुग्राह्यवधूस्नातकराजभ्यः पथो दानं राज्ञो तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः।

आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं शुश्रूषा-समाप्तेर्ब्राह्मणो गुरुर्यजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वो गुरुस्तदलाभे क्षत्रवृत्तिस्तदलाभे वैश्यवृत्तिः। तस्यापण्यं गन्ध-रसकृतान्नतिलशाणक्षौमाजिनानि रक्तनिर्णिक्ते वाससी क्षीरञ्च सविकारं मूलफलपुष्पौषधमधुमांसतृणोदकापथ्यानि पशवश्च हिंसासंयोगे पुरुषवशाकुमारीहेतवश्च नित्यं भूमिव्रीहियवा-जाव्यश्व ऋषभधेन्वनडुहश्चैके। विनिमयस्तु रसानां रसैः पशूनाञ्च न लवणाकृतान्नयोस्तिलानाञ्च समेनामेन तुपक्वस्य सम्प्रत्यर्थे सर्वथातुवृत्तिरशक्तावशूद्रेण तदप्येके प्राणसंशये तद्वर्ण-सङ्करोऽभक्ष्यनियमस्तु। प्राणसंशये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददीत राजन्यो वैश्यकर्म्म वैश्यकर्म्म।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

अष्टमोऽध्यायः।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयोश्चतुर्विधस्य मनुष्यजातस्यान्तः संज्ञानां चलनतपनसर्पणानामायत्तं जीवनं प्रसूतिरक्षणमसङ्करो धर्म्मः। स एष बहुश्रुतो भवति लोकवेद-वेदाङ्गविद्वाकोवाक्येतिहास-पुराण-कुशलस्तदपेक्षस्तद्वृत्तिश्चत्वा-रिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्म्मस्वभिरतः षट्सु वासामय-चारिकेष्वभिविनीतः षड्भिः परिहार्य्यो राज्ञा वध्यश्चावध्यश्चा-दण्ड्यश्चाबहिष्कार्य्यश्चापरिवाद्यश्चापरिहार्य्यश्चेति। गर्भाधान-

पं सवनसोमन्तोन्नयनजातकर्म्म नामकरणान्नप्राशनचौड़ोपनयनं चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं सहधर्म्मचारिणीसंयोग: पञ्चानां यज्ञानामानुष्ठानं देव-पितृ मनुष्य भूत ब्रह्मणामेतेषाञ्चाष्टका-पार्वणश्राद्धश्रावण्याग्रहायणीचैत्राश्वयुजीति सप्त पाकयज्ञसंस्था अग्न्याधेयमग्निहोत्रदर्शपौर्णमासावाग्रहणं चातुर्म्मास्यनिरूढ़पशु-बन्धसौत्रामणीति सप्त हविर्यज्ञसंस्था अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उक्थ: षोड़शि वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्य्याम इति सप्त सोम-संस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्कारा:। अथाष्टावात्मगुणा: दया सर्व्वभूतेषु क्षान्तिरनसूया। शौचमनायासो मङ्गलमकार्पण्यम-स्पृहेति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारा न वाष्टावात्मगुणा न स ब्राह्मण: सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति। यस्य तु खलु संस्काराणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मण: सायुज्यं सालोक्यञ्च गच्छति गच्छति।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे अष्टमोऽध्याय:॥ ८॥

नवमोऽध्याय:।

स विधिपूर्व्वं स्नात्वा भार्य्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ-धर्म्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत्। स्नातको नित्यं शुचि: सुगन्ध: स्नानशील: सति विभवे न जीर्णमलवद्वासा: स्यान्न रक्तमलवदन्यधृतं वा वासो बिभृयान्न स्रगुपानहौ निर्णिक्तम-शक्तौ न रूढ़श्मश्रुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाञ्जलिना पिबेन्न तिष्ठन्नुद्धृतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्यावर्ज्जितेन न वाय्वग्निविप्रादित्यापो देवता गाश्च प्रतिपश्यन् वा मूत्रपुरीषा-

मिथ्यान्यः स्थेनैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न पर्णलोष्ट्राश्मभि-र्मूत्रपुरोषापाकर्षणं कुर्य्यान्न भस्मकेशतुषकपालान्याधितष्ठेन्न म्लेच्छाशुच्यधार्म्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य, पुण्यकृतो, मनसा ध्यायेद्ब्राह्मणेन वा सह सम्भाषेतः। अधेनुं धेनुभव्येति ब्रूयादभद्रं भद्रमिति, कपालं, भगालमिति मणिधनुरितीन्द्र-धनुः। गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत न चैनां वारयेन्न मिथुनी-भूत्वा शौचं प्रति विलम्बेत न च तस्मिन् शयने स्वाध्यायम-धीयीत नचापररात्रमधीत्य पुनः प्रतिसंविशेन्नाकल्पां नारी-मभिरमयेन्न रजस्वलां न चैनां श्लिष्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमन-विगृह्यवाद--बहिर्गन्धमाल्य--धारण पापीयसावलेखनभार्य्यासह-भोजनाञ्जन्त्यवेक्षणकुद्वारप्रवेशनपादधावनासन्दिग्धस्थभोजन-न-दीबाहुतरण वृक्षविषमारोहणावरोहणप्राणव्यवस्थानानि च वर्ज्जयेन्न सन्दिग्धां नावमधिरोहेत्। सर्वत एवात्मानं गोपायेन्न प्रावृत्य शिरोऽहनि पर्य्यटेत् प्रावृत्य तु रात्रौ। मूत्रोच्चारे च न भूमावनन्तर्द्धाय नाराच्चावसथान्न भस्मकरीषकृष्टच्छायापथि-काम्येषु उभे मूत्रपुरीषे दिवा कुर्य्यादुदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च रात्रौ तु दक्षिणामुखः पालाशवासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्ज्जयेत्। सोपानत्कश्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्ज्जयेत्। न पूर्वाह्णमध्यन्दिनापराह्णानफलान् कुर्य्याद्यथाशक्ति धर्म्मार्थ-कामेभ्यस्तेषु च धर्म्मोत्तरः स्यान्न नग्नां परयोषितमीक्षेत न पदा-सनमाकर्षेन्न शिश्नोदरपाणिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कुर्य्याच्छेदन-भेदनविलिखनविमर्द्दनावस्फोटनानि नाकस्मात् कुर्य्यान्नोपरि वत्सतन्त्रीं गच्छेन्न कुलस्कुलः स्यान्न यज्ञमवृतो गच्छेद्दर्शनाय तु कामं न भक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेष्याहृतमुद्धृतस्नेह-

विलेपनपिण्याकमथितप्रभृतीनि चातुर्वीर्य्याणि नाश्नीयात्। सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूजितमनिन्दन् भुञ्जीत न कदाचिद्रात्रौ नग्नः स्वपेत् स्नायाद्वा। यच्चात्मवन्तो वृद्धाः सम्यग्विनीता दम्भलोभमोहवियुक्ता वेदविद आचक्षते तत् समाचरेद्योगक्षेमार्थमीश्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्म्मिकेभ्यः प्रभूतैधोदकयवसैकुशमाल्यापनिष्क्रमणमार्य्यजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्म्मिकाधिष्ठितं निकेतनमावसितुं यतेत। प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतुष्पथादीन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत। मनसा वा तत्समग्रमाचारमनुपालयेदापत्कल्पः। सत्यधर्म्मा आर्य्यवृत्तः शिष्टाध्यापकशौचशिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिंस्रो मृदुः दृढ़कारो दमदानशील एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो मोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्ब्रह्मलोकान्न च्यवते न च्यवते।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः॥ ९॥

दशमोऽध्यायः।

द्विजातीनामध्ययनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः प्रवचनयाजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्य्यज्ञातिप्रियगुरुधनविद्याविनिमयेषु ब्रह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथोक्तात् कृषिवाणिज्ये चास्वयंकृते कुसीदञ्च। राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्वभूतानां न्याय्यदण्डत्वं बिभृयाद् ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् निरुत्साहांश्चाब्राह्मणानकरांश्चापकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भये विशेषेण चर्य्या च रथधनुर्भ्यां संग्रामे संस्थानमनिवृत्तिश्च न दोषो हिंसायामाहवेऽन्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्णकेश-पराङ्मुखोपविष्ट-

स्थल-वृक्षारूढ़-दूतगोब्राह्मण-वादिभ्यः क्षत्रियश्चेदन्यस्तमुपजीवेत् तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिकं वित्तं वाहनन्तु राज्ञ उद्धारश्चापृथग्जयेऽन्यत् तु यथार्हं भाजयेद्राजा राज्ञे बलिदानं कर्षकैर्दशममष्टमं षष्ठं वा पशुहिरण्ययोरप्येके पञ्चाशद्भागात् विंशतिभागः शुल्कः पण्ये मूलफलपुष्पौषधमधुमांसतृणेन्धनानां षष्ठं तद्रक्षणधर्म्मित्वात् तेषु तु नित्ययुक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनो मासि मास्येकैकं कर्म्म कुर्य्युरेतेनात्मोपजीविनो व्याख्याता नौचक्रीवन्तश्च भक्तं तेभ्यो दद्यात् पण्यं वणिग्भिरर्घापचये न देयं प्रनष्टमस्वामिकमधिगम्य राज्ञे प्रब्रूयुर्विख्याप्य संवत्सरं राज्ञा रक्ष्यमूर्द्धमधिगन्तुश्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी रिक्थक्रयसंविभागपरिग्रहाधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य विजितं निर्व्विष्टं वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न ब्राह्मणस्याभिरूपस्याब्राह्मणो व्याख्यातः षष्ठं लभेतेत्येके चौरहृतमुपजित्य यथास्थानं गमयेत् कोशाद्वा दद्याद्रक्ष्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणात् समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं कृषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदम् । शूद्रश्चतुर्थो वर्ण एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधः शौचमाचमनार्थे पाणिपादप्रक्षालनमेवैके श्राद्धकर्म्म भृत्यभरणं स्वदारवृत्तिः परिचर्य्या चोत्तरेषां तेभ्यो वृत्तिं लिप्सेत जीर्णान्युपानच्छत्रवासःकूर्च्चान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च यञ्चायाश्रितो भर्त्तव्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः स्यादनुज्ञातोऽस्य नमस्कारो मन्त्रः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतेत्येके । सर्व्वे चोत्तरोत्तरं परिचरेयुरार्य्यानार्य्ययोर्व्यतिक्षेपे कर्म्मणः साम्यं साम्यम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्ज्जं, साधुकारी स्यात् साधुवादी त्रय्यामान्वीक्षिक्याञ्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्सहायोऽपायसम्पन्नः समः प्रजासु स्याद्धितञ्चासां कुर्वीत। तमुपर्य्यासीनमधस्था उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येनं मन्येरन्। वर्णानाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेच्चलतश्चैनान् स्वधर्म्मे स्थापयेद्धर्म्मस्य ह्यंशभागभवतीति विज्ञायते। ब्राह्मणञ्च पुरो दधीत विद्याभिजन-वाग्रूपवयःशीलसम्पन्नं न्यायवृत्तं तपस्विनं, तत्प्रसूतः कर्म्माणि कुर्वीत। ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृध्यते न व्यथत इति च विज्ञायते। यानि च दैवोत्पातचिन्तकाः प्रब्रूयुस्तान्याश्रयेत, तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते। शान्तिपुण्याहस्वस्त्ययनायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सम्बलनमभिचारद्विषद्व्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्य्याद्यथोक्तमृत्विजोऽन्यानितस्य व्यवहारो वेदो धर्म्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं देशजातिकुलधर्म्माश्चाम्नायैरविरुद्धाः प्रमाणं। कृषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे। तेभ्यो यथाधिकारमर्थान् प्रत्यवहृत्य धर्म्मव्यवस्थान्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेनाभ्यूह्य यथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रयीविद्यावृद्धेभ्यः प्रत्यवहृत्य निष्ठां गमयेद्यथा ह्यस्य निःश्रेयसं भवति। ब्रह्मक्षत्रेण सम्पृक्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते। दण्डो दमनादित्याहुस्तेनादान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्म्मनिष्ठाः प्रेत्य कर्म्मफलमनुभूय ततः शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसो

जन्म प्रतिपद्यन्ते विद्याश्च। विपरीता नश्यन्ति। तानाचार्य्योपदेशो दण्डश्च पालयते तस्माद्राजाचार्य्यावनिन्द्यावनिन्द्यौ।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः॥ ११

द्वादशोऽध्यायः।

शूद्रो द्विजातीनभिसन्ध्यायाभिऽहत्य च वाग्दण्डपारुष्याभ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहन्यादार्य्यस्त्र्यभिगमने लिङ्गोद्धारः। स्वहरणञ्च गोप्ता चेद्वधोऽधिकोऽथाहास्य। वेदमुपशृण्वतस्त्रपुजतुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीरभेद आसनशयनवाक्पथिषु समप्रेप्सु र्दण्ड्यः शतम्। क्षत्रियो ब्राह्मणाक्रोशे दण्डपारुष्ये द्विगुणमध्यर्द्धं, वैश्यो ब्राह्मणस्तु क्षत्रिये पञ्चाशत्तदर्द्धं, वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत् क्षत्रियवैश्यावष्टापाद्यं। स्तेयकिल्विषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणीतरेषां प्रतिवर्णं विदुषोऽतिक्रमे दण्डभूयस्त्वं। फलहरितधान्यशाकादाने पञ्चकृष्णलमल्पे। पशुपीड़िते स्वामिदोष, पालसंयुक्ते तु तस्मिन्। पथि चेत्रेऽनावृते पालक्षेत्रिकयोः। पञ्च माषा गवि षड़ुष्ट्रे खरेऽश्वमहिष्योर्दशाजाविषु द्वौ द्वौ सर्व्वविनाशे शतं, शिष्टाकरणे प्रतिषिद्धसेवायाञ्च, नित्यं चेलपिण्डादूर्द्ध्वं स्वहरणञ्च। गोऽग्न्यर्थे तृणमेधान् वीरुद्वनस्पतीनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददीत फलानि चापरिवृतानाम्। कुसीदवृद्धिर्धर्म्म्या विंशतिः, पञ्चमाषकी मासं नातिसांवत्सरीमेके, चिरस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य। भुक्ताधिर्न वर्द्धते दित्सतोऽवरुद्धस्य च। चक्रकालवृद्धिः कारिताकायिकाशिखाधिभोगाश्च कुसीदं। पशूपजलोमक्षेत्रशतवाह्येषु

नातिपञ्चगुणम। जड़ापोगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ भोक्तु-रश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्म्मपुरुषैः। पशुभूमिस्त्रीणामनतिभोग ऋक्‌कथभाजि ऋणं प्रतिकुर्य्युः, प्रातिभाव्यवणिक्‌शुल्कमद्यद्युत-दण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्यन्नादियाचितावक्रीताधेया नष्टाः सर्व्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन। स्तेनः प्रकीर्णकेशो मुषली राजानमियात् कर्म्माचचाणः पूतो वधमोचाभ्यामघ्नन्नेनस्वी राजा। न शारीरो ब्राह्मणदण्डः कर्म्मवियोगविख्यापनविवा-सनाङ्ककरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरसमः सचिवो मति-पूर्व्वे प्रतिग्रहीताप्यधर्म्मसंयुक्ते। पुरुषशक्त्यपराधानुवन्धविज्ञा-नाद्दण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित् समवायवचनाद्‌ वेदवित्-समवायवचनात्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युर-निन्दिताः स्वकर्म्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निष्प्रीत्यनभिता-पाश्चान्यतरस्मिन्नपि शूद्रा। ब्राह्मणस्त्वब्राह्मणवचनादनुरोध्यो-ऽनिबन्धाश्चेन्नासमवेताः पृष्टाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्य्यये नरकः। अनिवन्धैरपि वक्तव्यं पीड़ाकृते निवन्धः प्रमत्तोक्ते च साक्षिसभ्यराजकर्त्तृषु दोषो धर्म्मतन्त्र-पीड़ायां। शपथेनैके सत्यकर्म्मणा तद्देवराजब्राह्मणसंसदि स्याद-ब्राह्मणानां। क्षुद्रपश्वनृते साक्षी दश हन्ति, गोऽश्वपुरुषभूमिषु दशगुणोत्तरान्, सर्व्वं वा भूमौ हरणे नरको, भूमिवदप्सु, मैथुन-

संयोगे च पशुवन्मधुसर्पिषो, गोवद्वस्त्रहिरण्यधान्यब्रह्मसु, यानेष्वश्ववन्मिथ्यावचने। याप्यो दण्ड्यश्च साक्षी, नानृतवचने दोषो जीवनश्चेत्तदधीनं, न तु पापीयसो जीवनं। राजा प्राड्विवाको ब्राह्मणो वा शास्त्रवित्, प्राड्विवाको मध्यो भवेत्। संवत्सरं प्रतीक्षेत प्रतिभायां धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसंयुक्तेषु। शीघ्रमात्ययिके च। सर्वधर्म्मेभ्यो गरीयः प्राड्विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः॥ १०॥

चतुर्दशोऽध्यायः।

शावमाशौचं दशरात्रमृत्विग्दीक्षितब्रह्मचारिणां सपिण्डानामेकादशरात्रं। क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं, वैश्यस्यार्द्धमासमेकं मासं शूद्रस्य। तच्चेदन्तःपुनरापतेत् तच्छेषेण शुध्येरन्, रात्रिशेषे द्वाभ्यां, प्रभाते तिसृभिर्गोब्राह्मणहतानामन्वक्षं राजक्रोधाच्च युद्धे प्रायोनाशकशस्त्राग्निविषोदकोद्बन्धनप्रपतनैश्चेच्छतां। पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं। मातापित्रोस्तन्मातुर्वागर्भमाससमा रात्रिः स्रंसने गर्भस्य। त्र्यहंवा श्रुत्वा चोर्द्ध दशम्याः पक्षिणसपिण्डयोनिसम्बन्धे सहाध्यायिनि च सब्रह्मचारिण्येकाहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्पर्शने। दशरात्रमाशौचमभिसन्धाय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरार्त्तवीर्वापूर्वयोश्च। त्र्यहं वाचार्य्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरश्चेद्वर्णः पूर्वं वर्णमुपस्पृशेत् पूर्वो वावरं तत्र शावोक्तमाशौचं। पतितचण्डालसूतिकोदक्याशवस्पृष्टितत्स्पृष्ट्युपस्पर्शने सचेलोदकोपस्पर्शनाच्छुध्येच्छवानुगमे च। शुनश्च यदुपहन्यादित्येके उदकदानं सपिण्डैः

क्षतचूड़स्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोग एकेऽप्रदत्तानामधःशय्या-सनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्ज्जयेरन्न मांसं भक्षयेयुरा-प्रदानात्। प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमेषूदकक्रिया वाससाञ्च त्यागः अन्त्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां तूष्णीं माता बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशौचं। राज्ञाञ्च कार्य्यविरोधाद्‌ब्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्याया-निवृत्त्यर्थम्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्द्दशोऽध्यायः॥ १४॥

पञ्चदशोऽध्यायः।

अथ श्राद्धममावस्यायां पितृभ्यो दद्यात्। पञ्चमीप्रभृति वापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमः; शक्तितः प्रकर्षेद्गुणसंस्कारविधिरन्नस्य। नवावरान् भोजयेदयुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान् वाग्रुप वयःशीलसम्पन्नान्। युविभ्यो दानं प्रथममेके पितृवन्न च तेन मित्रकर्म्म कुर्य्यात्। पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः शिष्याश्च दद्यु स्तदभावे ऋत्विगाचार्य्यौ। तिलमाषव्रीहियवोद-कदानैर्मासं पितरः प्रीणन्ति, मत्स्यहरिणरुरुशशकूर्म्मवराहमेष-मांसैः संवत्सराणि, गव्यपयःपायसैर्द्वादशवर्षाणि, वार्द्धीणसेन मांसेन कालशाकच्छागलौहखड़्गमांसैर्मधुमिश्रैश्चानन्त्यम्। न भोजयेत् स्तेनक्लीवपतितनास्तिकतद्वृत्तिवीरहाग्रेदिधि-षुपतिषुपतिस्त्री-ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यप-कुचरकूट-साक्षिप्रतिहारिकानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रय्य-

गारदाही गरदावकीर्णिगणप्रेष्यागम्यागामिहिंस्रपरिविन्निपरिवेत्तृपर्य्याहितपर्य्याधातृत्यक्तात्मदुर्बलाः कुनखिश्यावदन्तः श्वित्रिपौनर्भवकितवाजप्रेष्यप्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकृतिकिलासी कुसीदी वणिक्शिल्पोपजीविज्यावादित्रतालनृत्यगीतशीलान्, पित्रा चाकामेन विभक्तान्, शिष्यांश्चैके सगोत्रांश्च। भोजयेदूर्द्धं त्रिभ्यो गुणवन्तम्। सद्यःश्राद्धी शूद्रातल्पगस्तत्पुरीषे मासं नयति पितृंस्तस्मात् तदहर्ब्रह्मचारी स्यात्। श्वपचचाण्डालपतितावेक्षणे दुष्टं तस्मात् परिश्रुते दद्यात् तिलैर्वा किरेत्, पङ्क्तिपावनो वा शमयेत्। पङ्क्तिपावनाः षड़ङ्गविज्ज्येष्ठसामिकस्त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः स्नातको मन्त्रब्राह्मणविद्धर्म्मज्ञो ब्रह्मदेयानुसन्तान् इति हविःषु चैवं दुर्बलादीन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः॥ १५॥

षोड़शोऽध्यायः।

श्रवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दांस्यर्द्ध-पञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्य्युत्सृष्टलोमा। न मांसं भुञ्जीत द्वैमास्यो वा नियमी नाधीयीत वायौ दिवा पांशुहरे कर्णश्राविणि नक्तं वाणभेरीमृदङ्गगर्त्तार्त्तशब्देषु च श्वसृगालगर्द्दभसंह्रादे लोहितेन्द्रधनुर्नीहारेष्वभ्रदर्शने चापत्तौ मूत्रित उच्चरिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति चैके वल्मीकसन्तानमाचार्य्यपरिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो यानस्थः शयानः प्रौढ़पादः श्मशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तः शवदिवाकीर्त्ति-

शूद्रसन्निधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषञ्च सामशब्दे यावदाकालिका निर्घातभूमिकम्पराहुदर्शनोल्कास्तनयित्नुवर्षविद्युतः प्रादुष्कृताग्निष्वनृतौ विद्युति नक्तञ्चापररात्रात् त्रिभागादिप्रवृतौ सर्वम्। उल्का विद्युत्समेत्येकेषां। स्तनयित्नूरपराह्णेऽपि प्रदोषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्थे च राज्ञि प्रेते विप्रोष्य चान्याऽन्येन सह सङ्कुलोपाहितवेदसमाप्तिच्छर्द्दि श्राद्धमनुष्ययज्ञभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाञ्च द्व्यहं वा कार्त्तिकी फाल्गुन्याषाढ़ी पौर्णमासी तिस्रोऽष्टकास्त्रिरात्रमन्त्यामेके अभितो वार्षिकं सर्वं वर्षविद्युत्स्तनयित्नूसन्निपाते प्रस्यन्दिन्यूर्द्ध्वं भोजनाद्युत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्त्तं नित्यमेके नगरे मानसमप्यशुचि श्राद्धिनामाकालिकमकृतान्नश्राद्धिकसंयोगे च प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः॥ १६॥

सप्तदशोऽध्यायः।

प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु द्विजातीनां ब्राह्मणो भुञ्जीत प्रतिगृह्णीयाच्चैधोदकयवसमूल-फलमध्वभयाभ्युद्यतशय्यासनयान-पयोदधिधानाशफरि-प्रियङ्गुस्रङ्मार्गशाकान्यप्रनोद्यानि। सर्वेषां पितृदेवगुरुभृत्यभरणे चान्यवृत्तिश्चेन्नान्तरेण शूद्रात् पशुपालक्षेत्रकर्षककुलसङ्गतकारयितृपरिचारका भोज्यान्ना वणिक् चाशिल्पी नित्यमभोज्यं केशकीटावपन्नं रजस्वलाकृष्णशकुनिपदोपहतं भ्रूणघ्नप्रेक्षितं गवोपघ्रातं भावदुष्टं शुक्तं केवलमदधि

पुनःसिद्धं पर्य्युषितमशाकभक्ष्यस्नेहमांस-मधून्युत्सृष्ट पुंश्चल्यभिशस्तानपदेश्यदाण्डिकतक्षकदर्य्यबन्धनिकचिकित्सक मृगयु-कारूच्छिष्टभोजिगण-विद्विषाणामपाङ्क्तानां। प्राग्दुर्बलाद्वृथान्नाचमनोत्थानव्यपेतानि। समासमाभ्यां विषमसमे पूजान्तरानर्च्चितश्च। गोश्च चीरमनिर्द्दशायाः सूतके चाजामहिष्योश्च नित्यमाविकमपेयमौष्ट्रमैकशफञ्च। स्यन्दिनीयमसूसन्धिनीनाश्च याश्च व्यपेतवत्साः। पञ्चनखाश्चाशल्यकशशश्वाविद्गोधाखड्गकच्छपा। उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविङ्कप्लवचक्रवाकहंसाः काककङ्कगृध्रश्येना जलजा रक्तपादतुण्डा ग्राम्यकुक्कुटशूकरौ धेन्वनडुहौ, चापन्नदावसन्नवृथामांसानि किसलयक्याकुलशुननिर्य्यासलोहित--व्रश्चनाश्चनिचिदारुवकबलाक टिट्टिभ मान्धालनक्तञ्चरा अभक्ष्याः। भक्ष्याः प्रतुदा विष्किरा जालपादा मत्स्याश्चाविकृता वध्याश्च धर्म्मार्थे व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रशस्तान्यभुक्ष्योपयुञ्जीतोपयुञ्जीत।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥

अष्टादशोऽध्यायः।

अस्वतन्त्रा धर्म्मे स्त्री नातिचरेद्भर्त्तारं। वाक्चक्षुःकर्म्मसंयता पतिरपत्यलिप्सुर्द्देवराद् गुरुप्रसूता नर्त्तुमतीयात् पिण्डगोत्रऋषिसम्बन्धिभ्यो योनिमात्राद्वा। नादेवरादित्येके। नातिद्वितीयं जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे परस्मात् तस्य द्वयोर्वा रक्षणाद्भर्त्तुरेव नष्टे भर्त्तरि षाड्वार्षिकं क्षपणं श्रूयमाणेऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात् तस्य

द्वादशवर्षाणि ब्राह्मणस्य विद्यासम्बन्धे भ्रातरि चैवं ज्यायसि यवीयान् कन्याग्न्युपयमेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्य्यृतूनतीत्य स्वयं युज्येतानिन्दितेनोत्सृज्य पित्र्यानलङ्कारान् प्रदानं प्रागृतोर-प्रयच्छन् दोषो प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येके द्रव्यादानं विवाहसिद्ध्यर्थं धर्म्मतन्त्रसंयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्राद्बहु-पशोर्हीनकर्म्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च सोमपात् सप्तमीञ्चाभुक्त्वा निचयायाप्यहीनकर्म्मभ्य आचक्षीत राज्ञा पृष्टस्तेन हि भर्त्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेधर्म्मतन्त्रपीड़ायां तस्या-करणे दोषो दोषः।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः।

उक्तो वर्णधर्म्मश्चाश्रमधर्म्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्म्मणा लिप्यतेऽथैतदयाज्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्याक्रिया प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्य्यान्न कुर्य्यादिति मीमांसन्ते न कुर्य्यादित्याहुर्नहि कर्म्म क्षीयत इति कुर्य्यादित्य-परे पुनः स्तोमेनेष्ट्वा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते व्रात्य-स्तोमेनेष्ट्वा तरति सर्व्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजतेऽग्निष्टुताभिशस्यमानं याजयेदिति च। तस्य निष्क्रय-णानि जपस्तपो होम उपवासो दानमुपनिषदो वेदान्ताः सर्व्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघमर्षणमथर्व्वशिरोरुद्राः पुरुष-सूक्तं राजनरौहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्त्यं ज्येष्ठसाम्नामन्यतमद्बहिष्पवमानं

कुष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति पावनानि। पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं सोमपानमिति च मेध्यानि। सर्व्वे शिलोच्चयाः सर्व्वाः स्रवन्त्यः पुण्या हृदास्तीर्थानि ऋषिनिवासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देशाः। ब्रह्मचर्य्यं सत्यवचनं सवनेषूदकोपस्पर्शनमार्द्रवस्त्रताधःशायिता-नाशक इति तपांसि। हिरण्यं गौर्व्वासोऽश्वो भूमिस्तिला घृतमन्नमिति देयानि। संवत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षडहस्त्र्यहोऽहोरात्र इति कालाः। एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन् एनःसु गुरुषु गुरूणि लघुषु लघूनि कृच्छ्रातिकृच्छ्रं चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तम्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥

विंशोऽध्यायः।

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि लक्षणानि भवन्ति। ब्रह्महार्द्रकुष्ठी, सुरापः श्यावदन्तो, गुरु-तल्पगः पङ्गन्धः, स्वर्णहारी कुनखी, श्चित्री वस्त्रापहारी हिरण्यहारी दर्दुरी, तेजोऽपहारी मण्डली, स्नेहापहारी क्षयी, तथाजीर्णवानन्नापहारी, ज्ञानापहारी मूकः, प्रतिहन्ता गुरोर-पस्मारी, गोघ्नो जात्यन्धः, पिशुनः पूतिनासः, पूतिवक्त्रस्तु सूचकः, शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुसीसचामरविक्रयी मद्यप, एकशफविक्रयी मृगव्याधः, कुण्डाशी भृतकश्चैलिको वा नक्षत्री चार्वुदी, नास्तिको रङ्गोपजीव्यभक्ष्यभक्षी गण्डरी, ब्रह्मपुरुष-

तस्कराणां दैशिकः पिशुनः षण्डो महापथिक गण्डिक-श्चण्डालो पुक्कसो गोष्ववकीर्णी मध्वामेही, धर्म्मपत्नीषु स्यान्मै-थुनप्रवर्त्तकः खल्वाटसगोत्रसमयस्व्यभिगामी पितृमातृभगिनी-स्व्यभिगाम्यावोजितस्तेषां कुब्जकुण्ठमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्राल्पा-युषोऽल्पबुद्धयश्चण्ड पण्डशैलूष-तस्कर-परपुरुष-प्रेष्यपरकर्म्मकराः, खल्वाटचक्राङ्गसङ्कीर्णाः क्रूरकर्म्माणः क्रमशश्चान्त्यश्चोपपद्यन्ते तस्मात् कर्त्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणैर्जायन्ते धर्म्मस्य धारणादिति धर्म्मस्य धारणादिति।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः॥ २०॥

एकविंशोऽध्यायः।

त्यज्येत् पितरं राजघातकं शूद्रायाजकं वेदविप्लावकं भ्रूणहनं यश्चान्त्यावसायिभिः सह संवसेदन्त्यावसायिन्या वा तस्य विद्यागुरून् योनिसम्बन्धांश्च संन्निपात्य सर्व्वाण्युदका-दीनि प्रेतकर्म्माणि कुर्य्युः पात्रञ्चास्य विपर्य्यस्येयुः। दासः कर्म्मकरो वावकरादमेध्यपात्रमानीय दासो घटान् पूरयित्वा दक्षिणामुखः पदा विपर्य्यस्येदमनुदकं करोमिति नामग्राहस्तं सर्व्वेऽन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखा विद्यागुरवो योनिसम्बन्धाश्च वीक्षेरन्नप उपस्पृश्य ग्रामं प्रविशन्ति। अत ऊर्द्ध्वं तेन सम्भाष्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमज्ञानपूर्व्वं ज्ञानपूर्व्वञ्चेत् त्रिरात्रम्। यस्तु प्रायश्चित्तेन शुध्येत् तस्मिन् शुद्धे शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाद्ध्रदात् पूरयित्वा स्रवन्तीभ्यो वा त इनमप उपस्पर्शयुः। अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्

सम्प्रतिगृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिव-मन्तरीक्षं यो रोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुभिः पावमानीभि-स्तरत्समन्दीभिः कुश्माण्डैश्चाज्यं जुहुयाद्धिरण्यं ब्राह्मणाय वा दद्याद्गामाचार्य्याय। यस्य तु प्राणान्तिकं प्रायश्चित्तं स मृतः शुध्येत्। तस्य सर्व्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्म्माणिकुर्य्युरेतदेव शान्त्युदकं सर्व्वेषूपपातकेषूपपातकेषु।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः॥ २१॥

द्वाविंशोऽध्यायः।

ब्रह्महःसुराप-गुरुतल्पग-मातृपितृयोनिसम्बन्धगस्तेनना-स्तिक निन्दितकर्म्माभ्यासि-पतितात्याग्यपतितत्यागिनः पातक-संयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन्। द्विजातिकर्म्मभ्यो हानिः पतनं परत्र चासिद्धिस्तामेके नरकं। त्रीणि प्रथमान्यनिर्द्देश्यानि मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततीत्येके भ्रूणहनि हीनवर्णसेवायाञ्च स्त्री पतति कौटसाक्ष्यं राजगामिपैशुनं गुरोरनृताभिशंसनं महापातकसमानि। अपाङ्क्त्यानां प्राग्दुर्व्वलाद्गोहन्तब्रह्मो-ज्झ्यतन्मन्त्रकृदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातकं, याजनाध्य-पनादृत्विगाचार्य्यौ पतनीयसेवाया च्छेयावन्यत्र हानात् पतति। तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके। न कर्हिचिन्मातापित्रोरवृत्तिदायन्तु न भजेरन्। ब्राह्मणाभिशंसने दोषस्तावान् द्विरनेनसि दुर्व्वल-हिंसायामपि मोचने शक्तश्चेत्। अभिक्रुध्यावगोरणं ब्राह्मणस्य वर्षशतमस्वर्ग्यं, निर्घाते सहस्रं, लोहितदर्शने यावतस्तत्प्रस्कन्द्य पांशून् संगृह्णीयात्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः।

प्रायश्चित्तमग्नौ शक्तिर्व्रह्मघ्नस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा स्याज्जन्ये शस्त्रभृताम्। खट्वाङ्गकपालपाणिर्व्वा द्वादश संवत्सरान् ब्रह्मचारी भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्म्माचक्षाणः, पथोपक्रामेत् सन्दर्शनादार्य्यस्य। स्थानासनाभ्यां विहरन् सवणेषूदकोपस्पर्शी शुध्येत्। प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य द्रव्यापचये वा त्र्यवरं प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽप्यग्निष्टुदन्तश्चेत्सृष्टश्चेद्ब्राह्मणवधे। हत्वापि आत्रेय्याश्चैवं गर्भे चाविज्ञाते वा। ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्य्यं ऋषभैकसहस्राश्च गादद्यात्। वैश्ये त्रैवार्षिकं ऋषभैकशताश्च गा दद्यात्। शूद्रे संवत्सरमृषभैकदशाश्च गा दद्यादनात्रेय्याश्चैवं गाश्च। वैश्यवन्मण्डूकनकुलकाकविवरचरमूषिकाश्च। हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थिमतामनडुह्भारे च। अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चिद्दद्यात्। षण्ढे च पलालभारः सीसमाषश्च, वराहे घृतघटः, सर्पे लौहदण्डो, ब्रह्मबन्ध्वाश्च ललनायां जीवोवैशिकेन किञ्चित्तल्पान्नधनलाभवधेषु पृथग्वर्षाणि द्वे, परदारे त्रीणि। श्रोत्रियस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गो यथास्थानं वा गमयेत्। प्रतिसिद्धमन्त्रसंयोगे सहस्रवाक् चेदग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु, चैवं स्त्री चातिचारिणी गुप्ता पिण्डन्तु लभेत। अमानुषीषु गोवर्ज्जं स्त्रीकृते कुष्माण्डैर्घृतहोमो घृतहोमः।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्व्विंशोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिञ्चेयुः सुरामास्ये मृतः शुध्येदमत्या पाने पयोघृतमुदकं वायुं प्रतित्र्यहं तप्तानि सकृच्छ्रस्ततोऽस्य संस्कारः। मूत्रपुरीषरेतसाञ्च प्राशने श्वापदोष्ट्रखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुक्कुटशूकरयोश्च गन्धाघ्राणे सुरापस्य प्राणायामो घृतप्राशनञ्च पूर्व्वैश्च दष्टस्य (दृष्टस्य)। तल्पे लोहशयने गुरुतल्पगः शयीत सूर्म्मीं वा ज्वलन्तीं श्लिष्ये-ल्लिङ्गं वा सवृषणमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेद-जिह्ममा शरीरनिपातान्मृतः शुध्येत। सखीसयोनिसगोत्रा-शिष्यभार्य्यासु स्नुषायां गवि च तल्पसमोऽवकर इत्येके श्वभिरादायेद्राजा निहीनवर्णगमने स्त्रियं प्रकाशं पुमांसं खादयेद्‌यथोक्तं वा गर्द्दभेनावकीर्णी निर्ऋतिं चतुष्पथे यजते तस्याजिनमूर्द्ध्ववालं परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान् भैक्षं चरेत् कर्म्माचक्षाणः संवत्सरेण शुध्येत्। रेतस्कन्दने भये रोगे सुप्तेऽग्नीन्धनभैक्षचरणानि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोमः साभिसन्धेर्व्वा रेतस्याभ्यां सूर्य्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठेदह-रहर्भुञ्जानोऽभ्यस्तमिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचिं दृष्ट्वादित्यमीक्षेत प्राणायामं कृत्वाभोज्यभोजनेऽमेध्यप्राशने वा निष्पुरीषीभावस्त्रिरात्रावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णा-न्युपयुञ्जानः फलान्यनतिक्रामन् प्राक्‌पञ्चनखेभ्यश्छर्द्दनो घृतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिंसासु त्रिरात्रं परमन्तपः सत्यवाक्ये वेद्वारुणीपावमानीभिर्होमो विवाहमैथुननिर्म्माल्यसंयोगेष्वदोष-

भिक्षोऽनृतं न तु खलु गुर्व्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितश्च परतश्च हन्ति मनसापि गुरोरनृतं वदन्नल्पेष्वप्यर्थेष्वन्त्यावसायिनीगमने कृच्छ्राब्दोऽमत्या द्वादशरात्रमुदक्यागमने त्रिरात्रं त्रिरात्रम्।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्व्विंशोऽध्यायः॥ २४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः।

रहस्यं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्ऋचं तरत्समन्दीत्यप्सु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वाभोज्यं बुभुक्षमाणः पृथिवीमावपेदृत्वन्तरारमण उदकोपस्पर्शनाच्छुद्धिमेके स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमद्भिस्तृतीयं दिवादिष्वेकभक्तको जलक्लिन्नवासा लोमानि नखानि त्वचं मांसं शोणितं स्नाय्वस्थिमज्जानमिति होम आत्मनो मुखे मृत्योरास्ये जुहोमीत्यन्ततः। सर्व्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भ्रूणहत्यायाः। तथान्य उक्तो नियमोऽग्ने त्वं वारयेति महाव्याहृतिभिर्जुहुयात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्व्रत एव वा ब्रह्महत्यासुरापानस्तेयगुरुतल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽघमर्षणं जपेत् सममश्वमेधावभृथेन सावित्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन् पुनीतेहैवात्मानमन्तर्ज्जले वाघमर्षणं त्रिरावर्त्तयन् पापेभ्यो मुच्यते मुच्यते।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः॥ २५॥

षड्विंशोऽध्यायः।

तदाहुः कतिधावकीर्णी प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्च्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्व्वेणेति सोऽमावास्यायां निश्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामातिमुग्धोऽस्म्यभिमुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधायानुपर्य्युक्ष्य यज्ञवास्तु कृत्वोपस्थाय सन्मासिञ्चत्वित्येतया त्रिरुपतिष्ठेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या इत्येतदेवैकेषां कर्म्माधिकृत्ययोः पूत इव स्यात् स इत्थं जुहुयादित्थमनुमन्त्रयेद्वरो दक्षिणेति। प्रायश्चित्तमविशेषादनार्ज्जवपैशुन-प्रतिषिद्धाचारानाद्य प्राशनेषु। शूद्रायाञ्च रेतः सिक्त्वा योनौ च दोषवति कर्म्मण्यभिसन्धिपूर्वेष्वब्लिङ्गाभिरप उपस्पृशेद्वारुणीभिरन्यैर्वा पवित्रैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारे व्याहृतयः सङ्ख्याताः पञ्च सर्वास्वपो वाचामिदञ्च आदित्यश्च पुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति सायमष्टौ वा समिधमादध्याद्देवकृतस्येति हुत्वैवं सर्वस्मादेनसो मुच्यते मुच्यते।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः॥ २७॥

सप्तविंशोऽध्यायः।

अथातः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामो। हविष्यान् प्रातराशान् भुक्त्वा तिस्रो रात्रीर्नाश्नीयादथापरं त्र्यहं नक्तं भुञ्जीत अथापरं त्र्यहं न कञ्च न याचेदथापरं त्र्यहमुपवसेत् तिष्ठे-

दहनि, रात्रावासीत। क्षिप्रकामः सत्यं वदेदनार्य्यैर्न सम्भाषेत, रौरवयौधाजिने नित्यं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापोहिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतीभिर्म्मार्ज्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इत्यष्टाभिः। अथोदकतर्पणं। ॐ नमो हमाय मोहमाय संहमाय धुन्वते तापसाय पुनर्वसवे नमो नमो, मौञ्ज्यायौर्म्याय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय नमो नमः, पाराय सुपाराय महापाराय पारयिष्णवे नमो नमो, रुद्राय पशुपतये महते देवाय त्र्यम्बकायैकचराधिपतये हराय शर्व्वायेशानायोग्राय वज्रिणे घृणिने कपर्द्दिने नमो नमः, सूर्य्यायादित्याय नमो नमो, नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय नमो नमः, कृष्णाय पिङ्गलाय नमो नमो, ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धायेन्द्राय हरिकेशायोर्द्ध्वरेतसे नमो नमः, सत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामरूपिणे नमो नमो, दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमो नमस्तीक्ष्णरूपिणे नमोनमः, सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवाससे पिनाकहस्ताय नमो नम इति। एतदेवादित्योपस्थानमेता एवाज्याहुतयो; द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं श्रपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात् अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टकृत इति। ततो ब्राह्मणतर्पणम्। एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातो यावत्। सकृदाददीत तावदश्नीयादब्भक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः। प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्म्मण्यो भवति। द्वितीयं चरित्वा यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते। तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसो मुच्यते। अथैतांस्त्रीन् कृच्छ्रान्

चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नाता भवति । सर्वैर्देवैर्ज्ञातो भवति यश्चैवं वेद यश्चैवं वेद ।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायणं । तस्योक्तो विधिः; कृच्छ्रे वपनं व्रतं चरेत् श्वोभूतां पौर्णमासीमुपवसेदाप्यायस्व, सन्ते पयांसि, नवो नव इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमाहविषश्चानुमन्त्रणमुपस्थानं चन्द्रमसो यद्देवा देवहेलनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयाद्देवकृतस्येति चान्ते समिद्भिरों भूर्भुवः स्वस्तपः सत्य यशः श्री रूपं गिरौजस्तेजः पुरुषा धर्म्मः शिवः शिव इत्येतैर्ग्रासानुमन्त्रणं । प्रतिमन्त्रं मनसा नमः स्वाहेति वा । सर्वग्रासप्रमाणमास्याविकारेण चरुभैक्षशक्तुकणयावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि हवींषि । उत्तरोत्तरं प्रशस्तानि । पौर्णमास्यां पञ्चदश ग्रासान् भुक्त्वैकापचयेन परपक्षमश्नीयादमावास्यायामुपोष्यैकोपचयेन पूर्वपक्षं विपरीतमेकेषाम् । एष चान्द्रायणो मासो । मासमेतमाप्त्वा विपापो विपाप्मा सर्वमेनो हन्ति । द्वितीयमाप्त्वा दश पूर्वान् दशावरानात्मानञ्चैकविंशं पङ्क्तीश्च पुनाति । संवत्सरञ्चाप्त्वा चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति सलोकतामाप्नोति ।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

ऊर्द्ध्वं पितुः पुत्रा ऋक्थं भजेरन् । निवृत्ते रजसि मातुर्जीवति चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् बिभृयात् । पूर्ववद्विभागे तु धर्म्मवृद्धिः । विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुभयतोद्युक्तो रथो गोवृषः । काणखोरकूटषण्डा मध्यमस्य । अनेकश्चेदविर्धान्यायसी गृहमनोयुक्तं चतुष्पदाञ्चैकैकं यवीयसः । समश्चेतरत् सर्वं द्व्यंशी वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूपं काम्यं पूर्वः पूर्वो लभेत । दशतः पशूनां नैकशफः नैकशफानां वृषभोऽधिको ज्येष्टस्य । वृषभषोड़शा ज्यैष्ठिनेयस्य समं वा ज्यैष्ठिनेयेन यवीयसां । प्रतिमातृ वा स्ववर्गे भागविशेषः । पितोत्सृजेत् पुत्रिकामनपत्योऽग्निं प्रजापतिञ्चेष्ट्वास्मदर्थमपत्यमिति संवाद्याभिसन्धिमात्रात् पुत्रिकेत्येकेषां । तत्संशयान्नोपयच्छेदभ्रातृकाम् । पिण्डगोत्रर्षिसम्बन्धा ऋक्थं भजेरन्, स्त्री चानपत्यस्य । बीजं वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतो जातमभागम् । स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च । भगिनीशुल्कं सोदर्य्याणामूर्द्ध्वं मातुः पूर्वञ्चैके । संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्येष्ठस्य संसृष्टिनि प्रेते असंसृष्टी ऋक्थभाक्, विभक्तजः पित्र्यमेव । स्वमार्ज्जितं वैद्याऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा औरसक्षेत्रजदत्तकृत्रिमगूढ़ोत्पन्नापविद्धा ऋक्थभाजः । कानीनसहोढ़पौनर्भवपुत्त्रिकापुत्त्रस्वयन्दत्तक्रीता गोत्रभाजश्चतुर्थांशभागिनश्चौरसाद्यभावे । ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो ज्येष्ठो गुणसम्पन्नस्तुल्यांशभाक् ज्येष्ठांशहीनमन्यत्; राजन्यावैश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मणीपुत्रेण ।

क्षत्रियाच्चेत् शूद्रापुत्रोऽप्यनपत्यस्य शुश्रूषुश्चेल्लभेत वृत्तिमूलमन्तेवासिविधिना। सवर्णापुत्रोऽप्यन्याय्यवृत्तो न लभेतैकेषां। श्रोत्रियो ब्राह्मणस्यानपत्यस्य रिक्थं भजेरन्, राजेतरेषां। जड़क्लीबौ भर्त्तव्यावपत्यं जड़स्य भागार्हं शूद्रापुत्रवत्। प्रतिलोमासूदकयोगक्षेमकृतान्नेष्वविभागः, स्त्रीषु च। संयुक्तास्वनाम्नाते दशावरैः शिष्टैरूहवद्भिरलुब्धैः प्रशस्तं कार्य्यम्। चत्वारश्चतुर्णां पारगा वेदानां, प्रागुत्तमात्त्रय आश्रमिणः, पृथग्धर्म्मविदस्त्रय, एतान् दशावरान् परिषदित्याचक्षते। असम्भवे त्वेतेषाम् श्रोत्रियो वेदविच्छिष्टो विप्रतिपत्तौ यदाह, यतोऽयमप्रभवो भूतानां हिंसानुग्रहयोगेषु। धर्म्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्म्मविदाप्नोति ज्ञानाभिनिवेशाभ्यामिति धर्म्मो धर्म्मः।

इति गौतमीये धर्म्मशास्त्रे एकोनत्रिंशोऽध्यायः॥ २९॥

आपस्तम्बसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम्।
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः॥ १
परेषां परिवादेषु निवृत्तमृषिसत्तमम्।
विविक्तदेश मासीनमात्मविद्यापरायणम्॥ २
अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम्।
आपस्तम्बमृषिं सर्व्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन्॥ ३
भगवन् मानवा सर्व्वे असन्मार्गे स्थिता यदा।
चरेयुर्द्धर्म्मकार्य्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम्॥ ४
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम्।
कृषिकर्मादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च॥ ५
देयञ्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम्।
बालानां स्तन्यपानादिकार्य्यञ्च परिपालनम्॥ ६
एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्यकामतः।
गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन् ब्रूहि निष्कृतिम्॥ ७
एवमुक्तः चणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः।
दृष्ट्वा ऋषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम्॥ ८
बालानां स्तनपानादिकार्य्ये दोषो न विद्यते।
विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने॥ ९
गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु।
केचिदाहुर्न दोषोऽत्र देहधारणभेषजे॥ १०

औषधं लवणञ्चैव स्नेहपुष्ट्यान्नभोजनम्।
प्राणिनां प्राणहृत्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ ११
अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत्।
अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते॥ १२
त्र्यहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्र्यहम्।
पादः सायं त्र्यहं पादः प्रातर्भोज्यं तथा त्र्यहम्॥ १३
प्रातः सायं दिनार्द्धञ्च पादोनं सायवर्ज्जितम्॥ १४
प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत्।
अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च॥ १५
पादमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत्।
योजने पादहीनञ्च चरेत् सर्वं निपातने॥ १६
घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्र विपद्यते।
चरेदर्द्धव्रतं तत्र भूषनार्थं कृतं हि तत्॥ १७
दमने वा निरोधे वा सङ्घाते चैव योजने।
स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत्॥ १८
पाषाणैर्लगुड़ैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात्।
निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्व्वं विधीयते॥ १९
प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोनं क्षत्रियश्चरेत्।
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत्॥ २०
द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तने दुहेत्।
द्वौ मासावेकवेलायां शेषकाले यथारुचि॥ २१
दमतामर्द्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते।
सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत्॥ २२

हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं जीवितार्थिनाम्।
चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवञ्च जिघांसिनाम्॥ २३

अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा।
नदीपर्व्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत्॥ २४

न नारिकेलवालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्म्मणा।
एभिर्गास्तु न बध्नीयाद्बद्ध्वा परवशो भवेत्॥ २५

कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम्।
पादलग्नाग्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ २६

व्यापन्नानां बहूनान्तु रोधने बन्धनेऽपि च।
भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत्॥ २७

शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तने।
सप्तरात्रं पिबेद्दुग्धं यावत् स्वस्था पुनर्भवेत्॥ २८

गोमूत्रेण तु सम्मिश्रं यावकं भक्षयेद्द्विजः।
एतद्विमिश्रितञ्चैवमुक्तञ्चोशनसा स्वयम्॥ २९

देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च।
एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ ३०

एका पादानुबद्धाभिर्द्दैवाद्व्यापादिता क्वचित्।
पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक्॥ ३१

यन्त्रणे गोश्चिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने।
यत्ने कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते॥ ३२

सरोमे प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकर्त्तनम्।
तृतीये तु शिखा धार्य्या सशिखन्तु निपातने॥ ३३

सर्व्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदङ्गुलिद्वयम्।
एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम्॥ ३४

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः।

कारुहस्तगतं पण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःसृतम्।
स्त्रीबालवृद्धचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च॥ १॥

प्रपास्वरण्येषु जलेऽथ सोरे
द्रोण्यां जलं यच्च विनिःसृतम्भवेत्।
श्वपाकचाण्डालपरिग्रहेषु
पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुद्धिः॥ २

न दुष्येत् सन्तता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः।
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन॥ ३
आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः।
आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु॥ ४
अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तड़ागानि तथैव च।
एषु स्नात्वा च पीत्वा च पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ५
उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम्।
सर्व्वं शुध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति॥ ६
सूर्य्यरश्मिनिपातेन मारुतस्पर्शनेन च।
गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति॥ ७
अस्थिचर्म्मादियुक्तन्तु खराश्वोष्ट्रोपदूषितम्।
उद्धरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्ज्जनम्॥ ८

कूपो मूत्रपुरीषेण ष्ठीवनेनापि दूषितः।
श्वशृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यादैश्च जुगुप्सितः॥ ९
उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्त पिण्डान् समुद्धरेत्।
पञ्चगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम्॥ १०
वापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम्।
कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत्॥ ११
यस्तु कूपात् पिबेत्तोयं ब्राह्मणः शवदूषितात्।
कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयो भवेत्॥ १२
अक्लिन्नेनाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते।
पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १३
क्लिन्ने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिबेत्।
शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा॥ १४

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

अन्त्यजातिरविज्ञातो निवसेद्यस्य वेश्मनि।
सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्व्वन्त्यनुग्रहम्॥ १
चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम्।
प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः॥ २
यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत्।
तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत्॥ ३
कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शेन शवदूषिणाम्।
तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शोधनम्॥ ४

बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीड़िता ।
तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम ॥ ५
अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोड़शः ।
प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥ ६
न्यूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७
अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृश्यते ।
शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८
क्षुधा व्याधितकायानां प्राणो येषां विपद्यते ।
ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत् किल्विषं भवेत् ॥ ९
पूर्णेऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १०
समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
विप्रसम्पादनं कार्य्यमुत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११
सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
सम्यक् कर्त्तुरपायं स्याद्व्रती च फलमाप्नुयात् ॥ १२

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिबते जलम् ।
प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णे वर्णे विधीयते ॥ १
चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
तदर्द्धन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २

भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा।
प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्य्याद्विशोधनम्॥ ३
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत्।
जपंस्त्रिरात्रमश्नूलं पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ४
चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे च कृते द्विजः।
प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षड़ाचरेत्॥ ५
पानमैथुनसम्पर्कं तथा मूत्रपुरीषयोः।
सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा॥ ६
एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथम्भवेत्।
भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च॥ ७
मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः।
दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम्॥ ८
एकाहं तत्र निर्द्दिष्टं दन्तधावनभक्षणे॥ ९
वृक्षारूढ़े तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति।
फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्द्दिशेत्॥ १०
ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत्।
एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ११
येन केनचिदुच्छिष्टः अमेध्यं स्पृशते द्विजः।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १२

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।
अनभ्युक्ष्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
ब्राह्मणस्तु त्रिरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ।
क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २
चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।
व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥ ३
पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्ज्जनात् ।
भोजयित्वा द्विजानान्तु शूद्रो दानेन शुध्यति ॥ ४
ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।
अहोरात्रन्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५
उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्तेऽज्ञानाद्द्विजो यदि ।
शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६
ब्राह्मण्या सह योऽश्नीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।
न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७
उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्नीयात् पिवतेऽपि वा ।
प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिराब्रवीत् ॥ ८
अन्त्यानां भुक्तशेषन्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।
चान्द्रायणं तदर्द्धार्द्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ ९
विण्मूत्रभक्षणे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
श्वकाकोच्छिष्टभोगे च प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १०

उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः।
शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च॥ ११
पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १२
वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन।
स्नानं जपश्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति॥ १३
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन।
स्नात्वाचम्य विशुद्धः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥ १४

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥

षष्ठोऽध्यायः।

अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः।
स्त्रीणां क्रीड़ार्थसम्भोगे शयनीये न दुष्यति॥ १
पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति॥ २
स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम्
पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात्॥ ३
नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत्।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ४
रोमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित्।
पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति॥ ५
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम्।
शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥ ६

नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित्।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ७
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते।
अभोज्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ ८
भक्षयेद्यस्तु नीलीन्तु प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित्।
चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥ ९
यावत्यां वापिता नीली तावती चाशुचिर्म्मही।
प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्द्ध्वं शुचिर्भवेत्॥ १०
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥ ६

सप्तमोऽध्यायः।

स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते।
वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन॥ १
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते।
अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत्॥ २
साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्त्तते।
वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्म्मणि चैन्द्रिये॥ ३
प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी।
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति॥ ४
अन्त्यजातिश्वपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला।
अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत्॥ ५
त्रिरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम्।
निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत्॥ ६

रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च।
त्रिरात्रोपोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ७
प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहन्तथा।
तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात्॥ ८
विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा।
रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथम्भवेत्॥ ९
स्नापयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रैरलङ्कृताम्।
पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म्म समाचरेत्॥ १०
रजस्वला तु संस्पृष्टा श्ववकुक्कुटवायसैः।
सा त्रिरात्रोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति॥ ११
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला।
कृच्छ्रेण शुध्यते विप्रस्तथा दानेन शुध्यति॥ १२
एकशाखासमारूढ़ा चाण्डाली वा रजस्वला।
ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत्॥ १३
रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना।
रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति॥ १४
अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत्।
तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिबेत्ततः॥ १५
उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मद्यं रजस्वलाम्।
मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु रजस्वलाम्॥ १
उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि।
कृच्छ्रार्द्धन्तु चरेद्विप्र प्रायश्चित्तं विशोधनम्॥ १७
चाण्डालैः श्वपचैर्व्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि।
शेषाहात् कालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १८

उदक्या ब्राह्मणी शूद्रामुदक्यां स्पृशते यदि।
अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १९
एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम्।
सचेलप्लवनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिबेत्॥ २०
स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते।
एवमेव विशुद्धिः स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः॥ २१
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

अष्टमोऽध्यायः।

भस्मना शुध्यते कांस्यं सुरया यन्न लिप्यते।
सुराविरमूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनैः॥ १
गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु।
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च॥ २
शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूर्य्येन्दुरश्मिभिः॥ ३
रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति।
अद्भिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति॥ ४
शुष्कमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्य्यति।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्य्यति॥ ५
पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा।
संवत्सरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्य्यति वा नवा॥ ६
भुञ्जते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम्।
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शुनि॥ ७

शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं शूद्रेणैव सहासनम्।
शूद्राज् ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत्॥ ८
आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नान्न निवर्त्तते।
तया तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः॥ ९
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः। १०
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः।
स भवेच्छूकरो ग्राम्यो मृतः श्वा वाथ जायते॥ ११
ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्व्वणि।
वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन॥ १२
अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम्।
वैश्यस्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम्॥ १३
वैश्वदेवेन होमेन देवताभ्यर्च्चनैर्जपैः।
अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम्॥ १४
व्यवहारानुरूपेण धर्म्मेण च्छलवर्ज्जितम्।
क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पालनम्॥ १५
स्वकर्म्मणा च वृषभैरनुस्तत्यात्मशक्तितः।
खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नं तेन संस्कृतम्॥ १६
अज्ञानतिमिरान्धस्य मद्यपानरतस्य च।
रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्ज्जितम्॥ १७
आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च।
गुड़ं तक्रं रसं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः॥ १८
शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्तिलाः।
रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्व्वतः॥ १९

आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।
मनस्तापेन शुध्येत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ २०
दृश्यपाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
तद्द्विजेन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१
इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १
पूर्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् ।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २
अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३
प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४
अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथम्भवेत् ॥ ५
पद्मोदुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ ६
ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलादिषु ।
अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७
चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८

यद्वेष्टितं काकवलाकचिल्लै
रभेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम्।
श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक्
स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः॥ ९

ऊर्द्धं नाभेः करौ मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते।
ऊर्द्धं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव शुध्यति॥ १०
उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम्।
मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम्॥ ११
दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु।
षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु॥ १२
उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्तारं समुपस्थितम्।
अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत्॥ १३
अन्ने भोजनसम्पन्ने मक्षिकाकेशदूषिते।
अनन्तरं स्पृशेदापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत्॥ १४
शुष्कमांसमयञ्चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः।
भुक्ता कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कृच्छ्रत्रयं चरेत्॥ १५
अभुक्ते मुच्यते यत्र भुञ्जन यत्रापि मुच्यते।
भोक्ता च भोजकश्चैव पङ्क्त्या गच्छति दुष्कृतम्॥ १६
यत्र भुङ्क्ते तु मुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः।
अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ १७
उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः।
पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः॥ १८
उत्तीर्य्याचम्य उदकादवतीर्य्य उपस्पृशेत्।
एवन्त श्रेयसा युक्तो वरुणेनाभिपूज्यते॥ १९

अग्न्यागारे गवां गोष्टे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ।
स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विसर्जनम्॥ २०
जन्मप्रभृति-संस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम्।
असपिण्डैर्न कर्त्तव्यं चूड़ाकार्य्ये विशेषतः॥ २१
याजकान्नं नवश्राद्धं संग्रहे चैव भोजनम्।
स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्ता चान्द्रायणं चरेत्॥ २२
ब्रह्मौदने च श्राद्धे सीमन्तोन्नयने तथा।
अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्ता चान्द्रायणं चरेत्॥ २३
अप्रजाता तु नारी स्यात्साभोयादेव तद्गृहे।
अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पूयसं नरकं व्रजेत्॥ २४
अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः।
रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्नुते॥ २५
स्त्रीधनानि च ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः।
स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम्॥ २६
राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम्।
असंस्कृतान्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम्॥ २७
मृतके सूतके चैव गृहीते शशिभास्करे।
हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत्॥ २८
पुनर्भूः पुंश्चली च रेतोधाः कामचारिणी।
आसां प्रथमगर्भेषु भुक्ता चान्द्रायणं चरेत्॥ २९
मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः।
विशेषाद्गलमेतेषां भुक्ता चान्द्रायणं चरेत्॥ ३०
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्म्मोपजीविनाम्।
भुक्तैषां ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु॥ ३१

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टं शुना शूद्रेण वा द्विजः।
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति॥ २२

ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रप्रेषणकारिणः।
भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव सः॥ २३

अनुदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि।
कृत्वा मूत्रं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः॥ २४

भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः।
उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः॥ २५

मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः।
मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु गव्यं पीत्वा विशुध्यति॥ २६

उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः।
चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः॥ २७

भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा।
प्रमादाद्यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्व्वलः॥ २८

स्नात्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः।
स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति॥ २९

चण्डालेन तु संस्पृष्टो यस्त्वापः पिवति द्विजः।
अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवणेन शुध्यति॥ ४०

सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छ्रस्य तं विदुः।
सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम्॥ ४१

दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धं तद्विधीयते।
प्रायश्चित्तं लघु ह्येतन्न्यायेषु तु यथार्हतः॥ ४२

कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानाञ्च विक्रयी।
प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत्॥ ४३

इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः॥ ९

दशमोऽध्यायः।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नोद्ध्रियते जलम्।
उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावद्भूमिर्न लिप्यते॥ १
भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान्।
आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम्॥ २
न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते।
आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति॥ ३
न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः।
यथा क्रोधो हि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः॥ ४
क्षमा गुणो हि जन्तूनामिहामुत्र सुखप्रदः।
एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते।
यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः॥ ५

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो
न चैव रम्यावसथप्रियस्य।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य
एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य॥ ६
मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य
अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक्।

मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य
स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥ ७
क्रोधयुक्तो यद्यजति यज्जुहोति यदर्चति।
सर्व्वं हरति तत् तस्य आमकुम्भ इवोदकम् ॥ ८
अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः।
अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥ ९
आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसम्भवैः।
एवं जपैश्च होमैश्च पुनरेवाप्यायते द्विजः ॥ १०
मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्ट्रवत्।
आत्मवत् सर्व्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११
रजकव्याधशैलूषवेणुचर्म्मोपजीविनाम्।
यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२
अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम्।
शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथवोक्तं यथैव च ॥ १३
अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरो वीरहा भवेत्।
तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४
विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके।
सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्व्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५
देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च।
कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥ १६
इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

वसिष्ठसंहिता।

प्रथमोऽध्यायः।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्म्मजिज्ञासा। ज्ञात्वा चानुतिष्ठन् धार्म्मिकः प्रशस्यतमो भवति लोके प्रेत्य वा, विहितो धर्म्मः। तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम्। दक्षिणेन हिमवत उत्तरेण विन्ध्यस्य ये धर्म्मा ये चाचारास्ते सर्व्वे प्रत्येतव्या, न त्वन्ये, प्रतिलोमकल्पधर्म्माः। एतदार्य्यावर्त्तमित्याचक्षते। गङ्गायमुनयोरन्तराप्येके। यावद्वा कृष्णमृगो विचरति तावद्ब्रह्म वर्च्चसमिति। अथापि भाल्लविनो निदाने गाथामुदाहरन्ति।

पश्चात् सिन्धुविहरिणी सूर्य्यस्योदयनं पुरा।
यावत् कृष्णोऽभिधावति तावद्वै ब्रह्मवर्च्चसम्॥
त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रुयुर्द्धर्म्मं धर्म्मविदो जनाः।
पवने पावने चैव स धर्म्मो नात्र संशयः॥ इति

देशधर्म्मजातिधर्म्मकुलधर्म्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः। सूर्य्याभ्युदितः सूर्य्याभिनिर्म्मुक्तः कुनखी श्यावदन्तः परिवित्तिः परिवेत्ता अग्रेदिधिषुः दिधिषुपतिर्वीजहा ब्रह्मघ्न इत्येत एनस्विनः। पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्पं सुरापानं भ्रूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसम्प्रयोगञ्च ब्राह्मेण वा यौनेन वा।

अथाप्युदाहरन्ति।

संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन्।
याजनाध्यापनाद् यौनादन्नपानासनादपि॥

अथाप्युदाहरन्ति।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति
जाति प्रणाशे त्विह सर्व्वनाशः।
कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्य-
स्तस्मात् कुलीनां स्त्रियमुद्वहन्ति। इति

त्रयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्त्तेरन्, तेषां ब्राह्मणो धर्म्मं यद्ब्रूयात् तत् राजा चानुतिष्ठेत्। राजा तु धर्म्मेणानुशासन् षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्मणात्। इष्टापूर्त्तस्य तु षष्ठमंशं भजति। इति ह ब्राह्मणो वेदमाद्यं करोति, ब्राह्मण आपद उद्धरति, तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः, सोमोऽस्य राजा भवतीतीह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते॥

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः।

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः। त्रयो वर्णा द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः। तेषां मातुरग्रेऽधिजननं, द्वितीयं मौञ्जिबन्धने। तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य्य उच्यते। वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यमाचक्षते।

अथाप्युदाहरन्ति।

इयमिह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्द्धं नाभेरर्व्वाचीनं मन्यत। तद्यदूर्द्धं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रजा जायते यदुपनयति यत् साधु करोति। अथ यदर्व्वाचीनं नाभेस्तेनास्यौरसो प्रजा जायते, जनन्यां जनयति, तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानमपुत्रोऽसीति न वदन्तीति

हारीतः अथाप्युदाहरन्ति ।

न ह्यस्य विद्यते कर्म्म किञ्चिदा मौञ्जिबन्धनात् ।
वृत्त्या शूद्रसमो ज्ञेयो यावद्वेदे न जायते । इति
अन्यत्रोदककर्म्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ।

विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम
गोपाय मां शेवधिस्तेऽहमस्मि ।
असूयकायानृजवेऽव्रताय
न मां ब्रूया वीर्य्यवती तथा स्याम् ॥
य आवृणोत्यवितथेन कर्म्मणा
बहुदुःखं कुर्व्वन्नमृतं वा संप्रयच्छन् ।
तन्मन्येत पितरं मातरञ्च
तस्मै न द्रुह्येत् कतमच्च नाहम् ॥
अध्यापिता ये गुरुं नाद्रियन्ते
विप्रा वाचा मनसा कर्म्मणा वा ।
यथैव ते न गुरोर्भोजनीया-
स्तथैव तान् न भुनक्ति श्रुतं तत् ॥
यमेव विद्याश्शुचिमप्रमत्तं
मेधाविनं ब्रह्मचर्य्योपपन्नम् ।
यस्त्वेतद्द्रुह्येत कतमच्च नाहं
तस्मै मां ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन् ॥ इति

दहत्यग्निर्यथा कक्षं ब्रह्म त्वब्दमनादृतम् ।
न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यमानमकृन्तत ॥ इति

षट् कर्म्माणि ब्राह्मणस्याध्ययनमध्यापनं यजनं याजनं दानं प्रतिग्रहश्चेति । त्रीणि राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं शस्त्रेण

च प्रजापालनं स्वधर्म्मस्तेन जीवेत्। एतान्येव त्रीणि वैश्यस्य कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसीदञ्च। एतेषां परिचर्य्या शूद्रस्य। अनियता वृत्तिरनियतकेशवेशाः सर्व्वेषां मुक्तशिखावर्ज्जम्। अजीवतः स्वधर्म्मेणान्यतरामपापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन्, न तु कदाचित् पापीयसीम्। वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीवतोऽश्मलवणमपण्यं पाषाणकौषक्षौमाजिनानि च तान्तवञ्च रक्तं सर्व्वञ्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकञ्चौषधीनां रसः सोमञ्च शस्त्रं विषं मांसञ्च क्षीरं सविकारं अयस्त्रपु जतु सीसञ्च।

अथाप्युदाहरन्ति।

सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च।
त्र्यहेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात्॥

ग्राम्यपशूनामेकशफाः, केशिनश्च सर्व्वे, चारण्याः पशवो वयांसि दंष्ट्रिणश्च। धान्यानां तिलानाहुः।

अथाप्युदाहरन्ति।

भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत् कुरुते तिलैः।
कृमिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह मज्जति॥

कामं वा स्वयं कृष्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् अन्यत्र धान्यविक्रयात्। रसारसैः समतो हानतो वा निमातव्या न त्वेव लवणं रसैस्तिलतण्डूलपक्वान्नं विद्यान्मनुष्याश्च विहिताः। परिवर्त्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्द्धुषान्नं नाद्यातात्।

अथाप्युदाहरन्ति।

समर्घं धान्यमुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति।
स वै वार्द्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः॥

वृद्धिञ्च भ्रूणहत्याञ्च तुलया समतोलयन्।
अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्द्धुषिर्न्यकृपपात ह॥ इति

कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्याद् द्विगुणं हिरण्यं त्रिगुणं धान्यं, धान्येनैव रसा व्याख्याताः, पुष्पमूलफलानि च। तुलाधृतमष्टगुणम्।

अथाप्युदाहरन्ति।

राजानुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत्।
पुन राजाभिषेकेण द्रव्यवृद्धिञ्च वर्जयेत्॥
द्विकं त्रिकं चतुष्कञ्च पञ्चकञ्च शतं स्मृतम्।
मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः॥
वसिष्ठवचनप्रोक्तां वृद्धिं वार्द्धुषिके शृणु।
पञ्चमाषांस्तु विंशत्या एवं धर्म्मो न हीयते॥ इति

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

तृतीयोऽध्यायः।

अश्रोत्रिया अननुवाका अनग्नयः शूद्रधर्म्माणो भवन्ति। नानृग्ब्राह्मणो भवति। मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति।

योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम्।
स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः॥

न वणिक् न कुसीदजीवी। ये च शूद्रप्रेषणं कुर्व्वन्ति। न स्तेनो न चिकित्सकः।

अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः॥

चत्वारोऽपि त्रयो वापि यं ब्रूयुर्व्वेदपारगाः।
स धर्म्म इति विज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः॥
अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रापजीविनाम्।
सहस्रशः समेतानां पर्षत्त्वं नैव विद्यते॥
यद्वदन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्म्ममतद्विदः।
तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृष्वनुगच्छति॥
श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः।
अश्रोत्रियाय दत्तानि तृप्तिं नायान्ति देवताः॥
यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बहुश्रुतः।
बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्ज्जिते।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते॥
यश्च काष्ठमयो हस्ती यश्च चर्म्ममयो मृगः।
यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः॥
विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खा राष्ट्रेषु भुञ्जते।
तदन्नं नाशमायाति महद्वा जायते भयम्॥

अप्रज्ञायमानवित्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्धरेत् अधिगन्त्रे षष्ठमंशं प्रदाय। ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् षट्कर्म्मसु वर्त्तमानो न राजा हरेत्। आततायिनं हत्वा नात्र प्राणमिच्छोः किञ्चित् किल्बिषमाहुः। षड्विधास्त्वाततायिनः।

अथाप्युदाहरन्ति।

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः।
क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आततायिनः॥

आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम्।
जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत्॥
स्वाध्यायिनं कुले जातं यो हन्यादाततायिनम्।
न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तन्मन्युमृच्छति॥

त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णवान् चतुर्मेधा वाजसनेयी षड़ङ्गविद् ब्रह्मदेयानुसन्तानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामगो मन्त्रब्राह्मणविद् यश्च धर्मानधीते यस्य च पुरुषमातृपितृवंशः श्रोत्रियो विज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चेति पङ्क्तिपावनाः।

चातुर्विद्यो विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः॥
आश्रमस्थास्त्रयो मुख्याः परिषत् स्याद्दशावराः॥

उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्यापयेत् स आचार्यो, यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायो यश्च वेदाङ्गानि। आत्मत्राणे वर्णसंस्कारे वा ब्राह्मण-वैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम्। क्षत्रियस्य तु तन्नित्यमेव रक्षणाधिकारात्। प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य पादौ पाणी चामणिबन्धनात्। अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखा ब्राह्मं तीर्थं तेन त्रिराचामेदशब्दवत्। द्विः परिमृज्यात् खान्यद्भिः संस्पृशेत् मूर्द्धन्यपो निनयेत्। सव्ये च पाणौ। व्रजंस्तिष्ठन् शयानः प्रणतो वा नाचामेत्। हृदयङ्गमाभिरद्भिरबुद्बुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः, कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः। वैश्योऽद्भिः प्राशिताभिस्तु, स्त्रीशूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च। पुत्रदारापि यागास्तर्पणानि स्युः। न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः। याश्च स्युरशुभागमाः। न मुख्या विप्रुष उच्छिष्टं कुर्व्वन्त्यनङ्गश्लिष्टाः। सुप्त्वा भुक्त्वा पीत्वा स्नात्वा चाचान्तः पुनराचामेत्।

वासश्च परिधाय चोष्ठौ संस्पृश्य यावल्लोमकौ न श्मश्रुगता-

लीयः दन्तवद्दन्तसक्तेषु यच्चान्तर्मुखे भवेदाचान्तस्यावशिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः ॥

परानथाचामयतः पादौ या विप्रुषो गताः ।
भूम्यास्तास्तु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग् भवेत् ॥
प्रचरन्नभ्यवहार्य्येषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ।
भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥
यद्यन्मीमांस्यं स्यात् तत्तदद्भिस्तु संस्पृशेत् ।
श्वहताश्च मृगा वन्याः पातितञ्च खगैः फलम् ॥
बालैरनुपरिक्रान्तं स्त्रीभिराचरितञ्च यत् ।
परिसङ्ख्याय तान् सर्व्वान् शुचीनाह प्रजापतिः ॥
प्रसारितञ्च यत् पण्यं न दोषाः स्त्रीमुखानि च ।
मशकैर्मक्षिकाभिश्च विलीनो नोपहन्यते ॥
क्षितिस्थाश्चैव या आपो गवां प्रीतिकराश्च याः ।
परिसङ्ख्याय तान् सर्व्वान् शुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

लेपगन्धापकर्षणे शौचममेध्यलिप्तस्याद्भिर्मृदा च । तैजसमृन्मयदारवतान्तवानां भस्मपरिमार्ज्जनप्रदाहतक्षणनिर्णेजनानि । तैजसवदुपलमणीनां मणिवच्छङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थ्नां रज्जुविदलचर्म्मणां चैलवच्छौचम् । गोवालैः फलचमसानां गौरसर्षपकल्केन क्षौमजानाम् । भूम्यास्तु सम्मार्ज्जनप्रक्षणोपलेपनोल्लेखनैर्यथास्थाने दोषविशेषात् प्राजापत्यमुपैति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

खननाद्दहनाद्वर्षाद्गोभिराक्रमणादपि ।
चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाच्चोपलेपनात् ॥

रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति।
भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमम्लेन च शुध्यति॥
मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा श्लेष्मपूयाश्रुशोणितैः।
संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मृण्मयम्॥
अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मनः सत्येन शुध्यति।
विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति॥

अद्भिरेव काञ्चनं पूयेत् तथा रजतम्। अङ्गुलिकनिष्ठिकामूले दैवं तीर्थम्। अङ्गुल्यग्रे मानुषम्। पाणिमध्य आग्नेयम्। प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पित्र्यम्। रोचन्त इति सायं प्रातरशनान्यभिपूजयेत्। स्वदितमिति पित्र्येषु। सम्पन्नमित्याभ्युदयिकेषु।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥

चतुर्थोऽध्यायः।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च। ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः। ऊरू तदस्य यद्वैश्यः, पद्भ्यां शूद्रो अजायतेति। गायत्र्या छन्दसा ब्राह्मणमसृजत्, त्रिष्टुभा राजन्यं, जगत्या वैश्यं, न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो विज्ञायते। त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्व्वेषां सत्यमक्रोधो दानमहिंसा प्रजननञ्च। पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात्।

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्म्मणि।
अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित्।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्माद्यागे वधोऽवधः॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महोक्षं वा महाजं वा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति। उदकक्रिया-अशौचञ्च द्विवर्षात् प्रभृति मृत उभयं कुर्य्यात्। दन्तजन-नादित्येके शरीरमग्निना संयोज्यानवेक्षमाणा आपोऽभ्यवयन्ति।

ततस्तत्रस्था एव सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वन्ति। अयुग्मा दक्षिणामुखाः। पितृणां वा एषा दिग् या दक्षिणा। गृहान् व्रजित्वा स्वस्तरे त्र्यहमनश्नन्त आसीरन्। अशक्तौ क्रीतोत्पन्नेन वर्त्तेरन्।

दशाहं मरणाशौचं सपिण्डेषु विधीयते।

मरणात् प्रभृति दिवसगणना। सपिण्डता सप्तपुरुषं विज्ञायते। अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते। प्रत्तानामितरे कुर्वीरन्। ताश्च तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणां शुद्धिमिच्छतां मातापित्रोर्बीजनिमित्तत्वात्।

अथाप्युदाहरन्ति।

नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गञ्चेन्न गच्छति।
रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं यच्च पुंसि न विद्यते॥
ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण भूमिपः।
विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रो मासेन शुध्यति॥
अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान्।
स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्य्यग्योनिषु जायते॥
अनिर्दशाहे पक्वान्नं नियोगाद यस्तु भुक्तवान्।
कृमिर्भूत्वा स देहान्ते तद्विष्ठामुपजीवति॥

द्वादश मासान् द्वादशार्द्धमासान् वा अनश्नन् संहिता-मधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते। ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भ-पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमशौचं सद्यःशौचमिति गौतमः। देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्द्ध्वं दशाहाच्चैकरात्रमशौचम्। आहिताग्नि-श्चेत् प्रवसन् म्रियते, पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौचमिति गौतमः। यूपयतिश्मशानरजस्वलासूतिकाशुचीनुपस्पृश्य सशिरा अभ्युपेयादापः।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४

पञ्चमोऽध्यायः।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरुदक्या च अनृतमिति विज्ञायते।

अथाप्युदाहरन्ति।

पिता रक्षति कौमारे भर्त्ता रक्षति यौवने।
पुत्रास्तु स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति॥
तस्या भर्त्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु।
मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति॥

त्रिरात्रं रजस्वलाशुचिर्भवति, सा नाञ्जयात्, नाप्सु स्नायात्, अधः शयीत, दिवा न स्वप्यात्, नाग्निं स्पृशेत, न रज्जुं प्रसृजेत, न दन्तान् धावयेत्, न मांसमश्नीयात्, न ग्रहान् निरीक्षेत, न हसेत, न किञ्चिदाचरेत्, नाञ्जलिना जलं पिबेत्, न खर्व्वेण न लोहितायसेन वा। विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति। तं सर्वाणि भूतान्य-

भ्याक्रोशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति। स स्त्रिय उपाधावत्। अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृह्णीतेति गत्वैवमुवाच। ता अब्रुवन् किं नो भूदिति। सोऽब्रवीद्वरं वृणीध्वमिति। ता अब्रुवन्नृतौ प्रजां विन्दामह इति, कामं मा विजानीमोऽलम्भवाम इति, यथेच्छया आ-प्रसवकालात् पुरुषेण सह मैथुनभावेन सम्भवाम इति चैषोऽस्माकं वरस्तथेन्द्रेणोक्तास्ताः प्रतिजगृहुस्तृतीयं भ्रूणहत्यायाः। सैषा भ्रूणहत्या मासि मास्याविर्भवति। तस्माद्रजस्वलान्नं नाश्नीयात्। अतश्च भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव। तदाहुर्ब्रह्मवादिनः। अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्यं तद्धि स्त्रियोऽन्नमिति, तस्मात् तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते आचारा याश्च योषित इति। सेयमुपयाति।

उदक्यास्त्वासते तेषां ये च केचिदनग्नयः।
गृहस्थाः श्रोत्रियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्म्मिणः।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः।

आचारः परमो धर्म्मः सर्वेषामिति निश्चयः।
हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥
नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निहोत्रं न दक्षिणा।
हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥
आचारहीनं न पुनन्ति वेदा
यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः।

छन्दांस्येनं मृत्युकाले त्यजन्ति
नीड़ं शकुन्ता इव जातपक्षाः॥
आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य
वेदाः षड़ङ्गा अखिलाः सपक्षाः।
कां प्रीतिमुत्थापयितुं समर्था
अन्धस्य दारा इव दर्शनीयाः॥
नैनं छन्दांसि वृजिनात् तारयन्ति
मायाविनं मायया वर्त्तमानम्।
तत्राक्षरे सम्यगधीयमाने
पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम्॥
दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः।
दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च॥
आचारात् फलते धर्म्ममाचारात् फलते धनम्।
आचाराच्छ्रियमाप्नोति आचारो हन्त्यलक्षणम्॥
सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् नरः।
श्रद्दधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति॥
आहारनिर्हारविहारयोगाः
सुसंवृता धर्म्मविदा तु कार्य्याः।
वाग्बुद्धिवीर्य्याणि तपस्तथैव
धनायुषी गुप्ततमे च कार्य्ये॥
उभे मूत्रपुरीषे ते दिवा कुर्य्यादुदङ्मुखः।
रात्रौ कुर्य्याद्दक्षिणास्य एवं ह्यायुर्न रिच्यते॥
प्रत्यग्निं प्रतिसूर्य्यञ्च प्रतिगां प्रति च द्विजम्।
प्रति सोमोदकं सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः॥

न नद्यां मेहनं कार्य्यं न पथि न च भस्मनि।
न गोमये न वा कृष्टे नोप्ते क्षेत्रे न शाद्वले॥
छायायामन्धकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः।
यथासुखमुखः कुर्य्यात् प्राणबाधभयेषु च॥
उद्धृताभिरद्भिः कार्य्यं कुर्य्यान्न स्नानमनुद्धृताभिरपि।
आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात् ससिकतां तथा॥
अन्तर्ज्जले देवगृहे वल्मीके मूषिकस्थले।
कृतशौचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः॥
एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके।
पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः॥
एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः।
वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनान्तु चतुर्गुणम्॥
अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोड़श।
द्वात्रिंशत् तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः॥
अनड्वान् ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः।
भुञ्जाना एव सिध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्नताम्॥
तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च।
इज्याध्ययनधर्म्मेषु यो नासक्तः स निष्क्रियः॥
योगस्तपो दमो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम्।
विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम्॥

सर्व्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा
जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः।
प्रतिग्रहे शङ्कुचिताग्रहस्ता-
स्तेब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः॥

असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः।
चत्वारः कर्म्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः॥
दीर्घवैरमसूयाञ्च असत्यं ब्रह्मदूषणम्।
पैशुन्यं निर्द्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम्॥
किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम्।
पात्राणामपि तत् पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे॥
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः।
जुह्वत्वापि यजित्वापि गतिमूर्द्ध्वां न विन्दति॥
शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः।
स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा जायते कुले॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गार्हको भवेत्॥

स्वाध्यायाढ्यं योनिमित्रं प्रशान्तं
चैतन्यस्थं पापभीरुं बहुज्ञम्।
स्त्रीयुक्तान्नं धार्म्मिकं गोशरण्यं
व्रतैः क्षान्तं तादृशं पात्रमाहुः॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु।
विनश्येत् पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं रसाश्च ते॥
एवं गाश्च हिरण्यञ्च वस्त्रमश्वं महीं तिलान्।
अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति दारुवत्॥

नाङ्गं नखञ्च वादित्रं कुर्य्यात्। न वापोऽञ्जलिना पिबेत्। न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात्, न जलेन जलम्। नेष्टकाभिः फलानि पातयेत्, न फलेन फलम्। न कल्कपुटको भवेत्। न म्लेच्छभाषां शिक्षेत।

अथाप्युदाहरन्ति।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत्।
न चाङ्गचपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः॥
पारम्पर्य्यागतो येषां वेदः सपरिबृंहणः।
ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः॥
यन्न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम्।
न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति॥

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः॥ ६॥

सप्तमोऽध्यायः।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः। तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्य्योऽपनिक्षेत्तुमावसेत्। ब्रह्मचर्य्याचार्य्यं परिचरेदा शरीर-विमोक्षात्। आचार्य्ये प्रमीतेऽग्निं परिचरेत् विज्ञायते हि चाहवाग्निराचार्य्य इति। संयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमाचरेत्। गुर्व्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्तमनुगच्छेदासीनञ्चानुतिष्ठेत् शयानञ्चासीन उपवसेदाहूताध्यायी सर्व्वभैक्षं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत। खट्वाशयनदन्तप्रक्षालनाभ्यञ्जनवर्जी तिष्ठेदहनि रात्रावासीत। त्रिः कृत्वोऽभ्युपेयादापः।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

अष्टमोऽध्यायः ।

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असमानार्षीमस्पृष्टमैथुनां यवीयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत्। पञ्चमीं मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः। वैवाह्यमग्निमिन्ध्यात्। सायमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात्। नास्यानश्नन् गृहे वसेत्।

यस्य नाश्नाति वासार्थी ब्राह्मणो गृहमागतः ।
सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति ॥
एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात् तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्नन् गृहे वसेत् ॥

श्रद्धाशीलोऽस्पृहयालुः अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः स्यादलञ्च सोमपानाय नासोमयाजी स्यात्। युक्तः स्वाध्याये प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्सूनृताभिर्मानयेत्। यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि।

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
चतुर्णामाश्रमाणान्तु गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥
यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
एवं गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥

नित्योदको नित्ययज्ञोपवीती नित्यस्वाध्यायोपतितान्नवर्जी ।
ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन्
न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् ॥ इति ॥
इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थो जटिलश्चीराजिनवासा ग्रामञ्च न प्रविशेत् । न फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत । ऊर्द्ध्वरेताः क्षमाशयः । मूलफलभैक्षेणाश्रमागतमतिथिमर्चयेत् । दद्यादेव न प्रतिगृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् । श्रावणकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद् वृक्षमूलिकः ऊर्द्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः । स गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यम् ।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।
तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यस्तु निवर्त्तते ।
हन्ति जातानजातांश्च प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥

सन्न्यसेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न सन्न्यसेत्।
वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्वेदं न संन्यसेत्॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः।
उपवासात् परं भैक्षं दया दानाद्विशिष्यते॥

मुण्डोऽममत्वपरिग्रहः सप्तागाराण्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्षं विधूमे सन्नमुषले एकशाटीपरिहितोऽजिनेन वा गोप्रलुनैस्तृणैर्वेष्टितशरीरः स्थण्डिलशाय्यनित्यांवसतिं वसेत् ग्रामान्ते देवगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः। अरण्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां सन्दर्शने विहरेत्।

अथाप्युदाहरन्ति।

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्त्तकस्य।
अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृत्तिरुपेक्षकस्य॥
अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुन्मत्त उन्मत्तवेशः।

अथाप्युदाहरन्ति।

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो
न चापि लोके ग्रहणे रतस्य।
न भोजनाच्छादनतत्परस्य
न चापि रम्यावसथप्रियस्य॥

नचोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया।
अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित्॥
अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत्।
प्राणमात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः॥
न कुट्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे।
नागारे नासने नान्ने यस्य वै मोक्षवित्तमः॥

ब्राह्मणकुले वा यल्लभेत् तद्भुञ्जीत सायं मधुमांससर्पिर्वर्जम्। यतीन् साधून् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च तर्पयेत्। ग्रामे वसेदजिह्मोऽशरणोसङ्कसुकः। न चेन्द्रियसंयोगं कुर्वीत केनचित्, उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण। पैशुन्यमत्सराभिमानाहङ्काराश्रद्धानार्जवात्मस्तव-परगर्हादम्भ-लोभ-मोहक्रोधासूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां, धर्म्मिष्ठो यज्ञोपवीत्युदककमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नपानवर्जी न हीयते ब्रह्मलोकात्॥

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः॥ १०॥

एकादशोऽध्यायः।

षट्कर्मा गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत्। श्रोत्रियायाग्रं दत्त्वा ब्रह्मचारिणेऽनन्तरं पितृभ्यो दद्यात्, ततोऽतिथिं भोजयेत् श्रेष्ठासमानुपूर्व्येण स्वगृह्याणां कुमारीबालवृद्धतरुणप्रभृतींस्ततोऽपरान् गृह्यान्, श्वचाण्डालपतितवायसेभ्यो भूमौ निर्वपेत्। शूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा दद्याच्छेषं यतौ भुञ्जीत, सर्वोपयोगेन पुनःपाको यदि निवृत्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशेषेणास्मा अन्नं कारयेद्विजायतेऽग्नि वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहम्। तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिं जनाविन्दिरिति तं भोजयित्वोपासीत। सीमान्तादनुव्रजेदनुज्ञातादा। परपक्ष ऊर्द्ध्वं चतुर्थ्यां पितृभ्यो दद्यात्, पूर्वेद्युर्ब्राह्मणान् सन्निपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून् वा परिणतवयसोऽविकर्मस्थान् श्रोत्रियान् शिष्यानन्तेवासिनः शिष्यानपि गुणवतो भोजयेदिलग्नशुक्लविगृधिश्यावदन्तकुष्ठिकुनखिवर्जम्।

अथाप्युदाहरन्ति।

अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पंक्तिदूषणैः।
अदूष्यन्तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः॥
श्राद्धे नोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्या दिनचयात्।
खे पतन्ति हि या धारास्ताः पिबन्त्यकृतोदकाः॥
उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितो रविः।
क्षीरधारास्ततो यान्त्यचयाः सञ्चरभागिनः॥
प्राक्संस्कारप्रमीतानां प्रवेशनमिति श्रुतिः।
भागधेयं मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेषणे उभे॥
उच्छेषणं भूमिगतं विकिरेल्लेपसोदकम्।
अनुप्रेतेषु विसृजेःप्रजानामनायुषाम्॥
उभयोः शाखयोर्युक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम्।
तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरा दुष्टचेतसः॥
तस्मादशून्यहस्तेन कुर्य्यादन्नमुपागतम्।
भोजनं वा समालभ्य तिष्ठताच्छेषणे उभे॥
द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीन्नेकैकमुभयत्र वा।
भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे॥
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मण-सम्पदः।
पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात् तं परिवर्जयेत्।
अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम्।
शुभशीलोपसम्पन्नं सर्वालक्षण वर्जितम्॥
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत्।
अन्नं पात्रे समद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु॥

देवतायतने कृत्वा ततः श्राद्धं प्रवर्त्तते।
प्राश्येदग्नौ तदन्नन्तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे॥
यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः।
तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः॥
हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो यावदतर्पिताः।
पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः॥
नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे दैवे तन्तु समुत्सृजेत्।
यावन्ति पशुरोमानि तावन्नरकमृच्छति॥
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः।
त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम्॥
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः।
स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तमक्षयम्॥
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः॥
यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम्।
न स विद्यामवाप्नोति क्षीणायुश्चैव जायते॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः।
उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्पलम्॥
मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा।
अधनो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च॥
सन्तानवर्द्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पितृकर्मणि।
देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः॥
नन्दन्ति पितरस्तस्य सुवृष्टैरिव कर्षकाः।
यद्गयास्थो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्रिणः॥

श्रावण्याग्रहायण्योश्चान्वष्टकायाञ्च पितृभ्यो दद्याद्द्रव्य-देशब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यम्। यो ब्राह्मणो-ऽग्निमादधीत, दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुसोमैश्च यजते। नैयमिकं ह्येतदृणं संस्तुतञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋणै-र्ऋणवान् ब्राह्मणो जायते; यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजाया पितृभ्यो, ब्रह्मचर्य्येण ऋषिभ्यः इत्येष वा अनृणो यज्वा यः पुत्री ब्रह्मचर्य्य-वानिति। गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत, गर्भैकादशेषु राजन्यं, गर्भद्वादशेषु वैश्यम्। पालाशो दण्डो बैल्वो वा ब्राह्मणस्य, नैयग्रोधः क्षत्रियस्य वा, औडुम्बरो वा वैश्यस्य। कृष्णाजिन-मुत्तरीयं ब्राह्मणस्य, रौरवं क्षत्रियस्य, गव्यं वस्ताजिनं वैश्यस्य। शुक्लमाहतं वासो ब्राह्मणस्य, माञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य, हारिद्रं कौशेयं वैश्यस्य, सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम्। भवत्पूर्वां ब्राह्मणो भिक्षां याचेत, भवन्मध्यां राजन्यो, भवदन्त्यां वैश्यश्च। आ षोड़शाद्ब्राह्मणस्यानतीतः काल, आ द्वाविंशात् क्षत्रियस्या चतुर्विंशाद्वैश्यस्यात ऊर्द्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति। नैनानु-पनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः। पतितसावित्रीक उद्दालकव्रतं चरेत्।

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्मासं मात्रिकेणाष्टरात्रं घृतेन षड़्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमम्भक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत्। अश्व-मेधावभृथं गच्छेद्व्रात्यस्तोमेन वा यजेत्।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि। स न कञ्चिद्याचेतान्यत्र राजान्तेवासिभ्यः क्षुधापरीतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमकृतं वा क्षेत्रं गामजाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा, न तु स्नातकः क्षुधावसीदेदित्युपदेशो। न नद्यायाम् सहसा संविशेन्न रजस्वलायामयोग्यायाम्। न कुलं-कुलं स्यादमन्त्री वितनां नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नास्तं; मूत्रपुरीषे कुर्य्यान्न निष्ठीवेत्, परिवेष्टितशिरा भूमिमयज्ञियैस्तृणैरन्तर्द्धाय मूत्रपुरीषे कुर्य्यादुदङ्मुखश्चाहनि नक्तं दक्षिणामुखः सन्ध्यामासीतोत्तरामुदाहरन्ति।

स्नातकानान्तु नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम्।
यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कमण्डलुः॥
अप्सु पाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि।
तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात् कमण्डलुम्॥
पर्य्यग्निकरणं ह्येतन्मनुराह प्रजापतिः।
कृत्वा चावश्यकार्य्याणि आचामेच्छौचवित्ततः॥ इति

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत, तुष्णीं साङ्गुष्ठं कृत्स्नग्रासं ग्रसेत, न च मुखशब्दं कुर्य्यादृतुकालाभिगामी स्यात् पर्ववर्जं स्वदारे वा। तीर्थमुपेयात्।

अथाप्युदाहरन्ति।

यस्तु पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मैथुनम्।
भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसो भुजः॥
या स्यादनतिचारेण रतिसाधर्म्यसंश्रिता॥

ऽपि वा वक्षोऽपि ज्ञायते। अद्य श्वो वा विजनिष्यमाणाः पतिभिः सह शयन्त इति स्त्रीणामिन्द्रदत्तो वरः। उन्नतवृक्षमारोहेन्न कूपमवरोहेन्नाग्निं मुखेनोपधमेन्नाग्निं ब्राह्मणश्चान्तरेण व्यपेयान्नाग्न्योर्ब्राह्मणयोरनुज्ञाप्य वा। भार्य्यया सह नाश्नीयादवीर्य्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते। नेन्द्रधनुर्नाम्ना निर्दिशेन्मणिधनुरिति ब्रूयात्। पालाशमासनपादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत्। नोत्सङ्गे भक्षयेदङ्गी न भुञ्जीत वैणवं दण्डं धारयेद्रुक्मकुण्डले च। न बहिर्म्मालां धारयेदन्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत्।

अथाप्युदाहरन्ति।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम्।
अव्यवस्था च सर्व्वत्र एतन्नाशनमात्मनः॥ इति

नानाहूतो यज्ञं गच्छेद्, यदि व्रजेदधिवृक्षसूर्य्यमध्वानं न प्रतिपद्येत, नावञ्च सांशयिकीम्। बाहुभ्यां न नदीन्तरेदुत्थायापररात्रमधीत्य न पुनः प्रतिसंविशेत्। प्राजापत्ये मुहूर्त्ते ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

त्रयोदशोऽध्यायः।

अथातः स्वाध्यायस्योपाकर्म्म श्रावण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां वाग्निमुपसमाधाय कृताधानो जुहोति देवेभ्यश्छन्दोभ्यश्चेति। ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य दधि प्राश्य तत उपांशु कुर्वीत षड्द्विपञ्चाशमासानर्द्धपञ्चानत ऊर्द्ध शुक्लपक्षेष्वधीयीत। कामन्तु

वेदाङ्गानि। तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिते स्युस्तत्र शवे दिवाकीर्त्ये नगरेषु कामं गोमयपर्य्युषिते परिलिखिते वा श्मशानान्ते शयानस्य श्राद्धिकस्य।

मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति।

फलान्यापस्तिलान् भक्ष्यमथान्यच्छ्राद्धिकं भवेत्।
प्रतिगृह्याप्यनध्यायः पाण्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति॥

धावतः, पूतिगन्धिप्रसृतेरितवृक्षमारूढस्य, नावि, सेनायाञ्च, भुक्ता, चार्द्रपाणे, वाणशब्दे, चतुर्द्दश्याममावास्यायामष्टम्या-मष्टकासु, प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे, मिथुन-व्यपेतया वाससा, मिथुनव्यपेतेनानिर्मुक्ते। न ग्रामान्ते, च्छर्द्दितस्य, मूत्रितस्योच्चरितस्य यजुषाञ्च, सामशब्दे, वाजीर्णे, निर्घातभूमौ च। न चन्द्र-सूर्य्योपरागेषु, दिङ्नादपर्वतनाद-कम्पप्रपातेषूपलरुधिर-पांशुवर्षेष्वाकालिकम्। उल्काविद्युत्-सज्योतिषमपर्त्त्वाकालिकं •वा•। आचार्य्ये च प्रेते त्रिरात्र-माचार्य्ये पुत्रशिष्यभार्य्यास्वहोरात्रम्। ऋत्विग्योनिसम्बन्धेषु च। गुरोः पादोपसंग्रहणं कार्य्यं, ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातु-लानवरवयसः प्रत्युत्थायाभिवदेद्, ये चैव पादग्राह्यास्तेषां भार्य्या गुरोश्च मातापितरौ। यो विद्यादभिवन्दितुमहमयम्भो इतिब्रूयाद्, यश्च न विद्यात् प्रत्यभिवादं नाभिवदेत्। पतितः पिता परित्याज्यो, माता तु पुत्रे न पतति।

अथाप्युदाहरन्ति।

उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता।
पितुर्द्दशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते॥

भार्य्याः पुत्राश्च शिष्याश्च संसृष्टाः पापकर्म्मभिः।
परिभाष्य परित्याज्याः पतितो योऽन्यथा भवेत्॥

ऋत्विगाचार्य्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात् पतितो नान्यत्र पतितो भवतीत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः, सा हि परगमिता, तन्निरामत्तुसामुपेयात्।

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते।
गुरुवद्गुरुपुत्रस्य वर्त्तितव्यमिति श्रुतिः॥

शाकं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य। विद्या वित्तं वयः सम्बन्धः कर्म्म च मान्यं पूर्वः पूर्वो गरीयान्। स्थविरबालातुरभारिकचक्रवतां पन्थाः समागमे परस्मै देयो, राजस्नातकयोः समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः, सर्वैरेव वा उच्चतमाय। तृणभूम्यग्न्युदकवाक्सूनृतानसूयाः सतां गृहे नोच्छिद्यन्ते कदाचनेति॥

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥

चतुर्द्दशोऽध्यायः।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः। चिकित्सकमृगयु-पुंश्चलीदण्डिकस्तेनाभिशस्तषण्ढपतितानामभोज्य, कदर्य्यात्तत-बद्धातुर-सोमविक्रयि-तक्षक-रजकशौण्डिक-सूचकवार्द्धुषिकच-र्म्मावकृत्तानां, शूद्रस्य, चायज्ञस्योपयज्ञे, यश्चोपपतिं मन्यते यश्च गृहीततद्धेतुर्यश्च वधार्हं नोपहन्यात्, को बन्धमोक्षौ दाता चाभिक्रुश्येत्, गणान्नं गणिकान्नमप्युदाहरन्ति।

नाश्नन्ति श्वपतेर्देवा नाश्नन्ति वृषलीपतेः।
भार्य्याजितस्य नाश्नन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे॥ इति

एधोदकयवसकुशलाजाभ्युद्यतपानावसथशफरिप्रियङ्गुस्रजमधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादथाप्युदाहरन्ति।
गुर्वर्थदारमुज्जिहीर्षन्नर्च्चिष्यन् देवतातिथीन्।
सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः॥ इति

न मृगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्यो वर्षसाहस्रिके सत्रे मृगयां चकार, तस्यासंस्तु रसमयाः पुरोडाशा मृगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नम्। प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति।

उद्यतामाहृतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम्।
भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः॥
अश्रद्दधानेन भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः।
न त्वेव बहुधा तस्य या वानपहृता भवेत्॥
न तस्य पितरोऽश्नन्ति दश वर्षाणि पञ्च च।
न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते॥
चिकित्सकस्य मृगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः।
षण्ढस्य कुलटायाश्च उद्यतापि न गृह्यते॥ इति

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं, स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च। यदशनं केशकीटोपहतञ्च, कामन्तु केशकीटानुद्धृत्याद्भिः प्रोक्ष्य भस्मनावकीर्य्य वाचा च प्रशस्तमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम्।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति।
त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन्।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च।
काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत्॥
तस्मात् तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति।
द्रवाणां प्लावनेनैव घनानां चरणेन तु॥
पाकेन शुद्धसंसृष्टं शुचिरेव हि तद्भवेत्॥

अन्नं पर्य्युषितं भावदुष्टं हृल्लेखं पुनःसिद्धमामस्रजीशपक्वञ्चा कामन्तु दध्यादष्टतेन चाभिघारितमुपयुञ्जीतापि ह्यन्नम्।

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यञ्जनानि च।
दातारं नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषम्॥ इति

लशुनपलाण्डुकेमूकगृञ्जनश्लेष्मातकवृक्षनिर्यासलोहितान्नश्वनाश्वकाकावलीढ़शूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छ्रातिकृच्छ्र इतरेष्वन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राम्यपश्वविषयः सन्धिनीचीरमवत्साचीरं गोमहिष्यजातरोमानिर्दशाहानामनामन्तां नाव्युदकमपूप-धाना करम्भयक्तुचरकतैलपायसशाकानिलशुक्तानि वर्जयेदन्यांश्च चीरयवपिष्टवोरान्। श्वाविच्छल्लकशशकच्छपगोधाः पञ्चनखा नाभक्ष्याः, अनुष्ट्राः पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्यानां वा केहगवयशिशुमारनक्रकुलीरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च, गौर्वयशलभाश्चानुद्दिष्टास्तथा धेन्वनडुाहौ मेध्यौ वाजसनेयके। खड़्गे तु विवदन्त्यग्राम्यशूकरे च, शकुनानाञ्च विश्वविविष्करजालपादाः कलविङ्कप्लवहंसचक्रवाकभासमद्गुर्टाट्टिभाटवास्थनतञ्चरा दार्वाघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरीटग्रामकुक्कुटशुकसारिकाकोकिलक्रव्यादा ग्रासाचारिणश्च।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुक्रसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः न त्वेकं पुत्रं दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वा, स हि सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात् प्रतिगृह्णीयाद्वान्यत्रानुज्ञानाद्भर्त्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्धूनाहूय राजनि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतीर्हुत्वा दूरेबान्धवसन्निकृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरेबान्धवं शूद्रमिव स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन बहु जायत इति । तस्मिंश्चेत् प्रतिगृहीते औरसः पुत्र उत्पद्यते, चतुर्थभागभागी स्यात् । यदि नाभ्युदयिके युक्तः स्याद्वेदविप्लविनः सव्येन पादेन प्रवृत्ताग्रान् दर्भान् लोहितान् वोपस्तीर्य्य पूर्णं पात्रमस्मै निनयेन्निनेतारश्चास्य प्रकीर्य्य केशान् ज्ञातयोऽन्वारभेरन्नपसव्यं कृत्वा गृहेषु स्वैरमापाद्येरन्नत ऊर्द्ध्वं तेन सह धर्म्ममीयुस्तद्धर्म्मापन्नाः । पतितानान्तु चरितव्रतानां प्रत्युद्धारः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत् क्रीड़न्ति च हसन्ति च । यश्चेत् पातयतांगच्छेच्छोचन्नित्याचार्य्य-मातृपितृहन्तारस्तत्प्रमादाद्वायाद्वा एषा प्रत्यापत्तिः पूर्णाद्धात् प्रवृत्ताद्वा काञ्चनं पात्रं माहेयं वा पुरयित्वापो हिष्ठाभिरेव षड़ङ्गृभिः सर्व्वत्र व्यतिरिक्तस्य प्रत्युद्धारपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोड़शोऽध्यायः।

अथ व्यवहाराः। राजमन्त्री सदःकार्य्याणि कुर्य्याद्द्वयो- र्विवदमानयोरत्र पक्षान्तरं न गच्छेद्। यथासनमपराधो ह्यन्ते नापराधः। समः सर्व्वेषु भूतेषु यथासनमपराधो ह्याद्यवर्णं- श्चोविधानतः सम्पन्नतामाचरेत्। राजा बालानामप्राप्तव्यव- हाराणां प्राप्तकाले तु तद्वत्।

लिखितं साक्षिणो भुक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम्।
धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयात्॥ इति

मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गे तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहेष्वर्थान्तरेषु त्रिपादमात्रम्। गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तविरोधेऽपि लेख्य- प्रत्ययः, प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरवृद्धश्रेणिप्रत्ययः।

अथाप्युदाहरन्ति।

य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम्।
यज्ञादुपगमोवोणैस्तथा धूमशिखा ह्यमो॥ इति

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति।

आधिः सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः।
राजस्वं श्रोत्रियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति॥

तच्च सम्भोगे न ग्रहीतव्यम्। गृहिणां द्रव्याणि राज- गामीनि भवन्ति, तथा राजा मन्त्रिभिः सह नागरैश्च कार्य्याणि कुर्य्यादसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्यादगृह्यं परिवारं वा राजा श्रेयानगृह्यपरिवारः स्यान्न गृह्यो गृह्यपरिवारः स्यान्न परिवाराद्दोषाः प्रादुर्भवन्ति स्तेयहारविनाशनं, तस्मात् पूर्वमेव परिवारं पृच्छेत्।

अथ साक्षिणः ।

श्रोत्रियो रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साक्षिणः सर्व एव वा, स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्य्यात, द्विजानां सदृशाः द्विजाः, शूद्राणां सन्तः शूद्राश्च, अन्त्यानामन्त्याः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाव्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकञ्च यत् ।
दण्डशुल्कावशिष्टञ्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥
ब्रूहि साक्षिन् यथातत्त्वं लम्बन्ते पितरस्तव ।
तव वाक्यमुदीर्य्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥
नग्नो मुण्डः कपाली च भिक्षार्थं क्षुत्पिपासितः ।
अन्धः शत्रुकुले गच्छेद्यस्तु साक्ष्यनृतं वदेत् ॥
पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ।
शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥
उद्वाहकाले रतिसम्प्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे ।
विप्रस्य चार्थे अनृतं वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥
स्वजनस्य अर्थे यदिवार्थहेतोः
पक्षाश्रयेणैव वदन्ति कार्य्यम् ।
वैशब्दवादं स्वकुलानपूर्वान्
स्वर्गस्थितांस्तानपि पातयन्ति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षोड़शोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।
पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखम् ॥

अनन्ताः पुत्रिणां लोका, नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रुयते, प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः। प्रजाभिरग्नेत्वममृतत्व-मश्यामित्यपि नियमो भवति।

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति पिष्टपमिति॥

क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्र इति विवदन्ते।
तत्रोभयथाप्युदाहरन्ति।

यद्यन्यो गोषु वृषभो वत्सान् जनयते सुतान्।
गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्यन्दनमोत्तणमिति॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैनं मा च क्षेत्रे परे बीजानि वासौ जनयितुः पुत्रो भवति। सम्परायो मोघं रेतोऽकुरुत तन्तु-मेतमिति।

बहूनामेकजातानामेकश्चेत् पुत्रवान् नरः।
सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवन्त इति श्रुतिः॥

बह्वीनां द्वादश ह्येव पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः, तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्वितीयः, तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते, अभ्रातृका पुंसः पितृनभ्येति प्रतिचीनं गच्छति पुत्रत्वम्। श्लोकः।

अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम्।
अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्त्तारमुत्सृज्यान्यैः सह चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भूर्भवति या च क्लीव पतितमुन्मत्तं वा भर्त्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते मृते

वा सा पुनर्भूर्भवति। कानीनः पञ्चमो, या पितृगृहेऽसंस्कृता कामादुत्पादयेन्मातामहस्य पुत्रो भवतीत्याहुः।

अथाप्युदाहरन्ति।

अप्रत्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः।

पुत्रो मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्धनमिति॥

गूढ़े च गूढ़ोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो महतो भयादित्याहुः। अथादायादास्तत्र सहोढ़ एव प्रथमो या गर्भिणी संस्क्रियते तस्यां जातः सहोढ़ः पुत्रो भवति। दत्तको द्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम्। क्रीतस्तृतीयस्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रो ह वै राजा सोऽजीगर्त्तस्य सौपवत्सेः पुत्रं विक्राय्य स्वयं क्रीतवान्। स्वयमुपागतश्चतुर्थस्तच्छुनःशेफेन व्याख्यातं शुनःशेफो ह वै यूपे नियुक्तो देवतास्तुष्टाव तस्येह देवताः पाशं विमुमुचुस्तमृत्विज ऊचुर्ममैवायं पुत्रोऽस्त्विति तानाह न सम्पेदे ते सम्पादयामासुरेष एव यं कामयेत तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वामित्रो होतासीत् तस्य पुत्रत्वमियाय। अपविद्धः पञ्चमो यं मातापितृभ्यामपास्तं प्रतिगृह्णीयात्। शूद्रापुत्र एव षष्ठो भवतीत्याहुरित्येतेऽदायादा बान्धवाः।

अथाप्युदाहरन्ति।

यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिद्दायादः स्यादेते तस्यापहरन्ति। अथ भ्रातृणां दायविभागो द्व्यंशं जेष्ठो हरेद्गवाश्वस्य चानुसप्तममजावयो गृहञ्च कनिष्ठस्य कार्ष्णं गां यवसं गृहोपकरणानि च मध्यमस्य मातुः पारिणेयं स्त्रियो विभजेरन्। यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासु पुत्राः स्युस्त्र्यंशं ब्राह्मण्याः पुत्रो

हरेद् द्व्यंशं राजन्यायाः पुत्रः सममितरे विभजेरन्नन्येन चैषां स्वयमुत्पादितः स्यात् द्व्यंशमेव हरेदन्येषान्त्वाश्रमान्तरगताः क्लीवोन्मत्तपतिताश्च भरणम्। क्लीवोन्मत्तान्यं प्रेतपत्नी षण्मासं व्रतचारिण्यक्षारलवणं भुञ्जाना शयीतोर्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्यः स्नात्वा श्राद्धञ्च पत्ये दत्त्वा विद्याकर्मगुरुयोनिसम्बन्धान् सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कारयेत् तपसे वोन्मत्तामवशां व्याधितां वा नियुञ्ज्यात् ज्यायसीमपि षोड़शवर्षां नचेदामयाविनी स्यात् प्राजापत्ये मुहूर्त्ते पाणिग्रहणवदुपचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पारुष्याद्दण्डपारुष्याच्च ग्रासाच्छादनस्नानलेपनेषु प्राग्गामिनी स्यादनियुक्तायामुत्पन्न उत्पादयितुः पुत्रो भवतीत्याहुः स्याच्चेन्नियोगिनो दृष्ट्वा लोभन्नास्ति नियोगः। प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्यादित्येके। कुमार्यृतुमती त्रिवर्षाण्युपासीतोर्द्धं त्रिभ्यो वर्षेभ्यः पतिं विन्देत् तुल्यम्।

अथाप्युदाहरन्ति।

पितु प्रदानात् तु यदा हि पूर्वं
कन्यावयो यः समतीत्य दीयते।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा
कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणेव च॥
प्रयच्छेन्नग्निकां कन्यामृतुकालभयात् पिता।
ऋतुमत्यां हि तिष्ठन्त्यां दोषः पितरमृच्छति॥
यावच्च कन्यामृतवः स्पृशन्ति
तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम्।
भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्याम्
मातापितृभ्यामिति धर्मवादः॥

अद्भिर्वाचा च दत्तायां म्रियेताथो वरो यदि।
न च मन्त्रोपनीता स्यात् कुमारी पितुरेव सा॥
यावच्चेदाहृता कन्या मन्त्रैर्यदि नसंस्कृता।
अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा॥
पाणिग्रहे मृते बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता।
सा च त्वक्षतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति॥

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेदुयद्यकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च वर्त्तितव्यं सात्, एवं पञ्च ब्राह्मणी प्रजाता, चत्वारि राजन्या प्रजाता, त्रीणि वैश्या प्रजाता, द्वे शूद्रा प्रजाता, अत ऊर्द्ध समानोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वो गरीयान् नखलु कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात्। यस्य पूर्व्वेषां षसां न कश्चिद्दायदः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभेजेरंस्तेषामलाभे आचार्य्यान्तेवासिनौ हरेयातां, तयोरलाभे राजा हरेत्, न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद् ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम्।

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते।
विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकमिति॥
त्रैविद्यसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥

अष्टादशोऽध्यायः।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याहुः, राजन्यायां वैश्यायामन्त्यावसायी। वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामको भवति इत्याहुः, राजन्यायां पुक्कशः, राजन्येन ब्राह्मन्यामुत्पन्न सूतो भवतीत्याहुः।

अथाप्युदाहरन्ति।

छिन्नोत्पन्नास्तु ये केचित् प्रातिलोम्यगुणाश्रिताः।
गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभिस्तान् विजानीयुरिति॥

एकान्तरद्व्यन्तरत्र्यन्तरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यैरवच्छिन्ना निषादा भवन्ति। शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव जीवन्नेव शवो भवतीत्याहुः शव इति मृताख्या। एतच्छ्मशानं यच्छूद्रस्तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्यम्।

अथापि यमगीतान् श्लोकानुदाहरन्ति।

श्मशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः।
तस्माच्छूद्रसमीपे च नाध्येतव्यं कदाचन॥
न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम।
न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत्॥
यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत्।
सोऽसंवृतं तमो घोरं सह तेन प्रपद्यत इति॥
व्रणद्वारे कृमिर्यस्य सम्भवेत कदाचन।
प्राजापत्येन शुध्येत हिरण्यं गौर्वासो दक्षिणेति॥

नाग्निचित् शूद्रामुपेयात्, कृष्णवर्णा सा सरमा इव, न धर्मायेति।

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥

एकोनविंशोऽध्यायः।

धर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः। भयकारणं ह्यपालनं स एतत् सूत्रमाहुर्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्य-

नैगमिकेषु। पुरोहिते दद्याद विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितो राष्ट्रं दधातोति। तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च। देशधर्म-जातिधर्मकुलधर्मान् सर्व्वान् वैताननुप्रविश्य राजा चतुरो वर्णान् स्वधर्मे स्थापयेत् तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकाल-धर्माधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्दिशेत्। आगमादुष्टाभावात् पुष्पफलोपगान्यदेयानि हिंस्यात्, कर्षणकरणार्थञ्चोपहत्या गार्हस्थ्यं गाश्च मानोन्माने रक्षिते स्यातां, अधिष्ठानान्नो नोहारमार्थानामस्मान्न मूल्यमात्रं नैहारिकं स्यान्महामहस्थः स्यात्, सम्मानयेदवाहवाहनीयद्विगुणकारिणो स्यात् प्रत्येकं प्रयास्यः पुमान्। शतं वा राद्धं वा तदेतप्यर्थाः स्त्रियः कराष्टौ मानधारमध्यमाः पादः कार्ष्यापणस्य निरक्तोऽन्तरो मानाकरः श्रोत्रियो राजपुमानथ प्रव्रजितवालवृद्धतरुण-प्रदाता प्रागामिकाः कुमार्य्यो मृतापत्यश्च वाहुभ्यामुत्तरं शतगुणं दद्यान्नदीकक्षवन शैलोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुप-जीविनो वा दद्युः प्रतिमासमुद्वाहकरैस्त्वागमयेद्राजनि च प्रेते दद्यात्। प्रासङ्गिकं तेन मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः पितृव्यमातुलांशजा पितृव्यान् राजा विभृयात् तद्बन्धुं-श्चान्यांश्च राजपत्न्यो ग्रासाच्छादनं लभेरन्। अनिच्छन्तो वा प्रव्रजेरन् क्लीवोन्मत्तांश्च वापि। मानवं श्लोकमुदाहरन्ति।

न रिक्तकार्षापणमस्ति शुल्कं
न शिल्पवृत्तौ न शिशौ न धर्म्मे।
न भैक्षवृत्तौध न हृतावशे
न श्रोत्रिये प्रवजिते न यज्ञे॥ इति

स्तेनाभिशस्तदुष्टशस्त्रधारिसहोढ़व्रणसम्पन्नव्यपदेष्ट्रेष्वे केषां

दण्डोत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः कृच्छ्रमदण्ड्यदण्डने पुरोहितस्त्रिरात्रं वा।

अथाप्युदाहरन्ति।

अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पतौ भार्य्यापचारिणी।
गुरौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किल्बिषम्॥
राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा॥
एनो राजानमृच्छत्यप्युत्सृजन्तं सकिल्बिषम्।
तच्चेन्न घातयेद्राजा राजधर्म्मेण दुष्यतीति॥
राज्ञामन्येषु कार्य्येषु सद्यःशौचं विधीयते।
तथा तान्यपि नित्यानि काल एवात्र कारणमिति॥

यमगीतश्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति।

मात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां न च मन्त्रिणाम्।
ऐन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदेति॥

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥

विंशोऽध्यायः।

अनभिसन्धिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविकृतेऽप्येके।
गुरुरात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम्।
इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यम॥ इति

तत्र च सूर्य्याभ्युदयिकः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं सूर्य्याभ्यिनिर्मुक्तो रात्रीवासीत। कुनखी श्यावदन्तस्तु कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्निर्विशेत्। अथ दिधिषुपतिः कृच्छ्रं

द्वादशरात्रं चरित्वा निर्विंशेत । ताश्चैवोपयच्छेद्विधिपूर्वं पतिः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा निर्विंशेत् । चरणमहरहस्त ब्रह्मघ्नो ब्रह्माघ्नः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनरुपनीतो वेदमाचार्य्यात् । गुरुतल्पगः सवृषणं शिश्नमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणामुखो गच्छेद् यत्रैव प्रतिहन्यात् तत्र तिष्ठेदा प्रलयान्निष्कालको वा घृताक्तस्तप्तां सूर्मिं परिष्वजेन्मरणान्मुक्तो भवतीति विज्ञायते । आचार्य्यपुत्रशिष्यभार्य्यासु चैवं योनिषु च गुर्वीं सखीं गुरुसखीश्च गत्वा कृच्छ्राब्दं चरेत् । एतदेव चाण्डालपतितान्नभोजनेषु ततः पुनरुपनयनं वपनादीनान्तु निवृत्तिः ।

मानवञ्चात्र श्लोकानुदाहरन्ति ।

वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्य्या व्रतानि च ।
निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लीवव्यवहारेषु चैवम् । मद्यभाण्डे स्थिता आपो यदि कश्चिद द्विजोऽर्थवित् । पद्मोडुम्बरविल्वपलाशानामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति । अभ्यासे सुराया अग्निवर्णां तां द्विजः पिबेत् । भ्रूणहनञ्च वक्ष्यामो ब्राह्मणं हत्वा भ्रूणहा भवत्यविज्ञातञ्च गर्भम् । अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसो भवन्ति तस्मात् पुंस्कृत्य जुहुयात् लोमानि मृत्योर्जुहोमि लोमभिर्मृत्युं वासय इति प्रथमां त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासय इति द्वितीयां लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन वासय इति तृतीयां त्वचं मृत्योर्जुहोमि तावति मृत्युं वासय इति चतुर्थीं मांसानि मृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्युं वासय इति पञ्चमीं मेदेन मृत्योर्जुहोमि मेदसा मृत्युं वासय इति षष्ठीम् अस्थीनि

मृत्योर्जुहोमि अस्थिभिर्मृत्युं वासय इति सप्तमीं मज्जानं मृत्योर्जुहोमि मज्जभिर्मृत्युं वासय इति अष्टमीं राजार्थे ब्राह्मणार्थे वा संग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेत् त्रिरजितो वापराद्धः पूतो भवतीति विज्ञायते। द्विरुक्तं स्नातः कनीयो भवतीति।

तदप्युदाहरन्ति।

पतितं पतितं त्यक्त्वा चौरं चौरेति वा पुनः।
वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषतां व्रजेदिति॥

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् षड् वैश्यं त्रीणि शूद्रं ब्राह्मणीञ्चात्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्य वैश्यौ चात्रेयीं वक्ष्यामो रजस्वलामृतुस्नातामात्रेय्याहुः। अत्रैतो यामपत्यं भवतीति चात्रेयी। राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां शूद्रं हत्वा संवत्सरम्। ब्राह्मणसुवर्णहरात् प्रकीर्य्य केशान् राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्मि भोः शास्तु भवानिति तस्मै राजौदुम्बरं शस्त्रं दद्यात् तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते। निष्कालको वा घृताक्तो गोमयाग्निना पादप्रभृत्यात्मानमतिदाहयेन्मरणात् पूतो भवतीति विज्ञायते।

अथाप्युदाहरन्ति।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकविधिकर्मणाम्।
पुनरापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु॥
स्तेनः कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा।
सुरापः श्यावदन्तस्तु दुश्चर्मा गुरुतल्पगः॥ इति
पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मेण यौनेन वा तेभ्यो सकाशा-

न्मात्वा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तेस्य न संवसेदुदीचीं दिशं गत्वानश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते।

अथाप्युदाहरन्ति।

शरीरपातनाच्चैव तपसाध्ययनेन च। मुच्यते पापकृत् पापाद्दानाच्चापि प्रमुच्यते ॥ इति विज्ञायते।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः।

शूद्रश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेद्वीरणैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां खरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते। वैश्यश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेल्लोहितदर्भैर्वेष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां गौरथमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते। राजन्यश्चेद् ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छरपत्रैर्वेष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येद्ब्राह्मण्याः शिरोवापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत्। एवं वैश्ये राजन्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्म्मनसा भर्त्तुरतिचारे त्रिरात्रं यावकं चीरं भुञ्जानाधःशयाना त्रिरात्रमप्सु निमग्नायाः सावित्र्यष्टशतेन शिरोभिर्वाजुहुयात् पूता भवतीति विज्ञायते।

इति वासिष्ठे धर्म्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

वसिष्ठसंहिता सम्पूर्णा।